

Razvoj akcijskega raziskovanja
na temeljnih postavkah
kvalitativne metodologije

Jasna Mažgon

*Mojima
Nini in Črtu*

Jasna Mažgon

Razvoj akcijskega raziskovanja na temeljnih postavkah kvalitativne metodologije

Razprave Filozofske fakultete

Izdala: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani
Za založbo: Roman Kuhar, dekan Filozofske fakultete

Recenzenta: Boris Kožuh in Zdenko Medveš

Lektorica: Alenka Kozinc

Tehnična urednica: Jadranka Šumi

Oblikovanje zbirke: Ranko Novak

Grafična priprava: Studio Signum

Prva e-izdaja

Ljubljana, 2020

Publikacijo je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca. / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License.

Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/>
DOI: 10.4312/9789610603801

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v
Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani
COBISS.SI-ID=29841411
ISBN 978-961-06-0380-1 (pdf)

Jasna Mažgon

**Razvoj akcijskega
raziskovanja na temeljnih
postavkah kvalitativne
metodologije**

Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani
Ljubljana
2020

KAZALO

PREDGOVOR	9
UVODNA OPREDELITEV POJMOV IN HISTORIAT PROBLEMA	11
I. UTEMELJITEV EMPIRIČNO-ANALITIČNE KVANTITATIVNE METODOLOGIJE	17
1.1 Osnovne postavke pozitivizma	17
1.2 Načelo vrednotne nevtralnosti	19
1.3 Kritični racionalizem	21
1.3.1 Razumevanje znanosti in metoda	22
1.3.2 Teorije in hipoteze ter njihovo preskušanje in podkrepljevanje	23
1.4 Pedagoško raziskovanje, utemeljeno na pozitivistični in kritično racionalistični metodologiji	25
1.5 Spor okoli pozitivizma	28
1.5.1 Historiat problema	28
1.5.2 Objektivnost kot 'mitološki relik' pozitivistov	29
1.5.3 Odnos subjekt – objekt	29
1.5.4 Zavračanje postulata vrednotne nevtralnosti	30
1.5.5 Primat metode	31
Zaključek	32
II. OPREDELITEV PARADIGMATSKEGA RELATIVIZMA IN NJEGOV POMEN ZA METODOLOGIJO AKCIJSKEGA RAZISKOVANJA	35
2.1 Preseganje obdobja nasprotij med paradigmi	35
2.1.1 Teza o nekompatibilnosti paradigmi	35
2.1.2 Teza o kompatibilnosti	40
2.2 Paradigmatski relativizem kot nova paradigma	44
2.2.1 Primat predmeta raziskovanja in raziskovalnih vprašanj	44
2.2.2 Relativizem kot paradigma neizključevanja	45
2.3 Od monometod h kombiniranim raziskovalnim pristopom	47
2.3.1 Evolucijski razvoj od monometod do kombiniranih metod	47
2.3.2 Taksonomija raziskav z različnimi metodološkimi pristopi	50
2.3.3 Uporabnost multimetodoloških pristopov v akcijskih raziskavah	56
2.4 Kriteriji kvalitete kvalitativnega raziskovanja	57

2.4.1	Prenosljivost 'klasičnih' kriterijev kvalitete v kvalitativno raziskovanje ..	58
2.4.2	Oblikovanje osrednjih kriterijev za vrednotenje kvalitativnega raziskovanja	62
	Zaključek	65
III. KONFRONTACIJA RAZLIČNIH KONCEPTOV AKCIJSKEGA RAZISKOVANJA IN VPLIV PARADIGMATSKEGA RELATIVIZMA NA OBLIKOVANJE AKCIJSKE RAZISKOVALNE METODOLOGIJE		
		67
3.1	Lewinovo razumevanje akcijskega raziskovanja	67
3.2	Nova paradigma družboslovnih znanosti	70
3.2.1	Odnos med teorijo in prakso v znanstvenem raziskovanju	70
3.2.2	Znanost in življenjska praksa	72
3.3	Moserjev poskus oblikovanja nove paradigme družboslovnih znanosti	73
3.3.1	Opiranje na Kuhново teorijo menjave paradigem	73
3.3.2	Diskurz kot temeljna instanca koncepta akcijskega raziskovanja	77
3.3.3	Skicirani diskurz	80
	Zaključek	84
3.4	Drugi poskusi utemeljitve akcijskega raziskovanja kot družbene akcije	86
3.4.1	Poudarjanje družbenopolitičnih ciljev pri razvoju strategije akcijskega raziskovanja	86
3.4.2	Soočenje akcijskega raziskovanja z dvema temeljnima znanstvenoteoretičnima pozicijama (kritičnim racionalizmom in kritično teorijo)	89
3.4.3	Trije splošni principi akcijskega raziskovanja	93
	Zaključek	95
3.5	Akcijsko raziskovanje kot poskus politizacije znanosti	96
3.5.1	Politični moment v znanosti	96
3.5.2	Relevantnost spoznanj v praksi akcijskega raziskovanja	98
	Zaključek	101
3.6	Klafkijev poskus združitve metodoloških principov tradicionalne empirične znanosti in koncepta akcijskega raziskovanja	102
3.7	Akcijsko raziskovanje kot proces spreminjanja prakse	106
3.7.1	Participativno akcijsko raziskovanje in povezanost s prakso	108
3.7.2	Izziv družbenih sprememb	112
3.7.3	Akcijsko raziskovanje kot inovativen in kreativen pristop k praksi	115
	Zaključek	120
IV. VPRAŠANJE GENERALIZACIJE KOT TEMELJNI METODOLOŠKI PROBLEM AKCIJSKEGA RAZISKOVANJA		
		123
4.1	Disput med zagovorniki empirično-analitičnega in akcijskega raziskovanja ...	123
4.2	Je akcijsko raziskovanje po naravi teoretično?	125
4.3	Problemi učiteljev raziskovalcev pri posploševanju rezultatov lastnih akcijskih raziskav	130
4.4	Neposredna praktična uporabnost znanstvenih teorij	135
4.5	Predmetno zasnovana teorija (grounded theory)	140
4.5.1	Viri idej predmetno zasnovane teorije	141

4.5.2	Tvorba teorije po induktivni poti na temelju kvalitativnih podatkov	145
4.5.3	Temeljna informativna vprašanja predmetno zasnovane teorije	148
4.5.4	Postopki kodiranja	153
4.5.5.1	Odrto kodiranje	154
4.5.5.2	Osno (aksialno) kodiranje	157
4.5.5.3	Selektivno kodiranje	159
4.5.6	Oblikovanje teorije	159
4.6	Od akcije k teoriji in nazaj k akciji	162
	Zaključek	166
V.	SKLEPNE MISLI	167
5.1	Kvantitativno versus kvalitativno (in znotraj tega akcijsko)	167
5.2	Koliko je paradigmatški relativizem vplival na metodologijo akcijskega raziskovanja	170
	Zaključek	174
	LITERATURA	177
	POVZETEK	183
	SUMMARY	185
	IMENSKO IN STVARNO KAZALO	187

PREDGOVOR

Knjiga z naslovom *Razvoj akcijskega raziskovanja na temeljnih postavkah kvalitativne metodologije* obravnava teoretska izhodišča raziskovalnega pristopa, ki ga zaradi mnogih skupnih značilnosti večina avtorjev doma in v tujini obravnava pod skupnim imenom 'kvalitativna paradigma'. Osrednji namen knjige je raziskati eno od metod kvalitativnega raziskovanja, in sicer razvoj akcijskega raziskovalnega pristopa. Ta pristop se še posebej uveljavlja na področju vzgoje in izobraževanja kot ena od raziskovalnih metod, ki je blizu polju prakse in po njej praktiki tudi vse bolj posegajo, še posebej, ko se lotevajo reševanja problemov in nevralgličnih točk svoje vsakodnevne prakse. Osrednje vprašanje, ki ga obravnava pričujoče delo, je, kako delovanje iz polja akcije pripeljati v polje raziskovanja.

V uvodnih poglavjih se lotevamo vprašanja utemeljevanja empirično analitične kvantitativne metodologije na osnovnih postavkah pozitivizma, v nadaljevanju pa razvijamo metodološko in ideološko kritiko pozitivističnega pristopa v raziskovanju, čemur sledi izpeljava teze o kompatibilnosti med kvalitativno in kvantitativno paradigmo in paradigmatem relativizmu.

Eden glavnih očitkov kvalitativnemu raziskovanju je, da rezultati tovrstnih raziskav ne prispevajo k oblikovanju splošno veljavnih teoretičnih konceptov, temveč so lokalno vezani. Temu očitku akcijski raziskovalci ugovarjajo z utemeljitvijo, da kvalitativno raziskovanje izhaja iz drugačnih paradigmatiskih predpostavk kot kvantitativno, zato je tudi vprašanje posplošljivosti potrebno nasloviti drugače, in sicer v luči prenosa izkušenj dobre prakse. Zaradi tega smo poseben poudarek namenili vprašanju posplošljivosti rezultatov pridobljenih v kvalitativnih, torej tudi akcijskih raziskavah.

Spoznanja, ki jih knjiga prinaša, so povezana s sodobnimi raziskovalnimi pristopi, ki vključujejo načelo metodološke triangulacije in bodo koristila vsem, ki se lotevajo raziskovalnega dela na celotni vertikali vzgojnoizobraževalnega sistema.

UVODNA OPREDELITEV POJMOV IN HISTORIAT PROBLEMA

Dvajseto stoletje je pomenilo za razvoj družboslovnih znanosti enormen napredek, ki je bil zaznamovan s temeljnimi premiki v razmišljanju o znanosti in védenju nasploh. Soočale so se tri glavne, metodološko, epistemološko in ontološko različne pozicije, in sicer pozitivistična in (kot njegova naslednica) postpozitivistična, kritično-teoretična in konstruktivistična. Znotraj tega razvoja so se oblikovali novi pristopi, ki so pogosto vključevali rekontekstualizacijo in rekonstrukcijo obstoječih paradigmatskih predpostavk. Do nasprotij med obstoječimi paradigmi in do formiranja novih konceptov je prihajalo predvsem ob poskusih utemeljevanja družboslovnih znanosti na enem enotnem jedru, bodisi metodološkem, epistemološkem ali/in ontološkem.

V tej razpravi nas bo zanimalo predvsem, kako se je metodologija, razumljena kot sistematična uporaba različnih racionalnih in proceduralnih principov in procesov, ki vodijo znanstveno raziskovanje, na neki način 'decentralizirala', zamenjala niz obligatornih pravil s procesom znanstvenega raziskovanja, v katerem različne kognitivne prakse, paradigme in procesi igrajo pomembno vlogo. Feyerabendov slogan 'vse gre' (everything goes) predstavlja tipičen izraz te relativizacije metodologije.

Znotraj vseh teh premikov v raziskovalnih praksah na področju družboslovja in humanistike, bomo poseben poudarek namenili razvoju akcijskega raziskovanja, ki je v svojem formiranju prešlo mnoge faze. Od začetkov njegovega uveljavljanja pa vse do danes najdemo številne razprave in publikacije, ki opisujejo pot njegove uveljavitve kot znanstvenega načina spoznavanja, predvsem pa spreminjanja obstoječe družbene stvarnosti.

V tridesetih in štiridesetih letih tega stoletja je Američan K. Lewin izvedel prve raziskave, ki jih je sam poimenoval akcijske; svoj raziskovalni pristop je sicer še vedno umeščal med klasične tj. pozitivistične logike raziskovanja (Adam, 1982, str. 200), vendar pomeni bistveno prelomnico v Lewinovem delovanju njegova temeljna misel: »Raziskovanje, ki ne proizvede nič drugega kot knjige, ne zadostuje« (Lewin, 1953, str. 280). S tem stavkom poda temeljno kritiko takratne prevladujoče empirično-analitične metodologije, ki se ukvarja z vprašanjem, kako se lahko koncipirajo najbolj splošno veljavne zakonitosti, ki se potrjujejo v pravilnih napovedih določenih dogodkov ob poznavanju določenih pogojev. Pri empirično-analitični metodologiji gre torej za čimbolj objektivno spoznavanje dejstev,

stvari, kakršne v smislu pozitivistične tradicije same na sebi so, ne da bi z raziskovanjem vanje načrtno posegali in jih na kakršenkoli način spreminjali.

Metodologija, ki jo imenujemo tradicionalna, empirično-analitična ali kvantitativna (termina 'tradicionalna' metodologija ali znanost se je posluževala večina avtorjev, ki smo jih obravnavali v tej razpravi. Mednje sodijo tako tisti, ki so se predstavljali kot zagovorniki akcijskega, kot tisti, ki so zagovarjali empirično-analitično raziskovanje.), ima svoje začetke v pozitivizmu s konca 19. stoletja, ki je bilo zaznamovano s hitrim razvojem predvsem naravoslovnih, s precejšnjim zamikom pa tudi družboslovnih in humanističnih znanosti. Takšen hiter razvoj znanosti je bil posledica razsvetljskih idej 18. stol., v katerih je prevladoval na novo vzpostavljen odnos človeka do samega sebe in narave, ki je postala predmet človekove raziskovalne dejavnosti. Novoveška znanost je utemeljena na analizi in eksperimentu. Kavzalnost postane temeljni princip novoveške znanosti, metoda, ki to kavzalnost lahko upraviči, pa je eksperiment. Za njegovo uporabo si začnejo prizadevati tudi duhoslovne znanosti, z željo in namenom, da se potrdijo v svoji znanstvenosti.

Primer takšne težnje po absolutnem priseganju na empirično metodologijo srečamo pri psihologiji, ki svoje raziskovalne metode v nekem trenutku zvede zgolj na eksperimentiranje, kar pa ima velik vpliv na razvoj pedagogike kot znanosti, kajti eksperiment kot raziskovalna metoda se začne z velikimi pričakovanji in vero v moč in učinkovitost te metode uporabljati tudi na pedagoškem področju. To seveda ne ostane brez posledic, saj mnogi pedagogi atribut znanstvenosti odsihmal pridajajo le tistim izsledkom s pedagoškega področja, ki so utemeljeni z eksperimentalnimi raziskavami. Novo nastala eksperimentalna pedagogika je svojo kritiko uperila predvsem na hermenevtično usmerjenost »stare« pedagogike. Pozitivizem je tako postal dominantna teoretično-metodološka osnova vseh humanističnih in družboslovnih znanosti 19. stoletja.

Močan vpliv na razvoj empirične metodologije je imel kritični racionalizem K. R. Popperja, ki je zagovarjal tezo o neodvisnem obstoju materialnega sveta od zavesti ljudi ali spoznavne dejavnosti ljudi in možnost objektivnega spoznanja stvarnosti v znanstvenih teorijah. Ta teza kaže na Popperjevo pozitivistično naravnost, čeravno se sam ne deklarira kot pozitivist in je v določenih pogledih tudi hud kritik pozitivizma.

Prevladujoče pozitivistično, na empiriji zasnovano razumevanje znanosti, je vzbudilo ostre kritike. Poglavitna dilema, ki se je pojavila znotraj družboslovnih in filozofskih razprav, je bila, ali je vprašanje odnosa med človekom in družbo res tako enoznačno in enostavno, kot ga jemljejo pozitivisti, ali pa je ta odnos vendarle bolj kompleksen in težje doumljiv. Razprave na to temo so se odvijale predvsem v krogu nemških sociologov in filozofov v šestdesetih letih, ki jih poznamo pod skupnim imenom »spor okoli pozitivizma« (Positivismusstreit). Kontroverza je potekala na relaciji med kritičnim racionalizmom K.R. Popperja in H. Alberta in kritično teorijo, katere zagovornika v teh razpravah sta bila W.T. Adorno in J. Habermas.

Spor okoli pozitivizma je vplival daleč preko meja sociologije in filozofije, pravzaprav je postal temeljno teoretično izhodišče celotnega družboslovja in humanistike, tako da predstavlja tudi prelomnico v teoretičnem utemeljevanju akcijskega raziskovanja na evropskih tleh. Nekateri avtorji diskusijo okoli akcijskega raziskovanja interpretirajo kot nadaljevanje spora okoli pozitivizma (Heinze/ Müller/ Stickelmann/ Zinnecker, 1975).

Obdobje nasprotij med paradigmi je zaznamovalo celotno obdobje druge polovice 20. stol., ko so se razvijali kvalitativni raziskovalni pristopi (med njimi tudi akcijsko raziskovanje) kot opozicija kvantitativnemu raziskovanju in je puristična pozicija enih in drugih narekovala nezdržljivost obeh metodologij. Postopoma je bilo to obdobje vendarle preseženo in predvsem raziskovalci praktiki so sprejeli bolj pragmatično stališče, v smislu tega, da predmet raziskovanja določa metodo in ne obratno. Odprla se je pot za paradigmatični relativizem, ki poskuša pastem uporabe kombiniranih modelov raziskav uiti predvsem z opiranjem na standarde in kriterije kvalitete kvantitativnega in kvalitativnega raziskovanja.

Tudi akcijski raziskovalci se niso mogli (in hoteli) izogniti debatam o kombiniranju kvalitativnega in kvantitativnega raziskovalnega pristopa. S konfrontacijo različnih konceptov akcijskega raziskovanja bomo poskušali analizirati, kako so se ti koncepti pri svojem utemeljevanju sprva postavljali na pozicije purističnih zagovornikov ene paradigme (predvsem kritične teorije in konstruktivizma), sčasoma, na podlagi bolj pragmatične pozicije, pa so svoje mesto znotraj akcijske metodologije našle tudi kvantitativne metode.

Najbolj ekskluzivistično se je na kritično teorijo frankfurtske šole pri utemeljevanju akcijskega raziskovanja oprl H. Moser (Moser, 1975, 1976, 1978), ki poskuša akcijsko raziskovanje razviti kot novo paradigmo, pri tem pa se opira na Kuhnovo razumevanje nastanka novih paradigmatičnih konceptov.

Moser uvede tudi novo instanco znanosti in sicer diskurz. Namreč: instanca naravoslovnih in s tem klasičnih družboslovnih znanosti, ki so v prizadevanju po metodološki enotnosti prevzele paradigmo naravoslovja, je eksperiment, ki s strogim upoštevanjem metodoloških standardov privede do formuliranja zakonov posplošitve proučevanih empiričnih podatkov. Instanca akcijskega raziskovanja je diskurz, ki je po Moserju v smislu kritične teorije konec koncev instanca vseh družboslovnih znanosti (Moser, 1978).

Poglavitna ideja kritične teorije družbe je spoznavanje in spreminjanje gospodarskih razmerij, ki vladajo v družbi, pri čemer pa naj bi igrala znanost, utemeljena na novih paradigmatičnih konceptih, pomembno vlogo, kajti obstoječa znanost, utemeljena na pozitivizmu in empiriji »teži k temu, da podpira dani status quo; ona legitimira obstoječo prakso s tem, ko ji dovaja svoje znanje, s katerim je povezan predikat znanstvenosti, ne da bi še naprej skrbela za to, kaj se s tem znanjem dogaja. Pozitivistična znanost izstavlja tako rekoč blanko ček, ki ga nosilci odločitev lahko izpolnijo s poljubnimi vsotami« (Moser, 1975, str. 103).

V enem svojih zadnjih del Moser (Moser, 1995) sicer prizna, da je poskus konceptualizacije akcijskega raziskovanja kot samostojne paradigme spodletel, vendar je opozoril na bistvene slabosti empirično-analitične metodologije, predvsem kar zadeva odnos subjekta do proučevanega predmeta (objekta, ki ga v družboslovnem raziskovanju predstavljajo družbene skupine in posamezniki), ki naj bi se prav z diskurzom emancipiral in postal enakovreden partner v raziskovanju.

Pri svojem uveljavljanju je akcijsko raziskovanje od samih začetkov naletelo na ostre kritike, predvsem seveda od zagovornikov tradicionalne, kvantitativne metodologije. Očitali

so mu predvsem neznanstvenost. Zakaj? S svojim konceptom in naravo raziskovanja akcijski raziskovalci niso zadostili osnovnim postulatam klasične metodologije: zahtevi po neodvisnosti subjekta in objekta raziskovanja, da se pri projektih akcijskega raziskovanja ne potrjujejo vnaprej postavljene hipoteze, da gre pri akcijskem raziskovanju za proučevanje posameznih primerov, kar onemogoča generalizacijo, in da v njegovem okviru ni mogoče zadostiti kriterijem objektivnosti, zanesljivosti in validnosti. Ta močan pritisk in upor zagovornikov tradicionalne empirične metodologije tudi na področju pedagogike pravzaprav niti ni tako nenavaden: ali ni ravno uvajanje in uporaba eksaktnih metod prispevala h konstituiranju pedagogike kot znanosti in k njenemu »osvobajanju« izpod okrilja drugih znanosti, npr. psihologije, sociologije in filozofije?

Zagovorniki akcijskega raziskovanja so na te kritike odgovarjali predvsem s stališča, da je tradicionalna empirična metodologija zatajila pri bistvenem momentu in sicer pri spreminjanju proučevane situacije. Takih ugovorov najdemo med pedagogi kar precej (Heinze idr., 1975, Klafki 1973, Wellenreuther 1976), kajti prav reformatorji šolstva so od rezultatov empirično-analitičnih raziskav zaman pričakovali ustreznih rešitev. Nič nenavadnega ni torej bilo navdušenje raziskovalcev, predvsem pa praktikov, nad akcijskim raziskovanjem, katerega težnja je bila povezava teorije s prakso in spreminjanje le-te v njenih najbolj nevrtažnih točkah.

Vendar se metodologija akcijskega raziskovanja ni mogla ogniti enemu od bistvenih vprašanj, in sicer, ali je to, kar akcijski raziskovalec počne, znanstveno utemeljeno delovanje, ali gre zgolj za akcijo, ki je je npr. v šolski sferi tako na pretek, kajti vsak dober učitelj naj bi zasledoval cilj izboljševanja lastne prakse. V čem je torej ta kvalitativni preskok od akcije k raziskovanju? Odgovor na to vprašanje smo iskali v sistematičnosti raziskovalnega procesa, možnostih posploševanja dobljenih rezultatov in tvorbi znanstvenih stavkov, torej teorije. Akcijsko raziskovanje namreč nikakor ni ateoretično ali sovražno do teorije, ampak se je praktikom odprl nov dostop do teorij, še bolj pa do teoretiziranja, ki ima za praktične probleme ključno funkcijo. Obenem se je pa seveda spremenil pogled na teorijo. Teorije in njenega posredovanja ne razumemo več kot vrednost samo na sebi, ampak na interaktivni način. Pri teoriji ni odločilna samo njena znanstvena kvaliteta, ampak tudi situacija, v kateri se nahaja domnevni prejemnik in kategorije, s katerimi le-ta razpolaga. Akcijsko raziskovanje je usmerjeno k formiranju lokalnih, kontekstualno vezanih teorij in kot tako lahko najde veliko primerjav s konceptom metodologije predmetno zasnovane teorije, ki smo jo podrobneje analizirali ravno zaradi možnosti, ki jih daje pri tvorbi 'malih', kontekstualno vezanih teorij.

Akcijsko raziskovanje danes nekateri znanstveniki uvrščajo med kvantitativne, drugi med kvalitativne metode, tretji pa v njem vidijo kombinacijo obeh metodoloških paradigem. Res je, da je akcijsko raziskovanje kot del aplikativne metodologije danes priznано in uporabljano kot posebna metoda, vendar so se razprave o teoretični utemeljitvi umaknile njegovi praktični vrednosti. Tako najdemo danes npr. v Avstraliji, pod vodstvom S. Kemisa in v Angliji, pod vodstvom J. Elliota, skupine znanstvenikov, ki se ukvarjajo s konceptom akcijskega raziskovanja, še bolj neposredno povezanega s prakso, predvsem pri delu z učitelji kot raziskovalci. Pri tem bolj pragmatičnem stališču gre v principu za oblike »raziskovalnega učenja«, kar še podčrtuje oddaljevanje od akademske znanstvenosti, ki

praktikom pogosto vsiljuje svoje koncepte, namesto da bi razvijala refleksivne procese iz same prakse (Moser, 1995).

V pričujoči razpravi bomo poskušali tu opisan razvoj in teoretično utemeljitev akcijskega raziskovanja podrobneje analizirati, kajti temeljna vprašanja, ki so se pojavljala pri njegovem uvajanju, še vedno srečujemo kot nasprotje kvalitativne in kvantitativne paradigme družboslovnega raziskovanja. Tako bomo tudi odgovorili na naše temeljno raziskovalno vprašanje, in sicer, kako so na metodologijo akcijskega raziskovanja vplivali procesi konstituiranja novih paradigmatških konceptov in v čem je vloga in pomen predvsem paradigmatškega relativizma pri oblikovanju metodologije akcijskega raziskovanja.

I. UTEMELJITEV EMPIRIČNO-ANALITIČNE KVANTITATIVNE METODOLOGIJE

1.1 OSNOVNE POSTAVKE POZITIVIZMA

V tem poglavju bomo poskušali predstaviti temeljne značilnosti in postavke pozitivistične misli, da bi lažje razumeli kritiko pozitivističnega razumevanja predmeta in metode raziskovanja, ki se je izostrila v sporu okoli pozitivizma v šestdesetih letih na nemških tleh.

S pojmom pozitivizem označujemo določeno filozofsko smer, ki zadeva človekovo védenje in priznava za osnovno spoznanje le to, kar nam je dano v 'izkušnji', le pozitivna dejstva (Kolakowski, 1972). Predstavlja skupek pravil in kriterijev vrednotenja človeškega spoznanja; govori o tem, katere vsebine, ki jih zajemamo s svojimi izjavami, si zaslužijo, da jih imenujemo védenje oziroma podaja normative o razlikah med tem, po katerem predmetu se lahko sprašujemo in po katerem se razumno ne moremo spraševati.

A. Comte je pozitivizem pretvoril v filozofsko in metodološko osnovo vseh humanističnih in družboslovnih znanosti. Splošna težnja, da se družboslovne in humanistične znanosti ločijo od filozofije, da se konstituirajo kot samostojne znanosti, je vodila k temu, da so se te znanosti približevale že takrat zelo razvitim naravoslovnim vedam. Vprašanje, ki so si ga zastavljali, je bilo: kako te znanosti 'znanstveno zasnovati', kako jih narediti znanstvene, kako jih povzdigniti na raven znanstvenosti in eksaktnosti naravoslovja, kako spoznanja v družboslovnih vedah narediti zanesljiva, točna, precizna, merljiva in objektivna, kako v družboslovju odkrivati zakone, ki bi imeli isto veljavo kot zakoni v naravoslovnih vedah.

Z izvori in razvojem pozitivistične misli se je v svojem delu Filozofija pozitivizma ukvarjal poljski filozof Leszek Kolakowski, ki navaja celovit pregled temeljnih značilnosti in glavnih predstavnikov te smeri. Pri predstavitvi osnovnih pozitivističnih postavk se bomo zato opirali predvsem na njegovo delo.

Pozitivizem je v svojem razvoju prešel več faz in vsaka je k njegovi ideji dodala nekaj novega in nekaj odvzela, vendar lahko govorimo o vsaj štirih regulativih, ki so vsem fazam pozitivistične misli skupni.

Prvo načelo, ki ga je potrebno omeniti, je ti. *fenomenološki regulativ*, ki ga je možno na kratko formulirati takole: ni realne meje med bistvom in pojavom. S tem je ukinjena

predpostavka, da so pojavi samo načini reprezentiranja neke stvarnosti, ki se z navadnim spoznanjem ne more neposredno spojiti. Zahteva pozitivistov je, da se takšno razmejevanje na področju védenja odstrani. Imamo pravico, da registriramo to, kar se dejansko pojavlja v izkušnji, medtem ko si vsako mišljenje, ki zadeva nekakšno 'skrivno' bistvo, katerega obstoj se ne izkazuje z izkustveno pojavnostjo, ne zasluži zaupanja. Gre torej za odstranjevanje vprašanj, ki zadevajo razlago pojavov s prisotnostjo takšnih 'skrivnih' bistev, ki se v principu ne dajo odkriti s sredstvi, s katerimi razpolaga človek (Kolakowski, 1972, str. 31–33).

Drugi je *nominalistični regulativ* in pomeni omejitev predpostavke, da bi kakršnemukoli znanju, ki je formulirano z občimi termini, v realnosti ustrezalo karkoli drugega kot posamezni konkretni predmeti. Nominalisti so trdili, da lahko obstoj česarkoli priznamo šele takrat, ko nas izkustvo v to prisili. Ugovor pozitivistov je bil, da naše znanje zahteva neprestano uporabo pojmovnega aparata, ki vsebuje določena idealna stanja, ki se v empiričnem svetu ne morejo uresničiti. Glede na te idealne situacije (stanja) in njihove značilnosti nam postajajo vse bolj razumljive realne situacije, ki so idealnim bolj ali manj podobne. Svet, ki ga poznamo, predstavlja skupek posameznih dejstev (faktov), ki jih čutno zaznavamo. Znanost je usmerjena v urejanje in klasificiranje teh dejstev in zaradi težnje po urejanju postaja resnična znanost, kar pomeni nekaj, kar je možno praktično izkoristiti in kar omogoča predvidevanje prihodnjih dogodkov na osnovi preteklih. V teh sistemih, ki urejajo dejstva, so vsebovani vsi naši abstraktni pojmi in celotna idealizacija narave. Zaradi njih smo zmožni, da svojemu izkustvu damo edinstveno in neprotislovno obliko, očiščeno slučajnih odstopanj in deformacij, ki jih vsebuje vsako posamezno dejstvo (prav tam, str. 33–36)

Positivistična filozofija je predpostavljala, da predstavlja znanost klasifikacijo dejstev, ki jim vsebinsko ničesar ne dodaja. Tako imenovane generalizacije ali pojasnjevalne interpretacije nimajo samostojne spoznavne funkcije, ampak igrajo vlogo simbolnih zapisov za stvarna izkustva. Tisti elementi našega opisa sveta, ki jih ne moremo opazovati, pripadajo sferi jezika. Opisujemo to, kar je 'dano' s pomočjo jezikovnih sredstev, ki označujejo nekaj, kar pravzaprav ni 'dano', ampak predstavlja nekakšno skrito notranjo strukturo pojava. Vendar pa, kar koli že trdimo o svetu, ki ga ne moremo opazovati, še ne pomeni, da mu pripisujemo določene lastnosti; gre za to, da sami sebi enostavno ustvarjamo ugodnejši način opisa, ki nam omogoča, da izkustvo boljše shematiziramo. To, kar je 'dano', oziroma to, kar je 'pozitivno', predstavlja edino resnično vsebino znanosti – vse ostalo je zgolj instrument komuniciranja in pomnjenja empirične zgradbe; znanost ne more odkriti nikakršne razlike med tem, kar je 'dano' in 'bistvom stvari' (prav tam, str. 190–197).

Tretji regulativ nasprotuje *veri v možnost spoznanja vrednotnih sodb in normativnih izjav*. Izkustvo ne vsebuje kvalitete dogajanj, stvari in človeškega obnašanja, kot je npr. plemenit, nizek, podel, dober, zli, lep ipd. Ravno tako nas nobena izkušnja s kakršnokoli operacijo ne more prisiliti, da sprejmemo izjave, ki vsebujejo ukaze ali prepovedi, da je nekaj treba narediti ali se nečesa vzdržati. Jasno je, da je glede na cilj, ki si ga človek postavi, možno dokazati sodbe, ki govorijo o učinkovitosti uporabljenih sredstev za uresničitev tega cilja; ocene te vrste imajo tehnološki značaj in podležejo kvalifikaciji glede na resnico in laž, če govorijo o tem, katera sredstva so ali niso učinkovita glede na

zaželen rezultat. Nemogoče pa je predpostaviti, da se katerakoli druga afirmacija vrednot, ki jih priznavamo zaradi njih samih in ne z ozirom na nekaj drugega, lahko upraviči z izkustvenimi dejstvi (prav tam, str. 36–37). Imamo torej pravico, da izražamo mišljenje, s katerim vrednotimo svet, vendar nimamo pravice do predpostavke, da ima to mišljenje kakršnokoli znanstveno osnovo ali sploh neke druge razloge, razen naše svobodne izbire. Podrobneje se bomo načelu vrednotne nevtralnosti posvetili v naslednjem podpoglavju.

Kot četrti regulativ v ideji pozitivizma velja vera v *principlalno enotnost znanstvene metode*, ki zagovarja prepričanje, da so vsi načini pridobivanja znanja načelno enaki na vseh področjih izkustva, kot so enake tudi glavne etape obdelave izkustva s teoretično refleksijo. Predvsem predstavniki logičnega empirizma so verjeli v principlalno metodološko enotnost znanosti in trdili, da so razlike, ki še vedno obstajajo na poti pridobivanja znanja med različnimi znanostmi – predvsem gre tu za razliko med naravoslovnimi in humanističnimi vedami – samo rezultat nedozorelosti humanističnega znanja, ki pa se vendarle s časom približuje modelu naravoslovnih znanosti (prav tam, str. 221–227).

S temi štirimi predpostavkami je filozofija pozitivizma razvila široko problematiko, ki je prodrla na vsa področja človeškega spoznanja. Pozitivizem je v vsej svoji zgodovini usmerjal svoje ostre polemike proti metafizičnemu razumevanju sveta, torej proti vsem poskusom, da bi človekovo znanje temeljilo na nečem, kar je zunaj meja izkušnje.

1.2 NAČELO VREDNOTNE NEVTRALNOSTI

Nemškega sociologa Maxa Webra prištevamo med prve zagovornike načela vrednotne nevtralnosti. Ustvarjal je zlasti na področju teoretične metodologije družbenih znanosti, sociologije religije in kulture ter proučevanja birokracije. Vrednotno nevtralnost znanosti je Weber razumel kot koncept, naravnan proti družbenim in idejnim gibanjem na začetku 20. stol., kot so bila feminizem, socialni darvinizem in socialna demokracija, ki so pridobivala politično moč. »Ključno Webrovo prepričanje je, da je spoj med znanjem in vrednotami za znanstveno objektivnost nujno negativen. Iz tega sledi njegova ugotovitev, da mešanje vzročne in vrednotne razlage ogroža znanost« (Kim, 1988, str. XXVI, podčrtala J. M).

Pri kritiki pozitivistično-empirične metodologije se zdi načelo vrednotne nevtralnosti najbolj sporno. Na kratko bi ga lahko predstavili s temi glavnimi značilnostmi (Lochner, 1968):

1. Znanost ne more sama vzpostaviti nikakršnih veljavnih vrednot;
2. Na vprašanje, kaj naj bi človek storil, ne more znanost podati nikakršnega odgovora;
3. Znanost ne more biti pristranska nasproti različnim vrednotnim opredelitvam, ki vladajo v svetu. Lahko sicer pokaže ljudem, da obstaja boj med različnimi vrednotnimi opredelitvami. Toda, kako naj človek ukrepa, katere vrednote naj sprejme, se z znanstvenimi metodami ne da določiti.

Vrednotna nevtralnost v empirično-analitični znanstveni teoriji pomeni torej zavzemanje za vrednote znanstvenosti in zavračanje kakršnihkoli zunaj znanstvenih vrednotnih povezav.

Zahteva po vrednotni nevtralnosti je utemeljena z dvema argumentoma: z logičnim in z argumentom, ki je vezan na znanstveno prakso. Logična utemeljitev dokazuje, da norme in vrednote ne morejo biti izpeljane iz stvarnih izjav o dejstvih. Ali povedano drugače: »Stavki deskriptivnega jezika se ne dajo prevesti v stavke preskriptivnega jezika« (Hartmann/Jourdan, 1987, str. 49). Odločitve, da je nekaj npr. dobro ali slabo, niso empirično niti resnične niti napačne. Lahko jih samo sprejmemo ali zavrnemo. Znanost odkriva to, 'kar je', torej pozitivna dejstva, iz tega pa ni mogoče izvesti tega, kar naj bi bilo ali pa bi moralo biti. Enako velja za nasprotno: iz tega, kar naj bi bilo, ni mogoče dobiti pozitivnega, objektivnega znanja o tem, kar obstaja.

Drugi argument, ki se povezuje z znanstveno prakso, se nanaša na možnost prikrivanja vrednotnih sodb s spretnim jezikovnim izražanjem: »Vrednotna sodba se je v družbenih vedah izkazala kot vstop za dogmatsko mišljenje, in to predvsem tam, kjer so se najmanj zavedali njegovega pomena in njegove funkcije, namreč, kadar je šlo za implicitno, prikrito in podtaknjeno vrednotenje« (Albert, 1988, str. 104). Odločitev o tem, ali je kaka zakonitost sprejeta kot znanstvena ali ne, je odvisna od tega, ali je moč to zakonitost podvreči takšnim objektivnim empiričnim preizkusom, ki jih je mogoče intersubjektivno podoživljati in jih principiarno poljubno lahko ponovi vsak znanstvenik. Načelo vrednotne nevtralnosti lahko razumemo kot posledico zahteve po intersubjektivni preverljivosti, kajti »povezavo vrednotne nevtralnosti in preverljivosti bi lahko na področju znanosti formulirali nekako takole: povsod tam, kjer je možna intersubjektivna kritika, niso potrebne vrednotne sodbe; tam pa, kjer taka kritika ni več možna, jih je mogoče uvesti samo dogmatično. Kjer torej vrednotnih sodb ni mogoče nevtralizirati, tam jih je treba obravnavati kot dogme. O vsakem problemu je možno razpravljati stvarno, ne da bi se bilo treba zatekati k vrednotnim sodbam« (prav tam, str. 106). Albertovo zavzemanje za nevtralnost znanstvenega mišljenja posledično pomeni, da so pomembne odločitve človekovega življenja in prakse izključene iz znanstvenih diskusij in ostajajo potemtakem na ravni predznanstvenega. Ravno to pa je bila ena temeljnih kritik, ki so jih na račun pozitivistične znanosti in kritičnega racionalizma izpostavili predstavniki Frankfurtske šole.

Ločevanje med dejstvi in vrednotami temelji na razcepu med objektom in subjektom, med predmetom spoznanja, in tistim, ki ga spoznava. Ta odnos postane na ravni družboslovnega in humanističnega raziskovanja še bolj pereč, kajti družboslovec sveta opazovanih dejstev ne more enostavno dojemati kot sveta 'zunaj njega', ki bi ga lahko z distanco meril z znanstvenimi metodami. Ali kot pravi A. Schütz: »Dejstva, podatki in dogodki, s katerimi ima opraviti naravoslovec, so samo dejstva, podatki in dogodki znotraj njegovega opazovanega polja, to polje nima nobenega pomena za molekule, atome in elektrone v njem. Toda dejstva, podatki in dogodki pred družboslovcem so čisto drugače strukturirani. Socialni svet kot družboslovčev opazovalno polje ni v bistvu nestrukturirano. Ima posebno strukturo, ki je pomensko relevantna za človeška bitja, ki živijo, mislijo in delujejo v njem. Le-ti predselekcioniirajo in predeterminirajo ta svet s serijo zdravorazumskih konstruktov realnosti vsakdanjega življenja ... Mišljeni objekti, ki jih konstruirajo družboslovci, se nanašajo in so osnovani na mišljenih objektih, ki jih z zdravorazumskim mišljenjem konstruira človek, ki živi svoje vsakdanje življenje med soljudmi. Torej so konstrukti, ki jih uporablja družboslovec, tako rekoč konstrukti druge stopnje, namreč konstrukti kon-

struktov, ki jih izdelujejo akterji socialne scene in katerih obnašanje znanstvenik prikazuje in ga skuša pojasniti v povezavi s proceduralnimi pravili svoje znanosti« (Schütz, cit. po Habermas, 1971, str. 208).

Družba torej ni samo skupek neodvisnih, merljivih dejstev, pač pa sistem zgodovinskih in ideoloških razmerij, ki vsakokrat določajo tudi to, kaj ta dejstva so, kako jih merimo, ocenjujemo, sprejemamo in opisujemo.

V pedagogiki se je vprašanje načela vrednotne nevtralnosti izpostavilo kot eno temeljnih. V skladu s pozitivističnim in vrednotnonevtralnim razumevanjem znanosti so namreč predstavniki znanstvene pedagogike seveda zagovarjali predpostavko, da sodi v proučevanje vzgojnih procesov samo tisto, kar je merljivo z empiričnimi metodami, vse ostalo, kar ni dosegljivo na ta način, pa nima nikakršne znanstvene osnove in torej ne more biti predmet proučevanja. Bistveno vprašanje, ki se torej pri tej dilemi zastavi, je vprašanje ciljev in vrednot vzgajanja, »kajti nobene pedagoške koncepcije in nikakršne pedagoške znanosti ne moremo zgraditi, če predhodno ne izhajamo iz odgovora na naslednja vprašanja: kaj je človek, kakšna je njegova narava, v čem je njegova usoda, kakšno je njegovo poslanstvo, kaj je smisel eksistence človeka, njegovega življenja in dela, kaj je skupnost, ki ji pripada itd.« (Potkonjak, 1978, str.89). Pedagogika se tem vprašanjem ne more izogniti, in če se sklicuje na nezmožnost 'znanstvenega' pristopa pri podajanju odgovorov na ta vprašanja, si s tem sama omejuje svoj predmet in postaja vse bolj veda, ki se ubada samo s proučevanjem 'tehnik' in 'veščin' vzgajanja in izobraževanja. Če je znanstvena teorija le strogo logično urejen sistem izjav, ki vsebuje opise in razlage, in za katero so značilne hipoteze oz. trditve, ki podležejo verifikaciji, kam torej v tem sistemu sodijo vprašanja o smislu in ciljih vzgajanja, ki 'izgnana' iz znanosti lahko kaj hitro postanejo predmet manipulacije in dogmatizma.

Vprašanje o povezanosti med, poenostavljeno rečeno, normativno in empirično pedagogiko zanimivo ponazori Strasser (1968, str. 121), ko pravi, da so empirične meritve o prednostih in pomanjkljivostih celostne oz. analitično-sintetične metode pri bralnem popuku začetnikov sicer smiselne, vendar so smiselne samo zato, ker smo si prej pozitivno odgovorili na vprašanje, ali se mora otrok sploh naučiti brati. Zaradi same narave vzgoje in izobraževanja se pedagogika ne more zasnovati samo kot empirična znanost, ki bi izključevala normativna vprašanja.

1.3 KRITIČNI RACIONALIZEM

Kritični racionalizem je imel močan vpliv na metodologijo družboslovnega raziskovanja, med drugim je tudi nemški pedagog W. Brezinka poskušal osnovati pedagoško znanost na principih kritičnega racionalizma (Wulf, 1983). Osrednje elemente znanstvene teorije kritičnega racionalizma lahko predstavimo v okviru naslednjih problemskih sklopov, ki jih je v svojem delu Logika znanstvenega odkritja utemeljil K. R. Popper (Popper, 1998):

- razumevanje znanosti in metoda,
- teorije, hipoteze ter njihovo preskušanje in podkrepljevanje.

1.3.1 RAZUMEVANJE ZNANOSTI IN METODA

Popperjevo razumevanje znanosti izhaja iz prepričanja, da absolutnega in dokončnega spoznanja ni možno doseči. Pravi, da »znanost ni sistem gotovih ali dobro uveljavljenih stavkov, niti ni sistem, ki stalno napreduje proti stanju dokončnosti. Naša znanost ni vednost (*epistēmē*): nikoli ne more trditi, da je dosegla resnico ali celo nadomestek resnice, kot je verjetnost ... Čeprav ne more doseči niti resnice niti verjetnosti, sta najmočnejša motiva znanstvenega odkrivanja še vedno težnja po spoznanju in iskanje resnice« (prav tam, str. 308).

Karla Popperja prištevamo med utemeljitelje znanstvenega realizma, saj je vedno odkrito zagovarjal tezo o neodvisnem obstoju materialne stvarnosti od zavesti ljudi ali spoznavne dejavnosti ljudi in možnost objektivnega spoznanja stvarnosti v znanstvenih teorijah. Popper je trdil, da je materialna stvarnost spoznavna, lahko se ji približujemo z našimi teorijami, čeprav nikoli ne moremo doseči popolne resnice, niti ne moremo zagotovo vedeti, kdaj resnico dosežemo. Naše vedenje je človeško in kot takšno tudi zmotno. Ravno ta ideja zmote pa implicira idejo iskanja objektivne resnice, ki se ji s svojimi zmotami neprestano približujemo.

Znanost po Popperju ni nekaj, kar bi izključevalo metafizične vizije. Znanstveno spoznanje je svobodna kreacija, je ugibanje, ki ga »vodi neznanstvena, metafizična (čeprav biološko razložljiva) vera v zakone, pravilnosti, ki jih lahko razkrijemo – odkrijemo« (prav tam, str. 308). Toda v trenutku, ko so te kreacije, domneve oz. teorije predstavljene, postanejo predmet kritike in so podvržene sistematičnim preizkusom.

Popper, v nasprotju z empiriki, znanosti ne vidi kot sistema, ki ga postopoma gradimo k vse večji popolnosti, od preprostih opazovanj in poskusov do tvorjenja vse kompleksnejših teorij, pač pa vidi znanost bolj kot revolucionarna znanstvena odkritija, saj pravi: »Znanost ne napreduje zato, ker se s časom nabere vedno več zaznavnih izkustev, niti zato, ker vedno bolj uporabljamo svoja čutila. Znanosti ni mogoče destilirati iz neinterpretiranih čutnih izkustev, ne glede na to, kako prizadevno jih zbiramo in sortiramo. Drzne ideje, neupravičene anticipacije in spekulativne misli so naša edina sredstva, s katerimi lahko interpretiramo naravo, naš edini organon, naše edino sredstvo, da jo razumemo. In postavljati jih moramo na kocko, da bi tako dobili nagrado. Tisti med nami, ki niso pripravljeni izpostaviti svojih idej tveganju, da bi bile spodbite, se ne udeležujejo znanstvene igre« (prav tam, str. 309–310).

Popper v svoji *Logiki* zavrne induktivno metodo, ki jo pri znanstvenem odkrivanju uporabljajo empirične znanosti. Načelo indukcije so empiriki imeli za edino merilo, ki odloča o resničnosti znanstvenih teorij. Brez uporabe tega načela znanost ne bi mogla odločati o tem, kaj je resnično in kaj ne. Pri indukciji gre za izpeljavo resničnih splošnih stavkov iz izkustva. Popperjeva trditev pa je, da izkustvo ne more niti tvoriti niti potrditi teorije, pač pa jo lahko samo podkrepi. Sam proces oblikovanja hipotez in teorij ne more imeti induktivnega značaja, ker ne obstajajo nikakršne dispozicije, ki bi nam omogočale, da z določenim načinom opazovanja preidemo na splošne hipoteze. Samo opazovanje vedno poteka z določenega gledišča, torej izhaja iz teorije ali hipoteze o tem, kar opazujemo. Namesto induktivnega načela vpelje Popper »deduktivno metodo preskušanja«, kjer sicer tudi gre za empirično preskušanje hipotez, vendar šele *potem*, ko so bile predlagane.

Deduktivno preizkušanje teorij po Popperju poteka tako, da novih idej znanstvenik ne pridobiva po neki logični metodi porajanja idej, ampak vsaka nova ideja vsebuje kakšen iracionalni element, nekakšno kreativno intuicijo. »Iz nove ideje, ki jo predlagamo začasno in še ni na noben način upravičena – pričakovanje, hipoteza, teoretični sistem ali karkoli drugega – z logično dedukcijo izpeljemo sklepe. Te sklepe nato primerjamo med sabo in z drugimi relevantnimi stavki, da bi tako ugotovili, kakšne logične povezave ... obstajajo med njimi« (prav tam, str. 29).

Ena od poti preizkušanja teorij je tudi preizkušanje z empiričnimi uporabami sklepov, ki se lahko izpeljejo iz teorije. S tem preizkušanjem ugotavljamo, kakšne odzive oz. reakcije povzročajo na novo formulirana teorija v praksi. Tudi v tem primeru gre za deduktivno izpeljavo. Iz teorije izpeljemo posamezne stavke, ki jih Popper imenuje 'predvidevanja' (prav tam, str. 30). Tista predvidevanja, ki jih je mogoče najenostavneje preizkusiti in uporabiti, izpeljemo skupaj s tistimi, ki jih ni mogoče izpeljati iz veljavne teorije, predvsem tiste, »ki jim veljavna teorija nasprotuje. Nato poskušamo doseči odločitve glede teh (in drugih) izpeljanih stavkov tako, da jih primerjamo z rezultati praktičnih uporab in poskusov. Če je ta odločitev pozitivna, torej če se izkaže, da so posamezni sklepi sprejemljivi ali *preverjeni*, je teorija začasno prestala preskus: nismo našli nobenega razloga, da bi jo zavrgli. Toda, če je odločitev negativna, ali drugače rečeno, če so bili sklepi *ovrženi*, potem njihova ovržba ovrže tudi teorijo, iz katere so bili logično izpeljani« (prav tam, str. 30).

1.3.2 TEORIJE IN HIPOTEZE TER NJIHOVO PRESKUŠANJE IN PODKREPLJEVANJE

O teorijah pravi Popper, da so »mreže, ki jih vržemo, da bi ujeli to, čemur rečemo 'svet': da bi ta svet racionalizirali, razložili in ga obvladali. Prizadevamo si, da bi bila mreža vse gostejša« (prav tam, str. 59).

Popper v nasprotju z induktivno logiko, ki pravi, da je teorijo moč opredeliti kot resnično ali napačno oz., da je teorija preverjena, ko so preverjena nekatera predvidevanja, izpeljana iz nje, postavi trditev, da je teorija ali hipoteza lahko samo bolj ali manj *podkrepljena*. Pri hipotezah bi morali poskušati oceniti, kakšne preizkuse je ta hipoteza prestala in kako je dokazala svojo trdoživost, ko je te preizkuse prestajala. Popper principu *verifikacije* (empirično preverjanje stavkov) hipotez postavi nasproti princip *falzifikacije*. Po principu falzifikacije ugotavljamo le to, ali hipotezo lahko zavrnemo. Znanost je sistem hipotez in teorij, ki jih vseskozi preverjamo in zavračamo. Znanost in raziskovanje ne težita k takšnemu formuliranju hipotez, ki bi bile čim bolj v skladu z našimi izkušnjami, temveč k formuliranju čim bolj nenavadnih in tveganih hipotez, ki jih lahko podvržemo vedno strožjim poskusom zavrnitve. Čim več poskusov zavrnitve je neka teorija oz. hipoteza uspešno prestala, tem višja je stopnja njene podkrepljenosti. Vendar tudi za tako podkrepljeno hipotezo ne moremo trditi, da je resnična, pač pa ostaja na stopnji domneve.

Stopnjo podkrepitve pa ne določa toliko število podkrepitvenih primerov, pač pa bolj »strogost različnih preskusov, ki jim je lahko in jim je bila podrejena neka hipoteza. Toda sama strogost preskusov je odvisna od *stopnje preskusljivosti* in zato od enostavnosti hipoteze: hipoteza, ki je bolj ovrgljiva ali enostavnejša, je tudi tista, ki jo je mogoče bolj

podkrepani« (prav tam, str. 295). Popper z namenom pojasnitve zgornje trditve primerja dve hipotezi: 'Vse vrane so črne' in 'Naboj elektrona ima vrednost, ki jo je določil Millikan'. Prva hipoteza je podkrepana z več podkrepanimi osnovnimi stavki, pa vendar je po Popperjevi trditvi hipoteza o naboju elektrona bolj podkrepana. (prav tam, str. 294–295). Zakaj? Ker je podvržena *strožjim* preizkusom in tudi, ker je bolj ovrgljiva in jo je zato moč bolj podkrepani.

Teorijo, ki je dobro podkrepana, lahko preseže samo teorija, ki vsebuje višjo stopnjo splošnosti, je torej bolj preskusljiva in ji uspe razložiti vse ali večino tistih pojavov, ki jih je razložila predhodna teorija. To napredovanje k teorijam z vedno višjo stopnjo splošnosti imenuje Popper 'kvaziinduktivna težnja'. Za lažjo predstavljalivost te »kvaziinduktivne evolucije znanosti, lahko različne ideje in hipoteze ponazorimo kot delce, ki lebdijo v tekočini. Preskusljiva znanost je usedlina teh delcev na dnu posode; delci se usedejo v plasteh (splošnosti). Gostota usedline raste s številom teh plasti, tako da vsaka plast ustreza teoriji, ki je splošnejša od tiste pod njo. Kot rezultat tega procesa lahko včasih z rastjo znanosti pridemo tudi do idej, ki so prej plavale v višjih metafizičnih območjih in tako pridejo v stik z znanostjo in se usedejo« (prav tam, str. 307). Na tak način tvorjenja vedno splošnejših teorij si človek vzpostavlja red v svoji sliki sveta in takšna pot znanosti omogoča napredek v znanju človeštva.

Ta model, ki temelji na deduktivni logiki, je predpostavljala univerzalno znanstveno metodo za dojetje sveta – bodisi narave ali socialnega okolja človeka. Kako neka teorija nastaja, je vseeno, ker nastanek teorij ne more biti podvržen nikakršni logični analizi. Znanstveno je moč teorijo le utemeljiti in sicer z najstrožjimi in najnatančnejšimi preizkusi: dogodki, ki jih neka teorija podaja za svojo utemeljitev, morajo nastopati v realnosti. Vprašanje je torej, kako ustrezno povezati abstraktno teorijo z njeno izkustveno osnovo. V primeru, da lahko iz teorije deduktivno izpeljemo nesprejemljive posledice, je teorija falsificirana, ker ne »obstaja nikakršno soglasje med vsebino hipoteze in stavki o rezultatih opazovanja tistega fenomena v izkustvenem svetu, o katerem je ta hipoteza nekaj določenega trdila« (Brezinka, 1978, cit. po Hartmann/Jourdan 1987, str. 38).

Če na koncu strnemo glavne vsebinske predpostavke deduktivnega modela falsifikacije teorij, pridemo do določenih zahtev, ki jih ta model postavlja:

- a) Teorije morajo biti splošno veljavne, sestavljene iz splošnih, univerzalnih stavkov, ki se ne nanašajo na določen prostor in čas, ampak veljajo povsod in vedno.
- b) Teorije morajo biti logične, torej neprotislovne. Zahteva po neprotislovnosti oz. skladnosti igra za Popperja »posebno vlogo med različnimi zahtevami, ki jih mora teoretični ali aksiomatični sistem zadovoljiti. Razumeti jo je mogoče kot prvo od zahtev, ki jih mora zadovoljiti vsak teoretični sistem, naj bo empiričen ali neempiričen« (Popper, 1998, str. 95). Če je stavek s seboj protisloven, je mogoče iz njega izpeljati vsakršno poljubno posledico in v tem primeru ne moremo več razločevati med stavki, ki ga lahko potrdijo in tistimi, ki ga lahko ovržejo.
- c) Teorije morajo biti intersubjektivno preverljive. Intersubjektivna preverljivost je za Popperja odlojučni pogoj objektivnosti: »Objektivnost znanstvenih stavkov je v tem, da jih je mogoče *intersubjektivno preizkusiti*« (prav tam, str. 43).

- d) Teorije morajo biti ovrgljive. »Teorijo imenujemo ... ‘ovrgljiva’, če razred vseh možnih osnovnih stavkov nedvoumno loči v naslednja dva ne-prazna podrazreda. Prvič je to razred vseh tistih osnovnih stavkov, s katerimi se teorija ne ujema (ali jih izključuje ali prepoveduje): tega imenujemo razred *potencialnih ovrževalcev* teorije; in drugič je to razred tistih osnovnih stavkov, s katerimi ni v nasprotju (ali jih ‘dovoljuje’). To lahko izrazimo krajše z besedami: teorija je ovrgljiva, če razred njenih potencialnih ovrževalcev ni prazen« (prav tam, str. 89). Znanstvenik mora podati osnovne stavke, ki vključujejo vse predstaviteljive ugotovitve o nekem dejstvu, preden začne s poskusi njihove ovržbe. V primeru, da stavki teoriji nasprotujejo, vodijo k njeni ovržbi.
- e) Teorije morajo biti vrednotno nevtralne. Ta zahteva izhaja iz tega, da vrednotenja presegajo empirično vsebino dejstev in niso empirično preverljiva.

Znanost ne daje končnih in absolutnih odgovorov in tudi posedovanje nespodbitne resnice ni tisto, za kar si znanost prizadeva. Njen cilj in tako cilj vsakega znanstvenika je »vztrajno in brezobzirno kritično iskanje resnice«, vendar pa znanost »nikoli ne sledi slepilnemu cilju, da bi bili njeni odgovori dokončni ali celo verjetni. Njen napredek je usmerjen k neskončnemu, vendar dosegljivemu cilju: vedno znova odkriva nova, globlja in splošnejša vprašanja in naše vedno le začasne odgovore izpostavi vedno bolj prenovljenim in vedno strožjim preskusom« (prav tam, str. 311). Popper je v svojem modelu deduktivno-falsifikacionistične znanosti zavrnil vsakršne psihološke, sociološke ali zgodovinske razloge, ki bi privedli do zavrnitve ali začasnega sprejema neke hipoteze oz. teorije. Nobeno subjektivno prepričanje, izkustvo ali občutek ne more potrditi ali zavrniti nobenega osnovnega stavka. Znanstveno spoznanje je legitimno, če je neodvisno od samovolje kogar koli oz. je objektivno, če ga je mogoče intersubjektivno preizkusiti. Načelo objektivnosti znanstvenega spoznanja se povezuje z načelom vrednotne nevtralnosti, o čemer smo govorili v prejšnjem poglavju.

1.4 PEDAGOŠKO RAZISKOVANJE, UTEMELJENO NA POZITIVISTIČNI IN KRITIČNO RACIONALISTIČNI METODOLOGIJI

Na prelomu prejšnjega stoletja se je v pedagogiki pojavila močna struja, ki je nasprotovala dotedanji ‘stari’ pedagogiki, ki se je vse preveč ukvarjala predvsem z zgodovinskimi in normativnimi vprašanji. Ta ‘nova’ empirična pedagogika se je oblikovala najprej pod vplivom pozitivizma, kasneje pa tudi kritičnega racionalizma. V središče svojih prizadevanj si je postavila znanstveno raziskovanje dejstev vzgojne prakse, na podlagi katerih se koncipirajo najbolj splošnoveljavne zakonitosti. Splošnoveljavni zakoni naj bi imeli časovno in prostorsko neomejeno veljavnost. To, kar v znanosti velja za dejstvo, je vedno odvisno od teorij in sistemov pravil, ki jih neka znanstvena smer sprejme kot veljavne. Pri raziskovanju pedagoška znanost ne more izhajati zgolj iz spoznavanja stvarnih dejstev, ampak mora kot svoje izhodišče izbrati oblikovanje teorij in hipotez, ki morajo biti formulirane v obliki kavzalnih stavkov in jih je moč podvreči intersubjektivni kontroli.

V nasprotju z začetnim, na pozitivizmu slonečem prepričanju, da vzgojno stvarnost predstavljajo 'pozitivna' dejstva, ki jih lahko z določenimi metodami spoznamo, zastopa sodobnejša empirična pedagogika prepričanje, da je »družbeno realnost vzgoje moč razumeti samo v luči prej razvitih teorij, 'neteoretični' dostop do te realnosti pa v nasprotju s tem ni mogoč« (Wulf, 1983, str. 130). V skladu s tem so osrednjo vlogo v pedagoškem raziskovanju, ki temelji na nauku kritičnega racionalizma, dobila prizadevanja za oblikovanje in preverjanje teorij.

Teorije oz. hipoteze je treba podvreči takšnim objektivnim empiričnim preizkusom, ki jih je mogoče intersubjektivno podoživljati in jih v principu lahko ponovi vsak znanstvenik. Takšno objektivno sprejemanje ali zavračanje teorije temelji na predpostavki, da so izključene vse vrednotne sodbe. Temeljni, konstitutivni princip znanstvenega delovanja se manifestira v metodološkem principu empirično-analitičnega raziskovanja, in sicer v principu vrednotne nevtralnosti. Če so zakonitosti tako formulirane, da so dostopne objektivni kontroli, pri tem ne more iti za vrednotne sodbe (Haeblerlin, 1975, str. 658).

Z namenom zagotavljanja objektivne kontrole analiziranih postopkov se je razvila paleta empiričnih raziskovalnih metod. Te razgradijo elemente postopka v vzročne pogoje tako, da hipotezo lahko ali enoznačno ovržemo ali pa zaenkrat obdržimo. »Kvalitativni kriterij raziskovalne metodologije v ožjem smislu je tako sistematična kontrola elementov analiziranega postopka« (prav tam, str. 660). Metodologija mora zagotoviti, da se lahko proučevani dogodek kontrolira. Sistematično mora izključiti možnost nekontroliranega vplivanja na dogodek.

Takšna sistematična kontrola je optimalno možna takrat, kadar je analizirani postopek umetno vzpodbujen. Eksperiment najbolj izpolnjuje kriterij sistematične kontrole. Da bi lahko ugotovili učinek eksperimentalnega faktorja z največjo možno mero zanesljivosti, je potrebno kontrolirati delovanje vseh ostalih faktorjev, ki bi imeli možnost vplivati na pojav. Eksperimentalno raziskovanje, ki je prevladalo v naravoslovju, se je s pozitivističnim konceptom preneslo tudi v družboslovje. Pedagoški eksperimenti iz začetka stoletja so se modificirali in ostajajo v kvantitativni metodologiji temeljna raziskovalna metoda odkrivanja vzročnih zvez med pojavi.

V ugovorih proti eksperimentu je najbolj poudarjeno to, da so dejavniki, ki se prepletajo z eksperimentalnim faktorjem, številni in otežujejo in včasih celo preprečujejo ugotavljanje njegovega vpliva na pojav. Razen tega je tudi vsak od teh ostalih faktorjev sam po sebi zelo kompleksen in z zapletenimi mehanizmi povezan s pojavom. Situacija se zaplete še bolj, če vemo, da tudi posledica povratno deluje na svoj vzrok. Kompleksnost kavzalnih povezav, tako horizontalno kot vertikalno, nas navaja k temu, da vidimo vsak vzrok kot posledico nekega prejšnjega vzroka in vsako posledico kot vzrok nekega novega pojava. Ko eksperiment, ki v bistvu pomeni simuliranje situacije, uporabimo za spoznavanje tako zapletenih odnosov, moramo predvidevati, da bomo dobili omejene rezultate. Eksperiment ne more zaobjeti situacije tako celovito, v vsej njeni kompleksnosti, ampak se v glavnem omejuje na proučevanje posameznih vplivov.

L. Kocić je opozoril na nevarnost poenostavljenega razumevanja vzročno-posledičnih zvez pri eksperimentiranju na področju vzgoje in izobraževanja. »Ni problem v tem,«

pravi Kocić, »da npr. uporabljeno učno metodo v nekem eksperimentu označimo za vzrok, dobljeni rezultat pa za posledico, saj smo najprej uvedli metodo in pustili, da deluje in šele po njeni uporabi izmerili doseženi rezultat. Seveda smo tukaj poenostavili stvari, ker smo zanemarili povratni učinek posledice. Vendar, če bi raziskovanje omejili na določen časovni cikel, bi posledica delovala na svoj vzrok, ga spreminjala in skupaj z njim predstavljala novi vzrok v naslednjem ciklusu« (Kocić, 1981, str. 84). V delovanje na začetku uvedene metode se vključi tudi njen rezultat, ki je bil zaradi nje dosežen v prejšnjem ciklusu. Vplivnost v drugem ciklusu bo torej odvisna od doseženega uspeha v predhodnem ciklusu.

Na področju vzgoje in izobraževanja najdemo dosti primerov, kjer mesto odvisne in neodvisne spremenljivke ni točno določeno, kjer zelo težko opredelimo, kaj je čemu vzrok in kaj posledica. Ne moremo pa tudi izključiti možnosti, da je vzrok nekega pojava kak drug dejavnik in ne tisti, ki smo ga mi določili, ali pa določen vzrok izzove neko posledico samo v prisotnosti drugih dejavnikov, ki so nam popolnoma neznan.

Če trdimo, da je eksperiment metoda, s katero ugotavljamo vzročne zveze med pojavi, naletimo še na en problem: pogosto se zgodi, da menimo, da nam je vzrok kakega pojava poznan, kar smo dokazali tudi z eksperimentom, vendar pa ne vemo, *kako* ta vzrok natančno deluje na merjeni pojav, kako v resnici 'proizvaja' posledico. Pedagoških pojavov ne moremo preprosto razstaviti na njihove osnovne sestavine (elemente) in izolirano proučevati enega samega segmenta, ne da bi pri tem upoštevali organsko celovitost pedagoških pojavov in njihovo interakcijo. Na nek pojav nikoli ne učinkuje en sam, izolirani dejavnik, temveč gre za vpliv večjega števila dejavnikov, ki ne delujejo neodvisno drug od drugega, pač pa kot sklop, kot celota. Vpliv teh dejavnikov bi bil drugačen, če bi izostalo delovanje samo enega od njih.

Težave pri uporabi eksperimenta kot tudi drugih metod odkrivanja vzročno-posledičnih zvez na področju vzgoje in izobraževanja seveda niso specifičen problem pedagoške metodologije, ampak se z njim srečuje celotno družboslovno raziskovanje, kadar gre za uporabo kvantitativnih metod.

Kot eno od neposrednih posledic uporabe kvantitativnih metod štejemo tudi ločitev med raziskovalnim subjektom in raziskovanim objektom, kar je v bistvu eden glavnih metodoloških principov empirično-analitične metodologije. Strogi metodološki standardi, kot so npr. izoliranje spremenljivk, kvantitativni merski postopki, uporaba standardiziranih raziskovalnih instrumentov itd. definirajo socialno situacijo raziskovanja. Tako imamo na eni strani raziskovalca, ki popolnoma obvladuje raziskovalni proces v vseh njegovih fazah, na drugi pa raziskovanca, katerega vloga je bolj ali manj pasivna udeležba predvsem v fazi pridobivanja podatkov. Vloga raziskovalca je od vloge raziskovanca eksaktno ločena.

Da bi zadostili kriterijem in zahtevam po veljavnosti, objektivnosti in zanesljivosti, je, po mnenju kritikov tradicionalne metodologije, komunikacija med raziskovalci in raziskovanci zmanjšana na minimum, ker bi preveliko poseganje v raziskovalno polje lahko ogrozilo posplošitveno moč rezultatov, in poteka predvsem enosmerno od raziskovalcev do raziskovancev. Tudi pri določanju spoznavnih ciljev raziskovanci nimajo moči odločanja, kajti ta vloga je pripisana izključno raziskovalcem ali naročnikom raziskav. Pomembno

je poudariti tudi možnosti in pravico do učenja pri odvijanju raziskovalnega procesa, ki pripadajo raziskovalcem. Raziskovanci ostajajo tudi na tem področju v svoji pasivni vlogi, saj bi njihova udeležba v procesu učenja lahko pomenila motečo spremenljivko (Heinze idr., 1975, str. 17–18).

Kritiki tradicionalne metodologije pedagoških raziskav so v svojih sodbah pogosto rigorozni, kar se v praksi ne bi vedno izkazalo za upravičeno. Enosmernost komunikacijskega procesa in minimalnost stikov med raziskovalci in raziskovanci v raziskavi, ki poteka po kriterijih tradicionalne metodologije, v praktičnem poteku raziskave zagotovo ni prisotna v tako strogi obliki, saj je dvosmerna komunikacija bistveni sestavni del pedagoškega procesa in je konec koncev tudi temeljni element medčloveških odnosov nasploh. Tudi če bi komunikacija potekala le enosmerno, torej od raziskovalcev do raziskovancev, bi že samo to dejstvo pomenilo poseg v raziskovalno polje, kjer se potemtakem zaradi takšnega posega že odvija proces spreminjanja.

Strnjene ugotovitve o vplivu kritičnega racionalizma na empirično-analitično metodologijo družboslovne in tudi pedagoškega raziskovanja bi formulirali nekako takole:

- Naloga znanosti je opisovati, pojasnjevati in napovedovati. Zahteva, ki se pri tem postavlja, je, da so kot hipoteze oblikovani stavki splošno veljavni in preverljivi na posameznih primerih. Ker temelji določanje zahtevane stopnje verjetnosti na statističnih ugotovitvah, uporabljamo raziskovalne instrumente pretežno za pridobivanje kvantitativnih podatkov.
- Standardiziranje merskih instrumentov omogoča izključitev poljubnosti pri postopku intersubjektivne preverljivosti, ki omogoča aplikacijo principa falsificiranja (ovržbe) hipotez oz. teorij.
- Ker znanost služi objektivnemu spoznavanju stvarnosti, ne pa kakemu kakorkoli (pristransko) utemeljenemu namenu, ostajajo družbeno relevantni problemi na stopnji predznanstvenega.
- Znanost je vrednotno nevtralna, zato se ne more neposredno uporabljati za spreminjanje družbenih procesov (Popper, 1993, 1998).

Te temeljne postavke empirično-analitične metodologije so v šestdesetih letih v Nemčiji izzvale ostre kritike in to nasprotje, ki ga poznamo pod imenom spor okoli pozitivizma ('Positivismusstreit'), bomo podrobneje predstavili, saj pomeni bistveni prispevek k teoretičnemu utemeljevanju ideje in metodologije akcijskega raziskovanja.

1.5 SPOR OKOLI POZITIVIZMA

1.5.1 HISTORIAT PROBLEMA

Družboslovne znanosti so v šestdesetih letih prevevale diskusije o različnih pogledih, strategijah in moralno-političnih opcijah v družboslovnem raziskovanju, posebej še v socioloških krogih v Nemčiji. Oktobra leta 1961 je v Tübingenu potekal kongres Nemške družbe za sociologijo (Deutsche Gesellschaft für Soziologie), na katerem sta K. R. Popper in T.W. Adorno predstavila uvodna referata. Popperjev je imel naslov Logika družbenih

znanosti, Adornov koreferat pa K logiki družbenih znanosti. R. Dahrendorf je v svojem članku Opombe k diskusiji referatov Karla R. Popperja in Theodora W. Adorna (prvič objavljen 1962) ironično pripomnil, da je »diskusiji vseskozi manjkala tista intenzivnost, ki bi bila resnično primerna zaradi prisotnih razlik v naziranju« (Dahrendorf, 1993, str. 145). Očital je, seveda predvsem Adornovemu koreferatu, da takšno soglašanje ne omogoča kritičnega soočenja in razprav o razlikah, ki so prisotne v nemški sociologiji.

Ta pripomba je vzpodbudila objavo serije člankov in razprav, ki so izhajali v uglednih nemških socioloških publikacijah in pomenijo pravzaprav jedro razprav v sporu okoli pozitivizma. Popperju se je v teh razpravah priključil še drugi vidnejši predstavnik kritičnega racionalizma Hans Albert, Adornove teze pa je kot zagovornik kritične teorije družbe podprl Jürgen Habermas.

Obstajajo trditve, da je spor okoli pozitivizma nastal predvsem kot posledica Adornove reakcije na Dahrendorfove pripombe o prevelikem soglašanju obeh referentov in umanjkanju vsakršne polemčnosti (Mali, 1997), saj je ravno Adorno postal najstrožji kritik Popperjevega kritičnega racionalizma. Vendar ni naš namen, da bi se na tem mestu spuščali v analize tehtnosti takšnih trditev, pač pa nas bodo zanimale vsebinske in metodološke razlike, ki jih je v družboslovno raziskovanje prinesla obravnavana kontroverza. Hermenevtično-dialektična pozicija Habermasa in Adorna je očitala kritičnim racionalistom predvsem to, da je njihovo pojmovanje znanosti in njene metode za proučevanje socialnega sveta neprimerno.

1.5.2 OBJEKTIVNOST KOT 'MITOLOŠKI RELIKT' POZITIVISTOV

Pozitivistično pojmovanje razume znanost kot absolutno samostojno dejavnost, ki ima konstitutiven značaj za vsakršno spoznanje. Pozitivisti zastopajo strog pojem objektivne znanstvene veljavnosti in se čutijo »zmagovalce nad idealizmom, vendar so mu dosti bližje kot kritična teorija: oni hipostazirajo spoznavajoči subjekt, ne sicer kot tvorni, absolutni, vendar pa kot topos noetikos vsakršne veljavnosti in znanstvene kontrole« (Adorno, 1993, str. 12). Predpostavka objektivne znanosti je torej priti do takšnega znanstvenega spoznanja, ki bo splošno veljavno in neodvisno od avtoritete spoznavnega subjekta. Toda kakšna je vloga spoznavnega subjekta pri doseganju objektivnosti oziroma kako je sploh možno doseči objektivno spoznanje na relaciji reflektirajočega subjekta nad objektom? Odnos subjekt – objekt je s tem vprašanjem dobil osrednjo vlogo v problematiki znanstvene objektivnosti.

1.5.3 ODNOS SUBJEKT – OBJEKT

Popperjevo razumevanje objektivne znanosti, ki temelji na intersubjektivni preverljivosti, teži k cilju oblikovati takšno metodologijo znanstvenega raziskovanja, ki bo omogočila neodvisnost znanstvenih dognanj od raziskovalca. Vendar se Popper ne slepi s tem, da bi človeka raziskovalca dojemal kot nerelevantnega za znanstveni proces. Ravno upoštevanje človeka kot spoznavnega subjekta je vodilo Popperjeva razmišljanja v tej smeri, da absolutno vedenje ni dosegljivo, ker ne obstaja zanesljivi vir spoznanja in tudi nobene končne instance, ki bi presojala o resnici in neresnici, ni (Popper, 1998).

Popper pri razreševanju problematike dualizma subjekta in objekta najde rešitev v oblikovanju takšnih metod in načinov raziskovanja, ki bodo omogočila čim večjo izključitev spoznavnega subjekta iz znanstvenega procesa. »Ta cilj želi Popper doseči z omejevanjem znanstvenosti na preverjanje in kritiko teorij, na njihovo logično deduktivno utemeljevanje ... Spoznavni subjekt je zgolj nosilec kritike, medtem ko je kriterij resničnega in napačnega dejstvo, o katerem je v teoriji, ki jo preverjamo, postavljena neka trditev. To dejstvo je obravnavano kot dejstvo samo na sebi in ne kot so-konstruirano od subjekta« (Hartmann/Jourdan, 1987, str. 69–70).

Habermasov očitek pozitivistom (Popper je veljal, kot smo že poudarili, pri svojih kritikih za pozitivista) je, »da raziskovalni proces, ki ga izvaja subjekt, objektivnemu sklopu, ki ga spoznava, preko akta spoznavanja sam pripada« (Habermas, 1993, str. 156). S tem je hotel poudariti dejstvo, da spoznavni subjekt v spoznavnem procesu sokonstruira (sooblikuje) proučevani predmet in ga je kot takšnega nemogoče izključiti kot nerelevantnega iz znanstvenega procesa. Tudi težnja po uporabi metod, ki bi to omogočale, je nesmiselna, ker je sam proučevani predmet že zaznamovan z predhodnim subjektivnim razumevanjem.

Naj se znanost še tako trudi za doseganje objektivne slike sveta, se njena dognanja nikoli ne bodo znebila subjektivnih dejavnikov in interesov, kajti »relacije subjekt – objekt se ... ne da opisati kot sliko dveh konstantnih, pojmovno popolnoma razsvetljenih velikosti, ki se gibljeta druga proti drugi – nasprotno, v dejavnih, ki jih označujemo za objektivne, tičijo subjektivni, in v tako imenovanih subjektivnih tičijo tudi objektivni, to pa tako, da moramo ... spreplet obeh prikazati kot spreplet človeških in zunajčloveških, individualnih in razrednih, metodoloških in predmetnih momentov, ne da bi mogli vsakega od teh momentov v njegovi učinkovitosti brez ostanka izolirati od drugega« (Horkheimer, 1968, cit. po Schmidt 1981, str. 280). Spoznavani objekt, v družboslovnem raziskovanju socialni svet, torej ni nekakšna danost v pozitivističnem smislu, ki jo objektivno zrcali naše spoznanje, ampak je predeterminirana v naši zavesti in z dejanji, ki jo sooblikujejo.

Adorno je opozoril še na eno pomembno stvar pri odnosu subjekta do objekta, in sicer na zgolj navidezno premoč, ki jo ima reflektirajoči subjekt nad objektom, kajti »bolj kot se je subjekt pollaščil določanja objekta, bolj je tudi sam, nezavedno, postajal objekt« (Adorno, 1993, str. 29). Kar je znanost v stoletjih predstavljala kot napredek, je bilo vedno večje omejevanje subjektivnosti, saj je pristala tudi na izgubo »spontanosti spoznanja« (prav tam, str. 30), samo da bi lahko zadostila metodološkimi kriterijem objektivnosti.

1.5.4 ZAVRAČANJE POSTULATA VREDNOTNE NEVTRALNOSTI

Princip vrednotne nevtralnosti smo podrobneje predstavili že v prvem poglavju (1.2), tukaj se bomo omejili predvsem na njegovo kritiko.

Princip vrednotne nevtralnosti temelji na dualizmu dejstev in socialnih norm. Pozitivisti menijo, da sta obe področji avtonomni. Medtem ko za naravne zakone velja, da so neodvisni od subjekta, so socialne norme pogojene s priznavanjem s strani subjekta. Hipoteze, ki se nanašajo na naravne zakone, so trditve, ki so empirično utemeljene ali ne. Stavki, s katerimi sprejemamo ali zavračamo socialne norme, so trditve, ki ne morejo biti empirič-

no niti resnični niti napačni. Prve sodbe temeljijo na spoznanju, druge na odločitvi. »Sferi biti in najstva sta v tem modelu striktno ločeni« (Habermas, 1993, str. 170). Gre za ločevanje med spoznavanjem in vrednotenjem, kar pomeni empirično potrjevanje naravnih in družbenih procesov v nasprotju z vrednotnimi vprašanji, ki ne morejo nikoli legitimno prevzeti oblike teoretičnih stavkov, podvrženih empirični analizi. Vendar pa si je Habermas v nekem trenutku zastavil provokativno vprašanje: »Ali je potem pozitivistično, na izkustveno znanost zreducirano spoznanje resnično razbremenjeno vsakršne normativne povezave« (prav tam, str. 175)?

Habermasov glavni ugovor je bil, da »dualizem dejstev in odločitev sili k redukciji dopustnega spoznanja na izključno izkustveno znanost in s tem k eliminaciji vprašanj življenjske prakse iz horizonta znanosti nasploh« (prav tam, str. 171). Habermas je opozoril na dejstvo, da z oženjem predmeta, znanost iz svojega okvira izloča tudi vsa pomembna vprašanja človekovega življenja, kot so norme, vrednote in odločitve, ki so tako prepuščene neznanstvenim pojasnitvam in razlagam.

Predstavniki kritične teorije družbe se usmerjajo proti zgolj ugotavljanju dejstev oz. stanja, kakršno vlada v družbi. Družba vendar »ni le skupek dejstev« (Adorno, 1993, str. 18), ki jih je moč spoznavati s pomočjo empiričnega instrumentariuma, ki že po svoji formulaciji določa raziskovani predmet. S statističnimi metodami se pridobljeni podatki posameznih oseb posplošijo in 'očistijo' vsakršnih odstopanj. Takšna posploševanja se vsekakor uporabljajo za oblikovanje podobe o neki proučevani stvari in v njih »odseva tudi objektivnost, vendar zagotovo ne popolnoma in mnogokrat popačeno« (Adorno, 1993, str. 85). Kar po Adornovem mišljenju izostaja, je teža subjektivnih mnenj, stališč in vedenja, ki ostajajo sekundarna. Mnenja in stališča pa seveda implicirajo podobo družbe, kakršna naj bi bila, kar pa pozitivistična znanost kot najstvo strogo izloča iz svojih okvirov.

Če se povrnemo k Habermasovemu vprašanju: »Ali je potem pozitivistično, na izkustveno znanost zreducirano spoznanje, resnično razbremenjeno vsakršne normativne povezave« (prav tam, str. 175)? Odgovor je pri Habermasu seveda negativen, ker je vsakršno izkustvo in na njem temelječe spoznanje vnaprej oblikovano in sicer po predhodnih izkušnjah, ki vključujejo tudi norme in stališča, kakor tudi po pričakovanjih. Tudi izbira raziskovalnega področja je odvisna od odločitve znanstvenika, prav tako se tudi »osnovni stavki, preko katerih se teorije nanašajo na realnost, sprejemajo z odločitvijo diskutirajočih znanstvenikov« (Pilot, 1993, str. 314).

1.5.5 PRIMAT METODE

Primat metode izhaja iz zahtev pozitivistične tradicije, da bi kvantitativne metode, ki so se v naravoslovju izkazale za uspešne, prenesli v družboslovje in humanistiko. Te zahteve so privedle do dileme med usmerjenostjo na predmet raziskovanja na eni strani in primat metode na drugi. Pozitivistična znanost je tako usmerjena na razpoložljive metode namesto na predmet in njegov spoznavni interes. Vendar je v družboslovju primat metode po mnenju kritikov pozitivizma nevzdržen, ker zakoni, ki so izpeljani s pomočjo Popperjeve deduktivne metode, popačeno predstavljajo sliko družbe in vloge človeka v njej. Habermas pravi: »Predpisi za analitično-empirične postopke vsebujejo poleg formalnoloških

pravil za tvorbo deduktivnega sklopa hipotetičnih stavkov ... tudi zahtevo, izbirati poenostavljene osnovne predpostavke tako, da omogočajo izvajanje empirično smiselne zakonske domneve« (Habermas, 1993, str. 157). Postavljeni smo pred paradoksalno situacijo, ko metoda določa predmet, kar pa ima za posledico, da je dejansko ujemanje hipotez z empiričnimi dejstvi »principialno slučajno« (prav tam, str. 157).

Družboslovne znanosti se morajo usmeriti na spoznavni predmet, ker empirično-analitična metodologija interesov družbe kot predmeta spoznavanja ne vključuje. Družboslovje se mora dvigniti nad čisto manipulacijo naravoslovja (ko gre za manipulativno-raziskovalni odnos subjekta do objekta) in postati »delujoča (aktivna) znanost« (prav tam, str. 158). Samo poznavanje družbenih nasprotij in njihovo opisovanje ne pripomore k njihovem odpravljanju. In ravno v tem tiči eno bistvenih stališč kritične teorije, in sicer emancipatorni interes v smislu preseganja družbenih nasprotij in gospostvenih razmerij.

ZAKLJUČEK

Predstavili smo temeljno kontroverzno na področju sociologije iz konca šestdesetih in začetka sedemdesetih let, ki je pomenila bistven premik v spoznavnoteoretskih pogledih za celotno družboslovje. Strnjene ugotovitve bi bile: empirično-analitična znanost se vse preveč omejuje na metodologijo, kar predstavlja za družboslovne in humanistične znanosti nedopustno redukcijo predmeta. Kajti v omenjenih znanostih ne gre zgolj za spoznavanje dejstev in čistih znanstvenih spoznanj, pač pa gre za spoznavanje smiselnih kontekstov v družbeni praksi. Vprašanja o nastanku in ovrednotenju teorij in hipotez imajo osrednji pomen, iz česar izhaja, da nikakor ne bi smela biti prepuščena nekontroliranim področjem pred- in zunajznanstvenega.

Tudi vprašanje odnosa subjekta in objekta je relevantno, saj v družboslovnih raziskavah mesto objekta proučevanja zavzame določen posameznik oz. skupina posameznikov – subjektov, ki skupaj z raziskovalcem sooblikujejo raziskovano situacijo in se s tem stroga ločitev med subjektom in objektom poruši, kar pa je po strogih pravilih analitične metodologije nevzdržno.

Sporna je tudi zahteva po intersubjektivni preverljivosti znanstvenega spoznanja, ki bi naj omogočala objektivnost in s tem vrednotno nevtralnost v smislu nepristranskosti znanstvenikov, ki kot posamezni subjekti znotraj skupnosti znanstvenikov odločajo o »'družbeni' vrednosti znanstvenih spoznanj« (Wulf, 1983, str. 134).

Pomembno je tudi vprašanje odnosa teorije in prakse, ki se v konceptu kritične teorije bistveno razlikuje od kritičnega racionalizma. Če je spoznavanje in ugotavljanje družbenih dejstev empirično-analitičnemu družboslovnemu raziskovanju zadostno, se kritična teorija usmerja na kritično analizo družbene sedanjosti, in sicer v horizontu možnega spreminjanja obstoječega. Bistvena naloga kritične teorije je analiza »realne življenjske prakse, ne samo z ozirom na objektivne strukture in faktorje, ampak tudi v perspektivi njihovih subjektivnih izkušenj in ocen« (Fahrenbach, 1978, str. 203). Dimenzija subjektivne izkušnje pa v nasprotju z zgolj ugotavljanjem 'dejstev na sebi' vodi k ozaveščenju in

preseganju 'postvarjene zavesti', kar je nujen pogoj, ki omogoči emancipacijo in po njej spreminjanje družbenih razmerij.

V nadaljevanju bomo predstavili in analizirali dolgo trajajoče obdobje antagonizma med, poenostavljeno rečeno, kvalitativno in kvantitativno paradigmo, ki je potekalo hkratno s formiranjem novih raziskovalnih pristopov, katerih metodologija je bila močno zaznamovana tudi z obstoječo kontroverzo, pri čemer je akcijsko raziskovanje dober primer preseganja polaritet in združevanja prednosti obeh metodologij.

II. OPREDELITEV PARADIGMATSKEGA RELATIVIZMA IN NJEGOV POMEN ZA METODOLOGIJO AKCIJSKEGA RAZISKOVANJA

2.1 PRESEGANJE OBDOBJA NASPROTIJ MED PARADIGMAMI

Metodološka in ideološka debata, ki smo jo predstavili v prejšnjem poglavju pod imenom 'spor okoli pozitivizma' se je pravzaprav že pred tem začela in nadaljevala kot »paradigatska vojna« (Tashakkorie in Teddlie, 1998, str. 3), v kateri je glavno 'jabolko spora' predstavljala različnost svetovnih nazorov ali vrednotnih sistemov. V družboslovnih znanostih so se te razprave odvijale (in se deloma še odvijajo) predvsem na relaciji med postpozitivisti in konstruktivisti, v prejšnjem poglavju pa smo podrobneje predstavili za akcijsko raziskovanje še posebej pomembno debato med kritičnim racionalizmom in kritično teorijo. V nadaljevanju nas bodo zanimala predvsem metodološka vprašanja, ki so se jih v teh razpravah dotikali, manj pa ontološke in epistemološke razlike med obema pozicijama. Vendar se tudi tem ne bomo mogli v celoti izogniti, če želimo prikazati celostni obseg in pomen teh razprav za družboslovno raziskovanje, katerega del so tudi akcijske raziskave. Največji poudarek pa bomo namenili preseganju bipolarnosti pri oblikovanju t. i. kombinirane metodologije (Tashakkori in Teddlie, 1998), ki teži k uporabi mešanih, torej tako kvantitativnih kot kvalitativnih raziskovalnih metod.

2.1.1 TEZA O NEKOMPATIBILNOSTI PARADIGEM

Osnovna, diametralno nasprotna, paradigatska modela predstavljata torej pozitivistična ali empirična in konstruktivistična ali fenomenološka orientacija. Pozitivistični paradigmi je osnova to, čemur pravimo kvantitativne metode, medtem ko konstruktivistični paradigmi ustrezajo kvalitativne metode (Guba in Lincoln, 1994). Razpravo med tema dvema paradigama poimenujejo včasih tudi kvalitativno-kvantitativna debata (Tashakkori in Teddlie, 1998, Fielding in Schreier, 2001).

Te paradigatske bitke so se bile na različnih poljih, zadevale pa so pomembne konceptualne zadeve, kot sta na primer 'narava realnosti' in 'možnost kavzalnega povezovanja'. Nobena disciplina v družboslovnih in humanističnih znanostih se ni mogla izogniti ma-

nifestacijam teh nasprotij med paradigmi. Smith in Heshusius (1986, povz. po Tashakkori in Teddlie, 1998, str. 4) sta predlagala, da se ta dialog med obema stranema konča, rekoč, da njuna nekompatibilnost onemogoča nadaljnji produktivni razvoj. To stališče se je imenovalo 'teza o nekompatibilnosti'. Zagovarjali so jo predvsem t. i. paradigmatični puristi, ki so jo utemeljevali s tem, da združljivost med kvantitativnimi in kvalitativnimi metodami ni mogoča zaradi nekompatibilnosti paradigme, ki so podlaga tem metodam. V skladu s tem so teoretiki in raziskovalci, ki poskušajo kombinirati dve nasprotujoči si metodi, obsojeni na neuspeh zaradi inherentnih razlik v filozofijah, ki so temelj teh različnih metod (prav tam, str. 11). Y. S. Lincoln pravi, da »sprava med paradigmi na aksiomski osnovi ni možna. Socializacijski procesi, povezani z vsako paradigmo, so preveč različni, čustvene in politične zaveze so tako močne, da bi kombinirana strategija, tako na aksiomski kot na praktični ravni, proizvedla komaj kaj več kot notranje neskladje v raziskovalnem procesu, obliko diskurzivne nepovezanosti, ki vrača rezultate, neuporabne za oba tabora« (Lincoln, 1990, str. 81). Torej so epistemološke in ontološke razlike tako velike, da jim raziskovalec mora podleči. Tukaj bi omenili T. S. Kuhna (1998), (podrobneje ga bomo obravnavali v naslednjem poglavju), ki pravi, da je vsak znanstvenik pri svojem delovanju zavezan določeni paradigmi. Ko preseže njene okvire, ko mu pravila znotraj določene paradigme ne zadoščajo več, pristopi k oblikovanju novega paradigmatičnega koncepta.

Zagovorniki ene in druge strani so uporabljali skorajda vojaški besednjak, L. Datta npr. je imenoval udeležence v tej vojni 'rokoborci' (wrestlers) (Datta, 1994, str. 53), Tashakkori in Teddlie pravita, da jima je ljubši izraz 'bojevniki' (warriors) (Tashakkori in Teddlie, 1998, str. 4). Kje torej najdemo glavne razlike med obema stranema? Za lažjo predstavitev si bomo pomagali s tabelo, ki smo jo izdelali s pomočjo primerjav v delih Denzina in Lincolnove (1994), Gube in Lincolnove (1994) in Tashakkorija in Teddlieja (1998):

Temeljne razlike med alternativnimi raziskovalnimi paradigmi

Paradigma	Pozitivizem/ Postpozitivizem	Kritična teorija	Konstruktivizem
<i>ontologija</i>	Naivni/kritični realizem – obstoj objektivne stvarnosti, ki jo je moč (delno) spoznati z ustrežno metodo	Historični realizem – obstoj virtualne stvarnosti, ki jo oblikujejo družbene, politične, kulturne, ekonomske in etnične vrednote	Relativizem – lokalne in specifično konstruirane stvarnosti
<i>epistemologija</i>	Dualizem/objektivizem; skanje resnice	Interaktivnost/subjektivizem; vrednotno posredovana dognanja	Interaktivnost/subjektivizem; dognanja so subjektivno konstruirana
<i>metodologija</i>	Eksperimentalno/manipulativna; verifikacija hipotez; kvantitativne metode	Dialogična/dialektična; kvalitativne metode	Hermenevtična/dialektična; kvalitativne metode

Iz zgornje tabele je razvidno, da bi jo v poenostavljeni obliki, za namene naše razprave, lahko preoblikovali tudi v nazive *kvantitativna paradigma* (v njene okvire sodita pozitivizem in postpozitivizem) in *kvalitativna paradigma* (sem prištevamo kritično teorijo in konstruktivizem) (Mužič, 1999, str. 15). Razlikujeta se po ontoloških, epistemoloških in metodoloških značilnostih, ki jih bomo podrobneje predstavili v nadaljevanju.

V prvi vrsti ti dve paradigmi ločimo glede na *cilje raziskovanja*. Kvantitativni paradigmi lahko pripišemo atribut pojasnjevanja, razlaganja (Erklären), ki se povezuje s pojmom predvidevanja in kontrole, kvalitativni pa ustreza pojem razumevanje (Verstehen). Znotraj tega je pri kritični teoriji (kar smo podrobneje opisali v prejšnjem poglavju) pomembna kritika in spreminjanje družbenih, političnih, kulturnih, ekonomskih in etičnih struktur z angažiranjem in konfrontacijo. Pristop k raziskovanju je idiografski (iz grškega *idios* – posameznik), gre za usmerjenost raziskovanja v posamezne primere (osebe, skupine), značilni znanstveni postopek je študija primera. Pri kvalitativni paradigmi nasploh je težišče usmerjeno v poglobljeno razumevanje raziskovanih pojavov, pri konstruktivizmu pa tudi na rekonstrukcijo miselnih, vedenjskih itd. struktur, ki jih ljudje imajo. Pomembna pri procesu spreminjanja sta konsenz in odprtost za nove interpretacije na osnovi pridobljenih informacij, kar vodi k vedno bolj sofisticiranim strukturam in omogoča, da se posameznik zave pomena njihove konkurenčnosti in s tem možnosti izbire.

Pri kvantitativni paradigmi ali, kot jo tudi imenujemo, paradigmi razlaganja in pojasnjevanja (prim. Mužič, 1999, str. 19) gre za t. i. nomotetični pristop k raziskovanju (iz grškega *nomos* – zakon), ko oblikujemo znanstvene stavke o odnosih med dvema ali večimi pojavi na podlagi proučevanja večjega števila enot, iz katerih s pomočjo ustrezne metode posplošujemo na širšo populacijo.

Drugo temeljno razlikovanje se odpre pri vprašanju *narave védenja*. Povedali smo že, da je pri kvalitativni paradigmi raziskovanje usmerjeno v poglobljeno razumevanje raziskovanih pojavov. To se nanaša na človekove aktivnosti, njegovo vlogo in pomen v družbi, pri čemer izhajamo iz subjekta samega, kar pogojuje težnjo po subjektivnosti. To nam omogoča bolj bogato in popolno interpretacijo pojava, ki temelji na realnih podatkih, zbranih v 'naravnih' situacijah. Védenje se sestoji iz struktur, o katerih je bil dosežen relativni konsenz med tistimi, ki so kompetentni za interpretiranje teh struktur. Možen je tudi hkratni obstoj »multiplih 'védenj'« (Guba in Lincoln, 1994, str. 113), če interpretacije med seboj niso enotne, kar je odvisno od družbenih, političnih, kulturnih, ekonomskih in etičnih dejstev, ki vplivajo na različnost interpretacij. Takšne védenjske strukture so predmet nadaljnjih revizij.

Pri kvantitativni paradigmi je poudarek na čim bolj natančnem ugotavljanju vzročnih zvez med pojavi, védenje sestoji iz verificiranih hipotez, ki jih sprejmemo kot dejstva ali zakone. Kavzalnost je temeljni princip, ki zahteva preverjanje vplivov in njihovih posledic na osnovi zbranih podatkov, ki morajo biti veljavni in zanesljivi. Iz tega izvira tudi zahteva po objektivnosti tega pristopa.

Tretji paradigmatki par predstavlja *obči metodološki okvir* (Mužič, 1999, str. 18). Znotraj kvalitativne paradigme srečamo fenomenološki pristop, povezan s postopkom hermenevtične analize. Izraz fenomenologija izvira od nemškega filozofa Husserla, ki ga je

utemeljil kot postopek, usmerjen v spoznavanje pojavnosti same, vendar ne v smislu čim natančneje in čim bolj ekzaktno analize, ampak je izvor spoznanja intuicija. Intuitivno spoznanje je povezano s fenomenološko redukcijo, pri čemer se izključuje oziroma reducira vsakršno stališče raziskovalca, tako da je intuicija usmerjena k samemu objektu, vsa predhodna teoretična nadgradnja fenomena (dokazi, hipoteze, predhodna spoznanja), da bi do izraza prišla izključno samo danost fenomena; izključiti, se pravi reducirati je potrebno tudi vso tradicijo v zvezi s dojetjem tega fenomena in vsakršno dosedanje mišljenje o njem. Na fenomenologijo in njena izhodišča se naslanja hermenevtika, ki je kot metoda razumevanja in razgradnje besedila na podlagi poglobljene analize močno prisotna znotraj kvalitativnega raziskovanja.

Na strani kvantitativne paradigme gre za uporabo empirično-analitičnih postopkov, ki se opirajo na ideje pozitivizma in dokazujejo vzročno-posledične zveze med pojavi z natančno določenimi metodološkimi inštrumenti.

Četrta dihotomija izvira iz različnega pojmovanja *akumulacije védenja*. Védenje, kot ga razumejo zagovorniki kvantitativnega pristopa v raziskovanju, se kopiči v procesu rasti, ko se vsako dejstvo uporabi kot neke vrste opeka, ki, če je pravilno vstavljena, prispeva v rastočo »zgradbo védenja« (prav tam, str. 114). Ko dejstva prevzamejo obliko generalizacije, so lahko zelo učinkovita za predvidevanje in kontrolo. Posplošitve iz vzorcev na osnovno populacijo lahko izvajamo z dokaj veliko mero zanesljivosti.

Zagovorniki kvalitativnega pristopa ne razumejo akumulacije védenja v absolutnem smislu. Védenje raste in se spreminja v procesu revizije, ki se zavzema za čim bolj informiran vpogled v družbeno situacijo.

Nadaljnje razlikovanje najdemo na področju *kriterijev, ki določajo verodostojnost oziroma kvaliteto raziskovanja*. Pozitivistična in postpozitivistična tradicija prisegata na primernost kriterijev, ki so konvencionalni (privzeti iz naravoslovja) in rigorozni. Sem sodijo notranja veljavnost v smislu ujemanja raziskovalnih dognanj z realnostjo, zunanja veljavnost ali posplošljivost, zanesljivost in objektivnost. Ti kriteriji izvirajo iz ontoloških predpostavk pozitivizma, da obstaja neodvisna, od subjekta ločena realnost, ki jo z ustrežno metodo lahko spoznavamo.

Na drugi strani pa je bila predvsem znotraj konstruktivističnih krogov izdelana lestvica kriterijev, ki v kvalitativnem raziskovanju nadomeščajo kriterije tradicionalne empirične metodologije. Guba in Lincolnova predlagata naslednje kriterije: zanesljivost (trustworthiness) v pomenu kredibilnosti, kot paralelo notranji veljavnosti, transferabilnost kot zunanjo veljavnost, odvisnost (dependability) v pomenu zanesljivosti in potrditev (confirmability) kot paralelo objektivnosti. Vendar sta avtorja na podlagi kritik, češ da gre za kriterije, ki se preveč paralelno navezujejo na pozitivistične kriterije, oblikovala nov niz meril za presojanje kakovosti raziskovanja, in sicer: verodostojnostni kriterij nepristranosti, ontološka verodostojnost (razširja osebne strukture), izobraževalna verodostojnost (vodi k napredovanju razumevanja struktur drugih ljudi), katalitična verodostojnost (spodbuja k akciji) in taktična verodostojnost (omogoča akcijo). Avtorja sama priznavata, da »vprašanje kriterijev kvalitete v konstruktivizmu vendarle ni ustrezno rešeno in zahteva nadaljnje kritike« (Guba in Lincoln, 1994, str. 114). Na tem mestu se v podrobnejšo

analizo kriterijev kvalitativnega raziskovanja ne bomo spuščali, ker je to tema nadaljnjih poglavij naše razprave.

Oba paradigmatna pristopa v raziskovanju se seveda bistveno razlikujeta tudi glede vprašanja *vrednotne nevtralnosti*, ki smo ga podrobneje predstavili in obravnavali v poglavju 1.2. Epistemološka podstat pozitivizma navaja k razumevanju znanosti kot vrednotno neopredeljene, medtem ko imajo znotraj kvalitativne paradigme vrednote svoje legitimno mesto. Raziskovalci jih razumejo kot neizbežne pri oblikovanju raziskovalnih dognanj.

Pomembna razlika med obema konceptoma se kaže tudi v razumevanju *vloge raziskovancev* v raziskovalnem procesu. Vprašanje je, kateri glas se sliši v raziskovalnih aktivnostih, še posebej tistih, ki so usmerjene v spremembe. Raziskovalcem, ki raziskujejo po principih kvantitativne ali tradicionalne, empirično-analitične metodologije, se pogosto očita vloga »nezainteresiranih znanstvenikov« (prav tam, str. 115), ki svoja znanstvena dognanja dajejo na voljo politiki, in tistim, ki imajo v rokah vzvode odločanja (Moser npr. govori o t. i. 'bianko-čehih' znanosti, ki jih lahko nosilci moči poljubno uporabijo (Moser, 1987, str. 103)).

Kritična teorija kot del kvalitativne paradigme je tudi na tej ravni podala metodološko in ideološko kritiko, s tem ko je pozvala znanstvenike k neodvisni drži intelektualcev, ki spreminjajo razmerja moči v družbi, obenem pa raziskovancem namenjajo bolj aktivno vlogo v procesu raziskovanja in odločanja o uporabi raziskovalnih dognanj.

Kakšne so torej možnosti za 'spravo' med tema dvema temeljnima paradigmama? Glavni očitke, ki ga kvalitativni raziskovalci namenjajo kvantitativni tradiciji, je ravno dolžina te tradicije, saj so »si (zagovorniki kvantitativne paradigme – dodala J.M) pridobili hegemonijo nad zadnjimi nekaj stoletji«. Postpozitivisti kot 'naravni' nasledniki pozitivizma še vedno »nadzorujejo objavljena besedila, vire financiranja, promocijske mehanizme, disertacijske komisije in druge vire moči in vpliva. Bili so, vsaj do osemdesetih let, 'insiderska' skupina in še naprej predstavljajo najmočnejši glas pri profesionalnem odločanju« (Guba in Lincoln, 1994, str. 116).

Podoben ugovor najdemo tudi pri tistih slovenskih raziskovalcih, ki so bolj naklonjeni kvalitativni paradigmi, ko pravijo, da »so se v razvitem svetu dogajali pomembni premiki v smer kvalitativnega raziskovanja ..., pri nas pa je ostajalo tovrstno raziskovanje na obrobju. Dogajanje in razmišljanje še vedno premočno obvladuje tradicionalna empirično-analitična, kvantitativno usmerjena paradigma, ki sebe neredko predstavlja kot edino 'pravo' znanost. Ob mnogih njenih nedvomnih dosežkih pa ne gre spregledati, da z monopolnim položajem in z obvladovanjem načina razmišljanja, na primer o strategijah inoviranja prakse, prav to inoviranje 'od spodaj navzgor' tudi zavira« (Marentič – Požarnik, 2001, str. 65). Avtorica v nadaljevanju svoje razprave poziva k ustvarjanju enakopravnjšega odnosa med obema paradigmama.

Tudi večina drugih raziskovalcev, ki se ukvarjajo s kvalitativnim raziskovanjem, se ni 'postavila na okope' kvalitativne paradigme, ampak zagovarja povečano odprtost za integracijo s kvantitativnimi pristopi. Tako na primer beremo pri Friebertshäuserjevi in Prenglovi: »Tako na začetku poudarjava: etiketa 'kvalitativne raziskovalne metode' ne označuje

frontnega položaja nasproti kvantitativnemu raziskovanju« (Friebertshäuser in Prengel, 1997, str. 11). Podobno misel je v uvodu svoje knjige izrazil tudi Banister, ko pravi, da »ni nujno postaviti kvantitativne in kvalitativne tradicije v diametralno opozicijo ene do druge« (Banister, 2001, str. 1). Takšna razmišljanja srečamo tudi pri drugih avtorjih (npr. Flick, 1998, Steinke, 1999, Mayring, 2002, Denzin in Lincoln, 2000), ki so metodološko razpravo v družboslovnih in humanističnih znanostih v zadnjem desetletju močno oživili, predvsem zaradi razvoja novih pristopov in uporabe novih tehnologij v kvalitativnem raziskovanju.

Poskuse približevanja obeh paradigem najdemu tudi v znanstvenih razpravah na naših tleh. J. Sagadin je opozarjal na neplodnost »paradigmatskega ekskluzivizma« (Sagadin, 1989, str. 335) in utemeljeval možnosti za dopolnjevanje obeh, dozdevno nasprotujočih si paradigem. B. Marentič – Požarnik pri kombiniranju obeh metodoloških pristopov opozarja predvsem na to, »da se vsaki paradigmi prizna tisto mesto, ki ji gre pri spoznavanju in spreminjanju kompleksne ... resničnosti in da se marsikje njune ugotovitve tudi prepletajo in kombinirajo. Nisem pa za zožitje v smislu brisanja temeljnih medsebojnih razlik, tako da tradicionalno raziskovanje le prevzame nekaj alternativnega besednjaka, 'razmerje moči' pa ostane nespremenjeno« (Marentič – Požarnik, 2001, str. 78). Pogosto se je dogajalo, da so bili kvalitativni raziskovalci precej bolj pripravljeni razpravljati na temo, kaj in kako se raziskovanja lotevajo kvantitativni raziskovalci, medtem ko z nasprotne strani takšne pripravljenosti ni bilo moč zaznati v tolikšni meri. Ta situacija pravzaprav reflektira metodološko situacijo v družboslovnih znanostih, kjer je, kot smo že omenili, kvantitativna paradigma še vedno dominantna. Posledica tega je, da kvalitativni raziskovalci ne morejo mimo poznavanja kvantitativnih metod in metodoloških standardov, v številnih disciplinah pa se kvantitativni raziskovalci ne 'naprezajo' preveč s spoznavanjem kvalitativnih metod.

Da bi se torej izognili takšnemu, zgolj navideznemu sodelovanju med obema paradigmatiskima pristopoma, bomo v nadaljevanju predstavili argumente, ki nasprotujejo obravnavani tezi o nekompatibilnosti v prid koeksistenci med metodologijama.

2.1.2 TEZA O KOMPATIBILNOSTI

Če se vendarle še enkrat najprej vrnemo k bistvu razlik med paradigama, bi za ta namen uporabili citat S. Y. Lincoln, ki pravi: »Privzeteje paradigme dobesedno prodre v vsako dejanje, ki je celo samo bežno povezano z raziskovanjem, tako da vsako razmišljanje, ki se samo oddaljeno dotika raziskovalnega procesa, zahteva ponovni razmislek, da se uskladijo odločitve z linijo svetovnega nazora, ki je utelešen v sami paradigmi« (Lincoln, 1990, str. 81). Povedano drugače, paradigmatike predpostavke določajo raziskovalno strategijo. Raziskovalci morajo torej predpostavljati:

- ali, da obstaja tam zunaj realni svet, ki ga človek lahko bolj ali manj dobro spozna, in kjer lahko razloži odnose med pojavi in poskuša posploševati iz ene situacije na drugo,
- ali pa, da je nesmiselno skrbeti za to, ali ta realni svet sploh obstaja, in se osredotočiti na poročanje in pojasnjevanje človekovih interpretacij o tem, kaj se dogaja v specifičnem okolju.

Prva pozicija je pozitivistična, druga je konstruktivistična, med njima pa ni vmesnega prostora. Še več, primat paradigatskih predpostavk ustvarja nekompatibilnost. Vendar primerjava teh pozicij s sodobnim metodološkim mišljenjem kaže, da so v praksi stvari veliko bolj kompleksne in je potrebno sprejeti več odločitev in več vmesnih opcij, kot kažejo primerjave paradigatskih pravil. Ključ do prilagoditve oziroma sprave je nesprejemanje ali nestrinjanje z glediščem »kraljice znanosti«, da torej filozofski principi določajo metodologijo. Ko začnemo gledati, kaj raziskovalci v resnici počnejo, se zidovi med paradigami začnejo podirati (Firestone, 1990, str. 122). V praksi raziskovalci uporabljajo paleto nepopolnih pristopov za doseganje kredibilnosti svojih argumentov, da bi zadostili kriterijem validnosti, generalizacije i.t.d.

Mnogi vplivni raziskovalci so izjavili, da so razlike med obema paradigama presežene in da razkol med njima ni tako velik, kot so ga prikazovali puristi. E. R. House na primer zaključuje, da ta dihotomizacija izvira iz »nerazumevanja znanosti«, potem ko je izpostavil prednosti in slabosti obeh raziskovalnih tradicij, pri čemer je pojasnil, da »ni nikakršne zagotovljene metodološke poti do obljubljenega dežele« (House, 1994, str. 20–21). Raziskovanje torej naj ne bi potekalo po vnaprejšnjih standardiziranih postopkih, ampak je v vsaki raziskavi raziskovalec postavljen pred nove izzive, kako poiskati prave načine in poti, da bodo rezultati njegovega dela verodostojni in bodo ustrezali splošnim kriterijem kvalitete. Obenem pa je potrebno posvariti pred indiskriminatorno kombinacijo obeh paradigem. Glavne razlike med kvantitativnim in kvalitativnim raziskovanjem morajo biti videne v raziskovalnih strategijah, kajti postavljene imata različne raziskovalne cilje, pridobivata različne oblike podatkov in operirata z različnimi vzorčnimi tipi. Zaradi vsega naštetega kombinacija kvalitativnega in kvantitativnega pristopa ne prinese nujno najboljšega iz obeh področij. Kombiniranje kvalitativnih in kvantitativnih metod ni dobro v vseh časih, ampak predvsem takrat, kadar nam taka kombinacija zagotavlja združljivost s splošnimi raziskovalnimi cilji.

L. Datta je podala pet prepričljivih, praktičnih razlogov za sožitje med obema paradigama, na katerih temeljijo raziskovalne metodologije (Datta, 1994, str. 54–56):

- obe paradigmi se dejansko uporabljata že dolga leta;
- mnogi raziskovalci nagovarjajo k uporabi obeh paradigem;
- raziskovalne inštitucije podpirajo obe paradigmi;
- obe paradigmi sta vplivali na politiko;
- znotraj obeh paradigem je bilo veliko razprav o možnostih za sodelovanje.

Avtorica je navedla nekaj zelo pragmatičnih argumentov za koeksistenco, vendar bi nanje pristali raziskovalci, ki znanost razumejo bolj kot praktično uporabnost znanstvenih dognanj, manj pa v povezavi z ontološkimi, epistemološkimi in metodološkimi koncepti, ki so podlaga znanstvenega delovanja. Pravzaprav so bili pragmatisti tisti, ki so najbolj ugovarjali tezi o nekompatibilnosti, ki je bila utemeljena na zvezi med epistemologijo in metodo. Pragmatizem ima korenine predvsem v Ameriki, pri avtorjih kot so Peirce, James in Dewey. Evropski znanstveniki so bili nekako zaničevalni in omalovažujoči do pragmatizma, predvsem zaradi njegovega »razkrinkavanja metafizičnih konceptov, kot je, recimo, resnica. Namesto iskanja metafizične resnice, je za pragmatiste resnica to, 'kar

deluje'« (Tashakkori in Teddlie, 1998, str. 12). Tukaj je pravzaprav tudi jedro razlike med akcijskimi raziskovalci nemškega in angleškega govornega področja (podrobneje bomo o tem pisali v nadaljevanju razprave, v poglavju 3.8). Nemci se niso mogli odreči svoji filozofski tradiciji in so iskali epistemološko in ontološko, torej teoretično podstat akcijskega raziskovanja, medtem ko so anglosaški raziskovalci videli akcijsko raziskovanje predvsem kot koncept, ki naj služi praksi, ne glede na njegovo epistemološko in ontološko utemeljenost. Vprašanje resnice (kot ga je npr. izpostavil Moser s svojim konceptom diskurzivne znanosti, dialoškega določanja pojma resnice ...) na neki način podleže praktični vrednosti pridobljenih spoznanj. Seveda je tudi akcijsko raziskovanje anglosaškega kroga zavezano določenim metodološkim principom, ki so utemeljeni na kriterijih kvalitete in ti ostajajo vodilni pri izpeljavi vsakršne akcijske raziskave.

Če se vrnemo k tezi o kompatibilnosti, moramo omeniti Reichardta in Rallisovo, ki v svoji analizi združljivosti kvalitativnega in kvantitativnega raziskovanja trdita, da obstaja dovolj podobnosti v fundamentalnih vrednotah med kvalitativci in kvantitativci, da bi lahko »oblikovali dolgotrajno partnerstvo« (Reichardt in Rallis, 1994, str. 85). Ta podobnost v fundamentalnih vrednotah vključuje prepričanje o vrednotni obremenjenosti raziskovanja, teoretični obremenjenosti dejstev, prepričanje, da je realnost multipla in konstruirana, prepričanje o zmotljivosti védenja in prepričanje, da je teorija določena z dejstvi. Kar pomeni, da je »katerikoli niz podatkov lahko razložen z mnogimi teorijami« (prav tam, str. 88). Ta seznam vključuje pravzaprav večino trditev, ki so jih zagovorniki kvantitativne paradigme očitati kvalitativnim raziskovalcem in obratno. Kvantitativni raziskovalci trdijo, da je moč s pomočjo ustrezne metode priti do vrednotno nevtralnega znanstvenega spoznanja. Dejstva niso teoretično obremenjena, ampak z njimi potrjujemo ali zavračamo vnaprej pripravljene hipoteze. Kvantitativni raziskovalci prisegajo na pozitivistično videnje sveta, ki je celovit in se mu s svojimi spoznanji približujemo, v nasprotju s konstruktivističnim gledanjem, ki realnost vidi kot skonstruirano s strani subjekta. Kar zadeva zmotljivost védenja, je najverjetneje to edina trditev s tega seznama, ki ustreza kvantitativni paradigmi, ki pravi, da je potrebno teorije vedno znova preverjati in falsificirati, ker ne obstaja dokončno spoznanje o proučevanem predmetu. Kar zadeva določenost teorije z dejstvi, t.j., da lahko podatke razložimo z mnogimi teorijami, je to prepričanje v nasprotju s kvantitativnim, po katerem ne razlagamo podatkov s teorijami, ampak teorije potrjujemo ali pa zavračamo s pomočjo podatkov. Reichardt in Rallis sta torej navedla kot skupne fundamentalne vrednote tiste, ki so blizu kvalitativni paradigmi in bi jim kvantitativni raziskovalci težko pritrdili.

Za preseganje nasprotja kvalitativno – kvantitativno je po Mayringovem mnenju moč navesti tri bistvene argumente (Mayring, 2001):

1. Zagovorniki kvalitativnega raziskovanja zadnjih desetletij se napajajo iz ostre kritike kvantitativne metodologije. Pri tem ustvarjajo popačeno sliko, ki ne upošteva novejšega razvoja. Če predstavimo dva primera: pogosto se kvantitativni metodologiji podtika enostransko naravoslovno mišljenje, kar srečamo npr. pri U. Flicku, ko nam predstavlja kvantitativno raziskovanje na področju psihologije v njegovi najbolj rigorozni obliki (Flick, 2002, str. 2–4). Ta zreducira človeka in družbo na mašinerijo, ki funkcionira po splošno veljavnih zakonih, to je po merljivih, enostavnih principih vzroka in posledice.

Drugi očitak kvantitativni metodologiji je v tem, da je enostransko statično usmerjena in ne proučuje procesov (prim. Denzin in Lincoln, 1994). Slabosti kvantitativne metodologije so pretirano poudarjene. (Ravno s kvantitativnimi metodami zbiranja podatkov dobimo kdaj tudi implicitne informacije, ki jih raziskovanci drugače skrivajo in jih šele anonimnost inštrumenta za zbiranje podatkov (npr. anketa) spodbudi, da jih razkrijejo). Po drugi strani pa se slabosti in problemi kvalitativnih pristopov premalo tematizirajo. K temu pogosto sodijo pomanjkljiva transparentnost in sistematičnost postopkov in težave pri posploševanju rezultatov (temu problemu smo v nadaljevanju posvetili celo poglavje, ki se ukvarja z vprašanjem posploševanja izsledkov akcijskih raziskav in skuša predvsem s pomočjo metodologije predmetno zasnovane teorije najti delne rešitve in možnosti za generalizacijske postopke akcijskega raziskovanja).

Kar zadeva pomanjkljivo transparentnost in sistematičnost postopkov kvalitativnih raziskav, naj bi ta očitak spodbudil raziskovalce v bolj kritično, celo skeptično stališče do pridobljenih podatkov. Vse prepogosto kvalitativni raziskovalci prikazujejo površne zaključke tako, kot da je glavni produkt družboslovnega in humanističnega raziskovanja potrjevanje tega, kar so vsi vedeli že po zdravem razumu na začetku. Ko so takšne analize izzvale in kritizirane, se kvalitativni raziskovalci sklicujejo na »etnografsko avtoriteto« (Hammersley in Atkinson, 2000) in branijo svoje interpretacije, ne s privrženostjo sistematičnim, etabliranim, eksterno–validacijskim analitičnim postopkom, ampak z dejstvom, ki mu itak nihče ne oporeka, in sicer, da »so bili tam«. Opravili so delo v raziskovalnem polju, zbrali podatke, zato imajo lahko »najboljši vpogled«, kaj lahko ti podatki pomenijo.

Kritični pogled mora videti prednosti in slabosti v kvantitativnem in kvalitativnem pristopu. Iz tega sledi, da je potrebno različne strategije vpeljati povsod tam, kjer so primerne in kjer lahko razvijejo svoje prednosti.

2. Drugi argument se povezuje z zahtevo po priznavanju primata predmetu in raziskovalnemu vprašanju pred metodo. Najprej mora biti jasno, kaj bomo proučevali, potem je šele potrebno pretehtati, katere metode so za to primerne. Ta pozicija, ki vedno tudi dopušča kombinacijo kvalitativne in kvantitativne metodologije, dokler je takšna kombinacija ustrezna glede na cilje raziskave, se pogosto teoretično formulira znotraj kvalitativnega raziskovanja (prim. Bortz in Döring, 1995, str. 278). V praksi pa so se izoblikovale metodološke šole, ki prakticirajo vedno iste zanesljive metode. To enostransko mišljenje bi morali preseči, da bi dosegli odprtost metodoloških postopkov, ki bi bili usmerjeni v predmet raziskovanja.

3. Argument za to, da bi iskali skupne točke in linije, je tudi v tem, da so bili do zdaj poskusi enoznačne in jasne razmejitev kvalitativne in kvantitativne analize, neuspešni (Mayring, 2002, str. 19–24). Tako velikost naključnega vzorca ne predstavlja jasnega, enoznačnega kriterija za razmejitve, ker obstajajo tudi kvantitativne študije posameznega primera (prim. Sagadin, 2004). Tudi skaliranje, ki temelji na merjenju, ne ponuja jasne diferenciacije, ker se nominalni in ordinalni podatki kvantitativno analizirajo, po drugi strani pa se pod pojmom 'eksplorativna podatkovna analiza' (Tukey, 1994, povz. po Mayring, 2001) kvantitativni podatki kvalitativno interpretirajo. Če torej ne moremo definirati jasne razlike med kvantitativnimi in kvalitativnimi postopki, je potrebno iskati povezovalne točke.

Znanstveniki so ponovno izzvali črno-bela sliko teze o nekompatibilnosti. Trdijo, da znanstveno raziskovanje ni formalistično in da je raziskovalec lahko tako subjektiven kot objektivni, lahko izbere kvalitativne ali kvantitativne metode, proučuje večje vzorce ali manjše skupine oziroma posameznike ... Odločitev je odvisna od raziskovalnih vprašanj in faz raziskovalnega ciklusa. Če se postavimo na stališče, da je spor med paradigami končan in ga je nadomestila bolj pragmatistična orientacija, potem lahko razvijamo tezo o paradigmatiskem relativizmu in uporabi multiplih metod.

2.2 PARADIGMATSKI RELATIVIZEM KOT NOVA PARADIGMA?

2.2.1 PRIMAT PREDMETA RAZISKOVANJA IN RAZISKOVALNIH VPRAŠANJ

Raziskovalci, ki na raziskovanje gledajo s pragmatičnega stališča, menijo, da so raziskovalna vprašanja bolj pomembna tako od metode, ki jo uporabljajo, kot tudi od svetovnega nazora, ki naj bi tvoril osnovno ozadje oziroma podlago te metode. Večina raziskovalcev najraje naslavlja svoja raziskovalna vprašanja z vsem razpoložljivim metodološkim orodjem, opirajoč se pri tem na pragmatistični credo: 'kar deluje'. Za večino raziskovalcev, ki so predani natančni preučitvi raziskovalnega problema, je metoda sekundarna za samo raziskovalno vprašanje in njej podložni svetovni nazor komajda pride na površje, razen v najbolj abstraktnem smislu.

V celotem obdobju je imela paradigmatška debata primarno relevantnost znotraj zgodovine filozofije družboslovnih znanosti, nakar so mnogi aktivni teoretiki in raziskovalci prevzeli pravila in načela *paradigmatškega relativizma*, kar pomeni uporabo kateregakoli filozofskega in/ali metodološkega pristopa, ki je uporaben za določen raziskovalni problem, ki ga proučujemo (Raichardt in Rallis, 1994). Celo t. i. bojevniki, ki so zavzeto zagovarjali ekskluzivno vlogo in pomen konstruktivizma kot temeljne paradigme kvalitativne metodologije in njegove nepovezljivosti s pozitivistično orientacijo, so privzeli sčasoma bolj spravljiv ton. Guba in Lincolnova pravita, da je »metafora vojne paradigmem ... nedvomno presežena. Opisovanje diskusije preteklega desetletja ali dveh kot vojne, slika zadevo bolj konfliktno, kot je potrebno. Rešitev paradigmatških razlik se lahko pojavi šele, če se pojavi nova paradigma, ki je bolj oblikovana in sofisticirana kot katerakoli druga obstoječa. To se tolikanj bolj verjetno zgodi, če zagovorniki teh različnih pogledov pridejo skupaj in predebatirajo svoje razlike« (Guba in Lincoln, 1994, str. 116). Tukaj pravzaprav gre za aplikacijo ideje T. Kuhna (Kuhn, 1998), ki govori o preseganju okvirov obstoječe paradigme v prid vzpostavitve novega paradigmatškega koncepta. (Podrobneje bomo o tem govorili v naslednjem poglavju, kjer bomo tudi predstavili Moserjev poskus oblikovanja akcijskega raziskovanja kot nove družboslovne paradigme.)

Če torej sprejmemo predpostavko, implicirano znotraj paradigmatškega relativizma, da je spor med paradigami končan, lahko ugotovimo, da ga je nadomestila pragmatistična orientacija, ki si je pravzaprav svoje mesto utrla, ne s teoretičnimi razpravami o pragmatizmu, ampak z delom raziskovalcev v praksi, razlog za to pa lahko najdemo v razmahu in razvoju družboslovnih znanosti, saj so le-te »od petdesetih let naprej ... silno narasle. In s to rastjo se nobeno veliko problemsko področje ni proučevalo ekskluzivno znotraj ene metode« (Brewer in Hunter, 2006, str. 10).

Popušanje napetosti v vojni paradigem je bilo pozitivno za razvoj raziskovanja na mnogih področjih, ker zdaj večina raziskovalcev uporablja katerokoli metodo, ki je primerna za njihovo raziskavo, namesto da bi se zanašali zgolj na eno. Zdi se, da je prevladalo prepričanje, ki so ga prevzeli mnogi metodologi in raziskovalci in ga lahko enostavno zapišemo kot 'vzemi iz arzenala različnih raziskovalnih metodologij tisto, kar potrebuješ v svoji raziskavi, ostalo pa pusti'. To 'načelo' je zraslo iz celotne debate, ki je bila preobremenjena z metodološkimi argumenti kot nasprotje epistemološkim predpostavkam. 'Bojevniki' so kazali močne preference za temeljne epistemološke predpostavke o naravi realnosti (poudarjajoč pri tem idejo o multiplih realnostih), 'pacifisti' ali 'povezovalci' pa so v glavnem razvijali metodološke smernice za integracijo metod, upoštevaje teoretične vidike kot stvar konkretnega raziskovalnega projekta in raziskovalnih vprašanj.

Opisani način raziskovanja je blizu raziskovalcem, ki so pragmatično usmerjeni. Pragmatizem se pravzaprav še najbolj približuje ideji paradigatskega relativizma, ki upravičuje uporabo kombiniranih metod in kombiniranih modelov znanstvenega raziskovanja. Pragmatizem nekako ugaja, ker a) predstavlja paradigmo, ki je privzela uporabo kombiniranih metod, ker se b) izogiba uporabi metafizičnih konceptov (kot so Resnica in Realnost), ki so povzročili množico neskončnih razprav in c), ker predstavlja zelo praktično in uporabno raziskovalno filozofijo: proučaj, kar je koristno in te zanima, počni to na različne načine, ki se ti zdijo primerni, uporabi rezultate na način, ki ti lahko prinese pozitivne posledice znotraj tvojega sistema vrednot (Tashakkori in Teddlie, 1998, str. 30).

Vsak resen metodološki razmislek znotraj katerekoli znanosti pa vendarle mora najprej upoštevati naravo raziskovanega pojava in šele nato postavljati vprašanje, katera metoda je primerna za opis, razlago in razumevanje tega pojava. Metodološki koncepti sami ne morejo odgovarjati na vprašanja »katera metoda naj se uporabi za proučevanje katerega družbenega pojava in ali naj bodo kvalitativne in kvantitativne metode integrirane v ta prizadevanja« (Kelle, 2001). Namesto da utemeljujemo razpravo o primerni metodologiji za družboslovne znanosti ekskluzivno na abstraktni metodološki in epistemološki ravni, bi bilo koristneje usmeriti metodološke in druga bistvene razmisleke k preverjanju uporabnosti metodoloških konceptov s pomočjo primerov iz raziskovalne prakse.

Potrebno je poudariti, da kombiniranje metodoloških pristopov ne sme voditi raziskovalcev k temu, da bi se jim zdelo postransko zavedanje, da različni pristopi izhajajo iz različnih epistemologij in logičnih predpostavk. Metodološka triangulacija (kombiniranje metod) ne dviguje nujno validnosti rezultatov. Konkurenčne teorije so v glavnem produkt različnih tradicij in kombinirane lahko ponudijo bolj polno sliko, vendar ne tudi bolj 'objektivno'. Ravno tako tudi različne metode, izpeljane iz različnih epistemoloških predpostavk in kombiniranje le-teh, lahko dodajo svoj kamen v zbirko védenja in mu povečajo globino, kar pomeni sprejemanje relativistične epistemologije, torej takšne, ki upravičuje uporabo mnogih virov, raje kot povzdigovanje zgolj enega vira védenja.

2.2.2 RELATIVIZEM KOT PARADIGMA NEIZKLJUČEVANJA

V obdobju monometod je obstajala definitivna povezava med uporabljenimi metodo in znanstveno paradigmo, znotraj katere je znanstvenik deloval. Z relativiziranjem te pove-

zave, se je spremenila tudi metodološka podoba raziskovalnih oblik. Relativizem je ključ do odprtosti in kontinuiranega iskanja vedno bolj informativnih in razvitih konstruktov.

Vse razprave so potekale na ravni štirih paradigem: pozitivizma, postpozitivizma, kritične teorije in konstruktivizma. Vpleteni smo v veliko debato o tem, katera od teh naj prevladuje. Vendar tudi E. Guba, kot prepričan zagovornik konstruktivizma, ugotavlja, »da je boj za prevlado irelevanten« in da »nobena od teh štirih paradigem ni tista prava paradigma izbire. Ne gre za to, da zmaga na koncu ena paradigma, ker ne more, ampak da se povzpne na drugo raven, na kateri bodo vse te paradigme zamenjane z novo paradigmo, katere obrise lahko danes zgolj zamegljeno vidimo. Ta paradigma ne bo večje približevanje resnici, bo samo bolj informativna in sofisticirana kot te, s katerimi imamo opraviti danes« (Guba, 1990, str. 27). Ali imamo tukaj kot opcijo nove paradigme opraviti z relativizmom? Najverjetneje da, kajti še vedno obstaja veliko interpretacij, ki jih lahko najdemo v vsakem raziskovanju, in če ne obstaja neki fundamentalni postopek, s katerim bi lahko determinirali resnico ali napačnost konstruktov te resnice, potem ni druge alternative, kot zasesti pozicijo relativizma. Ali kot pravi C. D. Phillips: »Če nobeno vedenje ne more biti popolnoma in in neizpodbitno dokazano, potem nič ne more biti izključeno. Pristali smo na kamniti cesti proti relativizmu. Vendar je možno ohraniti upajoč pogled in celo dati prijeten okus izzivu, ki ga ta nova slika znanosti predstavlja. Tukaj lahko dobimo raziskovalca iz polja evalvacije in akcijskega raziskovanja. Ljudje tukaj ne izgubljajo srca, četudi so soočeni z realnostjo, ki je blizu paraleli 'čistih' znanstvenikov; in nekateri celo uspevajo na negotovostih svojega polja« (Phillips, 1990, str. 38). Na neizključljivosti je relativizem pravzaprav utemeljen. Dejansko gre za to, da imajo različni ljudje in različne družbe različne poglede na to, kaj je realno. In tega dejstva se ne da zanikati. Po drugi strani imajo različni ljudje različne poglede na to, ali lahko ali ne moremo vedeti, kateri od teh pogledov je pravilen. Relativizem je zavezan načelu, da so vsi takšni razlikujoči se in kontradiktorni pogledi pravilni oziroma veljajo v nekem času.

Tukaj bi omenili T. Kuhna, ki govori o tem, da smo vsi ujeti znotraj paradigme in da ne moremo racionalno konvertirati v druge paradigme, ker so naša verovanja in prepričanja nekompatibilna. Vendar se zdi takšen ekstremni ekskluzivizem kontradiktoren pri vsakdanji izkušnji znanosti. Zagovorniki Freudove psihoanalize razumejo, vendar se ne strinjajo s Skinnerjevimi behavioristi, in neomarksistični družboslovni znanstveniki razumejo kolege iz bolj konservativne struje in obratno. »Bistveno je, da paradigme služijo kot leče, ne kot plašnice« (prav tam, str. 41). Znanost ni tehnična in enodimenzionalna in v njej mora ostati odprt prostor za pluralizem.

Ne obstaja neodvisen, vseobsegajoč okvir ali ogrodje ali en sam meta jezik, s katerim bi lahko racionalno razsodili ali nedvoumno ovrednotili konkurenčne trditve alternativnih paradigem. Zaradi tega relativizem res predstavlja »kamnito pot«, kot pravi Phillips ali če gremo še dlje, »v svoji najstrožji obliki je relativizem temeljno prepričanje, da ko se obrnemo k proučevanju tistih konceptov, ki so jih filozofi privzeli za najbolj fundamentalne – najsi gre za koncept racionalnosti, resnice, realnosti, prava, dobrega ali norm – smo prisiljeni spoznati, da moramo v končni analizi vse takšne koncepte razumeti kot relativne znotraj specifične konceptualne sheme, teoretičnega okvirja, paradigme, oblike življenja, družbe ali kulture« (Bernstein, 1983, str. 8). V svoji najekstremnejši obliki nam relativizem predstavlja pravzaprav način videnja sveta, ki so mu odvzeti vsi temelji in s tem tudi

kriteriji. V raziskovanju na tako skrajno gledanje seveda ne moremo pristati. Na ravni raziskovanja gre za bolj konceptualno raven, da kombiniramo in povežemo tisto, kar se je zdelo nepovezljivo in nekompatibilno, pri čemer to utemeljujemo z načelom relativizma, da če nič ne more biti neizpodbitno zavrnjeno, tega tudi ni mogoče izključiti kot možnega. Raziskovanje kot nevtralni, tehnični proces je zamenjal poziv k dialoškemu diskurzu o množici razpoložljivih raziskovalnih logik in paradigatskih perspektiv.

Bistvo 'sprave' med paradigmi, ki jo omogoča njihovo relativiziranje, je v njihovem prepoznavanju kot edinstvenih, zgodovinsko pogojenih oblik spoznavanja, v razumevanju njihovih posledic in v prepoznavanju tega, kar v resnici so – načini videnja, ki istočasno razkrivajo in zakrivajo. Raziskovalec sam mora znotraj pisane palete možnosti najti poti za odgovore na svoja vprašanja. Raje kot da je omejen z eno samo paradigmo, ki jo revolucionarno nadomešča z vedno novo ali zgolj s spajanjem dveh paradigem, je poudarek na razumevanju tega, da odprtost za multiple perspektive daje najboljše rezultate.

V nadaljevanju razprave nas bo predvsem z metodološkega stališča zanimalo, kakšni so kombinirani raziskovalni pristopi v praksi, kakšne oblike in možnosti kombiniranja obstajajo in katere bi bile najprimernejše za uporabo v akcijskih raziskavah.

2.3 OD MONOMETOD H KOMBINIRANIM RAZISKOVALNIM PRISTOPOM

Raziskovanje na družboslovnem in humanističnem področju teži k bolj integriranemu metodološkemu pristopu, ki naj bo osredotočen na potrebe posameznih raziskovalcev in raziskovalnih skupin pri kombiniranju metod med raziskovalnim procesom. Tashakkori in Teddlie opozarjata, da del te metodološke integracije vključuje tudi večjo preciznost v jeziku, ki ga uporabljamo za poimenovanje multiplih metod. Začetnik v raziskovanju je soočen z osupljivo množico imen na področju družboslovnega raziskovanja: monometode (kvantitativne in kvalitativne, z vsemi variantami), multiple metode, mešane metode, multimetodološko raziskovanje, triangulacija metod, metodološka združevanja itd. (Tashakkori in Teddlie, 1998, str. 14). V naši razpravi bomo uporabljali predvsem izraze monometode in kombinirane metode, ki jih omenjena avtorja natančneje obravnavata v svoji knjigi, po kateri bomo povzeli in predstavili večino modelov kombiniranih študij, obenem pa poskušali ugotoviti, kateri modeli bi bili najprimernejši za uporabo v akcijskih raziskavah.

2.3.1 EVOLUCIJSKI RAZVOJ OD MONOMETOD DO KOMBINIRANIH METOD

Ta razvoj je potekal najprej od uporabe ene temeljne raziskovalne metode do uporabe raznovrstnih metod. Tranzicija se je dogodila po koncu obdobja 'vojne paradigme', ki ji je sledilo obdobje 'teze o kompatibilnosti' in paradigatskega relativizma. Za predstavitev evolucijskega razvoja na področju uporabe kombiniranih metod smo povzeli tabelo, ki sta jo izdelala Tashakkori in Teddlie (prav tam, str. 15) in daje dober pregled ne samo nad obdobjem prehoda od monometod h kombiniranim metodam, ampak tudi nadaljnji razvoj kombiniranih pristopov v raziskovanju.

Razvoj metodoloških pristopov v družboslovnih in humanističnih znanostih

---

I. Obdobje: monometode ali doba 'puristov'

(pribl. od 19. stoletja do konca petdesetih let)

- A. Samo kvantitativna usmerjenost
  - 1. posamezni viri podatkov (KVANT.)
  - 2. znotraj ene paradigme/modela, raznovrstni viri podatkov
    - a) sekvenčni (KVANT/KVANT)
    - b) paralelni/sočasni (KVANT + KVANT)
- B. Samo kvalitativna usmerjenost
  - 1. posamezni viri podatkov (KVAL)
  - 2. znotraj ene paradigme/modela, raznovrstni viri podatkov
    - a) sekvenčni (KVAL)
    - b) paralelni/sočasni (KVAL + KVAL)

II. Obdobje: pojav kombiniranih metod

(pribl. od šestdesetih do osemdesetih let 20. stol.)

- A. modeli z enakovrednim statusom (preko obeh paradigem/metod)
  - 1. sekvenčni (tj. sekvenčne študije v dveh fazah)
    - a. KVAL/KVANT
    - b. KVANT/KVAL
  - 2. paralelni/simultani
    - a. KVAL + KVANT
    - b. KVANT + KVAL
- B. prevladujoči – manj prevladujoči modeli (preko obeh paradigem/metod)
  - 1. sekvenčni
    - a. KVAL/kvant
    - b. KVANT/kval
  - 2. paralelni/simultani
    - a. KVAL + kvant
    - b. KVANT + kval
- C. modeli z uporabo različnih pristopov na večih ravneh

III. Obdobje: pojav študij (raziskav) s kombiniranimi modeli

(pribl. od devetdesetih let dalje)

- A. posamezne aplikacije znotraj faze raziskave*
  - 1. način raziskovanja – KVAL ali KVANT
  - 2. zbiranje/obdelava podatkov – KVAL ali KVANT
  - 3. analize/sklepi – KVAL ali KVANT
- B. multiple aplikacije znotraj faze raziskave**
  - 1. načini raziskovanja – KVAL in/ali KVANT
  - 2. zbiranje/obdelava podatkov – KVAL in/ali KVANT
  - 3. analize/sklepi – KVAL in/ali KVANT

– *kombinacije morajo biti izpeljane tako, da se vsak pristop pojavi v vsaj eni fazi raziskave

– **kombinacije morajo biti izpeljane tako, da se oba pristopa pojavita vsaj v eni fazi raziskave

Razvojna pot od kombiniranih metod do kombiniranih modelov raziskav je zajemala razmislek o razlikah v sami metodi do razmisleka o razlikah v vseh fazah raziskovalnega procesa. Ker je bil pojav multiplih metod razumljen kot zgolj metodološka zadeva, je bilo vprašanje povezovanja epistemologije in metode v času paradigmatne debate nujno za razumevanje, kako različne paradigmatne usmeritve vplivajo tudi na druge faze raziskovalnega procesa (na oblikovanje problema, modele študije, analizo in interpretacijo podatkov ...).

Creswell (1995) je zastavil temeljno vprašanje, ki zadeva uporabo povezave med paradigmo in metodo in njen vpliv na druge faze raziskovalnega procesa: »Najbolj učinkovita uporaba obeh paradigem (kvalitativne in kvantitativne – dodala J. M.) bi morala spodbujati k naslednjemu koraku proti kombiniranim modelom: ali so lahko drugi vidiki raziskovalnega procesa (ne samo metode) – kot so uvod v raziskavo, literatura in teorija, namen raziskave in raziskovalna vprašanja – tudi izpeljani iz različnih paradigem znotraj posamezne študije« (prav tam, str. 176). Odgovor na to vprašanje seveda mora biti pritrdilen, če želimo govoriti o spoju obeh paradigem. V nasprotnem primeru ostajamo pri tem, da ena, prevladujoča paradigma (bodisi kvalitativna ali kvantitativna) 'dopusti' samo na področju metod zbiranja podatkov vdor druge paradigme, vsi ostali segmenti raziskave pa potekajo zgolj po načelih ene od obeh. S tem se je strinjal tudi Creswell, ki je v svoji knjigi navedel primere, kako se različne paradigme in znanstvenikovi pogledi na raziskovanje lahko plodno uporabijo v vseh fazah raziskovalnega procesa.

Podobno stališče sta razvila tudi Brewer in Hunter (2006), ki razumeta uporabo multimetodološkega pristopa v vseh fazah raziskovanja, ne zgolj v fazi merjenja in zbiranja podatkov. Pravita, da »odločitev za privzetje multimetodološkega pristopa ne vpliva samo na merjenje, ampak na vse stopnje raziskovanja. Vsekakor je multiplo merjenje pogosto nedvoumno vpeljeno zaradi reševanja problemov na drugih ravneh raziskovalnega procesa. Te širše učinke ... multimetodoloških taktik je potrebno natančno proučiti, upoštevajoč pri tem nove izzive, ki jih uporaba multiplih metod ima za analizo podatkov, za pisanje in evalvacijo raziskovalnih člankov in za etiko raziskovanja« (prav tam, str. 9). Predvsem metode merjenja in zbiranja podatkov so tako posredno pripeljale do evlucijskega premika od pojava kombiniranih metod do uvajanja kombiniranih študij. Ta preskok je pravzaprav najtežji, če pomislimo na trditve, ki smo jih navajali v prejšnjem poglavju, in sicer, da je znanstvenik raziskovalec vrednotno zavezan eni od paradigem in da se največje razlike kažejo ravno v tem nizu verovanj ali prepričanj o tem, kakšna je narava realnosti in človeškega spoznanja. Zagotovo je to vprašanje lažje rešljivo tam, kjer se raziskave loti skupina znanstvenikov, ki se sicer razlikujejo glede na to, kateri skupini pripadajo (bolj kvalitativno ali kvantitativno usmerjeni oziroma bolj pozitivistično ali bolj konstruktivistično), vendar med raziskovalnim procesom konsenzualno iščejo rešitve in s tem omogočajo večjo pluralnost postopkov in rezultatov. V primeru raziskave, ki jo samostojno izvaja en sam raziskovalec, je vprašanje aplikacije obeh paradigmatnih pristopov najverjetneje bolj zapleteno, ravno iz razlogov, ki smo jih navedli, seveda pa ni izključeno, predvsem v fazi merjenja in obdelave podatkov.

Zanimiv primer raziskave, ki sta jo izvedla dva znanstvenika, prvi s poudarkom na kvalitativnem, drugi na kvantitativnem pristopu, je študija Godringa in Rallisove. S. Rallis se

je posvetila študiji primera evalvacije šolskih reform, in ugotovila, da se je pojavil nov tip šole, ki je uspešno privzel spremenjene programe. Medtem ko so bili opisi šol zelo bogati in natančni, pa kvalitativna študija S. Rallis ni pokazala, ali je ta tip šole številčen. Odgovor na vprašanje, ali je bil ta pojav široko razširjen ali je šlo zgolj za posamezne primere je pokazala Goldringova študija. Goldring je opravil veliko analiz masovnega števila podatkov, zbranih na šolah in zunaj njih, ter ugotovil, da je bil vzorec resnično široko razširjen. S kombiniranjem rezultatov obeh študij sta lahko predstavila bogatejšo in bolj uporabno konceptualizacijo 'dinamičnih šol' (Goldring in Rallis, 1993, povz. po Reichardt in Rallis, 1994, str. 10). Primer prikazuje pravzaprav dve ločeni študiji o isti problematiki, ne navaja pa eksplicitno skupnih izhodišč v vseh fazah raziskovalnega procesa. Pa vendarle, četudi sta metodi različni, se rezultati obeh spojijo v skupni vsebini. Kvantitativni podatki se izkažejo za sestavino kvalitativnih interpretacij, četudi je to lahko skrito za obsežno podatkovno obdelavo, po drugi strani pa je kvalitativno védenje o lokalnem kontekstu nujno za pridobivanje verodostojnih alternativnih razlag.

Evolucijski proces k vedno bolj pogosti uporabi kombiniranih metod in kombiniranih raziskav se je v zadnjih tridesetih letih še pospešil zaradi uvedbe številnih novih metodoloških orodij, zaradi hitrega razvoja novih tehnologij, ki omogočajo lažji in hitrejši dostop in uporabo teh metodoloških orodij. Pomemben vir hitrega razvoja kombiniranih metod in raziskav s kombiniranimi modeli pa predstavlja tudi pospešena komunikacija v družboslovnih in humanističnih znanostih, ki poteka v smeri vedno večje interdisciplinarnosti.

2.3.2 TAKSONOMIJA RAZISKAV Z RAZLIČNIMI METODOLOŠKIMI PRISTOPI

Predstavili bomo tri glavne tipe raziskav, ki smo jih povzeli po Tashakkoriju in Teddlieju na podlagi njunega evolucijskega prikaza razvoja od monometod h kombiniranim modelom študij, prikazanim v prejšnjem poglavju (Tashakkori in Teddlie, 1998, str. 17–19).

Monometodološke raziskave

Monometodološke raziskave so raziskave, ki jih izvajajo t. i. 'puristi', ki delujejo izrecno znotraj ene od prevladujočih paradigem. Vsa naša dosedanja razprava pa nas navaja k temu, da je 'era puristov' presežena in zato takšne raziskave danes vse redkeje srečujemo.

Raziskave z uporabo kombiniranih metod

Raziskave s kombiniranimi metodami so tiste, ki združujejo kvalitativne in kvantitativne pristope v raziskovalni metodologiji posamezne raziskave ali raziskave, ki ima več faz.

Creswell (1995) je opredelil štiri modele kombiniranih metod, ki so predstavljeni v tabeli in sicer:

- *Sekvenčne raziskave*: raziskovalec najprej izvaja kvalitativno fazo raziskave in nato kvantitativno oziroma obratno. Obe fazi sta ločeni.
- *Paralelne/simultane raziskave*: raziskovalec izvaja kvalitativno in kvantitativno fazo istočasno.
- *Modeli z enakovrednim statusom*: raziskovalec uporablja kvalitativni in kvantitativni pristop približno enakovredno za razumevanje pojava, ki ga proučuje.

- *Prevladujoče / manj prevladujoče raziskave*: raziskovalec izvaja raziskavo »znotraj posamezne prevladujoče paradigme z manjšo sestavino ... izpeljano iz alternativnega modela« (prav tam, str. 177).

Tashakkori in Teddlie pa sta tem štirim tipom kombiniranih modelov dodala še petega, in sicer

- *Modeli z multiplimi aplikacijami znotraj faze raziskave*: raziskovalci uporabljajo različne tipe metod na različnih ravneh analize podatkov. Na primer, podatki se lahko analizirajo kvantitativno na ravni posameznega študenta, kvalitativno na ravni razreda, kvantitativno na ravni šole in kvalitativno na ravni okrožja (Tashakkori in Teddlie, 1998, str. 18).

Raziskave z uporabo kombiniranih modelov

Raziskave, ki jih v tabeli najdemo pod pojmom 'kombinirani metodološki modeli', je definiral Creswell, ki jih je opisal takole: »Ta model predstavlja najvišjo stopnjo kombiniranja paradigem ... Raziskovalec kombinira vidike kvalitativne in kvantitativne paradigme v vseh ali v večini korakov« (Creswell, 1995, str. 177–178). Definicija, ki jo oblikujeta Tashakkori in Teddlie, je nekoliko drugačna. Pravita, da so »to raziskave, ki so produkt paradigme pragmatistov in ki kombinirajo kvalitativne in kvantitativne pristope znotraj različnih faz raziskovalnega procesa« (Tashakkori in Teddlie, 1998, str. 19). Kot primere takšnega raziskovanja navajata avtorja naslednje:

- raziskovalni model, ki zahteva eksperiment v polju in obenem obsežen etnografski intervju,
- zbiranje podatkov, ki vključuje vprašanja z zaključenimi, številčnimi odgovori, kakor tudi vprašanja z odprtimi odgovori,
- analiza podatkov, ki vključuje faktorsko analizo Likertove skale na eni strani, združeno z uporabo konstantne komparativne metode na drugi, da tako analiziramo odprte odgovore za vprašanja, povezana z Likertovo lestvico stališč.

V primerjavi s kombiniranimi modeli metod, ki so bolj usmerjeni na uporabo različnih metod merjenja in zbiranja podatkov, manj pozornosti pa namenjajo drugim fazam raziskovalnega procesa, se kombinirani modeli raziskav bolj posvečajo tudi fazam, kot so formulacija raziskovalnega problema, tvorba in preverjanje teorije, vzorčenje, analiza in interpretacija podatkov. Gre torej za to, da se v raziskavah, kjer gre za kombinirane modele metod, pod pojmom metode razume metode za zbiranje podatkov in ne metode raziskovanja v smislu doseganja različnih spoznavnih ravni proučevanega polja. Ko pa govorimo o kombiniranih modelih raziskav, pa mislimo na metodološko kombinacijo raziskovalnih metod v vseh fazah raziskovalnega procesa.

Tudi P. Mayring poskuša zahtevo po povezovanju kvantitativnega in kvalitativnega raziskovanja in po tem, da se ju ne prikazuje kot nasprotje, utemeljiti na prikazu konkretnih modelov. Integracijo kvalitativne in kvantitativne analize predstavi na petih ravneh in sicer (Mayring, 2001):

INTEGRACIJA KVALITATIVNE IN KVANTITATIVNE ANALIZE	– na tehnični ravni:	– računalniško podprta kvalitativna analiza
	→ – na ravni podatkov:	– induktivna tvorba kategorij s pomočjo kvalitativne vsebinske analize – deduktivna uporaba kategorij s kodirnimi navodili
	→ – na ravni posameznikov:	– tipiziranje – induktivno posploševanje primerov
	→ – na ravni modela:	– model predhodne študije – model posploševanja – model poglobljanja – model triangulacije
	– raziskovalna logika:	– skupni model poteka raziskave

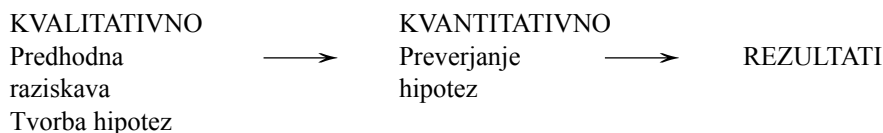
Tehnično raven integracije predstavljajo računalniški programi, ki jih zadnjih dvajset let svetujejo za podporo kvalitativnemu raziskovanju. Izhodišče je v tem, da imamo tudi v kvalitativnem raziskovanju pogosto opraviti z velikimi količinami materialov. Odločujoče pri teh programih je, da računalnik ne prevzame vrednotenja (analize), ampak podpira samo kvalitativne analitične korake, jih olajša in dokumentira.

Pri *podatkovni ravni* gre predvsem za tvorbo kategorij (o čemer bomo podrobneje pisali v poglavju IV.) s pomočjo kvalitativne vsebinske analize. Pomembno je, da te kategorije, potem ko smo jih vzpostavili, lahko tudi statistično obdelamo. Lahko določimo pogostost pojavljanja kategorij v materialu in izračunavamo odstotke, pogostost pojavljanja lahko primerjamo med različnimi materiali, kategorijam lahko tudi pripišemo enostavne ordinalne sisteme stopenj (visoko, srednje, nizko), izračunavamo mero centralne tendence ... Ko imamo opraviti s sistemi kategorij, je prvi korak sestavljen iz kvalitativne analize, drugi korak iz kvantitativnih procedur, ki so nato v tretjem koraku spet kvalitativno interpretirane.

Na *ravni udeležencev raziskovanja* imamo v kvalitativnih raziskavah opraviti po večini z analizami posameznih primerov. Takšne analize veljajo kot ideal kvalitativnega raziskovanja, ker z njimi pridobimo celosten pogled na subjekt, lahko opišemo kompleksne odnose posameznika z njegovim okoljem. Problem, ki se tukaj pojavi, je seveda vprašanje posplošljivosti rezultatov takšnih analiz. Mayring (prav tam) vidi rešitev v tem, da postopoma razširimo bazo primera, s tem ko proučujemo primerljive primere. Tukaj so možne različne strategije: vključevanje posebej pogosto nastopajočih primerov, sočnanje ekstremnih primerov ali natančna analiza teoretičnih primerov. Tako se raven posameznega primera preseže in za namene generalizacije se razširi baza proučevanih predmetov. Po tej poti se integrirata kvalitativni in kvantitativni postopek na ravni udeležencev – raziskovancev.

Na *ravni modelov* se Mayringova tipologija najbolj približa tipologiji Tashakkorija in Teddlieja, ker govori o kombinacijskih modelih. Pravi, da še močnejša integracija kvalitativnih in kvantitativnih postopkov obstaja v tem, da razumemo obe vrsti analize kot korake postopkov v nadrejenem raziskovalnem modelu. Pri takšni kombinaciji kvalitativne in kvantitativne analize si lahko zamislimo različne modele (Mayring, 2001):

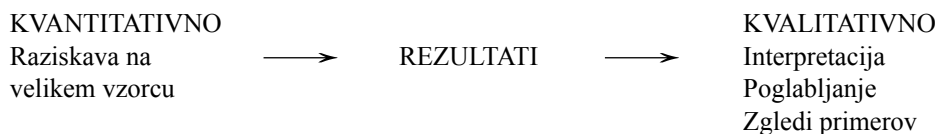
Model predhodne študije

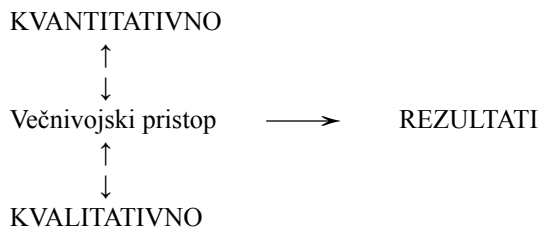
Model posploševanja

Model poglobljanja

Triangulacijski model

Prvo možnost povezovanja predstavljajo *modeli predhodnih študij*, kjer gre v nadaljevanju sicer za klasično različico kvantitativno usmerjenega raziskovalnega postopka, vendar se v fazi predhodne študije s kvalitativnimi koraki analize pridobivajo hipoteze. V nadaljnjih fazah se te hipoteze preverjajo s kvantitativnimi postopki.

Drugo možnost kombinacije kvalitativnih in kvantitativnih postopkov predstavlja *model posploševanja*. Tukaj imajo kvalitativni elementi večjo vlogo in pomen, ker se najprej v celoti izvaja kvalitativna raziskava, ki se tudi analizira in ovrednoti, šele v drugem koraku nastopijo kvantitativne tehnike, ki omogočajo posploševanje rezultatov.

Tretjo možnost integracije lahko vidimo v t. i. *modelu poglobljanja*. Tukaj je postopek obrnjen. Zaključena kvantitativna raziskava se s kvalitativnimi analizami nadaljuje. Rezultati so tako bolje interpretirani in vodijo k pojasnjevanju ugotovljenih vzročnih povezav.

Četrti model povezovanja kvalitativnih in kvantitativnih postopkov predstavlja *model triangulacije*. Ta pomeni najbolj kompleksno prepletenost kvalitativnih in kvantitativnih postopkov v procesu raziskave. Pri tem se enega vprašanja lotimo iz različnih kotov z različnimi metodami, vendar nam ne gre za to, da bi ugotovili, kateri raziskovalni pristop daje boljše rezultate. Rezultati se morajo obojestransko podpirati, prerez posameznih rezultatov pa predstavlja končni rezultat (Mayring, 2002, str. 147–148). Model triangulacije se znotraj kvalitativnega raziskovanja uporablja kot osrednji kriterij kvalitete (o kriterijih kvalitete bomo natančneje pisali v nadaljevanju), pri čemer ne pričakujemo, da bo iskanje resnice v presečišču analitičnih perspektiv, ampak gre za postopno razširjanje spoznanja z vzajemnim primerjanjem različnih pristopov. Denzin govori o različnih možnostih triangulacije, kot so: podatkovna, teoretična, metodološka in triangulacija na ravni raziskovalcev (Denzin, 1978).

Če se sedaj povrnemo še na peto raven možnosti kombinacije kvalitativnega in kvantitativnega, vidimo, da ga Mayring utemelji na *ravni skupne raziskovalne logike* (Mayring, 2001). Premagovanje pogosto kritiziranega nasprotja bo uspešno samo, če za obe tradiciji oblikujemo skupno raziskovalno logiko. Mayring tukaj sicer ne izpostavi eksplicitno zahteve po paradigmatem relativizmu, vendar ga lahko razumemo v smislu oddaljevanja od dihotomne logike obeh pristopov in približevanja, ne toliko nekakšni novi raziskovalni logiki ali paradigmi, ampak k iskanju skupnih temeljev za izvedbo raziskave, ki bo dala najbolj optimalne rezultate.

Mayring se ukvarja s konkretnimi primeri in težavami, na katere naletimo pri poskusu iskanja skupne raziskovalne poti, in sicer, da je ta pot otežena tudi zato, ker klasični metodološki priročniki empiričnega raziskovanja postavljajo zahteve po formuliraju hipotez na začetku raziskave ali zahteve po uporabi velikih, še najbolj reprezentativnih vzorcev, ki jih zagovorniki kvalitativnega pristopa zavračajo. Posledica tega pa je pogosto ta, da kvalitativno usmerjeni projekti ne sledijo urejeni in predpisani shemi poteka.

V učbenikih in priročnikih empiričnega družboslovnega raziskovanja se po pravilih raziskovalni proces razgradi v idealnotipične posamezne korake, kot so oblikovanje raziskovalnih vprašanj, opis vzorca, metode, predstavitev rezultatov in interpretacija. Mayring zagovarja predpostavko, da tak idealnotipični model na nekaterih točkah lahko razširimo in s tem ponudimo prostor tudi kvalitativnim projektom. Takšna, za kvalitativni in kvantitativni pristop skupna raziskovalna logika, bi oba integrirala na neki višji ravni (prav tam):

1. Razlaga in specificiranje raziskovalnih vprašanj

Relevantnost, problemska povezanost
raziskovalnih vprašanj, hipoteze

ali postavljanje odprtih vprašanj.

2. Razlaga obstoječe teorije

Stanje dosedanjih raziskav, teoretični osnutek

*predhodno/vnaprejšnje
razumevanje.*

3. Empirična baza

Izbira in opis vzorca

posameznega primera.

4. Metodološki koncept

Zbiranje, obdelava podatkov,
Utemeljevanje postopkov

*ali pri novih instrumentih za zbiranje
podatkov testiranje s pomočjo
pilotske študije.*

5. Rezultati

Predstavitev, povzetki, analize,
povratak na hipoteze

oziroma postavljanje vprašanj.

6. Zaključki

Kriteriji kvalitete,
relevantnost rezultatov

*posplošljivost
(na kaj?).*

V predstavljenem modelu so na nekaterih mestih vgrajene razširitve ali alternative. Te zadevajo v prvem koraku predvsem zahtevo po eksplicitni tvorbi hipotez. Če v tej fazi dopustimo tudi sprejemanje izdelanih vprašanj, ki pa še ne anticipirajo možnih rezultatov, ponudimo tako tudi kvalitativnim projektom možnost vključitve. Po drugi strani predstavlja takšen način po Mayringovem mnenju tudi možnost, da si kvalitativni projekti pridobijo nekaj znanstvene kredibilnosti, katere pomanjkanje jim pogosto očitajo predvsem kvantitativno usmerjeni raziskovalci. Dogaja se, da se nekateri raziskovalci polotijo zanimivega primera v kakšnem do zdaj neproučevanem polju prakse, začnejo z zbiranjem podatkov, ne da bi pred tem razvili jasna raziskovalna vprašanja. Raziskovalni rezultati pa se dajo smiselno razumeti samo glede na konkretna vprašanja – tudi v kvalitativnih projektih. Nasprotno pa drugi korak ravno v interpretativno usmerjenih pristopih pogosto predstavlja posebno moč kvalitativne analize. Kajti interpretativni postopek (hermenevtični cikel) zahteva od interpreta oblikovanje predhodnega razumevanja.

Tretji korak zahteva razširitev razumevanja empirične baze. Kvalitativni projekti v družboslovnih znanostih se danes razumejo vseskozi kot empirični, imajo pa pogosto majhne vzorce, največkrat samo en sam primer kot izhodiščni material. Ampak tudi en primer predstavlja empirično bazo, da se ga opisati in ga v svoji izbiri utemeljiti. Opustitev reprezentativnega vzorčenja pomeni za kvalitativne projekte vsekakor potrebo po posebni argumetaciji in analizi posplošenih rezultatov.

Četrty korak, ki ga predstavlja natančna opredelitev uporabljenih metod za zbiranje, obdelavo in ovrednotenje podatkov, je za kvalitativno raziskovanje pomembna postavka. Ta korak je osrednji predpogoj za zagotavljanje kriterijev kvalitete. Vsekakor pa je potrebno po Mayringovem mnenju opustiti zahtevo po izključni uporabi standardiziranih instrumentov. Kvalitativni projekti po pravilu konstruirajo instrumente na novo, na konkretnem predmetu. Zato bi morali biti instrumenti v kvalitativnih študijah tam, kjer so prvič uporabljeni, prej preizkušeni vsaj na majhnem vzorcu (prav tam).

Pri naslednjem koraku predstavitve rezultatov bi moralo biti tako za kvalitativne kot za kvantitativne projekte samoumevno, da se nanašajo na v prvi fazi formulirana vprašanja in hipoteze. To pa pri kvalitativnih projektih ne izključuje tega, da se med izvedbo raziskave ne bi odkrili novi vidiki predmeta raziskovanja, ki pri postavitvi vprašanj niso bili zaobseženi. Glede na te nove vidike raziskave bi bilo potrebno preoblikovati raziskovalna vprašanja, opredeliti teoretično ozadje v skladu z novo odkritimi dognanji in tako oblikovati nov projektni okvir. To bi bistveno dvignilo in izboljšalo znanstveno kredibilnost same kvalitativne raziskave.

Šesti korak predstavlja za kvalitativne projekte posebno zahtevo, ker morajo utemeljiti, pod kakšnimi pogoji in na kaj se rezultati lahko posplošujejo. Pri tem je potrebno pri analizah primerov navajati primerljive primere, opisovati primerljive projekte, predstaviti argumente, kjer so značilnosti proučevanega vzorca podobne značilnostim populacije, na katero posplošujemo (Posploševanje rezultatov in tvorba teorije je vsebina IV. poglavja pričujoče razprave.).

2.3.3 UPORABNOST MULTIMETODOLOŠKIH PRISTOPOV V AKCIJSKIH RAZISKAVAH

Ko primerjamo obe predstavitvi kombiniranih metodoloških pristopov (Tashakkori – Teddliejevega, 1998 in Mayringovega, 2001) vidimo, da oba najvišji domet kombinacije kvalitativnega in kvantitativnega raziskovanja vidita v hkratni aplikaciji obeh pristopov in sicer v vseh fazah raziskovalnega procesa – od utemeljitve raziskovalnega problema in vprašanj, preko zbiranja in obdelave podatkov, do končne analize in interpretacij. Če pogledamo vsebino skupne raziskovalne logike, kvalitativnega in kvantitativnega pristopa v raziskovanju pravzaprav ne moremo ločiti. Kvantitativne raziskave so bolj precizne, eksplicitne in predeterminirane ter predpostavljajo, da se ustrezne spremenljivke lahko identificirajo vnaprej in so veljavno izmerjene. Neposredna usmerjenost na spremenljivke zreducira možne motnje, omogoča razlikovanje in pospešuje zgoščeno analizo. Kvalitativne raziskave so oprte na bolj odprta, provizorična vprašanja, na zbiranje podatkov, ki je usmerjeno predvsem v odprte intervjuje in opazovanje. Manj je vnaprejšnjega predpostavlanja, vključno

z (ne)določanjem relevantnih spremenljivk, kvalitativne raziskave so bolj odprte, osredotočene na kontekst akcije in namenov, razlag ter presoj vseh udeležencev.

Ne glede na to, da gre za različni metodologiji, se njuna spoznanja združujejo. Kot smo videli v prikazanih modelih, se npr. kvantitativni podatki izkažejo kot komponente kvalitativnih interpretacij, čeprav so večkrat skriti za obširno podatkovno obdelavo. Po drugi strani so kvalitativna spoznanja, vezana na lokalni kontekst, nujna za pridobivanje verodostojnih alternativnih razlag. Nadaljnje, na ravni sklepanja in zaključkov, vsaka konceptualna teorija ali hipoteza predpostavlja neko 'kvalitativno' prepričanje, ki igra neizogibno vlogo pri ustvarjanju zaključkov. Le-ti so odvisni od dejanskih odnosov, tako da vsi raziskovalni pristopi temeljijo na zdravem razumu, prejšnjih izkušnjah in logiki proučevane situacije.

Lahko se zgodi, da v raziskavi uporabimo oba pristopa, tako kvantitativnega kot kvalitativnega, vendar se v končni analizi rezultati bistveno razlikujejo. Uporabimo npr. dva različna instrumenta za zbiranje podatkov in ugotovimo, da so rezultati ankete drugačni (ali celo nasprotni) kot rezultati odprtega intervjuja. Naloga raziskovalca je, da prouči, zakaj je prišlo do diskrepance, kje so vzroki zanjo. Ali prvi instrument ni dovolj natančno meril tega, kar smo hoteli izvedeti? Je bil intervju pristranski zaradi načina, kako smo predstavljali, analizirali ali interpretirali odgovore? Kombinacija obeh raziskovalnih modelov nam pogosto pokaže večplastnost in raznolikost proučevanega področja in ravno možna konfliktnost delnih rezultatov in iskanje vzrokov zanjo dajeta podlago za bolj integrirane in poglobljene končne analize.

Metodologija akcijskega raziskovanja ne vsebuje togo predpisanih metodoloških pravil in je pravzaprav v svoji osnovi dokaj ohlapna. Poteka v spiralnih krogih med akcijo in refleksijo, na vseh ravneh pa ponuja dovolj prostora za aplikacijo kvantitativnih postopkov. Akcijski raziskovalni projekti pridobijo s takšnim povezovanjem na transparentnosti in metodološki ostrini. Instrumentalno tehnični značaj raziskovalnih strategij je močneje podčrtan, vendar lahko vodi v nove nevarnosti, če pretirano težimo k upoštevanju strogih kvantitativnih metodoloških načel (predvsem kadar gre za interakcije med raziskovalci in raziskovanci). Akcijsko raziskovanje pridobi z vključevanjem kvantitativnih korakov na intersubjektivnosti in preverljivosti, predvsem pa na posplošljivosti rezultatov. Vse to daje argumente proti ugovorom pomanjkljive znanstvenosti, ki so še vedno prisotni med zagovorniki kvantitativne paradigme. Na kakšen način so potekali poskusi povezave kvalitativne metodologije akcijskega raziskovanja z elementi kvantitativnih raziskovalnih pristopov, bomo predstavili v III. poglavju.

2.4 KRITERIJI KVALITETE KVALITATIVNEGA RAZISKOVANJA

Pomemben standard empiričnega raziskovanja je, da se rezultati raziskave ovrednotijo glede na kriterije kvalitete. Obstajajo torej razvita merila, po katerih se ocenjuje kvaliteta raziskovalnih izsledkov. Razlikujemo med kriteriji veljavnosti (validnosti), zanesljivosti (reliabilnosti) in objektivnosti, ki predstavljajo temeljne metodološke standarde kvantita-

tivnega raziskovanja. Bistveno vprašanje, ki se pri tem postavlja, je seveda to, ali lahko z enakimi merili vrednotimo tudi rezultate kvalitativnih raziskav, če vemo, da izhajajo iz drugačnih epistemoloških, ontoloških in metodoloških predpostavk. Naslednje vprašanje je, kako ocenjevati veljavnost, zanesljivost in objektivnost rezultatov tistih raziskav, ki so zasnovane kot multimetodološki, torej kombinirani raziskovalni modeli. Odgovor je v oblikovanju na novo definiranih kriterijev kvalitete kvalitativnega raziskovanja, ki morajo biti izpolnjeni z novimi vsebinami.

2.4.1 PRENOSLJIVOST 'KLASIČNIH' KRITERIJEV KVALITETE V KVALITATIVNO RAZISKOVANJE

Veljavnost

O veljavnosti (validnosti) govorimo takrat, kadar resnično merimo to, kar smo si zadali, da bomo merili (Steinke, 1999, str. 158), oziroma smo z raziskavo resnično zajeli tisto, kar smo hoteli zajeti (Mayring, 2002, str. 140). Obstajajo različni koncepti pojma validnosti. Glede na metode, hipoteze, raziskovalna vprašanja, znanstvenoteoretično usmeritev in fazo raziskovalnega procesa lahko razlikujemo med interno in eksterno validnostjo, konstruktno, vsebinsko in kriterijsko validnostjo, validnostjo statističnega zaključka itd. (Steinke, 1999, str. 159). Področje, ki se ukvarja z vprašanjem validnosti, je torej zelo obširno in večplastno. V naši razpravi se bomo omejili predvsem na notranjo (interno) in zunanjo (eksterno) veljavnost in na možnosti prenosa tega kriterija na kvalitativno raziskovanje. Interna in eksterna validnost sta metodološki pravili, ki omogočata vzročne interpretacije podatkov neke raziskave in ustrezata induktivni metodologiji.

S pojmom *interna validnost* označujemo veljavnost raziskovalnih spremenljivk v neki raziskovalni situaciji. Raziskava je notranje veljavna takrat, če si lahko spremembe odvisnih spremenljivk *enoznačno in izključno* razlagamo z a priori postavljenimi razlikami v raziskovanih pogojih, tj. z neodvisnimi spremenljivkami. Interno validnost določamo tudi s predstavitvijo neodvisne spremenljivke kot vzroka odvisne spremenljivke. Cilj preverjanja veljavnosti je v pojasnitvi, v koliko lahko neodvisne pogoje uporabimo za utemeljevanje variabilnosti. Pri interni validnosti ne gre torej samo za vprašanje, ali so bile vzročne interpretacije (med neodvisnimi in odvisnimi spremenljivkami) opazovane ali izmerjene, ampak ali so dejansko upravičene. Interna validnost pomeni: *samo* neodvisna spremenljivka je vzrok za odvisno spremenljivko. Zato je potrebno preveriti, ali ne vplivajo na odvisno spremenljivko tudi drugi dejavniki, ki jih je potrebno kontrolirati (prav tam, str. 160).

Problem nastane, ker je kontrola oziroma nadzor nad 'motečimi' spremenljivkami omejen. Tudi v laboratoriju, pod strogo nadzorovanimi pogoji, ali v eksperimentu ni možen popoln nadzor vseh vplivov, predvsem zato, ker vsi pogoji in moteči vplivi niso poznani in se jih niti ne da identificirati. Še posebej težko je nadzorovati družbene in psihične vplive na raziskovalno situacijo. Subjektivnosti in refleksivnosti raziskovancev in raziskovalcev se iz raziskovalnega polja seveda ne da eliminirati. V kvalitativnem raziskovanju je v primerjavi s kvantitativnim slika pravzaprav obrnjena: v kvalitativni raziskavi ne težimo k nadzoru in eliminaciji motečih spremenljivk, ker morata priti do izraza ravno intencionalnost

in reflektivnost raziskovancev. Postopki zbiranja podatkov niso popolnoma standardizirani, ampak omogočajo raziskovalcem in raziskovancem bolj odprt maneverski prostor s ciljem, da lahko razvijejo svoje poglede in ravnanje. Dinamika odnosov med raziskovalci in raziskovanci predstavlja del raziskovalnega dogajanja in istočasno služi kot kvalitetni vir empiričnih podatkov.

Osnovni vzročni princip med neodvisno in odvisno spremenljivko je v kvalitativnem raziskovanju presežen. Odnosi med pojavi so raznoliki in kot taki potrebni celostne obdelave in ne zgolj posamične, na osnovi poskušanja opredelitve predvsem enega vpliva in karseda številne eliminacije drugih. Dober primer celostne obravnave je princip kodiranja v predmetno zasnovani teoriji (več o predmetno zasnovani teoriji v poglavju 4.6), kjer so poleg pogojev in posledic vsebovane tudi strategije in interakcije med pojavi. Odnosi med pojavi niso vnaprej omejeni preko metodološkega aparata (v smislu izolacije in analize odvisne in neodvisne spremenljivke), ampak se razvijajo v procesu interpretacije.

Kar zadeva uporabo kriterija validnosti v kvalitativnem raziskovanju, lahko ugotovimo, da je neposredni princip, na katerem validnost temelji, tj. kavzalni odnosi med pojavi, sicer prenosljiv v kvalitativne raziskave, vendar se poti za dokazovanje te kavzalnosti bistveno razlikujejo. B. Mesec pravi, da o notranji veljavnosti v kvalitativnih raziskavah govorimo takrat, ko čim bolj zanesljivo ugotavljamo vzročne odnose, torej, če ni dvoma, da določenim dogodkom nujno sledijo določeni drugi dogodki. Raziskava je tem bolj veljavna, čim bolj ji uspe zbrati dovolj prepričljivih podatkov, ki utemeljujejo sklep o vzročni zvezi (Mesec, 1998, str. 145). Mesec torej veljavnost razume kot upoštevanje principa kavzalnosti, poti do izpeljave in utemeljitve vzročno-posledičnih zvez pa vidi predvsem v fazi zbiranja podatkov, ki naj to vzročnost karseda neizpodbitno predstavijo. Kajti še tako »lep rezultat je znanstveno brez vrednosti, če ni natančno dokumentiran postopek, s katerim je bil dosežen« (Mayring, 2002, str. 144). Kvalitativne raziskave se bistveno razlikujejo od laboratorijskih in eksperimentalnih študij, seveda pa tudi od empirično-analitičnih kvantitativnih raziskav. Temeljijo na intenzivnih in ne restriktivnih interakcijah med raziskovalci in raziskovanci. Zbiranje podatkov je kompleksna faza, v kateri proučujemo več pogojev istočasno, ki ne morejo in ne smejo biti izolirani. Zmanjšana oziroma ničelna standardizacija predvsem pri insturmentih za zbiranje podatkov imajo posledice tako za objektivnost, zanesljivost in tudi notranjo veljavnost raziskave, če jo razumemo v okvirih kvantitativne metodologije.

Tudi pojmovanje *eksterne validnosti* je v kvalitativni raziskovalni metodologiji drugačno kot v kvantitativni. Zunanja veljavnost se nanaša na posplošljivost raziskovalnih rezultatov. O eksterni validnosti govorimo takrat, če rezultati neke raziskave niso veljavni samo v specifičnih pogojih, v katerih so bili izpeljani, ampak jih je mogoče posploševati (Steinke, 1999, str. 165). Generalizacija in generalizacijski postopki so močno vezani na reprezentativnost vzorca, na katerem izvajamo raziskavo.

Možnosti posploševanja rezultatov kvalitativnih raziskav so glede na standarde kvantitativne metodologije omejene. Posplošitve se izvajajo zelo previdno in so tesno povezane s pridobljenimi podatki. V IV. poglavju te razprave smo se omejili predvsem na možnosti tvorbe posplošenih, teoretičnih stavkov na osnovi rezultatov kvalitativnih raziskav. Pri

tem smo se opirali v izhodišču na metodologijo predmetno zasnovane teorije, kjer se na začetku raziskovalnega procesa soočimo s temami in predpostavkami ter empiričnimi primeri. V cirkularnem procesu, ki vsebuje indukcijske in dedukcijske postopke, se generira teorija, ki je kontekstualno vezana. Ta teorija je v svoji posplošitveni moči omejena, ker je veljavna samo za določeno področje, za določene tipe kontekstov, interakcij in situacij.

Če pogledamo na kriterij veljavnosti, kakor se je oblikoval znotraj kvantitativne paradigme, vidimo, da v bistvenih vidikih ni združljiv s principi kvalitativnega raziskovanja, predvsem kar zadeva 'oddaljenost' od vsakdanje raziskovalne situacije, eliminacijo oziroma izolacijo proučevanih spremenljivk, omejevanje interakcije med raziskovalci in raziskovanci. Koncept validnosti nasprotuje značilnostim kvalitativnega raziskovanja kar zadeva principe odprtosti, nenehnega razvoja proučevanega predmeta in princip kontekstualno vezane teorije. Vprašanje, ki se zastavlja, pa seveda je, v kakšnem smislu in na kakšen način je princip validnosti (notranje in zunanje) vendarle možno prenesti v kvalitativno raziskovanje. Zagotovo je ta prenos možen na ravni ugotavljanja in analiziranja vzročnih povezav, vendar ne v smislu klasičnega induktivizma, ki temelji na istem principu kot notranja veljavnost, ampak v smislu koncepta enoznačne interpretativnosti rezultatov. To vsebuje definiranje vidikov, ki so izzvali, nanj vplivali ali modificirali določen pojav oziroma posledično izhajajo iz določenega pojava. Drugi vidik prenosljivosti koncepta veljavnosti v kvalitativno raziskovanje je v cilju generalizacije. Ta cilj je v kvalitativni metodologiji modificiran in vezan na to, da imajo teorije, ki izhajajo iz rezultatov kvalitativnih raziskav, lokalni značaj, ki rezultira iz družbenih in kulturnih specifičnosti proučevanih oseb oziroma primerov. Vsekakor pa je tudi takšnim kontekstualno vezanim teorijam, ki so generirane s pomočjo kvalitativnih raziskav, potrebno proučiti meje veljavnosti. Vidimo torej, da v svoji temeljni logiki koncept veljavnosti ostaja kot kriterij kvalitete tudi v kvalitativnem raziskovanju, da pa je potrebno njegova načela in standarde v veliki meri modificirati.

Zanesljivost

Pojem zanesljivosti je vezan predvsem na klasično testno teorijo. Pod pojmom reliabilnosti ali zanesljivosti testa razumemo stopnjo natančnosti, s katero je merjen proučevani pojav. Zanesljivost zadeva izjave o uporabljenem merskem instrumentu, ki pa seveda ni nujno test, lahko gre tudi za različne vprašalnike in skalirne lestvice (prav tam, str. 144). Pri natančnosti merjenja pa ne gre za vprašanje, ali instrument v resnici meri to, kar naj bi meril. To je, kot smo videli zgoraj, predmet validnosti.

Definicija zanesljivosti torej temelji na predpostavkah modela klasične testne teorije. Temeljno izhodišče je, da je testni rezultat seštevek 'prave vrednosti' in napake merjenja (Sagadin, 1993, str. 76). Popolna zanesljivost bi bila dosežena, če bi test meril samo pravo vrednost brez napake merjenja. Popolnoma zanesljiv test bi moral pri ponovnem testiranju na istih osebah dati eksaktno iste rezultate, če bi prava vrednost ostala nespremenljena (kar lahko predpostavljamo pri stabilnih osebnostnih značilnostih in lastnostih testirancev). Če se rezultati ponovnega testiranja razlikujejo, te razlike pripišemo napakam merjenja. Ker so napake merjenja neodvisne tako od prave vrednosti in drugih značilnosti kot tudi ena od druge, lahko merjenje povzroči samo nesistematične odklone med merjenimi

vrednostmi dveh meritev. Ti nesistematični odkloni tvorijo t. i. varianco napake. Večja kot je varianca napake, več napake merjenja se steka v testne vrednosti. Nasprotno pa velja, da manjša kot je varianca napake, bolj zanesljiv je test. Večja kot je podobnost oziroma korelativna povezava med obema merjenima vrednostima, večji je delež sistematične, skupne variance vrednosti in toliko manjši je istočasno delež napake. Razlike merjenih vrednosti potem niso 'slučajne', ampak sistematične; nanašajo se na 'prave' značilnosti in tvorijo t. i. varianco 'prave vrednosti' (Bortz in Döring, 1995, str. 181).

Če torej izhajamo iz tega, da pri posameznem testiranju lahko ugotovimo razpršenost testnih vrednosti, ne pa tudi razpršenosti napake, je potrebno za ugotavljanje variance napake izvesti dve merjenji, ki ju je moč primerjati. Zanesljiv test se torej definira kot test, ki pri ponovni uporabi (ponavljalna metoda ali metoda paralelnih oblik) vodi do istih rezultatov.

Lahko trdimo, da kriterija zanesljivosti v tradicionalnem smislu z uporabo retestne metode, metode paralelnih oblik in metode notranje konsistentnosti, v kvalitativno raziskovanje ne moremo prenesti. Takšen prenos bi s principom standardizacije merskega instrumenta, ki je podlaga kriteriju zanesljivosti, trčil na osnovne principe kvalitativnega raziskovanja, kot sta cikličnost raziskovalnega procesa in razvoj proučevanega predmeta. Uporaba retestne metode implicira npr. predpostavko o stabilnosti proučevanega pojava, kar ni v skladu s predpostavkami kvalitativne metodologije, da se proučevani pojav nenehno spreminja v svojem vsakdanjem življenju in mu ni mogoče a priori pripisovati časovne in prostorske stabilnosti. Takšno stabilnost bi bilo mogoče pri kvalitativnem raziskovanju ugotavljati zgolj na temelju obširne raziskave proučevanega pojava v mnogih različnih kontekstih.

Objektivnost

O objektivnosti kot najpomembnejšem metodološkem kriteriju kvantitativnega empiričnega raziskovanja smo obširneje pisali v poglavju o Sporu okoli pozitivizma (1.5). Zgovorniki kvantitativne paradigme, ki izhajajo iz principov in načel pozitivizma in postpozitivizma, vidijo znanost kot dejavnost, ki mora biti prosta vseh subjektivnih vplivov in nejasnosti, če hoče zadostiti kriteriju objektivnosti. S tem je povezana tudi maksimalna redukcija interakcij med subjekti (raziskovalci) in objekti (raziskovanci). Ta minimum komunikacije se dosega s standardizacijo raziskovalnega procesa. Manjši kot je vpliv raziskovalca na odgovore vprašanih, bolj objektivni so dobljeni rezultati. Objektivnost je poudarjena tudi v fazi interpretacije, kajti bolj kot so postopki, ki dajejo numerične rezultate, standardizirani, večja je možnost objektivne interpretacije.

Ideal objektivnosti, kot ga razume kvantitativno opredeljena empirična znanost, je s kvalitativnim raziskovanjem nezdružljiv. Če pogledamo samo načelo karseda obsežne redukcije interakcij med udeleženci v raziskavi, vidimo, da prenos tega principa ni možen, ker v fazi zbiranja podatkov v kvalitativni raziskavi ni standardizirane komunikacije med raziskovalci in raziskovanci. Raziskovalci se morajo fleksibilno prilagajati vsakokratnim vsakdanjim proučevanim kontekstom in partnerjem. Posebej to velja v akcijskem raziskovanju, kjer so meje med vlogami raziskovalcev in raziskovancev še bolj zabrisane.

Preverjanje objektivnosti po načelu intersubjektivne preverljivosti je v kvalitativnem raziskovanju praktično neizvedljivo, ker je ponovitev (replikacija) raziskovalne situacije nemogoča zaradi nestandardiziranosti raziskovalnih postopkov. Subjektivnost raziskovalca in raziskovancev in interakcija med njimi ne more pripeljati v ponovnem postopku do enakih (ali vsaj približno enakih) rezultatov.

Soočenje kriterijev objektivnosti, zanesljivosti in veljavnosti, kot jih razume kvantitativna raziskovalna paradigma, je pokazalo, da je neposredni prenos teh kriterijev v kvalitativno raziskovanje nemogoč. Vendar so delni vidiki teh kriterijev uporabni tudi v kvalitativni metodologiji. Zato je po mnenju I. Steinke smiselno in nujno, da se kriteriji kvalitete za kvalitativno raziskovanje razvijajo ravno iz mejnih, delnih vidikov kriterijev objektivnosti, veljavnosti in zanesljivosti (Steinke, 1999, str. 204).

2.4.2 OBLIKOVANJE OSREDNJIH KRITERIJEV ZA VREDNOTENJE KVALITATIVNEGA RAZISKOVANJA

V nadaljevanju bomo analizirali temeljne kriterije kvalitativnega raziskovanja, kot jih je v svojem delu 'Kriteriji kvalitativnega raziskovanja' razvijala I. Steinke (1999). Steinkejeva se je lotila tega problema z vidika vsakokratne postavitve raziskovalnih vprašanj, metod in specifik proučevanega polja in predmeta. Avtorica poudarja, da ne gre za univerzalne, splošno zavezujoče kriterije kvalitativnega raziskovanja, ker teh ni mogoče oblikovati zaradi nestandardiziranosti metodoloških postopkov, ki so predmetno, situacijsko in miljejsko odvisni. Smiselno je oblikovati fond kriterijev, po katerih se, glede na primernost za vsakokratno raziskavo in njene postopke, lahko orientira raziskovalec pri izvedbi, ocenjevanju in legitimiranju svoje raziskave (prav tam, str. 205).

Steinkejeva poudari v svoji razlagi bistveno značilnost kvalitativnega raziskovanja in sicer njegovo metodološko raznolikost in nestandardiziranost. To značilnost kvalitativne metodologije so mnogi kvalitativni raziskovalci sprejeli kot enega največjih izzivov in se lotili oblikovanja kriterijev, po katerih naj se ocenjuje verodostojnost in relevantnost raziskav (npr. Guba in Lincoln, 1994, Tashakkori in Teddlie, 1998, Flick, 1998, Milles in Huberman, 1994 ...). Ti kriteriji se med seboj razlikujejo, predvsem glede tega, ali gre za oblikovanje kriterijev kvalitativnega raziskovanja kot paralelne navezave na kriterije kvantitativne metodologije (npr. Milles in Huberman, 1994), ali pa gre za poskus oblikovanja popolnoma novih, drugačnih kriterijev, kot sta to poskušala Guba in Lincolnova (1994).

Steinkejeva se je v svoji opredelitvi jedrnih kriterijev kvalitete kvalitativnega raziskovanja odločila za nekakšno 'vmesno' pot, saj je pri oblikovanju kriterijev izhajala iz tradicionalnih kvantitativnih kriterijev, ki pa jih je precej modificirala in jim dodala nove vsebine ter tako dobila listo kriterijev kvalitete, ki morajo upoštevati naslednje pogoje:

- Ne obstajajo nikakršni univerzalni, večno veljavni kriteriji. Ni spoznavnega temelja in kriterija ovrednotenja zunaj našega spoznavnega sistema.
- Vrednotenje neke teorije ne more izhajati iz fiksnega temelja oz. zunanjega sistema. Kriteriji ovrednotenja morajo biti opredeljeni brez takšnega referenčnega sistema.
- Pragmatični kriteriji so primerni kriteriji ovrednotenja.

- Kriteriji so konstrukcije. So kontekstualno vezani in jih je potrebno obravnavati kot odvisne od momenta, ki jih konstituira (širše politično, ekonomsko in družbeno okolje; raziskovalni cilji; raziskovalne prakse ...).
- Zahteva se dokumentiranje raziskovalnega procesa.
- Upoštevati je potrebno konstrukcijsko učinkovitost metode.
- V kvalitativnem raziskovalnem procesu mora dobiti (samo)refleksija raziskovalca posebno težo.
- Kvalitativno raziskovanje je kontekstualno vezano, zaradi česar je potrebno upoštevati meje posplošljivosti. Obenem pa si je potrebno prizadevati za čim večjo mero generalizacije v danih okvirih.
- Nujna je vzpostavitev intersubjektivnega podoživljanja.
- Identificirati je potrebno vse vidike, relevantne za proučevani pojav, kot so npr. izzvani in modificirani pogoji, konteksti, interakcije ...
- Preverjanje teorije je možno realizirati s pomočjo falsifikacije in verifikacije kot delnega elementa v (poznejši) fazi raziskovalnega procesa.
- Prednost je potrebno dati raziskavam, usmerjenim v vsakdanjo prakso in njihovim mnogoterim kontekstom (prav tam, str. 251).

Na podlagi teh pogojev je I. Steinke formulirala kriterije kvalitete kvalitativnega raziskovanja, in sicer (prav tam, str. 205–254):

1. kriterij intersubjektivnega podoživljanja;
2. kriterij indikacije;
3. kriterij empirične zasidranosti;
4. kriterij limitacije;
5. kriterij reflektirane subjektivnosti;
6. kriterij koherentnosti;
7. kriterij relevantnosti.

1. *Kriterij intersubjektivnega podoživljanja* omogoča kritično komunikacijo o empirični raziskavi med raziskovalci oz. med raziskovalcem (ki je raziskavo izpeljal) in bralcem (raziskave). Pri kvantitativnem empiričnem raziskovanju se kot splošnoveljavni kriterij upošteva intersubjektivna preverljivost. Pot za realizacijo tega kriterija predstavljata razvoj in uporaba standardiziranih postopkov in kriterijev. Na podlagi stroge formalne strukture se te tehnike uporabljajo na enak način in omogočajo preverjanje oziroma replikacijo. Kvalitativne raziskave pa že zaradi svoje edinstvenosti zbiranja podatkov in nestandardiziranosti postopkov ne morejo biti enako replicirane. Zato je v kvalitativni metodologiji bolj smiselno govoriti o intersubjektivnem podoživljanju. Zagotavljanje in preverjanje tega kriterija pa poteka predvsem z detaljno dokumentiranostjo celotnega raziskovalnega procesa (dokumentiranje predhodnega razumevanja raziskovanega pojava, raziskovalčeva eksplicitna in implicitna pričakovanja, poznavanje teorije ..., dokumentiranje metod in načinov zbiranja podatkov, dokumentiranje transkripcijskih pravil, dokumentiranje surovih podatkov, dokumentiranje evalvacijskih postopkov, predstavitev virov informacij, dokumentiranje samo-refleksivnih analiz ...), s skupinskimi diskurzivnimi oblikami in z uporabo in razvijanjem kodificiranih postopkov, ki omogočajo posploševanje (prav tam, str. 207–215).

2. *Indikacija raziskovalnega procesa in kriterijev ovrednotenja.* Pri kriteriju indikacije gre predvsem za to, koliko je izpolnjena zahteva po primernosti predmeta raziskovanja, pri čemer ne iščemo le primernosti metod zbiranja podatkov in njihovega ovrednotenja, ampak tudi iz tega izhajajoče metodološke odločitve, ki jih raziskovalec sprejema med raziskovalnim procesom, ko si postavlja naslednja vprašanja: V kolikšni meri je vzorčenje indicirano? Ali so uporabljene metode primerne? Koliko so indicirani kriteriji ovrednotenja, ki so podlaga dane raziskave ...? Itd.

3. *Kriterij empirične zasidranosti* je kriterij, ki zadeva povezanost med empirijo in teorijo. Kvalitativno raziskovanje je empirično: teorije se tvorijo in preverjajo na podlagi empirije, kar pomeni, da sta tvorba in preverjanje hipotez empirično utemeljeni. V fazi oblikovanja in utemeljevanja teorij so empirični podatki obvezni, kar je v nasprotju z deduktivno-hipotetičnim postopkom kvantitativnih raziskav. Tvorba teorije tako izhaja neposredno iz empiričnih podatkov, je torej empirično zasidrana.

4. *Kriterij limitacije* služi odkrivanju meja področja veljavnosti teorij, ki so se s postopki posploševanja razvile v določenem raziskovalnem procesu. Kriterij limitacije je med dvema zahtevama, ki sta videti na prvi pogled kot nasprotujoči si, in sicer med zahtevo po kontekstualno vezanih, 'lokalnih', 'malih' teorijah kot nasprotje univerzalnim teorijam, ki so časovno in kontekstualno neodvisne. Srednja pot se kaže v težnji po oblikovanju karseda širokih posplošitev, pri katerih pa pokažemo vse meje (limite) teorije. Podatki o področju veljavnosti določene teorije so osrednja predpostavka za vzpostavitev in preverjanje ustreznosti in uporabnosti dobljenih rezultatov za druge kontekste v raziskovanju in praksi.

5. *Kriterij reflektirane subjektivnosti* predstavlja, koliko nastopa konstituirajoča vloga subjektivnosti raziskovalca pri tvorbi teorije. To je pomembno tako za raziskovalca, ki izvaja raziskavo, da ga ta kriterij spodbudi k metodološko zavestnemu ravnanju z lastnimi subjektivnimi predpostavkami v raziskovalnem procesu, po drugi strani pa je koristno tudi za bralce raziskave, ki lahko podoživljajo, kako je subjektivnost raziskovalca sokonstruirala tvorbo teorije.

6. *Zahteva po koherentnosti* je znanstvenoteoretični minimalni kriterij, ki mu mora zadoštili vsakršno raziskovanje, seveda tudi kvalitativno. S kriterijem koherentnosti se prenese problem ovrednotenja teorij (oz. njihove pravilnosti) na raven koherentnosti stavkov, t.j. problem ovrednotenja teorij postane problem logične sintakse.

7. *Kriterij relevantnosti* zajema ovrednotenje teorije glede na njeno pragmatično pomembnost in uporabnost. Teorija je redko direktno prenosljiva v praktične situacije in je vedno vezana na specifične socialne in zgodovinske kontekste. O tem, katera instanca odloča o uporabnosti teorije, v številnih razpravah na to temo ni bilo enoznačnega odgovora in ga pravzaprav tudi ne more biti, ker je spekter uporabnikov neke teorije lahko zelo širok.

Na kratko smo predstavili kriterije kvalitativnega raziskovanja, kakor jih je razvijala I. Steinke. Zaradi nestandardiziranosti raziskovalnih postopkov v kvalitativnem raziskovanju lahko pri številnih avtorjih najdemo različne drugače oblikovane kriterije (prim. Denzin, 1978, Mayring, 2002, Guba in Lincoln, 1994). Vprašanje kriterijev kvalitativnega

raziskovanja je pravzaprav ključno vprašanje te vrste raziskovanja, ker z njimi utemelji znanstvenost svojih dognanj. Akcijsko raziskovanje kot ena od oblik kvalitativnega raziskovanja seveda ne more obiti bistvenih vprašanj kriterijev kvalitete, prav tako pa zanj velja, da so kriteriji relevantni v odvisnosti od vsakokratnega raziskovalnega interesa, od raziskovalnih vprašanj, predmeta raziskovanja, metod, raziskovalnega polja, lastne subjektivnosti in polja uporabnosti raziskovalnih rezultatov. Tudi v akcijskih raziskavah moramo izhajati iz tega, da niso vsi kriteriji uporabni za vsako raziskavo. Glede na odprtost in fleksibilnost akcijskega raziskovanja se razvijajo in oblikujejo kriteriji kvalitete raziskovanja na temelju različnih metodoloških in epistemoloških izhodišč.

ZAKLJUČEK

V tem poglavju smo obravnavali kontroverzo med kvantitativnim in kvalitativnim raziskovanjem in iz tega izhajajoče možnosti za koherentnost med obema v smeri paradigatskega relativizma, ki bi omogočil uporabo kombiniranih metodoloških pristopov. Po začetnem obdobju nasprotij med paradigmi, ki mu lahko sledimo že v prvi polovici prejšnjega stoletja, v dvajsetih in tridesetih letih, in sicer pri ameriškem sociologu H. Blumerju in t. i. Čikaški šoli, so se te debate nadaljevale tudi v petdesetih in šestdesetih letih, ko so najmočnejše kritike pozitivistične znanosti in kvantitativne metodologije prihajale s strani frankfurtskega kroga. Nasprotje med obema raziskovalnima pristopoma se je do neke mere vseskozi ohranjalo, napajalo se je seveda predvsem iz kritike ene in druge strani, vendar je ves čas poskušalo najti skupni imenovalc, na katerem bi se lahko utemeljila nekakšna 'srednja pot', ki bi na podlagi prepoznavanja slabosti enega in drugega pristopa oblikovala raziskovalno metodologijo, ki bi temeljila predvsem na prednostih obeh.

Integracija kvalitativnega in kvantitativnega raziskovanja mora potekati v obliki enakovrednega partnerstva. Utemeljiti jo je potrebno na zadostni meri skupnih vrednot, s katerimi bodo lažje privzete tudi razlike z ene in druge strani. Paradigatski relativizem se kaže kot ena od možnih poti, ki usmerjajo k hkratni uporabi obeh raziskovalnih pristopov, če to vodi k možnostim boljšega spoznavanja proučevanega pojava. Pragmatistično gledanje se torej pojavi kot nasprotje purističnemu in pripomore k uvajanju kombiniranih modelov raziskav.

Pot od monometod h kombiniranim raziskovalnim pristopom je seveda povezana s teoretskimi razpravami o različnih paradigatskih konceptih kvantitativne in kvalitativne metodologije in posledično poteka od obdobja metodološkega 'purizma' preko modelov raziskav z enakovrednim statusom raziskovalnih paradigem oziroma modelov prevladujoče in podrejene paradigme do modelov z uporabo različnih raziskovalnih pristopov na več ravneh. Obdobju sekvenčne in paralelne uporabe kvalitativnih in kvantitativnih modelov sledi obdobje, ki smo mu v raziskovanju priča danes, ko se izvajajo raziskave s kombiniranimi modeli in multiplo aplikacijo kvalitativnih in kvantitativnih postopkov v posamezni fazi raziskave.

Na neki način se zdi, da je cilj dosežen in da je preseženo stanje, v katerem vsaka od paradigem goji idejo o lastni absolutni avtoritativni utemeljitvi védenja. Če pristanemo na

‘kamniti poti relativizma’, potem se še bolj izpostavi vprašanje kriterijev kvalitete raziskovanja, pri čemer je najbolj poudarjeno to, da metodološki postopki, ne glede na to, kako strogo predpisani so, sami po sebi še ne pripeljejo do utemeljitve kvalitete raziskovanja, kar je bil tudi glavni očitke zagovornikov kvalitativne paradigme do kvantitativne.

V nasprotju s tem pa se je kvalitativno raziskovanje lahko uveljavilo ravno z oblikovanjem kriterijev kvalitete, po katerih se presoja veljavnost, relevantnost, sistematičnost razvoja teorije ... kvalitativnih raziskav. Poskusov oblikovanja kriterijev kvalitete je veliko, kar je posledica metodološke specifičnosti kvalitativnih raziskav. Akcijsko raziskovanje v tem primeru ni izvzeto. Eden od kriterijev kvalitete, ki ga najdemo pri večini avtorjev, ki se ukvarjajo z akcijskim raziskovanjem, je zagotovo kriterij validnosti, tako notranje kot zunanje (Heinze idr. 1975, McNiff idr. 1996, Moser 1995, Heron in Reason 2001). Vprašanje, ki mora ostajati vedno pod drobnogledom, je, ali z raziskovanjem resnično spoznavamo to, kar smo želeli proučevati in ali so rezultati verodostojni. Poti za zagotavljanje odgovora na ti dve vprašanji so glede na metodološko, epistemološko in ontološko različnost akcijskega raziskovanja v primerjavi s tradicionalnim empiričnim oz. kvantitativnim seveda različne.

V nadaljevanju razprave nas bo zanimalo predvsem to, kako je metodologija akcijskega raziskovanja iskala težišče med kvalitativnim in kvantitativnim raziskovalnim pristopom, kako izključujoča je bila in koliko tudi integrativna. S konfrontacijo različnih konceptov akcijskega raziskovanja bomo poskušali pokazati in utemeljiti, kako je s svojimi osnovnimi predpostavkami paradigmatični relativizem vplival na metodologijo akcijskega raziskovanja.

Predvsem razprave med kritičnimi racionalisti in kritičnimi teoretiki so pogojevale teoretično utemeljenost novega metodološkega pristopa, ki so ga nekateri skušali predstaviti kot novo, alternativno paradigmo v družboslovnem raziskovanju (Moser, 1977, 1978, 1995), drugi so ga videli kot nadgradnjo empirične metodologije (Klafki, 1983). V nadaljevanju bomo najprej predstavili dva koncepta, ki ju prištevamo med temeljna oblikovalca metodologije akcijskega raziskovanja: prvi koncept je Lewinov in temelji na empirično-analitičnih metodoloških predpostavkah, vendar ima precej značilnosti akcijskega raziskovanja; drugi je Moserjev in se nanaša neposredno na teoretični koncept kritične teorije ter predstavlja poskus utemeljitve akcijskega raziskovanja kot samostojne, alternativne paradigme. Ta dva koncepta sta služila kot temelj drugim avtorjem, ki so se ravno tako ukvarjali z metodološkimi in ideološkimi vprašanji akcijskega raziskovalnega koncepta in jih bomo vključili v nadaljevanje naše razprave.

III. KONFRONTACIJA RAZLIČNIH KONCEPTOV AKCIJSKEGA RAZISKOVANJA IN VPLIV PARADIGMATSKEGA RELATIVIZMA NA OBLIKOVANJE AKCIJSKE RAZISKOVALNE METODOLOGIJE

3.1 LEWINOVO RAZUMEVANJE AKCIJSKEGA RAZISKOVANJA

Lewinova razmišljanja niso potekala v smeri koncipiranja nekakšne nove raziskovalne metodologije, ampak kot poskus utemeljitve takšnega raziskovanja, ki bi vsebovalo vse osnovne prvine empirično-analitičnih metod, katerih uporaba omogoča znanstvenost spoznanj. V svojem delu »Tatforschung und Minderheitenprobleme« (prevedli bi ga lahko kot 'Akcijsko raziskovanje in problemi manjšin') je svoj namen opredelil takole: »To nikakor ne pomeni, da je raziskovanje, za katerega si prizadevamo, v kakršnemkoli pogledu manj znanstveno ali 'nižje', kot je za čisto znanost na področju socialnih pojavov potrebno. Nagibam se k temu, da je ravno nasprotno resnično« (Lewin, 1953, str. 280).

Lewinov odnos do tradicionalne empirične metodologije je torej nesporno pozitiven, ker možnosti za svoje raziskovanje vidi zgolj v njenem okviru, vendar se pojavi v njegovem konceptu bistveni premik, in sicer razširitev uporabe empiričnih metod v naravne situacije: »Čeprav se zdi, da je mogoče določene probleme družbe proučevati v eksperimentalno ustvarjenih, manjših laboratorijskih skupinah, bomo mi vendarle razvili takšne raziskovalne tehnike, ki nam bodo dovoljevale izvedbo pravih eksperimentov v 'naravnih' socialnih skupinah, ki se nahajajo v družbi« (Lewin, 1963, str. 201).

Za Lewina torej vprašanje uporabe eksperimenta kot najeksaktnije raziskovalne metode tradicionalne empirično-analitične metodologije sploh ni sporno. Eksperiment ostaja osnovni in bistveni instrument družboslovnega raziskovanja, le njegova uporaba se iz laboratorija prenese v naravne situacije. Lewin sicer pokaže tudi na probleme, kot so sestavljanje primerjalnih kontrolnih skupin in zagotavljanje konstantnih pogojev med krajšimi časovnimi obdobji, vendar verjame, da so ti problemi v osnovi rešljivi.

Tudi vloga znanstvenika ostaja na prvi pogled klasična, vsaj kakor jo predstavi Lewin v delu »Feldtheorie in den Sozialwissenschaften« (‘Teorija polja v družboslovnih znanostih’) (Lewin, 1963). Nalogo znanstvenika vidi Lewin v okviru iskanja in ugotavljanja dejstev, kar se sklada z vlogo znanstvenika, kakršno predpostavlja tradicionalno empirično raziskovanje. Lewin pravi, da je »cilj v odkrivanju dejstev glede na to, kar je, in na to, kar bi bilo, če bi predpostavili določena razmerja« (prav tam, str. 204). Znanstvenik sam je torej tisti, ki proučuje, kaj bi moralo biti narejeno, da bi dosegli določene cilje, kar pomeni, da znanstveno spoznanje odpira vrata začetkom sprememb, ali z drugimi besedami, služi družbeni akciji. S tem se spremeni tudi vloga znanstvenika kot zgolj ‘nevtralnega iskalca in zapisovalca dejstev’.

Z usmerjenostjo na družbene probleme in njihovo reševanje na osnovi znanstvenih spoznanj je Lewin prestopil mejo, ki ločuje konvencionalno razumevanje znanosti (v smislu njene vrednotne nevtralnosti in deduktivnega pridobivanja hipotez) od raziskovalnega pristopa, ki že vsebuje elemente akcijskega raziskovanja. Lewin se je vsekakor zavedal omejitvev postulata vrednotne nevtralnosti, ko je trdil, da leži nevarnost v tem, da je znanstveno spoznanje lahko uporabljeno v dobre ali slabe namene. Pravi namreč, da »daje znanost tako zdravniku kot morilcu, demokraciji ali fašizmu več svobode in moči. Družboslovni znanstvenik bi moral svojo odgovornost razumeti tudi s tega stališča« (Lewin, 1953, str. 295). Lewin tukaj poudari praktični interes uporabe znanstvenih dognanj, ki vodi k spreminjanju obstoječih odnosov. Ravno ta modifikacija družboslovnega raziskovanja ga navaja na razmišljanje o metodoloških spremembah v znanosti, ki jih pogojuje takšno raziskovanje družbe.

Celoten raziskovalni proces spelje Lewin v obliki ciklusa, ki poteka od določanja ciljev, realizacije prvega koraka, evalvacije nove situacije in modifikacije določanja ciljev. Za Lewina ima raziskovalni proces obliko »spirale korakov ... katerih vsak je sestavljen iz kroga planiranja, delovanja in določanja dejstev o rezultatu delovanja« (prav tam, str. 284). Lewin vrednoti raziskovanje z vidika potreb družbene prakse, spreminjanja preko družbene akcije.

Nosilci družbene akcije so ljudje, ki so neposredno prisotni v raziskovani situaciji, ki v njej živijo in delujejo, zato morajo biti aktivno udeleženi v raziskovanju. Lewin vidi njihovo aktivno vlogo najbolj v fazi evalvacije. Evalvacijo razume kot enakopravno komunikacijo, vendar se zaveda, da doseganje tega cilja ni preprosto in navaja svojo izkušnjo o poteku takšnih evalvacijskih zasedanj, ki jim je prisostvoval v nekem projektu: »Vzdušje objektivnosti, pripravljenosti vodstva za odkrito razpravo o svojih napakah ne da bi bil pri tem ogrožen njihov položaj, je, kot kaže, vodilo k stopnjevanju upoštevanja in je ustvarilo tisto razpoloženje sproščene objektivnosti, ki ni nikjer težje dosegljiva kot na področju medčloveških odnosov, ki je obremenjeno s čustvenostjo in togimi stališči, celo pri tako imenovanih liberalcih in tistih, katerih naloga je pospeševanje medčloveških odnosov« (Lewin 1953, str. 291).

Lewin je bil navdušen nad »silnim pedagoških učinkom«, ki so ga imela takšna evalvacijska srečanja, in poudarja, da so ga »takšne in podobne izkušnje prepričale, da je potrebno obravnavati akcijo, raziskovanje in vzgojo kot trikotnik, ki mora ostati povezan v

korist vsakega njegovih kotov« (prav tam, str. 291). S tem je Lewin jasno izrazil zahtevo akcijskega raziskovanja, da se povežejo akcija, raziskovanje in učenje, vendar za uresničitev tega cilja ni uvedel novih metodoloških pristopov, saj ostaja zanj, kakor smo omenili na začetku, najpomembnejša raziskovalna metoda klasični eksperiment. Toda ne moremo spregledati pomena, ki ga Lewin pripisuje usposabljanju raziskovancev, ki postanejo ključni nosilci akcije, kajti raziskovanje ima lahko pozitivne rezultate le, če se dogaja v praksi in v njem sodelujejo ozaveščeni in usposobljeni posamezniki.

Lewinova definicija akcijskega raziskovanja je zelo široka in bi z njo lahko opredelili tako uporabno raziskovanje kot terenski eksperiment (Mesec, 1993). Podal je osnovo za opredelitev akcijskega raziskovanja kot posebne metode, kjer se prepletata spoznavanje in praktično delovanje.

Koncept akcijskega raziskovanja kot metode spoznavanja temelji pri Lewinu na naslednjih predpostavkah (prav tam):

- znanost ima nalogo, da prispeva k reševanju družbenih problemov in naj se zato tudi loti takšnih tem, ki so pomembne za posamezne družbene skupine in družbo v celoti;
- pri akcijskem raziskovanju se ne osredotočimo na proučevanje izoliranih spremenljivk, ampak upoštevamo *kompleksnost celotnega raziskovanega polja*;
- pomembna je *izmenjava subjektivne in objektivne perspektive*, perspektive raziskovancev in raziskovalcev, akterjev in opazovalcev, brez katere ni uspešne izpeljave sprememb;
- *raziskovalni postopki naj bodo vključeni v praktično akcijo*, tako da jo lahko po potrebi spreminjajo in usmerjajo, hkrati pa omogočajo neposredno prisotnost v dejanskem dogajanju tako raziskovancem kot raziskovalcem;
- *eksperiment* ostaja najprimernejša metoda pri izvajanju akcijskih raziskav;
- akcijsko raziskovanje poteka v *ponavljajočih ciklih*, v katerih si zaporedno sledijo opredelitev problema, načrtovanje, akcija in evalvacija;
- pomembno vlogo v akcijskem raziskovanju ima *preplet akcije, raziskovanja in učenja*.

Pomembno je omeniti tudi vidik akcijskega raziskovanja kot metode družbenega spreminjanja, kjer je Lewin prišel do naslednjih spoznanj (prav tam):

- v procesu družbenega spreminjanja ima *pomembno vlogo skupina* in ne posameznik, saj skupinska odločitev za spreminjanje stanja zagotavlja trajnejšo spremembo kot individualna odločitev;
- posamezen vidik se lahko spremeni samo pod pogojem, če se *spremeni celota*, v katero je vključen;
- zaradi težnje do ohranjanja skupinskih norm in standardov pogosto prihaja do *odpora do sprememb* in v tem primeru odigra odločilno vlogo *skupinska odločitev* za spreminjanje in oblikovanje novih načinov vedenja;
- da bi lahko spremenili obstoječe stanje s pomočjo raziskovanja, je potrebno v raziskavo *vključiti nosilce družbene moči*, ki s svojim vplivom podprejo potrebne spremembe na pomembnih instancah odločanja.

Bistveno po Lewinovem razumevanju koncepta akcijskega raziskovanja je, da se dogaja v družbeni praksi in so njegovi nosilci ljudje, ki hočejo doseči praktične spremembe, tako da sami kot skupina ob pomoči strokovnjaka izvedejo raziskavo, ki naj odkrije neskladja v obstoječi stvarnosti, in se nato kot skupina na osnovi dobljenih rezultatov odločijo za praktično ukrepanje. Lewin svojega koncepta akcijskega raziskovanja ne izpelje prvenstveno kot metode, ki naj služi odkrivanju novih znanstvenih spoznanj in je zato tudi ne podredi kriterijem objektivnosti, veljavnosti in zanesljivosti, kot uveljavljenim kriterijem kvantitativne empirične metodologije, ki pa ji Lewin, kot smo zapisali na začetku poglavja, nikakor ne nasprotuje in jo vidi kot temeljni okvir, znotraj katerega naj potekajo akcijske raziskave. Vendar Lewin pravzaprav nikjer eksplicitno ne razreši vprašanja, kako zadostiti tem kriterijem ob tem, da se na primer zavzema za izmenjavo subjektivne in objektivne perspektive. Tudi težnja po sprotne spreminjanju proučevanega polja tekom raziskovalnega procesa je v opreki z načelom intersubjektivne preverljivosti znanstvenih spoznanj ... Eksperimentu kot metodi pripisuje Lewin velik pomen, prenese ga sicer iz laboratorijev v vsakdanje življenje, vendar ne opredeli podrobneje, kako naj bo takšen eksperiment izveden, kakšna je vloga kontrolne skupine, na kakšen način se merijo učinki eksperimentalnega dejavnika, ki ga vnesemo v proučevano situacijo... Lewinovo razumevanje akcijske metodologije je iz spoznavnoteoretskega vidika omejeno predvsem na uvajanje sprememb v proučevano situacijo, brez težnje po oblikovanju širše veljavnih teoretičnih konceptov in analiz.

3.2 NOVA PARADIGMA DRUŽBOSLOVNIH ZNANOSTI

V sedemdesetih in osemdesetih letih se je predvsem na nemško govorečem področju razvila strokovna debata o konceptu akcijskega raziskovanja, ki je poskušala redefinirati teoretično in metodološko konceptualizacijo akcijskega raziskovanja in ga utemeljiti v okviru kritične teorije družbe ter na ta način preseči tradicionalno, kvantitativno metodologijo družboslovnega raziskovanja, in sicer z namenom oblikovanja nove paradigme (Haag, 1972, Klüver/Krüger, 1972, Moser, 1977, 1978). V nadaljevanju bomo predstavili glavna težišča v razpravah o novi družboslovni paradigmi.

3.2.1 ODNOS MED TEORIJO IN PRAKSO V ZNANSTVENEM RAZISKOVANJU

Odnos teorije in prakse je predstavljal v kritični teoriji in kritičnih družboslovnih znanostih osrednjo tematiko. To se je kazalo tudi v prvih Horkheimerjevih spisih, v katerih je poudarjal, da mora biti kritično videnje neposredno usmerjeno v družbeno prakso. V delu 'Tradicionalna in kritična teorija', v katerem predstavi nasprotje med tradicionalnim pojmovanjem znanosti, ki opisuje, analizira in pojasnjuje, ter kritično teorijo, ki ne »stremi zgolj po kopičenju videnja kot takšnega, temveč meri na emancipacijo človeka iz zasužnjujočih razmerij« (Horkheimer, 1981, str. 76), opredeli tudi odnos tradicionalne znanosti in prakse. Pravi, da se je »znanost, ki v namišljeni samostojnosti gleda na oblikovanje prakse, kateri služi in ji pripada, zgolj kot na nekaj sebi onostranskega in ki privoljuje v ločevanje mišljenja in delovanja, ... že odpovedala humanosti. Odlikujoče znamenje mi-

selne dejavnosti je to, da sama določa, kaj naj opravlja, čemu naj služi in to ne posamično, tu in tam, ampak v totalnosti. Njen lastni ustroj jo potemtakem pošilja k zgodovinski spremembi, k vzpostavitvi pravičnih razmer med ljudmi« (prav tam, str. 74).

Cilj znanosti torej ni izključno spoznavnoteoretski, pač pa mora imeti znanost neposredni interes za spreminjanje družbenih razmer. Koncept nastajanja in oblikovanja teorij ter njihova uporabnost morata biti neprestano reflektirana. Znanost se mora v tem procesu neprestano spraševati, katere družbene funkcije opravlja in kakšne so njene možnosti vplivanja na družbeno prakso. Ločevanje med teorijo in znanostjo na eni in družbeno prakso na drugi strani skuša kritična teorija preseči, tako da vrednost teorij ne bi bila določena neodvisno od družbene prakse in zgolj v okviru raziskovanja, ampak je ravno praksa tisti kriterij, na katerem se mora njihova vrednost potrjevati.

Kritična teorija je sicer predstavljala ostroumno analizo znanosti in družbe nasploh, vendar je odpovedala pri reševanju konkretnih problemov obstoječe družbeno-ekonomske prakse, kajti »družbene spremembe skoraj ne morejo biti dosežene preko znanosti – tudi ne preko takšne znanosti, ki se je osvestila – takorekoč kot nadomestek za manjkajočo družbeno zavest« (Moser, 1978, str. 24). Uspešna praksa je torej možna le pod pogojem emancipiranja postvarjene zavesti. Emancipacija je razumljena v smislu osvobajanja tako posameznika kot družbe s samorefleksijo, ki pogojuje spreminjanje prevladujočih odnosov.

Lempert (1971) pravi, da je »emancipatorni interes interes človeka za razširitev in ohranitev razpolaganja s samim seboj. Meri na odpravo in zavračanje iracionalnega gospostva (vladavine), na osvoboditev od vsakršne prisile. Kot prisila ne deluje zgolj materialna nadvlada, ampak tudi ujetost v predsodke in ideologije. Ta ujetost se lahko, če ne že popolnoma odpravi, vsaj omili z analizo lastne geneze, s kritiko in samorefleksijo« (cit. po Wulf, 1983, str. 164). Spreminjanje zavesti (ozaveščanje) je torej nujen pogoj spreminjanja posameznika in družbe; in to novo samoumevanje človeka in sveta okoli njega je postalo ciljni pojem tudi v procesu vzgoje in izobraževanja.

Kritična teorija je poskušala vzpostaviti most med teorijo in prakso, tako da je družbeno kritiko razumela kot glavni pogoj, kot osrednjo predpostavko emancipacije. Kritika obstoječih odnosov v družbi, znanosti, vzgoji ... naj bi vodila do distanciranja od teh struktur in ozaveščanja, s čimer bi bili doseženi zadostni pogoji, da bi ozaveščeni individuumi posegli v obstoječo prakso in jo spremenili. Vendar pa, kot ugotavlja Moser, »ostaja kritična teorija še naprej pri verbalnih zagotovilih in analizah; ne zmore nuditi ... več kot negirajočo analizo obstoječe družbe in nazadnje prepušča praktika nemoči« (Moser, 1978, str. 24).

Kljub spodletelemu poskusu povezati teorijo in prakso, kajti praksa se je v kritični teoriji izkazala »zgolj kot teorija prakse« (prav tam, str. 24), so bile vendarle podane ključne ideje preseganja empirično-analitične znanosti in metodologije. Prav na področju pedagoških raziskav se je pokazala nesprijemljivost postavk 'tradicionalne' znanosti in sicer mislimo predvsem na vprašanje odnosa subjekta in objekta ter principa vrednotne nevtralnosti. Kadar gre npr. za proučevanje učinkovitosti učnih in vzgojnih ciljev, zadeva vprašanje normativnih funkcij vse udeležence, tako učence, ki naj bi te norme internalizirali, učitelje, ki naj bi jih posredovali, kot tudi raziskovalce, ki pričakujejo potrditev ali zavrnitev svojih hipotez.

Poskus presejanja razkola med teorijo in prakso poskuša na področju pedagogike razrešiti t. i. kritična znanost o vzgoji (kritische Erziehungswissenschaft), ki temelji na predpostavkah kritične teorije, vendar tudi ta brez ustreznega znanstveno-metodološkega programa ne more biti uspešna. Tukaj odigra svojo vlogo akcijsko raziskovanje, ki »kot alternativni raziskovalni koncept obljublja neposreden dostop do prakse« (Moser, 1995, str. 33).

3.2.2 ZNANOST IN ŽIVLJENJSKA PRAKSA

Znanost je z uporabo enotne metode postulirala določen tip védenja, ki je, za razliko do vseh drugih, označen s predikatom 'znanstvenosti'. Samo tisti, ki se giblje znotraj meja tega tipa védenja, dobi priznanje »družbenega prestiža, ki je povezan z institucijo znanosti« (Moser, 1978, str. 65). Enotnost naravoslovnih in družboslovnih znanosti in njihove metode postane že v sporu okoli pozitivizma glavna sporna točka, ki jo Moser v svojem poskusu utemeljitve akcijskega raziskovanja kot nove paradigme samo še poglobi in razširi: družbeno relevantni problemi in vprašanja ne morejo ostajati znotraj imanentne sfere skupnosti znanstvenikov, ki jih proučujejo in pojasnjujejo v skladu s svojimi standardi. Mnogo bolj bi morala stopiti v ospredje življenjska praksa kot sfera, ki je znanosti predhodna in jo konec koncev utemeljuje, tudi zato, ker »v raziskovanju uporabljene operacije niso iznajdba znanosti. Izhajajo iz vsakdanjega ravnanja, so samo prefinjeno izboljšanje oz. preciziranje vsakdanjih operacij (razumevanje, razlaga, opisovanje, merjenje, primerjanje ...) (Mollenhauer/Rittelmeyer, 1975, str. 687).

Znanost ni nekakšno »onostransko področje elitne skupnosti« (Moser, 1978, str. 74), ampak temelji na aspektih življenjske prakse, ki jih posnema in sistematizira. Nesporno dejstvo je, da znanost pripada življenjski praksi, ki jo proučuje, kar predstavlja specifični problem ravno družboslovnih znanosti: raziskovalcu v raziskovalnem procesu pripada dvojna vloga, in sicer teži na eni strani k čim večji distanci do družbene stvarnosti – objekta njegovega proučevanja (največkrat gre za družbene skupine), ki pa ji po svoji aktivnosti sam pripada. Raziskovalec je tako hkrati subjekt in objekt v raziskovalnem procesu.

Če znanstvenik verjame, da lahko raziskovalne objekte opazuje kot neodvisno predmetno področje, potem si situacijo umetno idealizira, kajti kot individuum vzpostavlja odnose do proučevanih 'objektov'. Raziskovanje tako postane institucija ljudi, ki delujejo skupaj in med seboj komunicirajo (prav tam, str. 79). Presejanje stroge razmejenosti med subjektom in objektom je ena glavnih značilnosti koncepta akcijskega raziskovanja, ki je v nasprotju s paradigmatškimi načeli empirično-analitične, kvantitativne metodologije. Tako kot znanstvenoraziskovalna praksa, se tudi vsakdanja praksa usmerja po določenih zakonih, pravilih in normah. Razlika med znanostjo in življenjsko prakso ni v tem, da bi bila slednja iracionalna, zgolj prva pa racionalna. Temeljna razlika je v tem, da znanost poskuša probleme in vprašanja, ki izvirajo iz vsakdanje prakse, sistematizirati in formulirati po strogih paradigmatških pravilih. Vendar pa ravno v principu stroge delitve objekta in subjekta v raziskovalnem procesu znanost odstopa od realnosti življenjske prakse, kjer je komunikacija nenazadnje tudi temeljni pogoj preživetja in poskuša vzpostaviti nekakšno idealizirano razmerje med udeleženci – raziskovalci in raziskovanci.

Pa vendar se moramo kljub argumentom, ki smo jih navedli v prid zblíževanja znanosti in življenjske prakse, vprašati, ali se znanost lahko popolnoma odreče distanci do proučevane-

ga predmeta? Spoznavni interes znanosti se vendarle razlikuje od vsakdanjega praktičnega interesa človeka, kajti znanost je tista, ki išče globlje vzročne povezave pri proučevanju problemov in poti za njihovo razrešitev. Pri tem si pomaga z določenim odmikom od proučevane problematike v korist bolj objektivnega uvida, ki ga na tak način pridobi. Pri vprašanju kritike, ki jo kriteriju objektivnosti namenjuje kritični teoretiki in kasneje tudi zagovorniki akcijskega raziskovanja, bi želeli opozoriti, da je bila ta kritika namenjena predvsem temu, da pozitivistična znanost s svojo težnjo po objektivnosti izgublja stik s problemi vsakdanje prakse, ki zanjo postajajo vse manj relevantni. Pri poudarjanju povezanosti med znanostjo in življenjsko prakso mislimo predvsem na izbiro in praktično relevantnost predmeta proučevanja, ne pa na odrekanje znanstvenemu spoznavnemu interesu.

Kritika empiričnega raziskovanja zajema osrednje postulate kvantitativne empirične metodologije, kot so npr. vrednotna nevtralnost, ločevanje subjekta in objekta, konstantnost merjenih spremenljivk, upoštevanje merskih karakteristik pri uporabi merskih instrumentov ipd., in se pri tem opira ravno na zakoreninjenost predvsem družboslovne znanosti v družbeni praksi. Znanstveniki naj ne bi predstavljali neke vrste »tajne skupnosti, ki na elitističen način in popolnoma samozadostno obdeluje neke probleme, ki so za ostale ljudi popolnoma nepomembni« (prav tam, str. 72). Relevantnost proučevanih problemov je tudi eden od kriterijev, ki povezujejo znanost in prakso, saj znanstvenih spoznanj nedvomno ne moremo ocenjevati zunaj konteksta njihove uporabnosti in koristnosti za prakso.

Konstruktiven odnos med znanostjo in vsakdanjo prakso predstavlja enega temeljnih pogojev akcijskega raziskovanja, ki svojo odločujočo vlogo in nalogo vidi ravno v njunem povezovanju. Moser je poskušal na osnovi kritike empirično-analitične znanosti in na teoretičnih postavkah kritične teorije zasnovati akcijsko raziskovanje kot nov paradigatski koncept. Pri tem se je opiral na Kuhnovo teorijo znanstvenih revolucij, ki vidi zamenjavo znanstvenih paradigem kot popoln prelom z obstoječo znanstveno prakso, kar predstavlja edini možni napredek v znanosti.

3.3 MOSERJEV POSKUS OBLIKOVANJA NOVE PARADIGME DRUŽBOSLOVNIH ZNANOSTI

3.3.1 OPIRANJE NA KUHNOVO TEORIJU MENJAVE PARADIGEM

Moser v konceptu enotnosti naravoslovnih in družboslovnih znanosti vidi glavni razlog neuspešnosti družboslovnih ved, katerih naloga je odkrivanje družbenih protislovij in njihovo odpravljanje, vendar so zaradi uporabe naravoslovnih metod in priseganja na določen tip védenja neuspešne (Moser, 1978). Preseganje zahteve po enotnosti v znanosti vidi Moser v Kuhnovem konceptu znanstvenih revolucij (Kuhn, 1998). Kuhn poskuša dokazati, da znanstveni napredek ne poteka linearno v smislu oblikovanja teorij in poskusov njihove ovržbe, ampak da je razvoj znanosti povezan z revolucionarnimi menjavami paradigem. Kuhnov poskus opredelitve znanstvene paradigme sicer ni ravno natančen (Ule, 1998), vendar je kljub temu identificiral njene bistvene sestavine, na kar se je Moser pri oblikovanju akcijskega raziskovanja kot nove paradigme oprl.

S pojmom 'paradigma' Kuhn želi pokazati, »da nekateri sprejeti primeri dejanske znanstvene prakse – primeri, ki vključujejo zakon, teorijo, aplikacijo in instrumentacijo hkrati – ponujajo modele, iz katerih izvirajo posamezne koherentne tradicije znanstvenega raziskovanja« (Kuhn, 1998, str. 21). Kuhn je hotel pokazati, da so ljudje, katerih raziskovanje temelji na skupni paradigmi, zavezani istim pravilom in normam v znanstveni praksi. Bistvene sestavine paradigme so (Ule, 1998, str. 189): temeljna teorija, izbrani primeri uporabe teorije, vzorci razlage obravnavanih pojavov, temeljne raziskovalne metode. Paradigma tako predstavlja skupno metodološko, pojmovno in teoretsko jedro, ki ga sprejmejo vsi člani posamezne znanstvene skupnosti v nekem obdobju.

V zgodovini znanosti ne srečujemo zgolj tega, da ena paradigma zamenja drugo, ampak so obstajale različne šole, ki so se vsebinsko in metodološko razlikovale v različnih pogledih. Te šole »se med seboj niso razlikovale po tej ali oni napaki v metodi – vse so bile 'znanstvene' – ampak po nesoizmerljivosti videnj sveta in prakticiranja znanosti v njem, kot bomo to poimenovali. Opazovanje in izkustvo lahko in tudi morata zelo omejiti domet sprejemljivega znanstvenega prepričanja ali pa znanosti ne bi bilo« (Kuhn, 1998, str. 15). Za učinkovitost znanosti je pomembna konstelacija, ki ji je skupina znanstvenikov v nekem času dejansko zavezana. Raziskovalna dejavnost predstavlja nenehen poskus, da bi naravo stlačili v »pojmovne predalčke« (prav tam, str. 16). Paradigme si pridobijo status zato, ker so najuspešnejše pri reševanju problemov. Konkurenčnost je torej temeljni princip pri njihovem uveljavljanju.

Na osnovi pojma paradigma ločuje Kuhn v razvoju znanosti dve sukcesivni obdobji:

a) Prvo poimenuje *normalna znanost*, ki deluje v okviru določene paradigme. Gre za obdobje, v katerem poskušajo znanstveniki reševati uganke, ki so vsebovane v okviru dane paradigme. Paradigma predstavlja neke vrste »obljubo« (Moser, 1978, str. 68), da bodo za znanost zanimive uganke rešljive. Za rešitev uganke pa morajo obstajati pravila, ki določajo sprejemljivost rešitev, in koraki, kako do njih pridemo. Normalna znanost je »dejavnost, ki ji večina znanstvenikov posveča skoraj ves svoj čas« ... in »stoji na domnevi, da znanstvena skupnost ve, kakšen je svet. Velik del njene uspešnosti izhaja iz pripravljenosti skupnosti, da obrani to domnevo, včasih za precejšnjo ceno. Normalna znanost na primer pogosto zatre temeljne novosti, ker nujno spodjedajo njena osnovna načela« (Kuhn, 1998, str. 16). Tukaj Kuhn poda kritiko prevladujočega empirizma in pozitivizma, ki gojita vero v napredek znanosti v smislu vse bolj temeljitega prodiranja v bistvo realnosti, ki nas obdaja, kar pa je možno le po principih in načinih raziskovanja, ki temeljijo na enotni paradigmi.

Normalna znanost naleti na ovire takrat, ko se določeni vzorec reševanja problemov ne sklada več z obstoječo paradigmo, Kuhn govori o pojavu anomalij. Anomalije so pravzaprav nova dejstva, ki presegajo obstoječa paradigmatiska pravila. V tem trenutku je obdobje normalne znanosti zaključeno.

b) Prične se *obdobje znanstvene revolucije*. Anomalije je potrebno proučiti in prilagoditi obstoječo paradigmatško teorijo tako, da se nova dejstva vanjo lahko vključijo. Prehod od obstoječe k novi paradigmi, iz katere bo kasneje izhajala nova tradicija normalne znanosti, ni enostaven proces. Gre za nastanek novih temeljev, ki bodo spremenili najelementar-

nejše teoretične osnove nekega področja, tako v metodološkem kot uporabnem smislu. O novem odkritju lahko govorimo, ko znanstvenik spozna, da je »narava nekako prekršila s paradigmo spodbujena pravila, ki vladajo normalni znanosti. Nadaljuje se z bolj ali manj široko raziskavo področja anomalije in konča s prilagoditvijo paradigmske teorije tako, da postane anomalija pričakovana. Prisvojitve nove vrste dejstev zahteva več kot naknadno prilagoditev teorije in dokler to prilagajanje traja – dokler se znanstveniki ne naučijo videti narave drugače – nova dejstva sploh niso prava znanstvena dejstva« (prav tam, str. 57). Zagovorniki obstoječe paradigme se sprejetju sprememb seveda upirajo. Vendar ravno ta odpor zagotavlja, da se obstoječa paradigma ne bo prehitro 'vdala' in bodo morali zagovorniki novitete ali 'anomalije' uporabiti zelo prepričljive argumente, ki bodo prodrli v samo jedro obstoječega fonda znanja in povzročili spremembo paradigme. Normalna znanost ima po Kuhnu na eni strani izjemno tradicionalno naravo, vendar po drugi strani ravno ta tradicionalizem in težnja k popolni skladnosti znotraj paradigme pripravljata »pot lastni spremembi« (prav tam, str. 67).

Znanstvenik, ki deluje znotraj paradigme normalne znanosti, rešuje probleme, ki jih z obstoječo metodologijo lahko razreši, se ne sprašuje o relevantnosti paradigme, ker ji je brezpogojno zavezan. Vprašanje, ki se postavi, je: kdo so torej tisti znanstveniki, ki presejajo z obstoječo prakso normalne znanosti in zaznajo probleme zunaj dometa obstoječega spoznavanja stvarnosti? Po Kuhnovem mnenju so to zelo mladi ljudje ali pa takšni, ki so na nekem področju, ki ga je zajela kriza in kjer se z obstoječim načinom raziskovanja problemi ne morejo več razrešiti, tako novi, da še niso zavezani pravilom stare paradigme. Njihova naloga je, da celotno stroko pridobijo za novo videnje znanosti in sveta. To je proces, ki je sicer dolgotrajen, vendar nujen za napredek znanosti.

Ob tej Kuhnovi trditvi se moramo vprašati, ali so torej znanstveniki, ki še niso 'okuženi' z nekim določenim paradigmskim konceptom, res najprimernejši, da prekinejo z obstoječo prakso normalne znanosti? Po Kuhnovem mnenju so to zelo mladi ljudje, takšni torej, ki so na nekem področju še novinci, kar posledično pomeni, da je njihovo védenje o tem področju še zelo omejeno. Težko bi trdili, da imajo takšni ljudje zadovoljive znanstvene kompetence in bi bili zaradi tega najprimernejši za argumentirano 'rušenje' obstoječe paradigme. Bolj verjetno je, da so nosilci preobrata v znanosti tisti, ki imajo dovolj poglobljeno in obsežno védenje in vpogled v razsežnosti določenega paradigmskega koncepta in so na podlagi poznavanja njegovih pomanjkljivosti pripravljeni preseči obstoječe okvire. V nadaljevanju tudi sam Kuhn potrди to domnevo, ko pravi, da se nove paradigme porajajo iz starih in zato »vključujejo velik del pojmovnega in manipulativnega besednjaka ter aparata stare paradigme. Le redko pa so ti izposojeni elementi uporabljeni popolnoma tradicionalno. V novi paradigmi stari termini, pojmi in eksperimenti stopijo v nove medsebojne odnose« (prav tam, str. 134). V poglavju o nekompatibilnosti paradigmem (2.1.1) smo govorili o tem, da so kvalitativni raziskovalci precej bolj pripravljeni razpravljati, kaj in kako se raziskovanja lotevajo kvantitativni raziskovalci, medtem ko z nasprotni strani takšne pripravljenosti ni bilo moč zaznati v tolikšni meri. Ta situacija pravzaprav reflektira metodološko situacijo v družboslovnih znanostih, kjer je, kot smo že omenili, kvantitativna paradigma še vedno dominantna. Posledica tega je, da kvalitativni raziskovalci ne morejo mimo poznavanja kvantitativnih metod in metodoloških standardov, medtem ko

se kvantitativni raziskovalci kot predstavniki 'normalne' znanosti redkeje ukvarjajo s spoznavanjem metodologije kvalitativnega raziskovanja.

Še vedno zagovorniki različnih paradigem vidijo na določenih področjih različne stvari in jih tudi dojemajo v drugačnih medsebojnih odnosih. Nova paradigma se mora uveljaviti v celoti, da lahko pride do popolne komunikacije v skupnosti znanstvenikov, in čeprav se znanost »zagotovo pogloblja«, ostaja vprašanje, ali se tudi širi. Revolucija v znanosti pogosto »poveča obseg ... specializacij in zmanjšuje ... komunikacijo z drugimi poklicnimi in laičnimi skupinami« (prav tam, str. 150). Tako se pogloblja razkol med znanostjo in prakso, ker postaja znanost vedno bolj domena elitnih skupin, ki se ukvarjajo s problemi, katerih razreševanje je za laike v nekaterih primerih lahko popolnoma brez pomena.

Revolucija v znanosti in menjava paradigem zahteva od znanstvenikov popoln miselni preskok, totalni preobrat pri dojemanju sveta, in ni nujno, da bo takšen preobrat sprejet v celotni znanstveni skupnosti. Toda ko je (če je) sprejet, se preverjanje znanstvenih teorij in hipotez odvija dalje v okvirih normalne znanosti. Ko določena znanost sprejme paradigmo in jo 'utrdi', postane torej spet normalna znanost.

Če se povrnemo k Moserju in njegovi naslonitvi na Kuhnovo teorijo, omenimo najprej Kuhnovo kritiko empirizma in pozitivizma, ki ji je Moser kot zagovornik kritične teorije zagotovo pritrjeval. Kuhn je v nasprotju s Popperjem nasprotoval ideji o tem, da lahko damo merilo za »bližino resnici« ali veri v to, da se znanost vedno bolj približuje neki »absolutni« ali »objektivni« resnici (Kuhn, 1974, cit. po Ule 1998, str. 198) s kontinuirano uporabo vedno istih metod in konceptov. V tem vidi Moser najostrejši napad na prevladujoče dojetje oz. razumevanje analitično-empirične znanosti predvsem na področju uporabe enotnih metod (Moser, 1978, str. 69), saj je spoznavanje družbene stvarnosti bistveno drugačno od spoznavanja dejstev v naravnih procesih. Obstoječi arzenal empirično-analitičnih metod enostavno ne pokriva celotne palete problemov družbene realnosti, kar vodi do nujnosti oblikovanja nove paradigme. Kuhn pravi: »Videli pa smo že, da je ena od stvari, ki jo znanstvena skupnost pridobi s paradigmo, merilo za izbiranje problemov, za katere lahko domnevamo, da imajo rešitev, dokler paradigma velja za gotovo. To so pretežno tudi edini problemi, ki jim bo znanstvena skupnost priznala znanstvenost oz. pri katerih bo spodbujala svoje člane, da se jih lotijo. Druge probleme, skupaj z mnogimi, ki so prej veljali za standardne, pa zavračajo kot metafizične, kot domeno druge discipline in včasih kot preprosto preveč problematične, da bi zanje trčili čas. V ta namen lahko paradigma celo loči skupnost od tistih socialno pomembnih vprašanj, ki niso zvedljiva na formo ugank, ker ne morejo biti izražena s pojmovnim in instrumentalnim orodjem paradigme. Takšni problemi so lahko moteči in to lekcijo odlično prikazujejo ... nekatere od sodobnih družboslovnih znanosti« (Kuhn, 1998, str. 42–43, podčrtala J. M.).

Če znanost ne daje nekakšne objektivne slike sveta, ampak gre za zgolj določeno videnje sveta, se Moser sprašuje, na podlagi katerih pogojev in sil se takšno videnje spreminja (prav tam, str. 71), ter se opre na Kuhna, ki pravi, da se paradigma zamenja, ko znanstveniki, ki delujejo znotraj neke paradigme, spoznajo njene pomanjkljivosti, ko odkrijejo dejstva, ki z dosedanjim načinom raziskovanja ne morejo biti zadovoljivo pojasnjena. Moser tukaj nedvomno aplicira Kuhna v tem smislu, da njegov poskus utemeljevanja nove para-

digme izhaja ravno iz nezadostnosti analitično-empirične znanosti, da bi odkrila in razrešila probleme. Naloga družboslovnih znanosti pa je ravno v tem, da odkrivajo protislovja v družbi in jih odpravljajo. Utemeljevanje nove paradigme izvira torej iz nezadostnosti stare, vendar se nova paradigma naslanja na star paradigmatni koncept, saj »vključuje velik del pojmovnega in manipulativnega besednjaka ter aparata stare paradigme« (Kuhn, 1998, str. 134). Ali torej res lahko govorimo o nadomeščanju stare paradigme z novo ali pa gre bolj za nadgradnjo 'starega' koncepta? Na to vprašanje nam odgovarjajo skorajda vsi zagovorniki akcijskega raziskovanja, ki so prišli do zaključka, da se je kvantitativnemu metodološkemu konceptu nesmiselno odpovedati, da pa ga je potrebno ustrezno modificirati in vključiti v metodologijo akcijskega raziskovanja.

Moser je v svojih kasnejših razpravah (glej predvsem Moser, 1995) priznal, da njegov poskus utemeljitve akcijskega raziskovanja kot samostojne metodološke paradigme ni bil preveč uspešen. Temeljni prelom znotraj družboslovja v smislu menjave paradigme je bil bolj postularna želja v diskusijah sodelujočih znanstvenikov kakor pa realna praksa (prav tam, str. 38). Vsekakor pa je potrebno poudariti, da je koncept akcijskega raziskovanja prispeval k odkrivanju nerazrešenih problemov, predvsem glede povezave med znanostjo in prakso, in v tem smislu predstavlja bolj novo organizacijsko obliko znanosti kot pa novo paradigmo. Če je šlo empiriji predvsem za preizkušanje hipotez, je bilo akcijsko raziskovanje sistematično razvijanje védenja, usmerjenega predvsem v prakso. S tem akcijsko raziskovanje sicer ne predstavlja nove paradigme, lahko pa govorimo o samostojnem raziskovalnem konceptu.

Moserjeva kasnejša ugotovitev je bila tudi ta, da paradigma predstavlja več kot zgolj metode, saj je povezana s temeljnimi pojmi neke znanstvene discipline, ki pa pri konceptu akcijskega raziskovanja niso bili tako »natančno izoblikovani, da bi lahko govorili o 'paradigmi' akcijskega raziskovanja« (prav tam, str. 38), vendar se je noviteta zoperstavila 'stari', tradicionalni znanosti predvsem v zanikanju strogih pravil formalne logike in nevtralnega izkustva, ki je izključevalo vsakršne primesi subjektivnosti.

3.3.2 DISKURZ KOT TEMELJNA INSTANCA KONCEPTA AKCIJSKEGA RAZISKOVANJA

Instanca naravoslovnih in tudi klasičnih družboslovnih znanosti, ki so v prizadevanju za enotno znanost prevzele paradigmo naravoslovja, je *eksperiment*, za katerega je značilno strogo upoštevanje metodoloških standardov, kar vodi do formuliranja zakonov posplošitve s pomočjo zbiranja posameznih empiričnih podatkov. Instanca akcijskega raziskovanja – mislimo na njegovo interpretacijo v okviru kritične teorije družboslovnih znanosti – pa je *diskurz* (Moser, 1987).

Pri formuliranju t. i. 'skiciranega diskurza' se je Moser opiral predvsem na model svetovanja erlangške šole in na Habermasovo teorijo komunikacije (prav tam, str. 85–100).

Osnovno počelo Moserjeve utemeljitve diskurza kot instance znanstvenega raziskovanja je, da predstavlja raziskovalni proces institucijo med seboj sodelujočih in komunicirajočih ljudi (prav tam, str. 79). Če ima znanost nalogo, da določa zakonitosti in pravila, si Moser

zastavi vprašanje, »kje in kako naj se to zgodi. To ni samo vprašanje o ustreznih metodah oz. metodološkem fundamentu ... marveč gre za identifikacijo tiste institucije, ki jo sam imenujem 'instanca' znanstvenega mišljenja. S tem mislim instanco, na katero je treba apelirati, kadar se odloča o zakonitosti znanstvenih stavkov. Takrat pa postanejo pomembni tisti koncepti, ki označujejo diskurz kot instanco takšne refleksije « (prav tam, str. 84). O tem, ali nekemu stavku lahko pripišemo pomen znanstvene zakonitosti, torej ne odloča več sledenje strogim metodološkim standardom, ampak je vprašanje znanstvene resnice odvisno od smiselnega in razumskega argumentiranja.

Moser opozarja, da diskurza ne smemo razumeti kot nekakšne poljubne diskusije, ampak se diskurz navezuje na določene pogoje, ki se v različnih šolah razlikujejo. Kot primer navaja kriterije racionalne argumentacije, kot jih predstavlja eden od zagovornikov erlangške šole (Gatzemeier, 1974, prevzeto po Moser, 1978, str. 87):

- vse besede, ki so pomembne za razumevanje argumentacije, morajo biti razumljivo obrazložene;
- vse trditve morajo biti utemeljene;
- noben argument kateregakoli partnerja v pogovoru ne sme biti vnaprej, t. j. brez preverjanja, izključen;
- vsak partner, ki sodeluje v argumentiranju, mora biti pripravljen, da se njegova prepričanja preverijo in se jim po potrebi tudi odreče;
- dajanje ali odrekanje soglasja neki izjavi ne sme biti odvisno od nagrade ali kazni (negativnega ali pozitivnega sankcioniranja);
- argumentiranje se ne sme sklicevati na nepreverjeno predhodno razumevanje;
- če je dosežen utemeljen izid, je potrebno preveriti, ali lahko vsakdo z njim soglaša;
- od udeležencev pri argumentiranju je potrebno zahtevati strokovnost in prostovoljnost.

Večina naštetih kriterijev predstavlja značilnosti znanstvene razprave nasploh in ne zgolj diskurza kot temeljne instance akcijskega raziskovanja. Tudi Moser vidi v teh kriterijih in njihovi formalni predstavitvi samo še eno obliko prenosa odločitev na metode, ki potem dozdevno objektivno določajo kvaliteto predmeta raziskovanja. Predmet diskurza torej lahko postane katerakoli vsebina, če se le podredi kriterijem racionalne argumentacije, vendar pa formalni kriteriji vsekakor ne zadostujejo za zagotovitev razumskosti in smiselnosti znanstvenega delovanja.

Če formalna pravila dopuščajo poljubne vsebine, se selekcija lahko izvrši tako, da se z izbiro določenih diskusijskih partnerjev zagotovi kvaliteta obravnavanih vsebin. Tukaj pa se takoj pojavi vprašanje, kdo odloča o kompetentnosti oziroma nekompetentnosti sodelujočih akterjev v diskusiji. So to znanstveniki sami ali to vlogo prevzame javnost, ki »preko institucij kot so šola in znanost, odloča o kompetentnosti« (prav tam, str. 89)? Vprašanje se zdi vsekakor relevantno, saj o možnostih in omejitvah praktičnega delovanja znanost sama ne more odločati, ampak se mora naslanjati na družbeno prakso. Problem ob tem pa nastane, ko poskušamo definirati tisto 'javnost', ki bi lahko upravičila takšen koncept. Moser se pri odgovoru nasloni na Habermasa in trdi, da pomanjkanje družbene refleksije ni nič drugega kot posledica brezmejnega zaupanja v individuum, ki lahko prostovoljno,

nepriustransko in brez prepričevanja vstopi v dialog. Prav tako so precenjene sposobnosti individuuma, da bi vsak argument lahko utemeljil in razumljivo pojasnil oziroma postavil pod vprašaj svoje nepreverjeno predhodno razumevanje (prav tam, str. 89).

Model diskurza erlangške šole predpostavlja racionalnost kot temeljni princip človekovega delovanja, ki je neodvisen od gospostvenih razmerij v družbi in od vsakršnih interesov individuuma. Sklicevanje na javnost, kot zadnjo instanco znanstvenega diskurza, in na predpostavke, ki naj bi pogojevale kriterije diskurza (sem sodijo enake pravice, svoboščine in možnosti, ki jih imajo udeleženci v diskurzu), se zdi Moserju sicer naivno, vendar v tem modelu vidi pozitiven poskus vključevanja javnosti v instance odločanja, kajti »šele koncept, izražen v luči družbene refleksije, lahko prepreči, da diskurz zaide v zgolj ideologem določenih družbenih razmerij« (prav tam, str. 91).

Boljšo rešitev vidi Moser pri Habermasu, ki je poskušal osnovati takšen koncept diskurza, ki omogoča identifikacijo ideoloških momentov in uveljavljanje argumentov brez principa družbene ali ideološke prisile. Ločevanje med ideologijo in resnico ni vezano na formalna pravila (kot je to v primeru zagovornikov erlangške šole), ampak na možnosti jezika, da prodre v bistvo pojava. Možnost za doseg konsenza je torej odvisna od določenih zmogljivosti jezika.

Argumentiranje je v diskurzu vezano na t. i. idealno govorno situacijo (Sprechsituation), za katero je značilno, da lahko vsak konsenz, ki je dosežen v njenih pogojih, obvelja za resničnega. Idealna je ta govorna situacije toliko, kolikor komunikacija ni omejena niti z zunanjo prisilo niti s pritiskom same komunikacijske strukture. Idealna govorna situacija po Habermasu izključuje sistematično popačenje komunikacije, kajti samo pod temi predpostavkami »vlada izključno značilen neprisiljen pritisk (der zwanglose Zwang) boljšega argumenta, ki omogoča strokovno metodično preverjanje trditev in lahko racionalno motivira izid praktičnih vprašanj« (Habermas, 1971, cit. po Moser, 1978, str. 93).

Vsem udeležencem diskurza morajo biti omogočene enake možnosti za izbiro in izvajanje jezikovnih dejanj, tako da lahko v vsakem trenutku postavljajo vprašanja in dobivajo odgovore. Udeleženci diskurza morajo imeti enake možnosti, da podajajo trditve, pojasnitve in utemeljitve ter problematizirajo njihovo veljavnost, s čimer ustvarjajo podlago za to, da je vsakršna izjava lahko tematizirana in podvržena kritiki. Habermas vidi v teh značilnostih diskurza, ki so vezane na idealno govorno situacijo, več kot zgolj metodološko uveljavitev pravil argumentiranja. V pogojih diskurza vidi odslikavo pogojev idealne oblike življenjskih situacij v smislu težnje za idejami resnice, svobode in pravičnosti. Povezava idealne govorne situacije z idealno življenjsko obliko nedvomno odslikava ideje frankfurtskega kroga, katerega privrženec je bil Habermas.

Moser je videl napako v Habermasovi veri v razum. Očital mu je, da goji vero v razum, ki je osvobojen družbenih prisil in pritiskov in ki se kljub neugodnim družbenim razmerjem vendarle lahko uveljavi. Kot nasprotje temu citira Moser Foucaulta, ki pravi: »Monopoliziranemu in skrivnostnemu vedenju orientalske tiranije postavlja Evropa nasproti univerzalno komunikacijo spoznanja, neomejeno in svobodno izmenjavo diskurzov. Pa vendar ta misel ne vzdrži preizkusa. Izmenjava in komunikacija sta pozitivni figuri znotraj kompleksnih sistemov omejitev; in ne moreta funkcionirati neodvisno od njih« (Foucault, 1974,

cit. po Moser, 1978, str. 95). Diskurz torej ne pomeni več nekakšne osvobajajoče instance, ampak je brezizhodno omejen ravno s tistimi družbenimi razmerji, ki jih poskuša preseči. Habermas je po Moserjevem mnenju precenil vlogo in pomen diskurza, ker ne upošteva zadostno realne zapletenosti posameznika v družbena razmerja prisile. Habermas vidi v diskurzu tisto silo, ki predstavlja alternativo razmerjem gospostva v poznokapitalistični družbi.

Kritika, ki jo je Moser namenil Habermasu, naj ne bi izrinila pomena in vloge, ki jo ima v diskurzu subjekt. Vloga subjekta je vendar dvojna; na eni strani je zapleten v obstoječa družbena razmerja in jim služi, na drugi strani pa je vendarle izražena težnja po emancipaciji. Ravno zato se zdi Moserju potrebno poudariti zavest kot bistveno kategorijo za diskurz, četudi je »le-ta brez suverenosti in vedno v nevarnosti, da se popolnoma integrira v zaslepljeni kontekst družbe ... Iz tega razloga potrebuje diskurz kriterije, ki bodo preprečili, da bi udeleženci diskurza vanj vnašali ideološke argumente popačene zavesti: diskurz postane t. i. skicirani diskurz, ki se vrti okoli zakonitosti, torej okoli usmerjenosti v delovanje, ki integrira zakone, pogovorno védenje, norme itd.« (prav tam, str. 100).

3.3.3 SKICIRANI DISKURZ

Moser poskuša preseči formalne pogoje diskurza erlangške šole in Habermasovo vero v človekovo racionalnost, in sicer tako, da svoj skicirani diskurz naveže na kritiko pozitivistične znanosti, ki jo poskuša v odločujoči točki spremeniti. Ta odločujoči moment vidi Moser v tem, da znanost podpira vladajočo ideologijo in s tem izgublja lastno legitimnost. Pod okriljem dozdevne nevtralnosti in zavezanosti metodološkim standardom znanost tako rekoč 'dobavlja' vladajoči ideologiji védenje, ki je opremljeno s pridevnikom znanstveno, ne da bi jo pri tem zanimalo, kaj se s tem védenjem dogaja oz. v kakšne namene je uporabljeno. Moser pravi: »Aura znanstvenosti, ki obdaja tehnološko uporabno védenje, je vedno pogosteje uporabljena tam, kjer gre za kritje legitimnosti odločitev. Predvsem pozitivistična znanost ... je za takšno nalogo posebej primerna. Na eni strani zahteva največjo možno mero eksaktnosti in znanstvenosti, medtem ko je na drugi strani zavezana logiki raziskovanja vrednotne nevtralnosti in se s tem čuti odvezana od refleksije smisla znanosti ali konteksta njenega vrednotenja« (Moser, 1987, str. 103).

V nasprotju s tem ima skicirani diskurz nalogo, da posreduje v nasprotju med interesi in zahtevami družbe in nalogami znanosti. Vsebinsko in substancialno argumentirana znanost mora zahteve družbe po enakosti in svobodi iz samo deklarativnih načel, pripeljati do realizacije, kajti »prikazati neizpolnjene zahteve družbe kot zahteve, katerih realizacija je možna, in terjati njihovo uresničitev, ravno to bi sodilo v program kritične družboslovne znanosti kot vodilni princip « (prav tam, str. 104). Moser vidi v diskurzu edino možno obliko za uresničitev načel kritične teorije družbe, kajti znanost je tista, ki se mora zavzemati za interese tistih, ki niso nosilci družbene moči in so tako podvrženi manipulaciji. Naloga znanosti je torej v družbeni emancipaciji in ne zgolj v odslukavi danih razmerij (glavni očitke, ki ga Moser nameni predstavnikom kritične teorije je ravno v tem, da so sicer podali kritiko obstoječih razmerij, niso pa utemeljili načina, kako družbena nasprotja razrešiti).

To funkcijo naj bi diskurz prevzel z usmerjenostjo na štiri vsebinske kriterije, ki jih Moser formulira takole (prav tam, str. 105):

- 1. V diskurzu ne sme biti prezrt interes za substancialno demokratizacijo družbenih odnosov.**
- 2. V diskurzu vsebovane izjave morajo biti transparentne glede na njihove paradigmske vsebine.**
- 3. V diskurzu vsebovane izjave ne smejo obstoječega zgolj pozitivistično odslikavati in tako imunizirati pred kritiko.**
- 4. V diskurzu ne smejo biti prikriti ali postati legitimne neenakosti in družbene težnje, ki izvirajo iz gospodstvenih razmerij.**

Seveda so tako deklarirani kriteriji dokaj splošni in skorajda ne presegajo tistih, ki jih je Moser kritiziral v modelu erlangške šole (glej predhodno poglavje). Tega se je zavedal tudi sam, ker si zastavlja vprašanje, ali je s tako definiranimi kriteriji sploh možno delati. Ustrezni odgovor je v tem, da je potrebno te kriterije razumeti kot vodilne principe, ki kot temeljni pogoji vodijo delo diskurza. Predstavljajo nekakšne »nedoločene pojme, ki šele z uporabo dobijo konkretno opredeljenost in zato naravnost silijo k uporabi (prav tam, str. 106). Kljub temu ostaja odprto, kdo v takšnem diskurzu določi razumevanje pojmov in doseganje ciljev, kot so npr. 'substancialna demokratizacija' ali 'odkrivanje družbenih neenakosti' ipd.

Drugo vprašanje je povezano z možnostmi, ki jih ponuja skicirani diskurz, da se izogne samovolji razpravjalcev. Ali bi morale obstajati še nekakšne formulirane metode, ki bi »zagotavljale veljavnost konsenza«? Moser v takšnih metodah ne vidi nič drugega kot koncept, ki ga pozna naravoslovje in je vezan le na formalne standarde in se tako umika vsebinski refleksiji. Tudi formalna pravila, kot jih določa erlangška šola, po Moserjevem mnenju niso ustrezna rešitev. Poteka diskurza ni moč enoznačno utemeljiti na logičnih kriterijih, ker potem to ne bi bil več diskurz, ampak zgolj »dedukcija iz premis, ki jih je potrebno upravičiti« (Moser, 1978, str. 107). Kako uiti samovolji razpravjalcev v diskurzu in kako doseči znanstvenost konsenza, o tem Moser ne daje konkretnega odgovora.

Moser diskurz utemlji kot nasprotje modela pozitivističnih znanosti, ki s pomočjo dedukcije dospejo do potrditve oz. zavrnitve teorij in hipotez. Diskurz predstavlja model, ki služi reševanju problemov, in sicer tako, da se v procesu argumentiranja neka dejstva »nenadoma pojavijo v popolnoma drugi luči in narekujejo drugačno rešitev, ki prej – v luči stare 'paradigme' – ne bi mogla biti odkrita« (prav tam, str. 107). Ob tem seveda ne smemo zanemariti logičnih zakonov, kajti tudi Moserju ni do tega, da bi diskurz predstavljal kot obliko, v kateri prevladujejo nekakšni metafizični principi reševanja problemov, ampak poudarja pomen drugačnega načina spoznavanja, ki se ne prekriva z dominantno shemo prevladujoče znanstvene metodologije. Moserju moramo v tem primeru očitati nedoslednost, kajti sam nikjer eksplicitno ne utemlji kako, oziroma kaj zagotavlja, da se bo obravnavani problem pokazal, kot pravi sam, v novi luči, kar bi vodilo do popolnoma drugačne razrešitve tega problema, ki bi se bistveno razlikovala od tiste, do katere bi prišli, če bi raziskovali po principih kvantitativne metodologije.

S tem v zvezi je potrebno omeniti tudi vprašanje resnice. Ta je v primeru pozitivističnih znanosti vezana na deklarirane metode, ki naj bi zagotavljale, da neki zakon res odslikava

to, kar je, in ne nekaj drugega. Moserju se zdi pri tem pomembno poudariti, da ti kriteriji resnice niso tako neproblematični, kot je spočetka videti, »kajti v resnici ni tako, da se od predmeta neodvisni subjekt usmeri k objektu in ga poskuša ujeti v znanstveni sistem. Nasprotno so ravno kategorije, preko katerih človek obravnava naravo, družbeno preformiranje ...« (prav tam, str. 109). Resnica torej ni nekaj objektivno danega, ampak ima veljavo znotraj obstoječe paradigme. Resnica, ki bi segala preko tega paradigmatkega okvira, bi prišla do veljave samo v primeru, da bi znanstveni napredek uspešno prekorajčil meje obstoječe paradigme. Ne moremo spregledati Moserjeve navezave na Kuhna in njegovo teorijo znanstvenih revolucij: čeprav vidi Moser razvoj znanosti bolj kot človekovo težnjo, da v svoje pojmovne in vsebinske kategorije zajame vedno globlje dožemanje sveta, ki ga obdaja, in razvoj znanosti pojmuje bolj evolucijsko, ga Kuhnov sistem znanstvenih revolucij vendarle prepričuje, da stare resnice v novih interpretacijah samo še delno vzdržijo v okvirih obstoječe paradigme in da spoznanja, ki preraščajo okvire obstoječega, postavljajo zahteve po spremembah.

Ravno analiziranje problema resnice je naloga skiciranega diskurza. Kriteriji, ki so formulirani v njem, naj bi omogočali razlikovanje med bistvom in pojavom družbenih fenomenov. Določene izjave v diskurzu naj ne bi bile več izolirano preverjane na podlagi formalnih metodoloških postopkov, ampak mora biti vsebinsko proučeno, kaj je njihova resnica, njihovo bistvo v družbenem kontekstu. »Zgolj prisotnost nekega dejstva še ne pomeni, da ga priznavamo kot resnico« (prav tam, str. 111). Resnica je torej zgodovinsko in družbeno pogojena in se pokaže šele v konfrontaciji danega stanja z zahtevami družbe po spremembah.

Na koncu bi omenili še Moserjevo pojmovanje empiričnih raziskovalnih metod in njihov pomen za diskurz. Diskurz torej poteka po določenih kriterijih, ki tudi opredeljujejo odnos diskurza do védenja, ki vstopa vanj. To védenje naj bi bilo v diskurz sistematično vneseno in sicer v dveh pogledih. Na eni strani mora biti védenje o nekem predmetnem področju zbrano kar se da popolno, tako da se iščejo sistematično relevantne teorije. Na drugi strani mora biti empirična situacija, ki je obravnavana v diskurzu, raziskana po metodah empiričnega družboslovnega raziskovanja. Po Moserjevem mnenju gre v zadnji zahtevi predvsem za to, da se razvijejo takšni instrumenti, ki služijo sistematičnemu zbiranju informacij, ne da bi se le-to usmerilo k tistim rigidnim kriterijem, ki sodijo na področje klasičnega empiričnega raziskovanja (prav tam, str. 108–109). Moser se na tem mestu eksplicitno zavzema za uporabo instrumentov, ki jih pozna kvantitativna metodologija, vendar obenem postavlja zahtevo po 'ublažitvi' njenih strogih kriterijev. Podatki, zbrani na tak način, naj bi služili kot gradivo v diskurzu. Potemtakem kvantitativna metodologija s pomočjo svojih metod priskrbi material, ki je nato podvržen argumentirani razpravi v diskurzu, kar predstavlja končno analizo in ovrednotenje pridobljenih podatkov.

Moser torej ugotavlja, da se v diskurzu kriteriji kvantitativnega empiričnega raziskovanja (validnost, zanesljivost in objektivnost), ne morejo upoštevati, ne da bi bili pri tem okrnjeni. Strogi kriteriji bi zato morali biti formulirani v enostavnejši obliki in z manj zahtevnimi standardi. Moser tako oblikuje kriterije kvalitete zbiranja informacij in jih ločuje na (prav tam, str. 123–124):

- a) *kriterij transparence*, ki ga razume kot podoživljanje raziskovalnega procesa za vse udeležence, in sicer v smislu razgrnitve funkcij, ciljev in metod raziskovalnega dela;
- b) *kriterij skladnosti* je opredeljen kot skladnost oz. združljivost ciljev in metod raziskovalnega dela;
- c) *kriterij vpliva raziskovalca*, pri katerem je Moser mislil predvsem na to, da raziskovalec pri zbiranju podatkov ne sme zavestno vplivati na raziskovalni proces tako, da bi ga pačil.

Validnost, kot jo razume kvantitativna metodologija, se nanaša na merski instrument oziroma na njegovo lastnost, da meri prav tisto, kar želimo z njim meriti, da nam prinaša torej prav tiste podatke, ki jih želimo z njim dobiti. Veljavnost instrumentov se določa po različnih kriterijih in postopkih (podrobneje smo o kriteriju veljavnosti pisali v poglavju 2.4). Moser se postulat validnosti ne želi odpovedati, ampak vidi v kriteriju transparence primerno modifikacijo, ki omogoča, da se o kvaliteti podatkov diskutira v okviru skiciranega diskurza, kajti »bistveno za določanje veljavnosti nekega podatka v diskurzu bi vendarle bilo v tem, da raziskovalni proces kot takšen postane tako transparenten (kar zadeva razgrnitev funkcij, metod in ciljev raziskovalnega procesa – op. av.), da se argumentacija diskurza lahko opira na zadevne informacije pri določanju veljavnosti« (Moser, 1978, str. 122).

O kriteriju reliabilnosti ali zanesljivosti govorimo takrat, ko pri ponovni uporabi istega instrumenta na istih osebah znova dobimo podobne rezultate oziroma podatke (podrobneje smo o tem pisali v poglavju o kriterijih kvalitativnega raziskovanja 2.4). Ta kriterij se zdi Moserju z vidika akcijskih raziskav nesmiseln, in sicer zato, ker je raziskovanje usmerjeno k spremembam obstoječih razmer in ne k težnji za stabilnostjo in statičnostjo dane situacije. Kot alternativo zato oblikuje t. i. »dinamični« kriterij, ki združuje cilje in metode raziskovanja (prav tam, str. 123). Gre za že prej omenjeni postulat skladnosti ciljev in metod, ki v sebi nosi tudi odgovor na tretji tradicionalni kriterij: na kriterij objektivnosti.

Objektivnost razume Moser kot čim večjo distanco raziskovalca od objekta raziskovanja, ki ga v družboslovnih raziskavah predstavljajo družbene skupine in posamezniki. Postavlja se vprašanje, ali takšna drža raziskovalca resnično vodi do največje možne mere objektivnega spoznanja. Domnevna nezainteresiranost raziskovalca in njegova težnja, da bi ostal »zunaj«, ga »vodita ravno k temu, da obstane na površini; tam, kjer med videzom in bitjo, bistvom in pojavom stvari ne obstaja nikakršna razlika« (prav tam, str. 125). V Moserjevi kritiki prepoznamo stališče zagovornikov frankfurtske šole, da je postulat objektivnosti pravzaprav zgolj opravičilo znanosti za ohranjanje statusa quo pozicije, ki znanost odvezuje od spraševanja po uporabnosti in koristnosti njenih izsledkov.

Objektivnost, kot jo razume pozitivizem, izhaja iz korespondenčne teorije resnice, ki je utemeljena na korespondenci med teoretičnimi spoznanji in realnostjo. Tarski, na katerega se je naslanjal tudi Popper, je oblikoval tezo, da je stavek resničen le, če je skladen z dejstvi. Popper, ki je videl v tezi Tarskega ustrezen odgovor o pojmovanju resnice in objektivnosti spoznanj, je menil, da je končni cilj znanosti absolutna korespondenca med stvarnostjo in mišljenjem (Ule, 1998, str. 364–365), ki jo lahko zagotovijo ustrezne metodološke operacije.

Zagovornikom korespondenčne teorije resnice Moser očita, da se ne vprašujejo o tem, ali so metodološke procedure empiričnega družboslovnega raziskovanja sploh primerne za

zagotavljanje objektivnosti, obenem pa seveda ne trdi, da kriteriji transparence, skladnosti in omejitve vpliva raziskovalca kakorkoli bolj prispevajo k objektivnosti spoznanj. Vendar v skiciranem diskurzu Moser korespondenčni teoriji resnice postavi kot alternativo konsenzualno teorijo resnice, katere glavni postulat je formuliran takole: izjava (stavek) je veljavna, če jo vsi priznajo. Ob tem si Moser zastavi vprašanje, kdo so 'vsi': gre za vse ljudi na svetu, za omejeno populacijo ali samo za tiste, ki sodelujejo v diskurzu. Če bi rezultati diskurza z gotovostjo ustrezali resnici, bi bila rešitev po Moserjevem mnenju enostavna: potreben bi bil en sam diskurz, v katerem bi sodelovali npr. znanstveniki in rezultat bi bil veljaven za vse ljudi. Vendar sta ravno zavezanost določeni paradigmi in nezanesljivost védenja temelja koncepta diskurza (prav tam, str. 124–125). Diskurz je torej potreben zaradi tega, ker so njegovi udeleženci ljudje, ki so zavezani različnim paradigmatičnim konceptom. Imajo različne predsodke in gledajo na stvari z različnih perspektiv, česar tudi diskurz ne more odpraviti, vendar lahko z argumentirano razpravo vodi do konsenza glede obravnavane problematike.

Tam, kjer resničnosti neke izjave nihče ne nasprotuje, če jo torej vsi priznajo, odpade potreba po problematizaciji v diskurzu. Kjer obstajajo nesoglasja, je potrebno argumentirano diskutiranje, ki pripelje do soglasja. Ker pa ne moremo pričakovati, da bodo vsi udeleženci v diskurzu vedno sodelovali s svojimi argumenti, takšen diskurz nikoli ne more imeti dokončnega značaja. Rezultat vsakega diskurza je vedno lahko predmet novih diskusij, kar ima po Moserju dve posledici (prav tam, str. 126):

1. Vprašanje resnice izgubi svoj absolutni značaj, ker ni vsak rezultat, ki je bil trenutno dosežen v konsenzu, dokončna resnica.
2. Vsaka dejavnost ni priznana kot veljavna šele takrat, ko postane predmet diskurza. Tako bi prišli do takšnega stanja v družbi, kjer bi posamezniki neprestano razpravljali o akciji, ne da bi do nje sploh prišlo. Šele ko iz kateregakoli razloga neka zakonitost ne more biti več priznana, ker ne ustreza vsebinskim kriterijem skiciranega diskurza, in sicer v primeru, ko imamo opraviti z novimi dejstvi ali védenjem, ali pa praktični uspeh ni bil dosežen, pride na vrsto zahteva po novih utemeljitvah v diskurzu.

Vprašanje metodoloških kriterijev in standardov je zelo tesno povezano z vprašanji diskurza. Metodološki postulati kvantitativnega empiričnega raziskovanja so pri Moserjevem konceptu navezani na diskurz, vendar so oblikovani na novo in z manj strogimi standardi. Moser jih obravnava kot »minimalne kriterije« (prav tam, str. 127), ki jih je potrebno upoštevati, da bi v diskurzu obravnavani podatki ohranili veljavnost. V primeru kriterija transparence mora biti zagotovljeno, da imamo takšne informacije, ki dopuščajo, da se v diskurzu razpravlja tudi o kvaliteti podatkov. Vse te težnje služijo zahtevi po resnici, ki ni absolutna, ampak je lahko v nadaljnjih diskurzih kadarkoli postavljena pod vprašaj in na novo definirana.

ZAKLJUČEK

Moser v svojem oblikovanju diskurza kot instance akcijskega raziskovanja uporabi pozitivne izkušnje erlangške šole, predvsem kar zadeva oblikovanje kriterijev diskurza. Zagovornikom erlangške šole sicer očita formalizem in prestrogo določanje kriterijev, vendar

priznava, da brez utemeljenih osnovnih principov diskurz kot instanca znanstvene paradigme ne more funkcionirati. V Habermasovem diskurzu je Moser videl predvsem poskus osnovanja takšnega koncepta, ki bo omogočal opredelitev ideoloških momentov, ločevanje med bistvom in pojavom in poudarek na argumentih, ki so osvobojeni vsakršne prisile.

Moserjev poskus opredelitve akcijskega raziskovanja kot samostojne paradigme na temelju diskurza kot osnovne instance je bil pogosto kritiziran, pa tudi sam Moser je v svojih kasnejših delih priznal, da je njegova namera spodletela (glej poglavje 3.3.1). G. Merz (Merz, 1985) mu očita predvsem to, da abstraktno nasprotje med eksperimentalnim empiričnim raziskovanjem in diskurzivnim akcijskim, dialoško določanje pojma resnice znotraj praktičnega diskurza in razvoj skiciranega diskurza s pomočjo vsebinskih kriterijev niso mogli paradigmatko utemeljiti koncepta akcijskega raziskovanja. Drugi očitok je veljal Moserjevemu, kot pravi Merz »robotemu prevzemu« Kuhnovega pojmovanja paradigme. Kot tretje kritizira, da ni nikjer opredelil, kaj je v njegovem skiciranem diskurzu skiciranega, in domneva, da je Moser s tem terminom izpostavil postulat subjektivnosti akcijskega raziskovanja, ki zahteva, da znanstveno védenje in postopki samo toliko vstopajo v prakso, kolikor so tam lahko predmet konsenza in komunikacije. (prav tam, str. 42–43).

B. Rathmayru (Rathmayr, 1976) se zdi, da Moserjeva ideja, da bi »palčku«, kakršen je akcijsko raziskovanje, odvezel strah pred »gigantom«, ki ga predstavlja etablirano družboslovno raziskovanje, ni dosegla cilja. Moserjev poskus oblikovanja kriterijev akcijskega, v strogi razmejitvi od kriterijev kvantitativnega raziskovanja, ni zadovoljiv, ker ostajajo kriteriji na ravni splošnih postulatov. V konkretni raziskovalni praksi še vedno srečamo raziskujočega praktika, ki se sprašuje, ali je to, kar dela, še vedno 'znanost' (prav tam, str. 374–375).

J. Sagadin (Sagadin, 1991) v zvezi z Moserjevimi kriteriji kvalitete zbiranja informacij (transparenca, skladnost in vpliv raziskovalca) meni, da jih je smotno upoštevati tudi pri tradicionalnem empiričnem raziskovanju, vendar se ne moremo odreči klasičnim merskim karakteristikam instrumentov za zbiranje podatkov, predvsem v raziskovanju, ki je usmerjeno bolj v kvantitativno metodologijo (prav tam, str. 55). Sagadin v nasprotju z Moserjem daje prednost korespondenčni teoriji resnice, vendar ob njej vidi prostor tudi za konsenzualno teorijo, saj je komunikacija med udeleženci v raziskovalnem projektu potrebna in je najdemo tem več, čim več se praktiki nahajajo v vlogi subjektov in ne le objektov raziskovanja (prav tam, str. 57).

Tudi po sodbi B. Meseca (Mesec, 1993) Moser ni uspel utemeljiti akcijskega raziskovanja kot nove splošne družboslovne metode, saj »aksijsko raziskovanje sploh ni nobena teorija in prav tako tudi ni obči metodološki pristop«. Mesec primerja Moserjevo delo z Lewinovimi teoretičnimi in praktičnimi izhodišči v raziskovanju in ugotavlja, da »če presejemo Moserjeve misli, ostane na rešetu – Lewinov model skupinskega odločanja in participativnega raziskovanja« (prav tam, str. 77).

Moserjev prispevek h konceptualizaciji akcijskega raziskovanja je nedvomno imel velik pomen, predvsem v diskusijah z empiriki, ki so akcijskemu raziskovanju očitali neznanstvenost metod in z njimi pridobljenih spoznanj. Nasprotno pa je Moser videl v podatkih, ki so bili zbrani s kvantitativnimi metodami, nezadostnost informacij za znanstveno delo-

vanje. Poudarjal je pomen tudi takšne vrste védenja, ki je pridobljeno iz spoznanj vsakdanje življenjske prakse. Komunikacija med vsemi, ki so kakorkoli vključeni v raziskovalni proces, je druga pomembna točka Moserjevega koncepta. Po njegovem mnenju se tudi znanost spreminja in vprašanje znanstvene resnice se rešuje vse bolj dialoško in ne več po principu monološkega koncepta enotnosti metodoloških postopkov. Raziskovanje postaja ciklični proces, v katerem se izmenjujejo faze zbiranja informacij in faze diskurza, kjer se zbrane informacije ovrednotijo in sicer z namenom njihove nadaljnje uporabe pri spreminjanju obstoječega stanja. V procesu zbiranja informacij se Moser nikakor striktno ne odreka empiričnim metodam, ampak poleg kvalitativnejših metod zbiranja informacij vidi pomen tudi v podatkih, zbranih v postopkih kvantitativne metodologije, pri čemer pa seveda morajo skozi sito obdelave v diskurzu, kjer se preverja in utemeljuje njihova informacijska vrednost.

Moser svoj koncept akcijskega raziskovanja navezuje na tradicijo kritične teorije družbe, zato vidi v akcijskih raziskavah možnost, da se človek uveljavi kot družbeni subjekt, ki je nosilec odločanja in spreminjanja lastne življenjske prakse. Takšno videnje akcijskega raziskovanja je pred Moserjem zagovarjalo še nekaj teoretikov, ki so izhajali iz postulatov frankfurtskega kroga in so v akcijskem raziskovanju videli ustrezen koncept, ki bi lahko pokrival celotno družboslovno raziskovalno področje, vendar njihova težnja ni bila utemeljevanje samostojne paradigme (kakor pri Moserju), zato se nam je zdelo smiselno, da najprej predstavimo Moserjeve ideje in jih v nadaljevanju podkrepimo še z nazori predhodnih teoretikov.

3.4 DRUGI POSKUSI UTEMELJITVE AKCIJSKEGA RAZISKOVANJA KOT DRUŽBENE AKCIJE

3.4.1 POUДАРЈАНЈЕ DRUŽBENOPOLITIČNIH CILJEV PRI RAZVOJU STRATEGIJE AKCIJSKEGA RAZISKOVANJA

V tem delu razprave je naš namen kritično analizirati in umestiti prispevke skupine nemških avtorjev, ki so jih združili v knjigi, ki je izšla leta 1972 in nosi naslov Akcijsko raziskovanje: raziskovalne strukture, raziskovalna polja in raziskovalni načrti (Haag idr., 1972). Avtorji so izhajali iz predpostavk kritične teorije družbe, vendar so se razlikovali po stališčih glede tega, ali koncept akcijskega raziskovanja pojmovati kot samostojni družboslovni metodološki pristop ali kot kombinirani raziskovalni model, ki vključuje tudi oblike kvantitativne metodologije.

Haagovo pojmovanje izhaja iz kritike empirične metodologije, ki se poleg 'objektivnih' podatkov za administrativne cilje ukvarja tudi s pridobivanjem informacij, ki kažejo ideološko usmerjenost, mnenja in stališča ljudi, in sicer z namenom, »da bi te odvisne ljudske mase lahko politično vodili« (Haag, 1972, str. 36). Znanost je torej v službi vladajočih političnih struktur, ki jo izkoriščajo za svoje politične namene in cilje, kar pa pozitivistične znanosti (kakor trdijo predstavniki kritične teorije), ki se od uporabnosti svojih izsledkov in njihovega pomena v družbenem kontekstu distancira, ne zadeva kaj dosti.

Tisti znanstveniki, ki pa se zavedajo družbenih nasprotij in neproblematiziranosti le-teh v raziskovalni praksi in želijo razviti novo strategijo, ki bi bila adekvatna praktičnemu interesu, da z znanostjo posežejo v družbena razmerja, pri svojem poskusu naletijo na težave. Haag jih označi kot družbeno- in znanstvenopolitične probleme, znanstvenoteoretične, raziskovalnostrateške in metodološke probleme, ki jih po segmetnih analizira, da bi na koncu prišel do enotne strategije v družboslovnem raziskovanju.

V *družbeno- in znanstvenopolitičnem kontekstu* Haag v navezavi na Lewina opozarja predvsem na nevarnosti, ki izvirajo iz vladajočih razmerij v družbi in razdeljenih pozicij moči. Akcijsko raziskovanje kot nova raziskovalna strategija ima možnosti za uspeh samo v primeru, če je v sam raziskovalni proces nenehno vključena samorefleksija; da se torej z analizo lastne vključenosti v družbeno dogajanje neprestano ozavešča in s tem znižuje nevarnost, da bi z nelegitimnih pozicij kdorkoli lahko determinirajoče posegal v raziskovalni proces in njegove izsledke.

Ta nasprotja je po Haagovem mnenju potrebno ozavestiti na bazi zgodovinsko-strukturnih analiz s ciljem, »da se akcijsko raziskovanje kot znanstvena praksa ne sooči z vsakodnevno prakso kot odtujena praksa, ampak da akcijsko raziskovanje ne postane nič drugega kot k lastnemu samozavedanju in samoodločanju dospela vsakodnevna praksa« (prav tam, str. 41).

Pri vprašanju *znanstvenoteoretičnih problemov* se je Haag usmeril predvsem na komunikacijo med udeleženci v raziskovalnem procesu. Po njegovem mnenju ima družboslovna znanost nalogo, da deluje z ljudmi v vsakodnevni praksi v skupnih delovnih in učnih pogojih o katerih tudi razpravljajo, da bi preko teh skupnih delovnih in učnih procesov prispevali k razgradnji vladajočih gospodarskih razmerij. Družboslovni znanstveniki morajo te ljudi sprejemati kot subjekte z lastnimi, drugačnimi izkušnjami, ker ti ljudje družbenopolitično delujejo kot nosilci praktične izkušnje (prav tam, str. 42–44). Na ta način raziskovanci izgubijo vlogo objekta ter v komunikacijskih procesih postanejo interpreti lastnih izkušenj in nosilci sprememb.

Raziskovalnostrateški problemi se pojavljajo predvsem zaradi nedefiniranosti in nekonsistentnosti pojma akcijsko raziskovanje. Haag kot primer navede različne avtorje, ki so ga uvrščali med uporabno in temeljno raziskovanje. König na primer meni, da se pri razgradnji pojma 'action research' pojavita dve gledišči. Na eni strani beseda 'action' pomeni 'dejanje, ki nekaj spreminja'. Na drugi strani se od tega spet oddaljuje, ker besedo raziskovanje ('research') najpogosteje povezujemo s čistim teoretičnim pojmovanjem in ga zato ne moremo označiti kot 'uporabno znanost' (König, 1969, povzeto po Haag, 1972, str. 46).

Haag našteje še nekaj avtorjev, ki so v akcijskem raziskovanju videli bolj poudarjene te ali one vrste raziskav, sam pa se odloči za splošnejšo opredelitev in pravi: »Sisteme akcijskih raziskav je potrebno v danih družbenih pogojih interpretirati kot 'šolske sisteme' za razvoj znanstvene prakse. Njihova naloga je na eni strani inovativni razvoj, na drugi pa prenos znanstvene prakse v vsakodnevno prakso, kakor tudi zavarovanje tega prenosa« (prav tam, str. 50). Haag torej vidi, če ga pravilno razumemo, pomen akcijskega raziskovanja predvsem v tem, da prispeva k razvijanju znanosti znotraj vsakdanje prakse, ki bi na

ta način postala nosilec znanstvenih procesov. Bistvo je torej v 'poznanstvenjenju' vsakdanjega življenja z namenom spreminjanja obstoječih razmer. Vendar v zgoraj omenjeni definiciji akcijskega raziskovanja Haag kljub vsemu eksplicitno ne odgovori na vprašanje, ali sodijo akcijske raziskave v kategorijo temeljnega ali uporabnega raziskovanja. Glede na to, da je, kot pravi Haag, njihova naloga inovativni razvoj in prenos znanstvene prakse v vsakodnevno prakso, bi jih torej šteli med uporabne raziskave. Haag se v svoji definiciji ni spuščal v to, ali akcijske raziskave omogočajo temeljnejša spoznanja in prispevajo k tvorbi splošno veljavnih teorij.

Razrešitev *metodološke problematike* vidi Haag v strukturiranju takšnih pragmatičnih komunikacijskih pravil, s pomočjo katerih bo omogočena vzpostavitev spoznavnih procesov na ravni planiranja, izvedbe in evalvacije raziskovanja. Čeprav si Haag kot cilj postavi tvorjenje nekakšnih osnovnih pravil komunikacije, jih v svojem prispevku ne definira tako, kot to naredi npr. Moser. Bolj ga zanima legitimni interes znanosti, da bi se prezentirala v družbeni praksi. Pri tem se opira na Finana (Finan, 1966), ki govori o konstituiranju shem, ki nimajo za cilj pridobivanje zaprtega sistema parametrov, da bi na tak način dosegli visoko posploševalno moč, ampak te sheme vodijo aktivnosti v raziskovalnem procesu (povzeto po Haag, 1972, str. 50–53).

Iz opisanega je razvidno, da Haag alternativo empirični metodologiji in njenim kriterijem vidi v strukturiranju komunikacijskega procesa, ki postane tudi spoznavni proces. Kriterij resničnosti znanstvenih spoznanj ne temelji več na postulatu intersubjektivne preverljivosti, ampak (kakor Haaga interpretira B. Mesec) postane temeljni kriterij resničnosti uspešno vzpostavljane realnih empirično-praktičnih sistemov (Mesec, 1993, str. 74).

Kar zadeva vprašanje raziskovalnih *metod*, poudarja Haag predvsem to, da morajo metode empiričnega družboslovnega raziskovanja spremeniti svojo vlogo in postati predvsem *mediji* v komunikacijskih procesih in vzpostavljenih delovnih in učnih razmerjih. Uporabljajo se kot sredstvo pomoči pri ozaveščanju, sporazumevanju, načrtovanju in odločanju. Da bi metode empiričnega družboslovnega raziskovanja lahko razumeli kot medije, moramo pustiti prosto pot »razmahu družboslovne domišljije v smeri iznajdbe sistematičnih komunikacijskih sredstev« (Haag, 1972, str. 53).

Haag torej eksplicitno ne zavrne kvantitativnih metod. Pri njihovi uporabi se moramo vedno znova spraševati, kakšno vrednost in vlogo imajo za raziskovalni proces, kakšen je njihov praktičen prispevek in katero komunikacijsko kompetenco predpostavljajo oz. razvijajo. Novo razumevanje empiričnih metod ne sme več temeljiti na čim večji izključenosti objekta raziskovanja iz učnega procesa, ampak morajo raziskovalne metode nastopati kot sredstva prosvetljevanja in emancipacije.

Pri Haagu srečamo vse pomembne postulate akcijskega raziskovanja, kot so npr. preseganje enostranskega odnosa subjekt – objekt in njegovo nadomeščanje z aktivno vlogo raziskovancev ter poudarjanjem pomena njihove praktične izkušnje, pripisovanje velikega pomena komunikacijskim procesom v raziskovanju, uporabno vlogo akcijskega raziskovanja in njegov pomen pri redefiniranju družbenih razmerij.

Vendar imamo pri Haagu opraviti z »nekonsekventnim in tudi protislovnim mišljenjem« (Mesec, 1993, str. 74). Mesec to protislovje vidi predvsem v tem, da Haag po eni strani

pritrjuje samodeterminiranosti človeka, ki uporablja znanost kot orodje za najdenje v svetu, in zastopa stališče, da je znanost tista, ki prispeva k ozaveščenju o alternativnih možnostih človekovega ravnanja in njihovih posledicah, na drugi strani pa postavlja znanost v službo emancipacijskega interesa. Pripisuje ji moč osvobajanja človeka izpod odnosov gospodstva in vidi v emancipaciji kriterij znanstvene resnice. Zdi se, kot da Haag nekako stoji med obema pozicijama: pozitivistično, ki človeka vidi kot tistega, ki obvladuje naravo in svet ter svoj položaj v njem in s pomočjo znanosti njegova spoznanja prodirajo vedno globlje, ter pozicijo kritične teorije, ki pozitivistično znanost vidi kot orodje v rokah vladajočih, da tako pod krinko legitimnosti znanosti ohranjajo zaželeni status quo.

Haagovo razumevanje akcijskega pristopa še najlaže primerjamo z Moserjevim, kajti tudi Haag je akcijsko raziskovanje enačil z družboslovnim raziskovanjem. Celotno raziskovanje v družboslovju naj bi se torej odvijalo po principih in metodah akcijskega. Tega izključujočega mnenja z njim niso delili drugi avtorji, ki jih bomo obravnavali v nadaljevanju.

3.4.2 SOOČENJE AKCIJSKEGA RAZISKOVANJA Z DVEMA TEMELJNIMA ZNANSTVENOTEORETIČNIMA POZICIJAMA (KRITIČNIM RACIONALIZMOM IN KRITIČNO TEORIJO)

Po mnenju *Klüverja in Krügerjeve* se akcijsko raziskovanje eksplicitno spušča na področje socialne realnosti z namenom, da le-to v skladu z določenimi cilji spremeni. V tem vidita temeljni preskok od tradicionalnega družboslovnega raziskovanja. Postulati, ki bistveno označujejo akcijsko raziskovanje, so naslednji (Klüver/Krüger, 1972, str. 76–77):

- izbira problema ne izhaja iz konteksta znanstvenih spoznavnih ciljev, ampak iz konkretnih družbenih potreb;
- cilj raziskovanja ni izključno v preverjanju ali pridobivanju teoretičnih stavkov, ampak v tem, da istočasno posežemo v družbeni kontekst in ga v praksi spremenimo;
- podatkov, ki jih pridobimo v raziskovalnem procesu, ne obravnavamo kot izoliranih spremenljivk 'na sebi', ampak jih interpretiramo kot momente procesa; če imamo neprestano pred očmi njihovo povezanost z realnim procesom, pridobijo tako smisel na teoretični ravni; relevantnost na praktični ravni pridobijo kot konstitutivni elementi v nadaljnjih procesih;
- družbeno situacijo, ki jo problematiziramo, obravnavamo celostno in iz nje ne izoliramo posameznih spremenljivk le zaradi naših potreb po njihovi uporabnosti;
- praktični in teoretični aspekti akcijskega raziskovanja zahtevajo od raziskovalca, da se vsaj začasno odpove distanci do raziskovanega objekta v prid zavestnemu vplivu, ki sega od opazovanja z udeležbo do aktivne interakcije z vsemi udeleženci raziskave;
- ustrezno s spremenjeno vlogo raziskovalca se spremeni tudi vloga raziskovancev, ki postanejo subjekti v celotnem raziskovalnem procesu.

Klüver in Krügerjeva sicer vidita v akcijskem pristopu nov odnos do prakse, ki izraža zahtevo po ukinitvi distance do družbene realnosti in omogoča angažiranje pri razreševanju družbenih problemov, vendar se temeljni postulati akcijskega raziskovanja po Klüverju in Krügerjevi ne razlikujejo bistveno od Lewinovega koncepta. Razlika je v tem, da se po mnenju obeh avtorjev akcijsko raziskovanje ponuja kot izhod iz spora med pozitivisti in

kritičnimi teoretiki, ki so v nasprotju s tradicionalno empirično metodologijo, kateri gre očitek, da so rezultati znanstvenih raziskav poljubno prepuščeni instrumentalnim interesom nosilcev družbene moči in da se zaradi oklepanja strogih metodoloških standardov pogosto 'zgreši' socialna realnost, zavezani proučevanju in spreminjanju družbenih razmerij.

V nadaljevanju skušata avtorja konfrontirati koncept akcijskega raziskovanja s štirimi različnimi teoretičnimi pozicijami oz. preverjata možnosti integracije akcijskega raziskovanja s pozicijami kritičnega racionalizma, kritične teorije, systemske teorije in historičnega materializma. Nas bosta zanimali predvsem poziciji kritičnega racionalizma (in pozitivizma) in kritične teorije, saj predstavljata bistvena nasprotujoča si koncepta v 'vojni paradigmi'.

Avtorja sta akcijsko raziskovanje soočila z omenjenimi štirimi koncepti na osnovi štirih osrednjih komponent akcijskega pristopa (prav tam, str. 80):

1. izbire problema in ciljev raziskovanja,
2. kvalitete podatkov,
3. kompleksnosti predmeta raziskovanja,
4. redefiniranja vloge raziskovalcev in raziskovancev.

Aksijsko raziskovanje lahko razumemo kot neposredni izziv *kritičnemu racionalizmu* (prav tam, str. 80). V prvi vrsti gre za kvaliteto podatkov, ki jih tradicionalna, na kritičnem racionalizmu utemeljena metodologija zbira z namenom preverjanja postavljenih hipotez, jih med seboj logično povezuje in tako pridobijo svoj smisel šele v okviru teorije. V kritičnem racionalizmu relevantnost zbranih podatkov izhaja iz potreb teorije, v akcijskem raziskovanju pa iz njihove relevantnosti za rešitev družbenih problemov. Smiselnost posameznih podatkov ne izvira iz poljubnih logičnih operacij in povezav pri posamezni teoriji, ampak je vzpostavljena v okviru celotnega procesa v realni družbeni situaciji.

Kar zadeva pridobivanje podatkov in njihovo funkcijo, vidita Klüver in Krügerjeva v konceptu akcijskega raziskovanja dve bistveni razliki, ki ga ločujeta od sheme kritičnega racionalizma (prav tam, str. 82): podatkov ne pridobivamo nujno v kvaziekperimentalnih situacijah, ki jih lahko poljubno reproduciramo, in zato jim na splošno ne moremo pripisati objektivne veljavnosti. Ker moramo podatke nenehno povezovati z vsakokratno situacijo, v kateri so bili pridobljeni, ne moremo z njihovo pomočjo tvoriti splošno veljavne teorije. Na drugi strani pa v akcijskem raziskovanju ne moremo obravnavati poljubnih podatkov kot principialno enakovrednih, kajti v akcijskih raziskavah dobijo podatki različno relevantnost glede na to, ali predstavljajo konstitutivne elemente za procese delovanja (akcije).

Kljub razlikam se avtorjema zdi verjetno, da bi koncept akcijskega raziskovanja lahko predstavljal vsebinsko dopolnilo kritičnemu racionalizmu, ne da bi se bilo pri tem potrebno odreči temeljnim metodološkim postulatam. To bi dosegli tako, da se teorija racionalizma ne bi neposredno navezovala na podatke, pridobljene v akcijski raziskavi, ampak bi dojemala podatke in pripadajoče procese kot kompleksne celovitosti, kot »podatke višjega reda«, na katerih se lahko preverjajo teorije. To pomeni, da za teorijo ne bi bil relevanten posamezni podatek, ampak sklop, v katerem sta podatek in proces konstitutivna elementa.

Šele takšen sklop pridobi za teorijo funkcijo podatka, vendar tako, da je za potrebe teorije izluščen iz specifične konkretne situacije ter interpretiran in analiziran tako, da pridobi ustrezno objektivnost, kakršno podatki v spoznavni shemi kritičnega racionalizma morajo imeti (prav tam, str. 82–83).

Na ta način se oblikuje teoretični kontekst, ki analitično zajame v akcijski raziskavi zbrane podatke in jih združi. Za kritični racionalizem je akcijsko raziskovanje lahko zanimivo predvsem zaradi kvalitete na novo pridobljenih podatkov in na to se »akcijsko raziskovanje, ki se odvija v smislu kritičnega racionalizma, tudi osredotoči. Ostale komponente so temu osrednjemu vidiku podrejene in morajo biti kritičnemu racionalizmu ustrezno na novo difinirane« (prav tam, str. 83).

Kar zadeva vprašanje izbire raziskovalnega problema, obravnava akcijsko raziskovanje seveda probleme na podlagi njihove družbene relevantnosti, vendar se izbira med družbeno relevantnimi problemi odvija na temelju znanstveno imanentnih kriterijev kritičnega racionalizma. S stališča kritičnega racionalizma se torej določa, kateri izmed problemov so pomembni za preverjanje tiste teorije, ki je ravno predmet diskusij. Družbeno relevantni problemi se tako navezujejo na potrebe znanstveno teoretičnih razprav in tako motivirajo raziskovalce, da se s temi problemi ukvarjajo.

Klüver in Krügerjeva torej nista zagovornika akcijskega raziskovanja kot absolutne alternative dosedanjih raziskovalnih metodologij in ga ne zagovarjata v smislu paradigmatkega koncepta, ampak skušata v tem primeru združiti prednosti obeh raziskovalnih pristopov. Pri tem bi jima morebiti lahko očitali nejasnost glede tega, katero metodologijo prilagajamo in modificiramo: ali gre za kritični racionalizem, ki ga prežemajo elementi akcijskega raziskovanja, predvsem kar zadeva kvaliteto pridobljenih podatkov, ali gre za akcijsko raziskovanje, ki vsebuje komponente kritičnega racionalizma pri tvorjenju in preverjanju teorij. Na nekem mestu govorita o tem, da bi akcijsko raziskovanje lahko predstavljalo vsebinsko dopolnilo kritičnemu racionalizmu (prav tam, str. 82), na drugem pa spet o akcijskem raziskovanju, ki se odvija v smislu kritičnega racionalizma (prav tam, str. 83). Tudi izbiranje raziskovalnega problema je po našem mnenju preveč odvisno od temeljne postavke kritičnega racionalizma tj. od preverjanja teoretičnih konceptov. Če sta pri definiranju postulatov akcijskega raziskovanja eksplicitno trdila, da izbira raziskovalnega problema ne izhaja iz konteksta znanstvenih spoznavnih ciljev, ampak iz konkretnih družbenih potreb (prav tam, str. 76), sta v poskusu združevanja akcijskega in kritično racionalističnega raziskovalnega pristopa to načelo preveč modificirala v škodo vsaj delne odpovedi iz prakse izhajajočih potreb po reševanju aktualnih problemov.

Pri analizi *kritične teorije* in njene povezave z akcijskim raziskovanjem sta avtorja izpostavila predvsem problem, kako naj kritična teorija svoj spoznavni interes empirično in praktično poveže (prav tam, str. 88–91). Rešitev te naloge vidita v tem, da se znanstvenik spusti na raven konkretne situacije, da bi skupaj z tistimi, ki jih le-ta neposredno zadeva, analiziral pogoje socialnega ravnanja v tej situaciji in jo poskušal s pomočjo skupno oblikovanih alternativ spremeniti. Akcijsko raziskovanje v smislu kritične teorije ima zato za cilj, da prizadete osvobodi konkretnih družbenih prisil in sicer tako, da jim posreduje vpogled v družbeno razmerja. Tako se znajdejo v situaciji, ko morajo iskati alternative za

reševanje svojih problemov in tako sami prispevati k spremembi svoje socialne situacije. Na ta način se lahko emancipatorni interes kritične teorije praktično uresniči.

Druga skupna točka pri povezavi teh dveh konceptov je odnos subjekta in objekta. Govorili smo že o ostri kritiki, ki so jo zagovorniki kritične teorije namenili kritičnim racionalistom, češ da vidijo v raziskovancih zgolj 'posredovalce' podatkov in torej socialne subjekte spreminjajo v objekte svojih raziskovalnih postopkov. Kritični teoretiki poudarjajo metodološko potrebo, da subjekti postanejo tako predmet kot tudi nosilci spoznanja, kar pomeni, da družboslovni znanstvenik informacije nenehno pridobiva med procesom komunikacije z vsemi udeleženci raziskave. Na novo definiran odnos med raziskovalci in raziskovanci predstavlja »osrednjo točko za integracijo akcijskega raziskovanja v kritično teorijo« (prav tam, str. 90).

Znanstvenik, ki raziskuje v duhu kritične teorije, se seveda ne odpove tudi pridobivanju empiričnih podatkov o raziskovancih, vendar je raziskovalec zavezan reševanju problemov, ki zadevajo raziskovance in njihovo družbeno situacijo, in sicer tako, da na temelju analize skupaj z raziskovanci prouči vzroke, ki so pripeljali do problemske situacije in skuša z ozaveščanjem in emancipiranjem individuumov vzpostaviti stanje, ki bo pripeljalo do njene razrešitve. V kritični teoriji je izbira raziskovalnega problema vseskozi določena z družbeno relevantnimi kriteriji in ne – kot je to primer pri kritičnem racionalizmu – z namenom preverjanja teoretičnih spoznanj.

Vendar avtorja pri poskusu realizacije odnosa subjekt – subjekt med raziskovalci in raziskovanci v akcijskem raziskovanju, ki je izpeljano po načelih kritične teorije, opozarjata na naslednji problem: vzpostavitev takšnega odnosa, v katerem tako raziskovalci kot raziskovanci ne bi upoštevali svojih različnih družbenih vlog in bi se skušali srečati v »kvazisvobodnem prostoru«, bi lahko imelo ravno nasprotni učinek in sicer ne odkrivanje razlik v družbi, pač pa njihovo prikrivanje, kajti socialne razlike med raziskovalci in raziskovanci vsekakor obstajajo. Če bi se za vzpostavitev odnosa subjekt – subjekt za vsako ceno trudili takšne objektivne razlike izključiti, bi obstajala nevarnost, da »družbene prisile, katerim so različno izpostavljeni raziskovalci in raziskovanci in ki jih velja narediti transparentne, ne bi bile niti tematizirane niti podvržene spremembi« (prav tam, str. 91).

V kritični teoriji je akcijsko raziskovanje nedvomno našlo trdnega 'zaveznika', ki se v svojih deklarativnih načelih še najmanj razlikuje od osnovnih postulatov akcijskega raziskovanja. Zagovorniki akcijskega pristopa so v kritični teoriji tudi videli njegovo teoretično podstat. Vendar je pomembnejša druga ugotovitev, ki jo podata Klüver in Krügerjeva, in sicer ta, da je akcijsko raziskovanje resda preseglo okvire tradicionalnega raziskovanja v družboslovju, vendar ga je možno povezati tudi z metodološkim pristopom kritičnega racionalizma, kar so drugi avtorji, kot sta npr. Moser in Haag, eksplicitno izključevali. Akcijsko raziskovanje torej ni razumljeno kot samostojna metodološka paradigma niti kot raziskovalna strategija, ki bi bila uspešna zgolj v navezavi na paradigmo kritične teorije, ampak gre za metodologijo, ki je združljiva z različnimi raziskovalnimi pristopi, tudi s tistimi, ki temeljijo na kritičnem racionalizmu.

3.4.3 TRIJE SPLOŠNI PRINCIPI AKCIJSKEGA RAZISKOVANJA

Kolektiv avtorjev Pedagoške visoke šole v Berlinu (Fachbereich Sozialpädagogik an der Pädagogischen Hochschule Berlin, v: Haag, 1972) je podal na Lewinovem konceptu utemeljen, vendar bistveno razširjen pogled na akcijsko raziskovanje. Utemeljili so ga na treh principih (prav tam, str. 65):

- Raziskovalci ne vstopajo samo na posameznih točkah v situacijo z namenom, da bi izprašali raziskovance po njihovih mnenjih in stališčih, ampak daljše časovno obdobje sodelujejo v socialnem procesu in ga pomagajo pospeševati.
- Raziskovalci ne sodelujejo s socialno izoliranimi individuumi, ampak s skupinami v njihovih medsebojnih odnosih.
- Teh skupin raziskovalci ne informirajo le o ciljih in namenu raziskave, ampak jih pritegnejo k udeležbi pri ocenjevanju in evalvaciji raziskovalnih rezultatov.

Če primerjamo osnovne postulate Klüverja in Krügerjeve z zgoraj navedenimi principi, lahko ugotovimo, da gre pri slednjih za poudarjanje dela z družbenimi skupinami, predvsem pa za vključevanje vseh udeležencev v proces interpretacije in evalvacije rezultatov, ki ga Klüver in Krügerjeva omenjata zgolj kot bolj aktivno vlogo raziskovancev, ne da bi posebej poudarila, v katerem delu raziskovalnega procesa je ta vloga še posebej pomembna.

Pri principu *udeležbe raziskovalcev v proučevani socialni situaciji* so avtorji opozorili na razkorak med pričakovanji raziskovalca, pridobljenimi na osnovi teorije, in razvojem raziskovalnega dela v samem raziskovalnem polju. »Ta razkorak lahko postane nevaren, če raziskovalci ne vedo (ali ne povedo), na temelju katerih predpostavk so prišli do določenih zaključkov in s čim se lahko korektnost teh zaključkov meri«. Nadalje obstaja nevarnost takšnega razkoraka tudi tam, kjer raziskovalci svoje teoretično predrazumevanje udeležencem v raziskavi predstavijo kot »pravilno védenje«. Vendar se po mnenju avtorjev neko védenje lahko izkaže kot pravilno šele takrat, ko se praktično in politično uveljavi (prav tam, str. 65). Neko védenje je torej 'pravilno' oziroma 'resnično', če se potrdi v svoji praktični relevantnosti. Praksa je potemtakem merilo resničnosti in nobena teorija se ne more izkazati kot nosilna, če ni povezana s procesi v realni situaciji v raziskovalnem polju. V tem prepoznamo kritiko kritične teorije, ki jo je namenila pozitivistični znanosti, češ da je razkorak med teorijo in prakso takšen, da teorija ne odraža dejanskosti prakse, ker se ji z razpoložljivim arzenalom raziskovalnih metod tako ali tako sploh ne more približati in jo spremeniti, ampak ostaja na ravni 'merljivih' dejstev, ki ne predstavljajo globljih razmerij družbene prakse. Kljub temu pa se moramo vprašati, ali avtorji niso preveč rigorozni pri trditvi, da nobeno védenje ni pravilno, dokler se ne potrdi v praksi. V tem primeru bi torej vsaka raziskava začela potekati kot nekakšna 'tabula rasa' in bi se moral raziskovalec znanstvenik odreči vsakršnemu teoretičnemu védenju nasploh. Temu seveda ni tako in zato so v nadaljevanju avtorji poskušali najti pot, kako omiliti takšno strogo razmejevanje.

Možnost minimalizacije razkoraka med raziskovalčevimi teoretičnimi koncepti pred vstopom v raziskovalno polje in samim delom v polju vidijo avtorji v kar se da reprezentativnem »proučevanju izhodišnega položaja« (prav tam, str. 66). Pri takšnem proučevanju akcijski raziskovalci lahko uporabljajo tudi kvantitativne metode empiričnega raziskovanja,

kajti »akcijsko raziskovanje ne pomeni nujno in na vsak način materialne in metodološke alternative tradicionalnim metodam družboslovnega raziskovanja, gre le za poskus, da bi tradicionalne metode vpeli v novo povezavo med namenom in sredstvi (Zweck – Mittel – Zusammenhang)« (prav tam, str. 66). Na tem mestu je eksplicitno poudarjena vloga akcijskega raziskovanja v smislu povezovanja z empirično kvantitativno metodologijo in ne kot njene alternative, vendar se pisci niso posebej dotaknili vprašanja, kako in s kakšnimi oblikami naj se kvantitativne metode vključijo v metodologijo akcijskega raziskovanja. So pa posebej izpostavili princip *udeležbe raziskovancev pri evalvaciji raziskovalnih rezultatov*, kar nedvomno predstavlja bistven element akcijskih raziskav in ga v 'klasičnih' raziskavah po načelih tradicionalne metodologije ni bilo najti.

Da bi ta princip lahko uveljavili, morajo biti vsi udeleženci bodisi že na začetku ali med procesom obveščeni o namenih in ciljnih raziskave. To dejstvo seveda naleti pri zagovornikih kvantitativne empirične metodologije na ugovor, češ da raziskovanci ob poznavanju raziskovalnih ciljev in metod reagirajo drugače, kot če jih o njih ne bi informirali. Takšen ugovor izključuje vlogo in pomen motivacije raziskovancev, ki delujejo v določenem socialnem polju in so zainteresirani za rešitev situacije, ki so jo sami definirali kot problemsko, zato je iskanje izhoda iz nje njihov poglavitni cilj.

Mnogo bolj resen se zdi avtorjem ugovor v zvezi z eksperimentalnim raziskovanjem, v katerega so vključeni mladina in otroci, in ki naj bi ravno tako vsebovalo moment evalvacije raziskovalnih rezultatov. Pri takšnih raziskavah je potrebno posvetiti pozornost zadostnosti in primernosti informacij, ki bodo mladim pomagale, da popolnoma spoznajo svoje »objektivne potrebe«, kajti dokler ta pogoj ni izpolnjen, takšne skupine ne morejo nadzorovati raziskovalca in ustrezno ocenjevati raziskovalnih rezultatov. Z naraščajočimi izkušnjami se dviguje tudi »nadzorni potencial« skupine, medtem ko se možnosti za avtonomno delovanje raziskovalca manjšajo (prav tam, str. 71). Temu ugovoru vsekakor moramo pritrditi predvsem kar zadeva zadostnost in primernost informacij, ki jih morajo dobiti otroci in mladina, da bi lahko aktivno sodelovali v raziskavi. Vendar se nam zdi predpostavka o avtoritativnem in skorajda manipulativnem odnosu raziskovalca do skupine v primeru njene nezadostne informiranosti in neizkušenosti pretirana, saj meri na to, da naj bi raziskovalec uporabljal svoj privilegiran položaj toliko časa, dokler ga skupina ne bi zmogla ustrezno nadzirati.

V zvezi s tem so avtorji izpostavili še en princip, in sicer princip *raziskovalčevega dela z družbenimi skupinami*. Skupine tukaj niso mišljene kot laboratorijske skupine, izbrane z določenimi izbirnimi postopki za izpeljavo eksperimenta, ampak kot skupine, ki delujejo v realnih življenjskih situacijah. Pri takšnem načinu raziskovanja je vstop v skupino za raziskovalca ali raziskovalno skupino otežen, saj se soočajo z že izoblikovano socialno strukturo, kamor sami vstopajo kot 'tujci'. Po mnenju avtorjev se je mogoče težavno vključiti vsaj delno izogniti na ta način, da raziskovalci popolnoma odkrito predstavijo cilje raziskave in pri tem težijo k temu, da so ti cilji čim bližji interesom delujoče skupine (prav tam, str. 68–69).

Kljub temu se ni moč popolnoma izogniti 'prepadu' med raziskovalci in raziskovanci kar zadeva različnost družbenih vlog. Razlike med raziskovalci kot akademskimi inte-

lekturalci in preostalimi udeleženci raziskave pogosto lahko postanejo zaviralni moment, ki lahko ogrozi uspešnost celotnega projekta. Takšen konkreten primer neke raziskave na vzgojno-izobraževalnem področju navaja P. Gstettner (Gstettner, 1976), ki je analiziral komunikacijske procese med znanstveniki (raziskovalci) in učitelji (raziskovanci) v neki raziskavi. Pravi, da so si »znanstveniki, zaznamovani s tradicionalnimi poklicnimi in privatnimi socializacijskimi procesi, sami v napoto pri uresničevanju idealno tipične paradigme akcijskega raziskovanja« (prav tam, str. 325). V omenjeni raziskavi so znanstveniki »practicirali klasično obliko 'pouka', bili so 'tipični učitelji'« (prav tam, str. 326). S svojimi znanstvenimi kompetencami in informacijami so preprosto zatrli spontanost in zgovornost učiteljev.

Opisani primer kaže, da je doseganje 'idealne pogovorne situacije' in diskurza, prostega gospodstvenih razmerij (herrschaftsfreier Diskurz – po Habermasu) na deklarativni ravni dosti enostavnejše kot v praksi in da si je nesmiselno zatiskati oči pred razlikami v družbenih vlogah med enimi in drugimi. Tudi takšne napetosti so nujen sestavni del akcijskih raziskav, saj kažejo na raznolikost družbene prakse. Njihovo zanikanje bi privedlo do prikrivanja resničnega stanja in vzpostavljanja navidezne nekonzistentnosti.

Skupina avtorjev berlinske Pedagoške visoke šole akcijskega raziskovanja ne vidi kot nove raziskovalne tehnologije ali novega raziskovalnega designa, ki bi ga lahko poljubno uporabljali za proučevanje družbene realnosti. Raziskovalnih principov, ki so jih razvili, ne smemo jemati kot neodvisnih napotkov za raziskovalne postopke. Ti principi so po mnenju avtorjev jezikovni izraz splošnega raziskovalnega koncepta, katerega ciljna usmerjenost je bistveno določena s principom udeležbe raziskovancev v procesu evalvacije raziskovalnih rezultatov.

ZAKLJUČEK

Obravnavanim avtorjem v tem poglavju bi lahko pripisali vsaj eno skupno točko, in sicer izhajanje iz načel kritične teorije družbe ter vzpostavljanje takšnih metodoloških principov v akcijskem raziskovanju, ki zagotavljajo uresničevanje osnovnih postulatov kritične teorije družbe: deobjektivizacijo, emancipacijo in ozaveščanje posameznika. Po mnenju B. Meseca so pisci akcijsko raziskovanje ideologizirali, saj so v njem videli »instrument osvobajanja in revolucioniranja temeljnih družbenih odnosov« (Mesec, 1993, str. 75). Tudi če metodologiji akcijskega raziskovanja niso dodali ničesar bistveno novega in so se po večini naslanjali na Lewinov koncept, jim vendarle ne moremo odreči prizadevanj za takšno raziskovalno strategijo (vsaj kar zadeva nazore Klüverja in Krügerjeve ter kolektiva avtorjev berlinske Pedagoške visoke šole), ki bi, ne glede na paradigmatično osnovo, združevala različne načine proučevanja družbene stvarnosti in služila njenemu spreminjanju.

3.5 AKCIJSKO RAZISKOVANJE KOT POSKUS POLITIZACIJE ZNANOSTI

Skupina nemških družboslovcev je leta 1979 v Frankfurtu izdala zbornik s temo akcijskega raziskovanja in mu dala pomenljiv naslov: *Akcijsko raziskovanje: hoja po vrvi brez mreže?* (Horn, 1979), ki v tem raziskovalnem pristopu še vedno vidi precejšnje prednosti v primerjavi s tradicionalno raziskovalno metodologijo, ker zaradi družbenega razvoja prestopa konvencionalne metodološke meje. Osrednji obravnavani problemi v zborniku nadaljujejo 'tradicijo' vprašanj, ki zadevajo utemeljitev glavnih postavk akcijskega raziskovanja: gre za probleme odnosa med teorijo in prakso, subjektom in objektom, ter znanostjo in politiko. Tudi avtorji v tem zborniku izhajajo iz stališč kritične teorije družbe, »vendar pa je v njem veliko več zadržanosti in kritičnih pomisli kot v pionirsko zagnanem Haagovem zborniku in veličinski novi paradigmatičnosti Moserja« (Mesec, 1993, str. 78).

3.5.1 POLITIČNI MOMENT V ZNANOSTI

Pod pojmom akcijsko raziskovanje sta se razvila dva, po metodah in ciljih precej različna raziskovalna koncepta (Kramer idr., 1979): prvi se je uveljavil predvsem na angloameriškem govornem področju, v okviru etabliranega družboslovnega raziskovanja. Zagovorniki tega koncepta poskušajo z novimi potmi v raziskovanju povečati njegovo sporočilnost in občutek za realne probleme. Kot razlog za takšna prizadevanja navajajo raziskovalci predvsem nezadovoljstvo z rezultati prevladujoče empirične družboslovne znanosti in iz tega izhajajočo potrebo po razvoju novih postopkov, ki so bolj prilagojeni reševanju družbenih problemov, oziroma po uporabi že uveljavljenih, a delno modificiranih empiričnih metod. Vendar se po mnenju *Kramerja in sodelavcev* vsi ti poskusi uvajanja ustrežnejših postopkov in uporaba zgolj modificiranih empiričnih metod uporabljajo edinole za vse bolj perfektano obvladovanje in nadzorovanje ljudi. Nesporno priznavajo, da gre za eno obliko akcijskega raziskovanja, kar kaže predvsem dejstvo, da si tudi zagovorniki tega koncepta prizadevajo za zmanjšanje distance med raziskovalci in objekti raziskav, vendar je njihov namen zgolj v pridobivanju zaupanja proučevanih skupin in posameznikov, da bi tako prišli do ustrežnejših podatkov (prav tam, str. 21–22).

Kot alternativna oblika zgoraj opisanemu konceptu se je razvilo akcijsko raziskovanje, ki se po mnenju njegovih zagovornikov, v temelju razlikuje od prvega. Tudi zagovorniki drugega koncepta si prizadevajo za čim pristnejše odnose z raziskovanci, vendar ne z namenom kasnejše manipulacije na osnovi pridobljenih podatkov, ampak v prid praktičnim družbenim spremembam, ki bodo omogočile izboljšanje družbenega položaja socialno zapostavljenih skupin. Akcijski raziskovalci pri tradicionalnem raziskovanju ne kritizirajo zgolj pomanjkljivega občutka za realnost in ideološko-manipulativne uporabe rezultatov s strani naročnika. Kritizirajo predvsem metode družboslovnega raziskovanja, ki odražajo družbena razmerja moči. Trdijo, da so »'poskusne osebe' obravnavane kot podgane, v razmerah, ki jim prepovedujejo možnost učenja. Lastna identiteta in svoboda, da bi se izrazili, tam nimajo prostora« (prav tam, str. 23).

Kvantitativno empirično družboslovno raziskovanje funkcionira torej kot tehnokratski instrument nosilcev oblasti, pri čemer so raziskovanci objekti, raziskovalci pa orodje, ki

služi interesom privilegiranih. Akcijsko raziskovanje ima predvsem to nalogo, da problematizira model etabliranega družboslovnega raziskovanja na vseh ravneh, še posebej na ravni metod in vloge znanstvenika. Ukvarjanje s predpostavkami, teorijami in družbenim vrednotenjem rezultatov prevladujoče znanosti na ravni ideološke kritike je po mnenju avtorjev premalo. Kritiki je potrebno podvreči predvsem raziskovalne postopke in metode ter njihove družbene posledice in jih nadomestiti z razvijanjem ustrežnejših alternativ.

Pri utemeljevanju postulatov akcijskega raziskovanja se Kramer in drugi ne razlikujejo od avtorjev, ki smo jih spoznali v prejšnjih poglavjih (prim. Moser, 1978, Haag, 1972, Klüver/Krüger, 1972 ...). Izpostavili so predvsem naslednje vidike (Kramer idr., 1979, str.26–29):

- Pri oblikovanju raziskovalnih vprašanj akcijsko raziskovanje izhaja iz potreb družbeno zapostavljenih in zatiranih skupin.
- Cilji akcijskega raziskovanja so v procesu učenja vseh udeležencev v raziskavi.
- Pomembno je prizadevanje za odpravo distance med raziskovalcem in raziskovanci.
- Akcijsko raziskovanje si prizadeva za takšno komunikacijo med udeleženci, v kateri bodo odpravljena prevladujoča gospostvena razmerja.
- Obstoječi kriteriji in standardi tradicionalne znanosti so pri akcijskem raziskovanju vprašljivi in prednost ima kriterij skladnosti med raziskovalno metodo in cilji raziskave, ki ga je poudaril že Moser (Moser, 1978).
- Vprašanje jezika predstavlja pri akcijskem raziskovanju posebno mesto. Jezik kot sredstvo komunikacije ne sme biti zgolj privilegij »posvečenih«, ki zaradi nerazumljivosti služi poglobljanju razlik med ljudmi, ampak mora pospeševati učenje in pridobivanje izkušenj vseh udeležencev v procesu raziskovanja.

Našteti postulati imajo skupne imenovalce s postulati, ki so jih opredelili tudi drugi obravnavani avtorji, vendar je v njih bolj prisoten moment ideološke kritike obstoječih družbenih razmer, ki temelji na vlogi in nalogah nepriviligiranih družbenih razredov, katerih glavni motiv delovanja je v spremembi in izboljšanju njihovega družbenega položaja. Kramer in sodelavci se zavedajo, da je znanost vpeta v družbeni aparat in služi reprodukciji obstoječega, vlogo akcijskega raziskovanja pa vidijo ravno v tem, da prepreči uporabo znanstvenih rezultatov izključno v korist vladajočih razredov, s tem ko poskušajo ukiniti razmejevanje oziroma čimbolj povezati znanost s prakso. Akcijsko raziskovanje je namenjeno politični akciji, njegov spoznavni interes je v prvi vrsti družbeno praktičen in šele nato znanstven.

Kramer in sodelavci v svojem prispevku sicer ne omenjajo akcijskega raziskovanja kot samostojne znanstvene paradigme, vendar iz njihovih načel lahko razberemo, da v akcijskem raziskovanju ne vidijo zgolj posebne (kvalitativne) metode, ampak širši raziskovalni pristop. Kljub kritiki kvantitativnega družboslovnega raziskovanja pa ostaja akcijsko raziskovanje pod okriljem obstoječega uveljavljenega raziskovalnega pristopa. Avtorji se zavedajo tudi težav pri izvajanju deklarativno postavljenih postulatov in ciljev akcijskega raziskovanja. Ugotavljajo predvsem to, da v praksi kljub prizadevanjem »znanstvenik ostaja znanstvenik« (prav tam, str. 30) in da je resnično enakopravna komunikacija med raziskovalci in ostalimi člani skupine možna le občasno. Tudi možnosti raziskovalca, da

bi bistveno prispeval k spremembi, predvsem k izboljšanju življenjske prakse proučevanih skupin, so omejene, in znanstvenik si glede tega ne bi smel delati nobenih iluzij.

Predvsem pa Kramer in njegovi sodelavci obravnavajo ambivalentnost vloge akcijskega raziskovalca, ki jo vidijo v tem, da se akcijski raziskovalec ne bi smel tako približati praksi, da bi pri tem znanstveni interes popolnoma stopil v ozadje in bi prevladoval zgolj praktični, obenem pa v dobrobit prizadetih znanstvenik ne sme zanemariti praktičnega interesa. V tem vidijo avtorji nevarnost »hoje po vrvi« (prav tam, str. 31). Na eni strani je ravno družbena vloga in zavest raziskovalca, da s komunikacijo in konfrontacijo z družbenimi skupinami le-te pripelje do ozaveščanja in delovanja, ki ga brez njegove pomoči najverjetneje ne bi bilo, na drugi strani pa mora raziskovalec obdržati določeno distanco do skupine, če se noče izgubiti v partikularnih interesih.

Aksijski raziskovalec mora torej krmariti med eksplicitno politično angažiranostjo in identifikacijo znanstvenika. Od tega, kako dobro bo opravil to nalogo, je odvisno, ali bo aksijski raziskovalni pristop zapadel v goli politični akcionizem oziroma bo njegovo poslanstvo zvedeno pod pritiskom empirično-analitičnega tehnologizma ali pa bo doseglo stopnjo družbene koristnosti s kvalitetnejšim pristopom in iskanjem ustrežnejših poti v znanosti.

3.5.2 RELEVANTNOST SPOZNANJ V PRAKSI AKCIJSKEGA RAZISKOVANJA

Gstettner (Gstettner, 1979) si je zastavil vprašanje, kakšnih pridobitev v spoznavnih procesih se lahko nadejamo, ko upoštevamo eno temeljnih pravil akcijskega raziskovanja, in sicer prepletenost znanstvenika z raziskovalnim poljem, in zakaj. Odgovor na to vprašanje je Gstettner oblikoval s tezo, da se s subjektivno in objektivno prepletenostjo akcijskega raziskovalca z raziskovalnim poljem razvije nov (oziroma vsaj kvalitativno drugačen) tip spoznanja, ki je povezan z izkušnjami o socialnih odnosih. Takšen tip spoznanja je relevanten tako za kritično družboslovje kot tudi za »refleksivno vsakdanjo prakso neznanstvenikov« (prav tam, str. 163–164). Povedano drugače, z akcijskim raziskovanjem dobimo neki drug tip oz. vrsto informacij, ki jih z metodami kvantitativnega raziskovanja ne bi.

V čem je torej specifičnost akcijskega raziskovanja? Po Gstettnerju so zanj značilne naslednje karakteristike (prav tam, str. 164–165):

- Kot teoretično-empirični postopek akcijsko raziskovanje kritizira pravilnost spoznanj, pridobljenih v okvirih tradicionalnega družboslovja, in kot normativni, v dejanja usmerjeni postopek, kritizira tudi relevantnost tradicionalnih družboslovnih metod.
- Kot kritična praksa sledi akcijsko raziskovanje cilju, da z družbenim angažmajem spozna in uporabi možnosti za spremembe, ki omogočajo podrejenim družbenim razredom izboljšanje njihovih življenjskih pogojev.

Izvedba tega programa naleti na praktične omejitve, ki so povezane deloma z družbeno-institucionalnimi okviri, deloma pa z individualnimi in situacijskimi pogoji. Gstettner se osredotoči predvsem na raven individualnih in situacijskih pogojev, da bi »pokazal subjektivno relevantnost raziskovalno-logičnih struktur« (prav tam, str. 165).

Pri raziskovanju, kjer imamo opraviti z ljudmi kot proučevanimi 'objekti', se nikakor ne moremo izogniti stikom, ki so lahko bolj ali manj intenzivni, v vsakem primeru pa raziskovalca izpostavljajo 'protiopazovanju' (Gegenbeobachtung) objekta (prav tam, str. 166). Medtem ko se opazovanje v naravoslovju vedno odvija enosmerno, se znanosti, ki proučujejo človeško vedenje, soočajo z recipročnim informacijskim pretokom: raziskovalec opazuje raziskovanca in postavlja, sprejema ali zavrača hipoteze, toda tudi raziskovanec dela določene zaključke na podlagi raziskovalčevega vedenja in svoje vedenje prilagaja pričakovanjem raziskovalca. V družboslovnem raziskovanju ni mogoče vzpostaviti takšne situacije, kjer bi lahko popolnoma izključili možnost, da opazovana oseba opazovalca ne zaznava oziroma se ne zaveda, da se nahaja v opazovani situaciji.

Fenomen 'protiopazovanja' oz. recipročnega opazovanja poimenuje Gstettner »prepletenost zaznavanja« (Wahrnehmungsverschränkung) (prav tam, str. 166), katerega upoštevanje je za znanost pomembno, saj imamo opraviti s pojavom, ki ga najdemo v vsakdanji komunikaciji. Metodološki standardi kvantitativne empirične znanosti, ki izhajajo predvsem iz tega, da je objektivnost pridobljenih podatkov tem večja, čim bolj je raziskovalcu uspelo ostati neopažen, so seveda v nasprotju s postavljenjo trditvijo.

Empirično-analitična znanost nalaga znanstvenikom, ki raziskujejo v skladu z njenimi metodološkimi postulati, težko nalogo: pri opazovanju naj se vzdržijo vsakršnih človeških vzgibov in potlačijo vse subjektivne impulze, razen tistih, ki so relevantni za raziskovalni postopek. Gstettner seveda opozori na utopičnost takšnega metodološkega ideala (prav tam, str. 168), čeprav se mu poskušajo znanstveniki približati tako, da povečujejo socialno distanco do proučevanega objekta s pomočjo dveh strategij: ali odrekajo opazovanemu predmetu specifičen človeški status (da je družbeno bitje z zavestjo), ali pa lastni status interpretirajo kot 'zunajdružben', pri čemer misli Gstettner najverjetneje na znanstvenikovo popolnoma nevtralno pozicijo v odnosu do proučevanega polja.

Dejstvo, da se raziskovalci od svojih 'objektov' distancirajo in zavzemajo bolj ali manj »zunajčloveški' opazovalni položaj« (prav tam, str. 172), postaja vir nezavednega strahu, ki sproža vrsto kompenzacijskih in obrambnih mehanizmov. Raziskovalec, ki se zave svojega 'nadrejenega' in hkrati tudi privilegiranega položaja, ki ga povzročajo takšni asimetrični odnosi, se znajde v precepu: s tem, ko vzdržuje svoj privilegirani položaj, obenem vzdržuje tudi družbeni status quo, pri tem pa je izpostavljen kritiki objekta, ki se kaže v obliki protestnih reakcij proučevanih oseb.

Gstettnerjevo pojmovanje odnosov med raziskovalci in raziskovanci v pogojih empirično-analitičnega raziskovanja je po našem mnenju vendarle preveč ekstremno, ko poudarja popolno distanciranje raziskovalca od raziskovanca. Ta je nenazadnje njegov sočlovek in ga je nemogoče obravnavati zgolj kot 'objekt', pri tem pa dobesedno izključiti oziroma zreducirati kakršnekoli človeške stike do najmanjše možne mere.

Izhod iz omenjene situacije vidi Gstettner v konceptu akcijskega raziskovanja. Akcijski raziskovalec izhaja pri vseh stikih v raziskovalnem polju iz predpostavke, da je 'protiopazovanje' sestavni del raziskovalnega procesa in mora biti kot takšno pri raziskovanju prisotno. Izhajajoč iz tega, se akcijski raziskovalec zavestno izogiba vsakršnemu metodološkemu angažiranju, da bi se pred protiopazovanjem obvaroval. Ravno nasprotno: priza-

devati si mora za čim uspešnejše vžvljanje v raziskovalno polje in se prepustiti interakciji, ki vlada v vsakdanjem življenju proučevane skupine, ter tako pridobivati potrebne podatke (prav tam, str. 174–175).

Akcijsko raziskovanje naj bi bilo torej v nasprotju z tradicionalnimi metodami zbiranja podatkov bolj prežeto z medčloveškimi kontakti. Raziskovalec naj bi zapustil svojo pozicijo distanciranega opazovalca in razvil v odnosu do raziskovanca čim več empatije, kar obema daje najboljše možnosti za učenje v procesu raziskovanja.

Čeprav tudi ta pristop ne more preprečiti popačenja podatkov ali oblikovanja napačnih spoznanj, je možna rešitev vendarle v tem, da se vsi udeleženci v raziskovalnem procesu permanentno soočajo z obrambnimi mehanizmi, ki lahko pripeljejo do napačnega razumevanja in interpretiranja podatkov in težijo k temu, da podatke kar se da nepopačeno in 'objektivno' zaznavajo in sprejemajo.

Priznavanje obrambnih mehanizmov kot metodološko prikritih reakcijskih konstruktov je lahko po Gstettnerjevem mnenju znanstveno produktivno, ker pridobimo še dva dodatna vira podatkov, in sicer z analizo motenj in protestnih reakcij. Kot eno od možnih motenj navaja avtor spremenjeno identiteto raziskovalca, ki se v akcijski raziskavi odreče svoje 'stare' vloge in sooči s svojo novo vlogo tako vse udeležence kot tudi samega sebe. Gstettner navede dva primera: v prvem se sam raziskovalec ni mogel spriznati s svojim novim položajem v raziskovalni skupini. Ni več obvladal situacije, ki se mu je nenadoma zazdela prenaporna in je reagiral nanjo tako, da je zbolel. Drugi primer, ki ga opisuje Gstettner, je povezan s težavami, ki so jih imeli raziskovanci s sprejemanjem raziskovalcev v njihovih novih vlogah, ker so jih imeli enostavno za nekompetentne, ko so se odrekli svojim avtoritarnim pozicijam vsevedov (prav tam, str. 176–178). Poglobljena analiza in diskusija vseh udeležencev o tem, kaj se je pravzaprav zgodilo in zakaj so reagirali tako, kot so, seveda lahko pripelje do konstruktivnih zaključkov, ki predstavljajo osnovo za nadaljevanje akcijske raziskave na temelju bolj razčiščenih pozicij zaradi dodatno pridobljenih podatkov oziroma zaradi ozaveščenja spornih reakcij.

Naloga akcijskega raziskovalca je izhajati iz tega, »da se ljudje, ki delujejo v raziskovalnem polju, ne le v vsakdanji praksi kompetentno vedejo, ampak da znajo pojasniti svoja dejanja na način, ki je za njih relevanten« (prav tam, str. 184). Akcijski raziskovalec je tisti, ki posreduje v raziskovalnem polju, in njegova intervencija se odraža v tem, da nenehno izziva udeležence k interpretaciji smisla lastnih dejanj, obenem pa sam konfrontira lastne interpretacije z dobljenimi, kar pa mu posledično preprečuje odmik od realne situacije v raziskovanem polju.

Pri ozaveščanju smisla lastnih dejanj se udeleženci raziskave po Gstettnerjevih izkušnjah razlikujejo od raziskovalcev. Vendar naloga akcijskega raziskovalca ni v tem, da v procesu refleksije vsiljuje ostalim udeležencem lastno interpretacijo smisla nekega dejanja, ampak mora najti način, da s skupnim delovanjem z raziskovanci le-te pripelje do dojetja razlik med pojavom in bistvom, med subjektivno interpretacijo in objektivnim podatkom.

Pri reševanju zgoraj opisanega problema naletimo na vprašanje komunikacije med vsemi udeleženci. Komunikacijske kompetence raziskovalca se razlikujejo od tistih, ki jih posedu-

jejo raziskovanci in raziskovalec se kaj hitro lahko znajde v situaciji, ko je svojim sogovornikom nadrejen, obenem pa njegove kompetence delovanja v raziskovalnem polju niso na isti ravni kot kompetence ostalih udeležencev, ki jim je situacija v raziskovalnem polju vendarle bolj poznana in ji je njihova dejavnost bolj prilagojena. »Komunikacijski deficit«, kakor takšno nesimetrično komunikacijo poimenuje Gstettner (prav tam, str. 189), se pojavlja v prvi vrsti na strani raziskovalcev, ki pogosto sploh ne dojemajo raziskovančeve interpretacije smisla dejanj in njihove poskuse dialoga zatrejo, zaobidejo ali enostavno razvrednotijo.

Pomanjkanje senzibilnosti v komunikaciji predstavlja za akcijsko raziskavo hudo oviro, premagovanje le-te v realni situaciji pa seveda ni preprosto. Gstettner se sicer zavzema za vzpostavitev polne simetrične komunikacije med raziskovalci in raziskovanci, da bi tako ustvarili pogoje, v katerih bi analizirali in razreševali vse motnje in negativne reakcije ter omogočili uspešno reflektiranje interpretacij pomena njihovih dejanj. Zgolj deklarativno zastavljeni cilji o enakopravni komunikaciji, ki bo vzpodbujala emancipacijo posameznikov in njihovo ozaveščanje, se v praksi pogosto izrodijo v svoje nasprotje. Gstettner daje o tem kar nekaj dokazov v obliki zapisanih dialogov med udeleženci raziskave, ki so dosegli ravno nasprotno od zaželenega učinka (primera 16. in 17. ; prav tam, str. 191–194).

Gstettner si je na začetku zastavil vprašanje, kaj lahko po podatkovni plati prinese akcijsko raziskovanje, predvsem kar zadeva novo kvaliteto odnosov med raziskovalci in raziskovanci. Odgovoril je nanj s pomočjo navezave na dognanja psihoanalize. Poudaril je predvsem vzpostavitev takšnih odnosov, v katerih bo možna poglobljena analiza obrambnih mehanizmov, ki jih pri vseh udeležencih sprožajo njihove na novo konstituirane vloge v procesu raziskovanja. V tem vidu Gstettner dva nova vira podatkov, ki služita produciranju kvalitetnejših spoznanj. Akcijsko raziskovanje mora torej vključevati kreativni nadzor nad psihičnimi procesi, ki jih samo vzpodbuja z vzpostavljanjem stikov v raziskovalnem polju, da bi tako dosegli čim bolj nepopačeno in objektivno predstavo o družbenih odnosih.

ZAKLJUČEK

Avtorji, ki smo jih obravnavali v tem poglavju, so v določenih pogledih bolj kritični do akcijskega raziskovanja od piscev v Haagovem zborniku oziroma od Moserjevega poskusa oblikovanja samostojne družboslovne paradigme. Že iz samega naslova zbornika lahko sklepamo, da se sprašujejo o tem, ali je nevarnost 'hoje po vrvi brez mreže' tako velika, da se konceptu akcijskega raziskovanja lahko kaj kmalu zgodi, da bo zdrnil iz vrtočlavih višin uspešnosti, ki mu jo pripisujejo nekateri, in se znašel na realnejših tleh.

Akcijsko raziskovanje še vedno predstavlja možnost za večjo politizacijo posameznika in znanosti, za njun izstop iz anonimnosti in zaprtih prostorov univerz in inštitutov, vendar je pri obravnavanih avtorjih ta misel razbremenjena 'revolucionarnega' naboja in prežeta z bolj realnimi pogledi na povezanost med znanostjo in družbo oz. znanostjo in politiko. Odnosov, ki vladajo med njima, ni mogoče enostavno odmisлити, ampak je potrebno dane družbene pogoje upoštevati in iskati alternativne poti.

Da namen akcijskega raziskovanja ni zgolj v politični akciji, ampak ga poleg praktičnega interesa vodijo tudi spoznavni cilji, je poudaril predvsem Kramer. Izpostavil je kritiko kvantitativnih metod in poudaril pomen akcijskega raziskovanja za emancipiranje

posameznika in odpravljanje neenakopravnih odnosov v raziskovanju. Prednost pa je dal spoznavnemu interesu pred praktičnim. Pomembna je tudi njegova ugotovitev, da akcijski raziskovalni pristop ni uporaben za vse probleme na področju družboslovja. S tem je hkrati izključil možnost, da bi akcijsko raziskovanje lahko predstavljalo novo paradigmo družboslovnega raziskovanja.

Vprašanje o relevantnosti dobljenih podatkov s pomočjo empiričnih metod je privedlo Gstettnerja do ugotovitve, da kvalitativnejši pristopi v raziskovanju lahko prispevajo tudi nove podatkovne vire, ki so odvisni od komunikacijskih kompetenc udeležencev.

Kritika tradicionalnih metodoloških standardov in empirično-analitičnega raziskovanja nasploh sama po sebi še ne zagotavlja uspešnosti koncepta akcijskega raziskovanja. Kritika sicer pojasnjuje drugačne poglede in načine raziskovanja akcijskih raziskovalcev, vendar samega akcijskega raziskovanja ne more utemeljiti. Po mnenju Rammstedta (Rammstedt, 1979) akcijsko raziskovanje še vedno dolguje dokaz za to, »da so družbena področja, ki jih zajema, tisto značilno posebno v prevladujočih družbenih odnosih« (prav tam, str. 42). Tudi akcijskemu raziskovanju bi zaradi njegovega opiranja na tradicijo kritične teorije lahko očitali, da kot družbena nasprotja sprejema in proučuje samo tisto, kar je kritična teorija razpoznala kot protislovja v družbi.

3.6 KLAFKIJEV POSKUS ZDRUŽITVE METODOLOŠKIH PRINCIPOV KVANTITATIVNE EMPIRIČNE ZNANOSTI IN KONCEPTA AKCIJSKEGA RAZISKOVANJA

V dosedanjih analizah različnih avtorjev smo pri večini zasledili tezo, da se akcijsko raziskovanje uporabi empirično-analitičnih metod ne more povsem izogniti, vendar morajo biti metode za potrebe akcijskih raziskav primerno modificirane, vsaj kar zadeva zagotavljanje osnovnih standardov koncepta akcijskega raziskovanja (tukaj mislimo predvsem na partnerski odnos med raziskovanci in raziskovalci, ki ne sme veljati za 'variablo mo-tnje'). Nekateri avtorji (npr. Moser, Klüver/Krüger) so akcijsko raziskovanje stilizirali kot alternativo klasični raziskovalni metodologiji in sicer v želji po iskanju boljših rešitev, ki bi prispevale k večji povezavi teorije in prakse. Ravno na tem področju je tradicionalna znanost namreč s svojim arsenalom metod in strogimi standardi zatajila. Sporazumevanje med zagovorniki kvantitativnega raziskovanja in akcijskimi raziskovalci se je zdelo na metodološki ravni skoraj nemogoče, kajti prvi so drugim očitali neznanstvenost, drugi prvimi pa neuspešnost pri reševanju konkretnih problemov prakse.

Med prvimi, ki so poskušali utemeljiti združitev kvantitativne in akcijske metodologije, je prav gotovo pedagog **Klafki**, ki je s svojo izjavo, da je »aksijsko raziskovanje oblika empiričnega pedagoškega raziskovanja« (Klafki, 1973, str. 488) naletel na ostre kritike predvsem pri zagovornikih kritične teorije (npr. Radtke, 1975, glej Wellenreuther, 1976, str. 346–349).

Po Klafkiju obstajajo tri temeljne značilnosti akcijskega raziskovanja, ki se v osnovi ne razlikujejo od postulatov, ki so jih tako ali drugače, s poudarki bolj na enih ali drugih točkah, izpostavili tudi drugi avtorji (Klafki, 1973, str. 488):

- Akcijsko raziskovanje se v svojem spoznavnem interesu, in s tem v postavljanju znanstvenih vprašanj, od vsega začetka navezuje na družbeno oz. pedagoško prakso; s konceptom akcijskega raziskovanja je odnos med teorijo in prakso postavljen v nov položaj in sicer predvsem zato, ker je praksa, ki jo proučujemo, od vsega začetka tista, ki se spreminja pod vplivom raziskovalne prakse. Akcijsko raziskovanje je torej inovacijsko raziskovanje, ki je vključeno v inovacijski proces.
- Akcijsko raziskovanje služi reševanju problemov. Njegova glavna naloga je, da neposredno poseže v prakso in ne šele po izvršenem raziskovalnem procesu. Odprto mora biti za sprotno delovanje v praksi in za zastavljanje raziskovalnih vprašanj med samim raziskovalnim procesom.
- V akcijski raziskavi na neki stopnji zavestno in z določenim ciljem opustimo ločevanje med raziskovalci in praktiki v akcijskem polju, v prid čim boljšemu sodelovanju v raziskovalnem procesu.

Kot smo že zapisali, Klafki zagovarja tezo, da je akcijsko raziskovanje oblika empiričnega pedagoškega raziskovanja, vendar hkrati opozarja, da empiričnega raziskovanja ne smemo razumeti kot izključujoče alternative hermenevtičnim metodam, ampak ravno v povezavi z njimi. Vodilni princip empiričnega raziskovanja bi po ustaljenem prepričanju lahko formulirali takole: raziskovalci z uporabo metod in zastavljenimi raziskovalnimi vprašanji raziskovanih objektov med samim procesom ne bi smeli spreminjati. Seveda je praksa empiričnih raziskav pokazala, da se takšnim 'motnjam' ne da izogniti, zato pa jih je potrebno obravnavati kot 'moteče spremenljivke' in jih upoštevati pri evalvaciji rezultatov (prav tam, str. 489).

Ko se raziskovalci lotijo akcijske raziskave, tako da zavestno in z določenimi cilji posežejo v raziskovalno polje z namenom njegovega spreminjanja, naletijo na določeni točki na navedeni metodološki postulat empiričnega raziskovanja in ga seveda 'kršijo'. Na tej točki zagovorniki klasičnega empiričnega raziskovanja ugovarjajo akcijskemu raziskovanju z argumentom: kako lahko akcijska raziskava zagotovi objektivne, tj. intersubjektivno preverljive rezultate, če se odpoveduje principu čim strožje ločitve med subjektom in objektom raziskave?

Klafkijev odgovor na to vprašanje izhaja iz stališča, da je principialna nezdružljivost akcijskega in tradicionalnega raziskovanja, ki temelji na ločitvi subjekta in objekta, nesmiselna, kakor je narobe razumljena tudi vloga akcijskega raziskovanja kot absolutno alternativnega koncepta empiričnemu raziskovanju. Takšno alternativno zoperstavljanje šteje Klafki za »abstraktno in neplodno, in sicer iz dveh razlogov« (prav tam, str. 490):

- Upoštevanje in modificiranje kriterijev klasičnega empiričnega raziskovanja oziroma njihovo nadomeščanje z drugimi metodološkimi kriteriji je odvisno od vsakokratnih raziskovalnih vprašanj in postavljenih ciljev raziskave in od strukture proučevanega polja.
- Potrebno je pokazati in utemeljiti, kakšne so možnosti raziskovalnih postopkov in faz v konceptu akcijskega raziskovanja in kako se v metodološki izpeljavi delno ali pa sploh ne razlikujejo od klasičnega empiričnega raziskovanja. Izhajajoč iz tega dobijo postopki klasičnega empiričnega raziskovanja v povezavi s postulati akcijskega raziskovanja nov smisel oziroma novo kvaliteto.

Klafki tendenco po povezovanju dveh konceptov, ki se zdita za večino predstavnikov ene ali druge raziskovalne strategije nezdružljiva, opre na svoje raziskovalne izkušnje in kljub možnim ugovorom proti akcijskemu raziskovanju vidi njegove prednosti v tem, da bo ravno ta koncept premostil razkorak med znanstvenim raziskovanjem in prakso. Na ta vidik so sicer opozarjali vsi do sedaj obravnavani avtorji, vendar so le-ti v akcijskem raziskovanju videli predvsem alternativo, ki mora preseči prevladujočo kvantitativno empirično metodologijo.

Prednosti, ki jih Klafki poudari pri akcijskem raziskovalnem konceptu, so predvsem v možnostih za učenje, ki jih nudi vsem udeležencem. Projekte akcijskega raziskovanja lahko označimo kot »kompleksne, odprte in reflektivne učne procese; to nam obenem kaže, zakaj mora biti akcijsko raziskovanje za pedagogiko še bolj pomembno kot za ostale antropološke in družboslovne znanosti« (prav tam, str. 499). Raziskovanje torej Klafki razume kot učenje, ki poteka v samem procesu spreminjanja, kajti raziskovalna dejavnost ne vpliva samo na prakso, tako da jo spreminja, ampak vključuje tudi pripravljenost vseh udeležencev, da se učijo iz sprememb, ki jih takšno raziskovanje povzroča. S tem misli Klafki predvsem na spreminjanje in preoblikovanje začetnih hipotez in raziskovalnih vprašanj, lahko celo večkrat med celotnim projektom. Pripravljenost za spremembe, za stalno preverjanje problemske interpretacije zadeva tudi predvidene raziskovalne instrumente in način ter čas njihove uporabe. Kriterij za vedno nove odločitve so inovacijski cilji, za katere so se raziskovanci in raziskovalci sporazumeli.

Spremembe, ki se odvijajo med celotnim raziskovalnim procesom, so torej vezane na spoznavni interes akcijskega raziskovanja. Zagovorniki akcijskega raziskovanja poudarjajo, da znanosti ne smemo razumeti kot vrednotno nevtralne instance, ki daje svoje rezultate na razpolago za poljubno uporabo. Družbenokritično usmerjeno akcijsko raziskovanje se obrača proti tehnološkemu razumevanju znanosti in proti vsaki nekritični uporabi znanstvenih rezultatov in postopkov. Od znanosti se zahteva samorefleksija lastnih vrednotnih predpostavk in utemeljevanje ter upravičenost ciljev, ki jim služi. Klafki pa opozarja na previdnost (prav tam, str. 502–504), kajti četudi je namen akcijskega raziskovanja v njegovi družbeni angažiranosti in emancipaciji posameznika in družbenih skupin ter spreminjanju družbenega okolja, lahko zaradi nedoločenosti in sprotnega spreminjanja raziskovalnih ciljev pride tudi do zlorab.

Kot pedagog je Klafki še posebej izpostavil položaj šolskih praktikov, ki sodelujejo v akcijskih raziskavah. Le-ti ne smejo biti primarno v vlogi raziskovalnega objekta in tudi ne v vlogi zgolj »izvedbenega organa« (prav tam, str. 504) pedagoških inovacijskih ukrepov, ki bi bili načrtovani brez njihovega sodelovanja. Položaj šolskih praktikov je definiran kot enakopraven odnos, v raziskovanje se morajo vključiti kot enakopravni partnerji v procesu odločanja in izvajanja raziskave, s tem pa jim seveda pripada določena mera odgovornosti za učinkovitost in uspešnost le-te.

Tudi Klafki vidi torej pomembno metodološko spremembo v primerjavi s kvantitativnim empiričnim raziskovanjem v na novo definiranim odnosu med raziskovalci in v tem primeru šolskimi praktiki. Ta odnos na relaciji subjekt – subjekt lahko razumemo predvsem tako, da naloge raziskovalcev in praktikov ne smejo biti principialno vezane na različne vloge, ampak morajo raziskovalci do določene mere postati nosilci prakse in tako preko

odločanja, načrtovanja in spreminjanja nosijo osebno soodgovornost za prakso. Na drugi strani veljajo podobne zahteve tudi za praktike, ki, kar zadeva raziskovalna vprašanja in hipoteze ter uporabo raziskovalnih postopkov, pridobijo pravico soodločanja in z njo tudi svoj del odgovornosti za uspešnost raziskovalnega procesa.

Projekti akcijskega raziskovanja imajo po Klafkijevem mnenju predvsem ta cilj, da praktikom v inovacijskem in raziskovalnem procesu posredujejo nove kvalifikacije, nove kompetence, na podlagi katerih praktiki kvalitativno izboljšajo svoje delo in s pomočjo pridobljenega znanja svoje delo podvržejo samokontroli in nadaljnjemu razvoju. V idealno izpeljani akcijski raziskavi odločajo raziskovalci in praktiki načeloma skupaj, na temelju »enakih metodoloških kompetenc o vseh znanstvenih vprašanjih in vseh postopkih, ki bodo uporabljeni« (prav tam, str. 505). Klafki se zaveda, da takšna idealna situacija obstaja zgolj na deklarativni ravni in da zaradi neenakosti predhodnih izkušenj in kvalifikacij ni izvedljiva v praksi. Vsekakor pa obstaja imperativ, ki ga morajo upoštevati predvsem raziskovalci, da pred praktiki v akcijskih raziskavah ne smejo obstajati nikakršne skrivnosti in da nobeni raziskovalni postopki ne smejo biti uporabljeni proti volji praktikov. To pa za Klafkija ne pomeni, da bi morali izključiti vse postopke zbiranja podatkov, ki jih pozna kvantitativna metodologija. Nasprotno, le-ti dobijo novo kvaliteto s tem, ko postanejo instrumenti samokontrole, samovodenja in samoozaveščenja praktikov in omogočajo njihovo vedno večjo neodvisnost (prav tam, str. 504–505). Kako ta cilj doseči, nam Klafki podrobneje ne navaja in tudi ne pove, katere so tiste metode in postopki zbiranja podatkov, ki se lahko modificirajo v skladu s tem ciljem.

V zvezi z zahtevo načelne enakopravnosti med raziskovalci in praktiki se pojavi še ena zahteva, in sicer ta, da se v raziskovalni projekt nobena od skupin ne sme vključiti z že izoblikovanim konceptom, ki ga druga stran ne bi mogla kritično proučiti in šele na podlagi konstruktivne kritike sprejeti. Klafki misli tukaj seveda predvsem na kontekst nastajanja raziskovalnih hipotez. Konkretizacija hipotez in ciljev raziskav ni samo deduktivni postopek, ampak gre za to, da se partnerji v diskusiji vedno znova trudijo za doseganje dogovorov, katerim ciljem se bodo približali in s katerimi raziskovalnimi postopki jih bodo dosegli (prav tam, str. 512–513).

Klafki v tem načelu vendarle kritizira tradicionalno empirično metodologijo, ki na postavkah kritičnega racionalizma pristaja na deduktivnem izvajanju raziskovalnih hipotez, in obenem podpre princip Moserjevega diskurza kot temeljne instance akcijskega raziskovanja. Vsaj del raziskovalnih vprašanj in instrumentov se razvija šele v procesu akcijskega raziskovanja in niso določeni vnaprej. Klafki v svojem razumevanju koncepta akcijskega raziskovanja poudarja predvsem fazo konstrukcije raziskovalnih hipotez, manj pa fazo evalvacije. Načelo, da naj vse spremembe izhajajo iz potreb prakse, se lahko sprevrže v alibi za akcionizem, ki mu posledično sledi izguba vsakršne možnosti za prenos izsledkov v druge podobne situacije.

Empirično-analitično raziskovanje je bilo deležno očitkov, da z uporabo tehnik in metod zbiranja podatkov izolira posamezne spremenljivke in jih obravnava iztrgane iz celotnega raziskovalnega polja, na tak način pa ne zajame celote in ne pridobi celostnega pogleda o povezavah in odnosih v proučevanem polju. Akcijski raziskovalci so zagovarjali ravno nasprotno pot in sicer zajetje celote, celosten pristop k obravnavanemu problemu z vklju-

čitvijo vseh delujočih faktorjev. Vendar je prav Klafki opozoril na to, da je potrebno zaradi kompleksnosti raziskovalnega polja proučevati samo tiste segmente, ki vodijo k razrešitvi problemske situacije. Potrebna je torej redukcija spoznavnega interesa, ker v nasprotnem primeru lahko pride do nepreglednosti in zgolj površinske obravnave problema.

Raziskovanje (Klafki misli predvsem na raziskave v šolstvu) je usmerjeno k spremembam. Vse, ki jih neka raziskava kakor koli zadeva (financerji raziskave, raziskovalci, praktiki, učenci ...) pričakujejo od nje izboljšanje situacije, ki je veljala za problemsko. To pričakanje, da raziskovanje pripomore k izboljšanju dela v šolskem polju, se uresničuje tudi takrat, ko raziskovanje poteka v skladu s principi tradicionalne znanosti, ko gre torej za upoštevanje npr. vrednotne nevtralnosti in težnje po objektivizaciji, za uporabo empiričnih metod in kvantitativno obdelavo podatkov. Po Klafkijevem prepričanju obstajajo med obema poloma (med tradicionalnim in akcijskim raziskovanjem) vmesne oblike in kombinacije. Napačna bi bila domneva, da je raziskovanje lahko uspešno, če je uporabljen samo en tip raziskovanja. Noben od obeh ne more nadomestiti drugega, ker »imata oba na eni strani očitne meje, na drugi pa specifične možnosti« (Klafki, 1983, str. 286). Fleksibilnost pri uporabi dobrih strani vsakega od raziskovalnih konceptov je gotovo odvisna tudi od metodološke fleksibilnosti znanstvenika. Raziskovalec, ki mu je prvi cilj izboljšanje problemske situacije, bo najverjetneje posegel po tistih poteh in metodah raziskovanja, ki bodo omogočile največ uspeha.

Klafkijevi pogledi se torej še najbolj oddaljujejo od purističnega razumevanja metodologije akcijskega raziskovanja in se približujejo tezi o kompatibilnosti kvantitativnih in kvalitativnih metodoloških pristopov. Kombiniran model med akcijskim raziskovanjem in kvantitativno metodologijo poteka v vseh fazah raziskovalnega procesa, od postavitve raziskovalnih vprašanj in hipotez preko zbiranja podatkov in njihove analize in interpretacije. Klafki sicer ne pokaže eksplicitno, v katerih fazah gre bolj za sekvenčni in v katerih bolj za paralelni raziskovalni model (o kombiniranih modelih smo pisali v poglavju 2.3.1 in 2.3.2), vendar je to zaradi narave metodologije akcijskih raziskav pravzaprav tudi nemogoče, ker ne gre za standardizirane metodološke postopke, ampak bolj za vodilne principe akcije in refleksije, po katerih naj bi se akcijska raziskava odvijala.

3.7 AKCIJSKO RAZISKOVANJE KOT PROCES SPREMINJANJA PRAKSE

Pod geslom 'učitelji kot raziskovalci' se je na angleškem govornem področju razvila smer akcijskega raziskovanja, ki se v nasprotju s konceptom akcijskega raziskovanja v nemško govorečih deželah odlikuje po dosti bolj neposredni navezavi na prakso. Moser sicer opozarja, da močna profesionalizacija in avtonomizacija prakse lahko pripelje do tega, da se ta profesionalizirana praksa preveč izključi in poskuša ustvariti neke vrste 'paraznanost' (Moser, 1995, str. 208), vendar zaradi očitne pragmatičnosti tega koncepta in njegove uspešnosti ter razširjenosti takšni ugovori ne dobijo prevelike podpore.

Ta koncept akcijskega raziskovanja se navezuje na vsakdanjo prakso predvsem učiteljev, manj pa na teoretične probleme, kot jih definira znanstvenik raziskovalec v okviru dolo-

čene discipline. V tem se kaže pragmatični značaj tega koncepta, ker gre pri njem v osnovi za raziskujoče učenje, obenem pa zavrača akademsko znanstvenost, kadar le-ta preveč vsiljuje praktikom svoje koncepte, namesto da bi procese refleksije izvajala iz prakse in v skladu z njo.

Od kod izvirajo razlike med akcijskim raziskovanjem na nemško govorečem področju in 'novim' konceptom (prav tam, str. 210–211)?

1. Nemški raziskovalci so bili vse preveč osredotočeni na teorijo in sistematično mišljenje; cilji in ideje so se zanje že pred vstopom v prakso izkazali kot 'pravilni'. V nasprotju s tem pa obstaja pri angleških raziskovalcih močnejše 'entelehetično' zaupanje v procese, dinamiko, evolucijski razvoj in hipoteze, tudi takrat, kadar se te na koncu izkažejo za napačne. Védenje, iz katerega izhajajo 'novi' akcijski raziskovalci, temelji na njihovem osebno konstruiranem védenju in manj na generaliziranem (posplošenem) védenju, ki je bilo produkt diskurzov družboslovnih znanosti.

2. Akcijsko raziskovanje na nemškem govornem področju je favoriziralo simetrično komunikacijo in kooperacijo med teoretiki in praktiki. V angleški tradiciji pa je bilo v nasprotju s tem že uveljavljeno dejstvo, da se učitelji in vzgojitelji svoji odgovornosti za vzgojno-izobraževalni proces ne morejo odreči: »Če hočemo biti dosledni, so učitelji akcijski raziskovalci in ne zunanji raziskovalci, ki z njimi sodelujejo. Etični kodeks mora zagotavljati, da si zunanji agenti akcijskega raziskovanja, katerega nosilci so učitelji, ne bodo prilastili« (Altrichter in Gstettner, 1993, str. 352).

3. Ko govorimo o razlikah med obema 'tipoma' akcijskega raziskovanja, je potrebno upoštevati tudi kontekst izobraževalnega sistema, v katerem je vsaka od tradicij akcijskega raziskovanja nastajala. Decentralizirani sistemi, kakršne najdemo v Angliji, so po navadi bolj pluralistični, bolj usmerjeni na lokalne iniciative in pogajanja. 'Radikalizem' akcijskega raziskovanja na nemško govorečem področju, ki ocenjuje institucije skoraj izključno s stališča interesa po radikalnih spremembah, je povezan z ustrezno administrativno kulturo, tako kot pragmatizem angleških akcijskih raziskovalcev.

4. Angleški akcijski raziskovalci kažejo večje zaupanje v sposobnosti učiteljev za samostojno delovanje in konstruktiven razvoj. Tako so v Nemčiji in Avstriji učitelji državni uslužbenci, ki so dokaj tesno vključeni v birokratski sistem, brez večjih možnosti za lastne iniciative in nadaljnji razvoj. Nemško govoreči akcijski raziskovalci so povrh tega na učitelje gledali kot na »dvojljive tovariše« (prav tam, str. 353), katerih vsakdanje védenje je bilo prežeto z napačno zavestjo o razmerjih, ki vladajo v družbi. Bolj sproščen odnos med teoretiki in praktiki v raziskovanju učiteljev je v nasprotju z akcijskim raziskovanjem na nemškem govornem področju prinesel bistven napredek. Ta koncept je bil bolj uspešen pri tem, da je učitelje uveljavil in jih postavil v središče kot samozavestne raziskovalce lastne prakse. Postali so nadzorniki »nad začetkom, vodenjem in zaključkom raziskovalnega procesa« in bili tako primorani »nositi tudi posledice svojih odločitev« (Altrichter in Posch, 1990, str. 270).

To 'novo' akcijsko raziskovanje nas postavlja pred vrsto dilem. Prva je vsekakor ta, da je akcijsko raziskovanje že vseskozi izpostavljeno kritikam, češ da je 'neznanstveno', ker ne

upošteva tradicionalnih metodoloških standardov. Zagovorniki koncepta akcijskega raziskovanja na nemškem govornem področju so ga poskušali utemeljiti na postulatih kritične teorije in ga etablirati kot alternativno paradigmo družboslovnega raziskovanja, s tem ko so težili k oblikovanju alternativnih standardov in kriterijev za znanstveno raziskovanje. 'Novi' akcijski raziskovalci pripisujejo teoriji drugotni pomen in postavljajo v ospredje predvsem pragmatičnost, s čemer se še bolj izpostavljajo kritiki, da je takšen raziskovalni pristop neznanstven.

Moser ugotavlja, da si akcijsko raziskovanje lahko zagotovi mesto v okviru znanstvenega raziskovanja samo v primeru, če mu bo uspela tudi metodološka utemeljitev predvsem kar zadeva uporabo in upoštevanje standardov kvalitativnih metod. V nasprotnem primeru si bo težko priborilo znanstveno reputacijo v znanstveni skupnosti in bo ostajalo na obrobju kot nekakšna parazitanost (prav tam, str. 213).

Kakorkoli že razumemo Moserjevo kritiko 'novega' akcijskega raziskovalnega koncepta (njegove poskuse tvorjenja nove paradigme družboslovnih znanosti smo obravnavali v poglavju 3. 3), moramo vsekakor poudariti naslednje: akcijsko raziskovanje, kakor so ga njegovi utemeljitelji prvotno oblikovali, je doživelo veliko kritike ne samo s strani empirikov, ampak tudi iz lastnih vrst, kajti kljub velikim pričakovanjem, ki so jih gojili njegovi zagovorniki, se v praksi ni vselej izkazalo za zelo uspešno (več o tem v: Merz, 1985). V nasprotju s tem pa je 'novi' koncept, ki ga zagovarjajo znanstveniki z angleškega govornega področja, doživel velik razmah in ga predvsem praktiki imajo za tisti način raziskovanja, ki je njihovim potrebam najbližji (primerjaj McNiff/Lomax/Whitehead, 1996, Atweh/Kemmis/Weeks, 1998). Vendar kljub omenjenim razlikam med obema konceptoma akcijskega raziskovanja ne mislimo, da 'novi' koncept predstavlja nekakšnega ukročenega 'enfant terrible', ki je pristal na to, da se s pomembnimi vprašanji še vedno ukvarja akademska znanost, akcijski raziskovalci pa se ukvarjajo s svojimi 'malimi' problemi v svoji vsakodnevni praksi in delovanju. 'Novi' akcijski raziskovalci, ki delujejo na področju vzgoje in izobraževanja, so sicer res opustili nekatere predvsem ideološko obarvane teme kot je revolucionarno spreminjanje družbenih razmerij (kar srečamo pri nekaterih nemško govorečih avtorjih), vendar to še ne pomeni, da so akcijskemu raziskovanju odvzeli tisto kritično ost, ki je naperjena proti obravnavanju posameznika (na področju vzgoje in izobraževanja gre pri tem predvsem za učitelje in tudi učence) kot zgolj členu v sistemu in izvrševalca nalog, ki so mu postavljene 'od zgoraj' brez možnosti vpliva na njihovo oblikovanje. Z vprašanji, kot so emancipacija učitelja kot subjekta v raziskovalnem procesu, s poudarjanjem njegovega profesionalnega razvoja in avtonomnosti delovanja v vse bolj tehnokratsko nadzorovanem izobraževalnem sistemu, akcijsko raziskovanje še vedno odpira probleme, ki postajajo v času globalizacije, ki ji tako ali drugače podlega tudi izobraževanje, še kako pereči.

3.7.1 PARTICIPATIVNO AKCIJSKO RAZISKOVANJE IN POVEZANOST S PRAKSO

Participativno akcijsko raziskovanje je pojem, ki so ga utemeljili predvsem zagovorniki nove smeri v akcijskem raziskovanju. V čem je njegoova posebnost? *Kemmis* in *Wilkin-*

sonova povzemata Fals Bordovo definicijo, ki pravi, da je participativno akcijsko raziskovanje namenjeno ljudem, ki raziskujejo stvarnost z namenom, da bi jo spremenili, in dodajata, da bi obenem lahko to trditev postavili tudi tako: participativno akcijsko raziskovanje je namenjeno kot pomoč ljudem, ki spreminjajo stvarnost z namenom, da jo proučujejo. Participativno akcijsko raziskovanje uporabljajo torej kot raziskovalni pristop tisti, ki proučujejo in spreminjajo nekatere družbene in vzgojno-izobraževalne razmere ter odnose v svojem okolju. Uporabljamo ga lahko kot sredstvo za profesionalni razvoj, razvoj kurikuluma ali reševanje problemov v mnogih delovnih situacijah (Kemmis/Wilkinson, 1998, str. 21).

Iz te osnovne definicije lahko razberemo to, kar smo pri večini zagovornikov akcijskega raziskovalnega koncepta že srečali: močno povezanost s prakso in predvsem reševanje problemov, ki zadevajo delovanje v praksi. Res je, da participativno akcijsko raziskovanje, kot ga pojmujeta Kemmis in Wilkinsonova, prvenstveno ne vsebuje težnje po družbenih spremembah, katerih nosilci bi naj bili člani deklasiranih socialnih skupin, ki bi s samorefleksijo ozavestili svoj položaj in družbeno vlogo, kar bi vodilo do globljih premikov v družbenih odnosih. V definiciji, ki jo podajata omenjena avtorja, je naloga akcijskega raziskovanja v reševanju konkretnih, lokalnih problemov, ki zadevajo praktike v njihovem neposrednem delovnem okolju, vendar pri tem ne izpuščata vprašanj, kot so emancipacija posameznika in avtonomnost njegovega delovanja z globljim razumevanjem in ozaveščanjem o obstoječih družbenih razmerjih.

Participativno akcijsko raziskovanje je torej socialni in učni proces, ki ga izvajajo skupine ljudi, združene z namenom, da spremenijo prakso, v kateri interaktivno sodelujejo. Gre za spreminjanje »socialnega okolja – okolja, v katerem živimo v dobrem in slabem s posledicami dejanj drug drugega« (prav tam, str. 23).

Po mnenju Kemmisa in Wilkinsonove vsebuje shema participativnega akcijskega raziskovanja šest ključnih značilnosti, ki nam služijo za primerjavo z osnovnimi postulati akcijskega raziskovanja, kot so jih navajali prej obravnavani avtorji (prav tam, str. 23–24):

1. Participativno akcijsko raziskovanje je *družben proces*, ki namerno raziskuje odnose med posameznikom in družbo. Pri tem je potrebno upoštevati, da sta procesa individualizacije in socializacije v tesni medsebojni povezavi in prežemata vsa individualna in družbena razmerja. Akcijsko raziskovanje je proces, ki sledi potrebam ljudi, ki hočejo razumeti, kakšna je njihova individualna vloga v družbi in kakšni so njihovi odnosi z ostalimi člani skupnosti.

2. Akcijsko raziskovanje je *participativno*, ker angažira ljudi v preizkušanju njihovega védenja (razumevanja, veščin, vrednot) in interpretativnih kategorij (gre za načine, na katere ljudje interpretirajo sami sebe in svoja dejanja v družbenem in materialnem svetu). To je proces, v katerem vsak posameznik poskuša biti dejaven v skupini na način, ki oblikuje njegov občutek za identiteto in učinkovitost, obenem pa kritično reflektira, kako njegovo sedanje védenje oblikuje in ovira njegovo delovanje. Participativno je to raziskovanje tudi v tem smislu, da praktiki lahko samo sami izvajajo akcijsko raziskavo – individualno ali kolektivno – in jih pri tem nihče drug ne more nadomestiti.

3. Akcijsko raziskovanje je *praktično (uporabno) in zasnovano na sodelovanju*. Spodbuja ljudi k proučevanju dejanj, ki jih povezujejo z drugimi v socialni interakciji. Gre za proces, v katerem ljudje proučujejo svoja dejanja komunikacije, produkcije in družbene organizacije in poskušajo najti načine, kako bi izboljšali odnose s spreminjanjem dejanj, ki jih konstituirajo – da bi reducirali obseg predvsem tistih dejanj in njihovih posledic, ki jih sodelujoči občutijo kot iracionalne, neproduktivne, nepravilne in nezadovoljive. Akcijski raziskovalci si prizadevajo za skupno delovanje, kar zadeva proučevanje lastnih socialnih interakcij, na osnovi rekonstrukcije dejanj. Gre torej za raziskovanje, katerega temelj je sodelovanje vseh udeležencev.

4. Akcijsko raziskovanje je *emancipatorno*, ker pomaga ljudem, da se ozavešijo in osvobodijo pritiskov iracionalnih, neproduktivnih, nepravilnih in nezadovoljivih družbenih struktur, ki omejujejo njihov samorazvoj. Opraviti imamo s procesom, v katerem ljudje raziskujejo poti in načine, kako bi preseglji obstoječa razmerja, če za to seveda obstajajo možnosti, oziroma kako bi najbolje delovali v obstoječih razmerah, tako da bi minimalizirali iracionalnost, neproduktivnost, nepravilnost in nezadovoljstvo.

5. Akcijsko raziskovanje je *kritično*, ker navaja ljudi k osvobajanju izpod pritiskov družbenih medijev, ki vplivajo na njihov jezik, njihov način delovanja in družbena razmerja moči (v katerih doživljajo pripadnost in različnost, vključenost in izključenost – odnose, pri katerih so v interakciji z drugimi). Akcijsko raziskovanje je proces, v katerem ljudje namerno načrtujejo spodbijanje in rekonstrukcijo iracionalnih, neproduktivnih, nepravilnih in nezadovoljivih načinov interpretacije njihovega sveta (jezika), načinov delovanja in odnosov z drugimi.

6. Akcijsko raziskovanje je *rekurzivno (refleksivno, dialektično)*. Ljudi usmerja k spremembam njihove prakse s spiralnimi cikli kritike in samokritike dejanj in refleksije, kar jim pomaga spoznavati njihovo vsakdanjo prakso, jo bolje razumeti, pridobivati nova védenja o družbenih strukturah, ki vladajo znotraj te prakse in družbenih medijih, v katerih se ta praksa izraža in realizira. Gre za proces učenja in spoznavanja z delovanjem in za proces učenja z drugimi s spreminjanjem načinov interakcije.

Vidimo, da se osnovna shema akcijskega raziskovanja, kakor ga pojmujeta Kemmis in Wilkinsonova, v temeljih navezuje na Lewinov model akcijske raziskave. Vsebuje vse bistvene elemente; cikličnost korakov v spirali, katerih vsak je sestavljen iz načrtovanja, akcije in evalvacije. Poudarek je na sodelovanju vseh udeležencev raziskave, ki v procesu raziskovanja pridobivajo tudi nova védenja. Povedali smo že, da se zagovorniki t. i. 'novega' koncepta akcijskega raziskovanja ne opirajo tako konkretno in v takem obsegu na kritično teorijo družbe, kot je to primer pri nemško govorečih avtorjih. Toda v nekaterih postulatih se ji vendarle ne odrečejo. Poudarjanje emancipacije posameznika in njegovo ozaveščanje, kar zadeva zapletenost družbenih razmerij moči, vsekakor sodita zraven. Res pa je, da Kemmis in Wilkinsonova ne poudarjata pri tem vloge znanosti kot nosilca globalnih družbenih sprememb, ampak se eksplicitno ravnata po načelu spreminjanja neposrednega okolja, v katerem posameznik deluje in sodeluje z ostalimi člani skupnosti. Pravita, da »akcijsko raziskovanje zadeva aktualno, ne pa abstraktne prakse. Vključuje učenje o realni, materialni, konkretni, partikularni praksi določenih ljudi na določenih mestih« (prav

tam, str. 24). Na pomenu pridobi tudi vprašanje interakcije v skupini, predvsem postane pomembno rekonstruiranje in analiziranje odnosov med udeleženci raziskave, ki poskušajo v procesu samorefleksije locirati nevalgične točke v odnosih in jih v skladu s tem tudi izboljšati. Pri akcijskem raziskovanju ljudje pridejo do boljšega razumevanja svoje družbene in vzgojne prakse, do poznavanja določenih družbenih in zgodovinskih okoliščin, v katerih se je ta praksa ustvarjala in razvijala, obenem pa si prizadevajo za preseganje obstoječih iracionalnih, neproduktivnih, nepravičnih in nezadovoljivih razmerij v družbi.

Obraavnava avtorja sta opozorila tudi na različnost pojmovanj termina 'praksa'. Pojem izhaja iz različnih raziskovalnih tradicij, od katerih se vsaka osredotoči na različne aspekte prakse pri njenem proučevanju. Kot izhodišče vzameta avtorja dva nasprotjoča si pogleda na prakso (prav tam, str. 28–34): prvi pristop vidi človekovo in družbeno življenje predvsem v 'individualističnem' smislu, drugi bolj v smislu družbene sfere, čemur se pridružujeta še razlikovanje med tistimi naziranjmi, ki razumejo probleme, pojme in metode pretežno v 'objektivnem' smislu (iz 'zunanje' perspektive), in tistimi, ki pri tem upoštevajo bolj 'subjektivno' ('notranjo') perspektivo. Avtorja poudarjata predvsem napačnost takšnih dihotomij in zagovarjata tezo, da se je moč izogniti parcialnosti vsake posamezne, tako da si predočimo obe strani, vendar ne kot opoziciji, od katerih je le ena lahko pravilna, ampak kot dialektično sorodni – kot vzajemno konstitutivna vidika, ki sta oba potrebna za doseganje bolj obsežnega in izčrpnjega pogleda na prakso.

Povezavo obeh dihotomij, se pravi individualno – družbeno in subjektivno – objektivno, je potrebno razumeti dialektično, kot medsebojno nasprotujoča si, pogosto povsem kontradiktorna, vendar vzajemno nujna aspekta posameznikove, družbene in zgodovinske realnosti. Glede na to je potrebno razumeti, da prakso oblikujejo posamezniki, ki tvorijo mrežo socialnih interakcij, obenem pa je praksa tisti podij, ki vsebuje tako objektivni kot subjektivni vidik, oba pa sta potrebna za razumevanje, kako se praksa v resnici sploh odvija in kako je družbeno in zgodovinsko pogojena. Takšno razumevanje je predpogoj za vse spremembne, ki bi jih ljudje v prakso želeli vnesti z lastnim delovanjem v praksi in spreminjanjem pogojev za to delovanje.

Raziskovanje prakse je proces, ki temelji na povezavah med objektivnim in subjektivnim, individualnim in družbenim, preteklim in sedanjim. Izključiti eno od teh perspektiv pomeni hkrati odpovedati se določenemu delu celote. Naloga koncepta akcijskega raziskovanja je potemtakem upoštevanje vseh možnih proučevanj vsakdanje prakse, od katerih je vsako znanstveno legitimno. Ob tem seveda pristanemo pri vprašanju kvantitativnega raziskovalnega pristopa. Avtorja ga absolutno ne izločata iz akcijskega raziskovanja in mu pripisujeta precejšnjo relevantnost. Vendar vsi podatki, zbrani in obdelani s kvantitativnimi metodami, ne morejo biti temeljni za akcijsko raziskovanje, ampak se morajo povezovati s kvalitativnimi načini zbiranja podatkov, ki vsebujejo tudi subjektivne elemente, kajti »praksa ne more biti razumljena brez upoštevanja pogledov udeležencev«. Seveda tudi zagovorniki kvantitativnega pristopa s pomočjo različnih instrumentov merijo poglede in stališča posameznikov, vendar je po mnenju avtorjev njihov pristop zaradi težnje po objektivizaciji udeležencev in po tem, da merijo samo tisto, kar želijo, in ne upoštevajo želja udeležencev po izražanju lastnih videnj, preveč enostranski (prav tam, str. 33).

Kemmis in Wilkinsonova sodita torej med tiste zagovornike akcijskega raziskovanja, ki se zavzemajo za kombinacijo različnih raziskovalnih pristopov in v akcijskem raziskovanju ne vidita zgolj opozicije kvantitativni metodologiji, ampak posamezne tehnike in metode zbiranja podatkov enakovredno vključujeta v metodologijo akcijskih raziskav, seveda pa jo dopolnjujeta s kvalitativnimi pristopi. Pri tem pa ne pozabita poudariti, da bi tudi uporaba samo kvalitativnih metod lahko vodila do enostranskega pogleda na realnost prakse. Vprašanje raziskovalnih metod je seveda pomembno, vendar tisto, kar akcijsko raziskovanje utemeljuje kot 'raziskovanje', ni mašinerija raziskovalnih tehnik, ampak stalno prizadevanje za uravnotežen odnos med družbeno in vzgojno teorijo in prakso. Od tega, kako razumemo teorijo in prakso ter njun odnos, je odvisna izbira metod in tehnik raziskovanja.

3.7.2 IZZIV DRUŽBENIH SPREMEMB

Na začetku smo povedali, da se je 'novi' koncept akcijskega raziskovanja razvijal predvsem na vzgojno-izobraževalnem področju. Gre za vprašanje spreminjanja vzgojno-izobraževalnih procesov predvsem s pomočjo udeležencev: učiteljev in učencev. Dejavnosti, kot so npr. učenje in poučevanje, razvoj kurikuluma in njegova evalvacija, so postale integrativni vidiki akcijskega raziskovanja. **J. Elliott** je poskus, da bi različne dejavnosti obravnavali kot povsem različne segmente delovanj, označil kot značilnost naraščajočega tehnokratskega sistema nadzora in kontrole s strani oblasti. Akcijsko raziskovanje ni le odziv ali obrambni odgovor na tehnokratsko nadzorovano spreminjanje, ampak predstavlja tudi obliko ustvarjalnega upora, saj prej spreminja kot ohranja stare strokovne prijeme učiteljske kulture in 'obrta' (Elliott, 1991, str. 49).

Proučevanje prakse, poseganje vanjo in njeno spreminjanje z željo po izboljšanju, so temeljne postavke akcijskega raziskovanja. Vendar je težnja po spremembah pri Elliottu bolj kot npr. pri Kemmisu in Wilkinsonovi pogojena s konceptom širših družbenih sprememb in družbenega razvoja.

Družbene spremembe danes niso več samo epizoda med obdobji socialne stabilnosti. Moderne družbe so odprte za kontinuirane spremembe, ki jih je težko znanstveno predvidevati in družbeno nadzorovati. So dinamične in ne statične, kompleksne in ne enostavne entitete. Napredne družbe so po Elliottovem mnenju »družbe rizika«. Družbene spremembe imajo nejasne posledice za posameznika, ker mu na eni strani odpirajo nove možnosti, na drugi pa se povečuje rizik pri iskanju le-teh. V takšnih okoliščinah mora biti odgovornost za ustvarjanje pogojev obstoja v družbi prenesena na ljudi od 'spodaj'. Odločitve o tem, kaj je dobro za ljudi, ne smejo biti prepuščene vladam ali kakršnim koli drugim oblikam družbenih institucij (pri tem niso izvzete niti tiste, ki izhajajo iz avtoritete znanstvenega vedenja) (Elliott, 1998a, str. xii). Povezano z akcijskim raziskovanjem to pomeni, da se le-to odvija skoraj izključno na podlagi iniciativ ljudi, ki delujejo v konkretni družbeni situaciji. Pobude torej ne prihajajo zgolj z univerz, znanstvenih inštitutov ali drugih raziskovalnih institucij, ampak so predvsem odraz zahtev konkretnih družbenih skupin in posameznikov po spremembah njihove neposredne prakse. Spoznavni interes znanosti je na neki način potisnjen v ozadje, v ospredje pa stopajo potrebe ljudi, ki za probleme v okolju, v katerem delujejo, iščejo ustrezne rešitve.

Z vidika širših družbenih sprememb Elliott aplicira svoja razmišljanja na ožje področje, in sicer na področje vzgoje in izobraževanja, šolske politike in sprememb v šolstvu na splošno. Izobraževanje se lahko sreča z izzivom družbenih sprememb le, če poleg ostalih nalog, ki jih ima, usposobi učence za prevzemanje odgovornosti pri ustvarjanju ekonomskih in družbenih pogojev lastnega obstoja. Primerne so torej takšne oblike izobraževalnih programov, ki učence usposabljaajo za poglobljeno in razširjeno razumevanje njihovih problemov v vsakdanjem življenju in družbi in jim omogočajo, da te probleme na razumen način rešujejo. Z namenom, da bi preverili, ali takšen kurikulum konstantno ustreza vedno novim izzivom, ga morajo učitelji kontinuirano preverjati, obnavljati in razvijati kot del splošnega razvoja samega pedagoškega procesa (prav tam, str. xii–xiii).

Situacija, v kateri so učitelji postavljeni v vlogo tistih, ki nenehno spremljajo razvoj kurikulumu in njegovo ustreznost, je predpogoj za izpeljavo akcijskih raziskav. Neprestan razvoj na področju izobraževanja učitelje spodbuja k iskanju novih, boljših rešitev, kar pa obenem omogoča njihov lastni profesionalni razvoj. Elliott je prepričan, da »ideja o učiteljih kot akcijskih raziskovalcih« izvira iz koncepta kurikulumu kot inovativnega pedagoškega eksperimenta pri ustvarjanju kulturnih virov družbene enakosti, dostopne za vse učence« (prav tam, str. xiii). Učitelj je torej tisti, ki spreminja strukturo lastne prakse, saj sam sistem ne more uspešno izvajati sprememb brez učitelja in njegovega sodelovanja. Načelo, da brez angažiranja učiteljev nobene spremembe izobraževalnega sistema v praksi ne morejo zaživeti, je sicer znano. (Pri nas je o tem pisal že Schmidt, ko je opozarjal na nujnost vključevanja in pridobivanja učiteljev za spremembe v šolstvu, ki jih uvajamo na podlagi raziskovalnih rezultatov; glej več o tem v: Schmidt, 1956.) Vendar pa v primeru, ko izvajalci raziskave, ki pri uvajanju novosti v izobraževanje prisegajo na načela kvantitativne metodologije, ne upoštevajo učitelja kot nosilca raziskovanja, torej kot subjekta, ki pravzaprav vodi proces spreminjanja, ampak ostaja v vlogi raziskovanca, ki ga je potrebno čimbolj uspešno prepričati v nujnost sprememb, ne dosežejo tega, da bi učitelji konkretizirali lastna dognanja in preizkusili rezultate svojega raziskovanja. Sistemske spremembe ne vodijo nujno tudi v strukturne spremembe, vsaj kar zadeva vzorce vrednot in stališč. Ravno učitelji pa so nosilci strukturnih sprememb v izobraževanju.

Akcijsko raziskovanje na področju izobraževanja si je kot temeljno nalogo zadalo izboljšanje kvalitete poučevanja v šolah, pri čemer se je osredotočilo na razredne situacije in dogodke. »Cilj akcijskega raziskovanja je v iskanju načina, kako proces poučevanja uresničiti na način, ki vanj vključuje ideale naše družbe (demokracija, svoboda, strpnost, pravičnost)« (Elliott, 1998c, str. 42). Napredek prakse je sestavljen iz uresničevanja tistih vrednot, ki določajo njene cilje. Ti se ne kažejo zgolj v dosežkih neke prakse, temveč tudi kot njene lastne notranje kvalitete. Izobraževalne prakse ne sestavljata zgolj učenje in poučevanje, ne gre torej le za rezultate vzgoje in izobraževanja, ampak tudi za tisto, kar se kaže zunaj prakse kot določena kvaliteta, ki to prakso konstituira kot izobraževalni proces. Koncept izobraževanja presega razločevanje med procesom in njegovim rezultatom. Napredek prakse vključuje prepletanje lastnosti obojega – rezultatov in procesa, kajti ločeno razmišljanje o enem in drugem je nujno pomanjkljivo. Prakso učenja in poučevanja je treba ocenjevati in proučevati tudi po merilih njenih notranjih kvalitet in ne zgolj zunanjih rezultatov. Kadar jo poskušamo izboljševati, morata biti oba, tako rezultat kot proces, premišljeno prepletena (Elliott, 1991, str. 49–50).

Na splošno je prevladovalo mnenje, da so učitelji tisti, ki imajo moč, da temeljito spreminjajo svojo prakso. Pri tem Elliott opozori na predpostavko normativnih funkcionalistov (Elliott, 1998a, str. 179–182), da je individualna praksa učiteljev oblikovana pod vplivom značilnosti šolskih struktur, ki so del širšega družbenega sistema. Te strukture in sistemi pa omejujejo možnosti učitelja za spreminjanje okoliščin in pogojev dela v razredu. Spremembe v konkretni praksi posameznega učitelja so tako odvisne od predhodnih sprememb v celotnem sistemu in učitelj nanje nima nobenega vpliva. Sistem ima torej moč za oblikovanje aktivnosti svojih članov. Ideje za spremembe bi v takem sistemu prihajale ‘od zgoraj’, kar pa je praktično v popolnem nasprotju s konceptom akcijskega raziskovanja.

Raziskovanje na področju izobraževanja Elliott ocenjuje in prognozira z vidika globalnih družbenih sprememb. Predavanje, ki ga je imel na letni konferenci Evropskega združenja za pedagoško raziskovanje, je imelo zgovoren naslov: ‘Živeti z negotovostjo in protislovji: izziv za pedagoško raziskovanje in njegova umestitev v 21. stoletju’ (Elliott, 1998b), v katerem je izpostavil pomen in vlogo »kritičnega akcijskega raziskovalca« (prav tam, str. 19). V pogojih globalizacije in vzpostavljanja ‘novega svetovnega reda’ se naj oblikuje nova identiteta družboslovnega raziskovalca, katerega naloga je, da proučuje in interpretira stvarnost na način, ki vodi do boljšega razumevanja mehanizmov sprememb v družbi, in vzpodbuja tista dejanja, ki bodo pomagala prebroditi »tragične posledice« globalnega kapitalizma. Iz takšnega vzpostavljanja nove identitete izhaja tudi naloga raziskovanja na področju izobraževanja, ki naj oblikuje takšno védenjsko bazo, da bo izobraževanju omogočila umestitev v novi politični in družbeni red, ki temelji na principih demokracije in pravičnosti, obenem pa je osvobojen ekonomskih pritiskov.

Izobraževanje je danes ujeto med dve funkciji, ki sta si nasprotujoči: na eni strani naj bi s produkcijo kadrov podpiralo moč kapitala, na drugi naj bi bil ravno šolski sistem nosilec promocije enakosti in pravičnosti. Gre torej za dve nasprotujoči si tendenci in Elliott vsekakor sodi med zagovornike tistih, ki predvsem v drugi funkciji vidijo smisel in pomen izobraževanja. Zato je ena od pomembnejših nalog akcijskega raziskovalca ta, da umesti svoj položaj v vzgojnoizobraževalni mreži učiteljev, šolske politike ipd., da ustvari pogoje za oblikovanje takšnega šolskega sistema, ki bo temeljil na principih demokracije in pravičnosti.

Takšen pristop zahteva rekonceptualizacijo odnosov med učitelji in učenci ter védenjem kot veznim členom. Akcijsko raziskovanje je s svojo metodologijo pripomoglo k uspešnemu uvajanju sprememb pogojev pedagoškega procesa, ker združuje učitelje in učence, ki delijo svoje izkušnje in spoznanja o problematičnih vidikih razredne in šolske prakse. Demokratizacijo odnosov v akcijskem raziskovalnem pristopu pogojuje vloga t. i. ‘insiderjev’, ki jo akcijska raziskovalna metodologija poudarja v nasprotju z vlogo ‘outsiderjev’. Sodelovanje zunanjih raziskovalcev z učitelji v projektih akcijskih raziskav temelji na partnerskih odnosih, ki posledično omogočajo razvoj učiteljevega profesionalnega delovanja, ker se profesionalno izobraževanje odvija hkrati z raziskovanjem in spreminjanjem prakse.

Elliott v konceptu akcijskega raziskovanja poudarja predvsem profesionalni razvoj učitelja raziskovalca in njegovo enakopravno sodelovanje kot razmišljujočega subjekta. Inova-

cije v praksi se lahko izvajajo le s podporo praktikov, in ne brez njih ali proti njim. Elliott je torej le še bolj izrazilo poudaril že Lewinovo vodilno idejo, da mora biti v akcijsko raziskavo vključena tudi komponenta samorazvoja in samorefleksije, kar je ključno ne zgolj za uvajanje sprememb, ampak tudi za njihovo dolgoročno ohranjanje.

Metodologija, ki vodi k uresničitvi ciljev akcijskega raziskovanja (mednje torej v prvi vrsti sodi izboljšanje proučevane prakse, nadaljnji razvoj prakse pedagoškega raziskovanja, razvijanje raziskovalnih kompetenc učitelja ...), po Elliottovem prepričanju ne more biti paradigmsko ločena od drugih oblik raziskovanja predvsem kar zadeva ekskluzivno uporabo zgolj kvalitativnih metod zbiranja podatkov kot nasprotje kvantitativnim metodam. Kajti če kvantitativne metode služijo namenom in ciljem raziskave, jih je nesmiselno zavračati. To, po čemer se akcijsko raziskovanje razlikuje od ostalih oblik pedagoškega raziskovanja, je v njegovi težnji po ustvarjanju sprememb in v metodoloških principih (in ne v metodah), ki jih takšne težnje implicirajo.

Glavne značilnosti akcijskega raziskovanja, kot jih je izpostavil Elliott, imajo svoje korenine že v Lewinovem modelu. Bistvo ostaja v spreminjanju okoliščin, znotraj katerih posameznik deluje; njegova naloga je, da probleme prepozna, jih analizira in ustrezno rešuje. Proces, ki povezuje refleksijo in akcijo, je pravzaprav proces učenja – je proces profesionalnega razvoja. Pod pojmom realizacija pedagoškega ideala razume Elliott tako realizacijo konkretne pedagoške prakse učitelja kot tudi približevanje idealu občnih vrednot, kot so demokracija, enakost možnosti in pravičnost v šolskem sistemu. Na tej točki gotovo lahko najdemo izhodišča v kritični družbeni teoriji, kar nam dokazuje tudi Elliottovo poudarjanje emancipacije posameznika, njegovo ozaveščanje in kritika obstoječih družbenih razmer, predvsem kar zadeva povečan vpliv tehnološkega aparata v izobraževanju in poudarek na storilnostnih nalogah šole. Vsekakor pa Elliott akcijskega raziskovanja ne vidi kot nove, alternativne raziskovalne paradigme, ampak se pragmatično zavzema za uporabo tudi kvantitativnih metod v raziskovanju, če so le-te za raziskavo koristne.

3.7.3 AKCIJSKO RAZISKOVANJE KOT INOVATIVEN IN KREATIVEN PRISTOP K PRAKSI

Leta 1996 je izšla knjiga skupine avtorjev (McNiff/ Lomax/Whitehead, 1996), ki so že uvodoma priznali, da so odlašali s pisanjem te knjige iz enega samega razloga: po njihovem mnenju nihče ne more povedati drugemu, kako naj opravi akcijsko raziskovanje (prav tam, str. 1). S tem so napovedali temeljno misel knjige, in sicer to, da v akcijskem raziskovanju ni predpisanih standardov, ni predpisanih poti, kako ga izvajati. Zato ostaja ključni temelj inovativnost in kreativnost akcijskega raziskovalca, ki bo v konkretni situaciji deloval okoliščinam in pogojem primerno. Ob tem se nam seveda postavlja vprašanje kriterijev. Kdo ali kaj je torej tisto, kar bo vendarle postavljeno kot merilo, da neko delovanje lahko upravičeno štejemo za raziskovanje, ki prinese določene rezultate in so le-ti znanstveno merodajni?

Vodilni princip pri pisanju je bil po besedah samih avtorjev »potreba, da bi delili svoje izkušnje iz dobre prakse in tudi vrednote 'dobrega', ki motivirajo ljudi, da poskušajo izboljšati svojo prakso« (prav tam, str. 2). Namen avtorjev je pokazati, kako oni izvajajo

akcijske raziskave, obenem pa pozivajo, da naj tisti, ki se jim zdi njihovo delo primerno in relevantno za prenos izkušenj avtorjev v njihove situacije, uporabijo opisane modele v svojih raziskavah. Najpomembnejše sporočilo, ki iz tega izhaja, je, da avtorji »ne dajejo dokončnih odgovorov« (prav tam, str. 2). Njihovo znanje o akcijskem raziskovanju je nepopolno in se nenehno rekonstruira in dopolnjuje tudi in predvsem z inkorporacijo idej in izkušenj vseh, ki se ukvarjajo z akcijskim raziskovanjem. To je, po prepričanju avtorjev, »njihova izkušnja dialoške skupnosti« (prav tam, str. 2). Komunikaciji se torej še vedno pripisuje ena bistvenih vlog v akcijskih raziskavah, vendar ni več strogo zavezana standardom 'skiciranega diskurza', ki ga je kot glavno instanco raziskovanja predvidel Moser in ki vsebuje vrsto sicer dokaj deklarativnih postopkov in ciljev, po katerih naj se komunikacijski proces odvija in h katerim naj teži.

Kar zadeva vprašanje umestitve akcijskega raziskovanja, vidijo avtorji to vrsto raziskovanja kot eno od mnogih. Razvrstijo ga celo kot eno od oblik praktičnega raziskovanja (prav tam, str. 7). Ideja, da je akcijsko raziskovanje alternativna pot ali celo samostojna paradigma, popolnoma nasprotna tradicionalnemu raziskovanju in njegovi metodologiji, je v krogu zagovornikov 'novega' akcijskega raziskovanja, kot je videti, popolnoma zamrla. Teoretična utemeljitev akcijskega raziskovanja se je umaknila njegovi pragmatični plati.

Na tem mestu bi veljalo vendarle pojasniti in bolje definirati ter razlikovati med pojmom znanstveno raziskovanje in raziskovanje v zdravorazumskem pomenu oziroma razlagi tega pojma. Znanstveno raziskovanje mora podleči določenim znanstvenim merilom; to so merila, ki preko metodoloških postopkov vodijo do tvorbe teoretičnih konceptov, ki vsebujejo potrjene vzročno posledične zveze. Raziskovanje v zdravorazumskem pomenu se lahko poslužuje tudi znanstvenih metod, vendar nima ambicij ugotavljanja splošno veljavnih stavkov na podlagi verificiranih kavzalnih zvez. Takšno raziskovanje na kvalitativni ravni ugotavlja vzroke in posledice, vendar ostaja bolj organizirana refleksija o lastni praksi in lastnem delovanju. Ta dva raziskovalna načina se lahko prepletata, vendar pri znanstvenem raziskovanju ne moremo mimo skladnosti konceptov, ki jih oblikujemo, z nekimi obstoječimi teorijami, medtem ko raziskovanje v zdravorazumskem smislu ni nujno usmerjeno v oblikovanje in tvorbo občevaljavnih stavkov. Pri avtorjih, ki jih obravnavamo v pričujočem poglavju, gre pravzaprav za videnje raziskovanja v njegovem zdravorazumskem pomenu, kar sicer ne izključuje tvorbe teorije in vodi k širjenju vedenja o določenem področju, vendar so te teorije bolj lokalnega in manj širšega ali celo občega značaja.

Akcijsko raziskovanje kot del praktičnega raziskovanja pomeni preprosto to, da raziskovanje opravljajo posamezniki v svoji lastni praksi. Dobro izvedena akcijska raziskava ima za posledico osebnostni razvoj, izboljšanje profesionalne prakse, napredek v instituciji, v kateri akcijski raziskovalec praktik deluje, in prispevek k izboljšanju družbe v širšem pomenu. To so glavni cilji akcijskega raziskovanja, njihova uresničitve v praksi pa ni tako preprosta, česar se zavedajo tudi avtorji in opozarjajo, da vsako neformalno raziskovanje, ki ga posamezniki opravijo na področju svojega delovanja, še ni akcijsko raziskovanje.

Takšne neformalne raziskave, ki jih izvajajo praktiki, so solidna baza za bolj rigorozne postopke, ki jih uporabljajo izkušeni akcijski raziskovalci. Glavna razlika med t. i. nefor-

malnimi raziskavami praktikov in akcijskimi raziskavami je v tem, da rezultati prvih niso javno predstavljeni in zaradi tega tudi niso postavljeni na preizkušnjo in odprti za resne izzive (prav tam, str. 8). Neformalno raziskovanje v praksi sicer vključuje akcijo, vendar se pogosto ne sprašuje o motivih zanjo. Fundamentalna vprašanja o vzrokih za spreminjanje prakse ostajajo na tej ravni izključena, kar pa seveda ni v skladu z osnovnimi načeli akcijskega raziskovanja, ki pa vendarle temelji na proučitvi obstoječih razmer in iskanju bistvenih nasprotij v obstoječi situaciji in vzrokov zanje.

Do zdaj smo predstavili že nekaj definicij akcijskega raziskovanja, ki vsebujejo različne vidike glede na to, čemur avtorji pripisujejo večjo pomembnost in težo. McNiffova, Lomaxova in Whitehead so poskušali sestaviti listo pojmov, značilnih za 'akcijo' in 'raziskovanje', kombinacija oziroma spajanje teh pojmov pa predstavlja bistvene značilnosti akcijskega raziskovanja, katerih relevantnost priznavajo vsi zagovorniki akcijskega raziskovanja (prav tam, str. 9):

Besede, povezane s pojmom AKCIJA	Besede, povezane s pojmom RAZISKOVANJE
ukrepanje	poizvedovanje
interveniranje	distanciranje
namera	previdnost
predanost	disciplina
motiviranost	dokazovanje
čustvenost	sistematičnost

Če natančneje pogledamo oba pola, vidimo, da so pod kategorijo 'akcija' (dejanje) razvrščeni pojmi, ki bi jih lahko povezali s skupno besedo 'subjektivno', saj gre pri njih za npr. motivacijo, čustva, predanost ..., ki spremljajo aktivno interveniranje in ukrepanje v konkretni situaciji. Drugi pol predstavlja diametralno nasprotje prvemu in vsebuje pojme, ki so blizu tradicionalnemu raziskovanju, ker je v njih vsebovana težnja po čim večji objektivnosti. Pričujoča shema nam samo še enkrat potrjuje to, kar smo do sedaj že nekajkrat ugotovili, in sicer, da se zagovorniki 'novega' koncepta akcijskega raziskovanja ne postavljajo v vlogo nosilcev nekakšnega novega, popolnoma alternativnega koncepta raziskovanja, ampak težijo k povezovanju standardov kvantitativne metodologije, ki jih 'mehčajo' in izboljšujejo v povezavah z bolj subjektivnimi pristopi v raziskovanju. Akcijsko raziskovanje vključuje mnoge ljudi, ki niso znanstveniki in ne delujejo po merilih znanstvenega raziskovanja, ampak raziskovanja v zdravorazumskem smislu poglobljene refleksije lastne prakse.

Glavne značilnosti akcijskega raziskovanja, kot jih vidijo obravnavani avtorji McNiff, Lomax in Whitehead, vključujejo naslednje vidike (prav tam, str. 16–27):

- *Predanost napredku pedagoške prakse.* Akcijsko raziskovanje je intervencija v posameznikovi praksi, ki naj vodi k izboljšanju. 'Akcija' se odvija v skladu s profesionalnimi vrednotami, ki jih je potrebno vedno znova preverjati. Osrednja vrednota, ki jo sprejema večina akcijskih raziskovalcev, je spoštovanje do drugih udeležencev v procesu raziskovanja. V tako zastavljenem načelu lahko prepoznamo preseganje odnosa subjekt – objekt

v raziskovanju in njegovo nadomeščanje z vzpostavitvijo enakopravnejšega razmerja na relaciji subjekt – subjekt.

- *Posebnost raziskovalnih vprašanj.* Osnovna vprašanja, ki si jih mora zastaviti vsak akcijski raziskovalec, so: Kako lahko izboljšam: a) svojo osebno prakso, b) svoje razumevanje le-te in c) širšo pedagoško situacijo? Vprašanja se nanašajo na iskanje globljih nasprotij v konkretni situaciji, v kateri posameznik deluje, na iskanje vzročno-posledičnih povezav, ki naj s samorefleksijo in aktivnostjo posameznika pripeljejo do ustreznih rešitev v konkretni praksi. Z vprašanjem o »izboljšanju širše pedagoške situacije« (prav tam, str. 16) pa se avtorji dotaknejo enega najbolj perečih vprašanj, in sicer vprašanja generalizacije oz. posploševanja raziskovalnih rezultatov, ki pa ga podrobneje ne pojasnjujejo.
- *Umestitev 'raziskovalca praktika' v središče raziskovanja.* Raziskovalec praktik je tisti, ki povezuje oba vidika: raziskovanje in akcijo, in zato mora ostajati v središču procesa. Vsak akcijski raziskovalec se mora zavedati naslednjih vidikov: jaz sem subjekt in objekt raziskovanja, sam prevzemam odgovornost za lastna dejanja, stojim za svojimi trditvami in sodbami, sam sem avtor lastnih raziskovalnih utemeljitev. Sam sem nosilec sprememb, ker razumem lastno prakso kot osrednji predmet raziskovanja, katerega pomemben del je kritična refleksija in samorazvoj. Osrednja vloga v procesu raziskovanja je torej namenjena akcijskemu raziskovalcu praktiku in je daleč od vloge objekta, ki mu jo je predpisovala tradicionalna znanost. Spremembe pa lahko opazimo tudi v primerjavi z modeli akcijskega raziskovanja, ki smo jih obravnavali v prvem delu tega poglavja (Haag, Moser ...), ki pri raziskovanju še vedno poudarjajo pomen raziskovalca znanstvenika, le da je njegov odnos do praktika kot partnerja v raziskovalnem procesu bolj demokratičen in enakopraven. Način, kako deluje akcijski raziskovalec praktik, se pri McNiffovi, Lomaxovi in Whiteheadu torej bistveno razlikuje od obeh omenjenih raziskovalnih pristopov. Praktik je tisti, ki je nosilec vseh faz v raziskovanju in ni vanje le enakopravno vključen, ni zgolj izvajalec sprememb, ampak predvsem njihov utemeljitelj. Akcijski raziskovalec praktik se mora zavedati pomena in vloge, ki jo ima v akcijski raziskavi, kajti on je tisti, ki utemelji svoja raziskovalna dognanja in stoji za svojimi trditvami in nihče drug ga pri tem ne more nadomestiti.
- *Sistematičnost zbiranja podatkov* je naslednji pomemben vidik akcijskega raziskovanja. Izid akcijske raziskave je spremenjeno videnje in razumevanje lastne profesionalne prakse. Raziskovalec mora spoznati vzroke teh sprememb, ki so posledica njegovega proučevanja. Sistematičnost pri zbiranju podatkov je pomembna med drugim tudi zato, da akcijski raziskovalec lahko natančno dokaže, na kateri točki v procesu evalvacije se je odločilno spremenil njegov pogled na lastno prakso. Ta točka eksplicitno pomeni tudi začetek procesa učenja. Zbiranje podatkov v akcijski raziskavi ne poteka po strogih standardih empirično-analitične metodologije. Avtorji pa opozarjajo, da se podatki vendarle ne smejo zbirati 'na slepo', ampak v skladu z določenim načrtom, glede na njihovo kasnejšo uporabnost.
- *Zagotavljanje avtentičnih opisov akcije (dejanj).* V akcijski raziskavi morajo biti zbrani takšni podatki, ki bodo uporabni za zagotavljanje avtentičnosti opisov akcije. Avtorji opozarjajo, da mnogi akcijski raziskovalci zmanjšujejo avtentičnost svojih poročil, s

tem ko mešajo svoje interpretacije z opisi zbranih podatkov. Zato je potrebno ločiti 'poročila o dejstvih' (factual accounts), ki temeljijo na transkripciji pogovorov in srečan ali na povzetkih in statističnih obdelavah podatkov iz vprašalnikov in intervjujev. 'Subjektivna poročila' (subjective accounts) temeljijo na bolj subjektivnih vidikih, ki so povzeti iz npr. dnevnikov in izražajo osebna razmišljanja in opazovanja. Tretja oblika poročil so t. i. 'izmišljena poročila' (fictionalised accounts), pri katerih gre predvsem za varovanje identitete udeležencev raziskave. Podatki seveda niso izmišljeni, ampak gre zgolj za npr. spremembo konteksta ali prikrivanje identitete posameznih udeležencev, ki iz različnih razlogov ne želijo biti prepoznani.

Eden glavnih ugovorov proti akcijskemu raziskovanju je bil tudi vnašanje prevelike mere subjektivnosti pri predstavitvi in interpretaciji podatkov, zato bi na tem mestu opozorili na to, da obravnavani avtorji strogo ločujejo 'dejstva' od subjektivnih sodb in stališč in poudarjajo pomembnost te ločitve pri zagotavljanju znanstvene relevantnosti raziskovalnih rezultatov.

- *Interpretacija* posameznih akcijskih korakov mora nastopiti šele po podrobnem opisu celotnega poteka akcije in prispeva k identificiranju možnih pomenov, tvorjenju teorij, konstruiranju modelov, povezovanju z izsledki drugih raziskav ... Predvsem pa je poudarjen pomen kritične distance do lastnega dela, ki predstavlja pomemben vidik pri omogočanju izpeljave dobre in uporabne interpretacije. Čeprav je na eni strani 'subjektivni pristop' v akcijski raziskavi koristen, ker omogoča pozicijo 'notranjega' spremljevalca dogajanj, ima na drugi strani to slabost, da vodi do pristranskih zaključkov glede lastnega delovanja. Iz tega razloga mora biti akcijski raziskovalec kritičen in sistematičen pri odkrivanju lastnih motivov za dejanja in pri evalvaciji posledic teh dejanj. Za pridobitev nepristranske slike svoje akcijske raziskave predlagajo avtorji vključevanje drugih oseb, ki naj preverijo raziskovalčeve interpretacije.
- *Vprašanje veljavnosti rezultatov akcijskih raziskav* izpostavijo avtorji kot alternativo pojmu validnosti, kakor ga pozna tradicionalna znanost. Validnost, kot jo razume tradicionalna znanost, temelji na prepričanju, da je lahko to, kar je spoznavno, tudi objektivno dostopno. Gre torej za vprašanje o tem, kako vemo, da so raziskovalčeve trditve resnične. Vprašanje validnosti je pomembno pri raziskovanju, ki teži k tvorjenju in preverjanju teorij. Tradicionalna znanost je oblikovala takšno metodologijo, ki je zagotavljala objektivnost znanstvenih izsledkov z intersubjektivno preverljivostjo. Raziskovalec, ki raziskuje v skladu s principi empirično-analitične metodologije, mora vedeti, kateri so enotni standardi, ki jih mora upoštevati, da bodo njegovi izsledki dosegali določeno stopnjo veljavnosti.

Ta tradicionalna logika pa je neprimerna za akcijsko raziskovanje, ki »vključuje pomen osebne interpretacije in posredovanja dogodkov« (prav tam, str. 24). V akcijskem raziskovanju je osebna izkušnja, ki jo deli večje število ljudi, razumljena kot dober temelj za dokazovanje veljavnosti. Kriteriji za določanje veljavnosti postavljenih trditev v akcijski raziskavi niso oblikovani po strogih kvantitativnih metodoloških pravilih. Gre pač npr. za preverjanje argumentov pri soočanju s kritičnim občinstvom, ki bo izpostavilo tiste točke, kjer gre za pomanjkanje jasnosti, pomagalo identificirati slabosti in predlagalo modifikacije. Drug kriterij je proučevanje podatkov in načina, kako so bili analizirani in predstavljeni. Tretji je ponovno preverjanje trditev in zagotavljanje, da jih podatki podpirajo.

Predvsem kar zadeva prvi kriterij, vidimo, da ima osrednjo vlogo pri določanju veljavnosti raziskovalnih izsledkov komunikacija, v katero so vključeni sami udeleženci raziskave kot tudi 'zunanji' opazovalci. Avtorji govorijo o t. i. 'validacijski skupini' (validation group), katere naloga je, da potrdi ali ovrže veljavnost raziskovalčevih dognanj, trditev, izsledkov. Če večina doseže dogovor o tem, da so rezultati raziskave prinesli določen napredek, potem je potrjena njihova veljavnost (prav tam, str. 109–111). Lahko bi rekli, da gre za neke vrste institucionaliziran diskurz, v katerem se argumentirano preverjajo izjave. Preverjena spoznanja veljajo kot nekakšne 'relativne' resnice, dokler ne postanejo predmet novega diskurza in novih utemeljevanj. Če o veljavnosti neke izjave odloča soglasje, do katerega sicer pridemo na podlagi argumentov, se ne moremo izogniti vprašanju, kako pri tem uiti samovoljni razpravljalcev, ki argumentu sicer pripisujejo (ali pa tudi ne) ustrezen pomen, vendar le-ta stopa v ozadje, kadar je težišče preneseno na konsenz.

Skupino avtorjev, ki smo jo obravnavali v tem poglavju, smo predstavili zato, ker po našem mnenju najbolje predstavlja koncept akcijskega raziskovanja, vezanega predvsem na potrebe pedagoške prakse. Glavna raziskovalna vprašanja izvirajo iz potreb po izboljšanju konkretne situacije, v kateri posameznik profesionalno deluje. Vendar se ta koncept ne odreka uporabi kvantitativnih metodoloških postopkov, predvsem ko govori o povezavi 'raziskovanja' in 'akcije', pri čemer bolj stopa v ospredje refleksija prakse, čemur sledi izvajanje sklepov in zaključkov za delovanje v strukturah svojega sistema prakse.

Videli smo, da je celoten potek raziskovanja, ki vključuje faze od definiranja problemske situacije, zbiranja podatkov, spreminjanja obstoječe prakse itd., vezan na akcijskega raziskovalca praktika. Ob tem vendarle ne moremo spregledati nuje, da mora imeti praktik dovolj metodološkega znanja in biti dovolj teoretično podkovan, da pozna dosedanja znanstvena spoznanja o določeni problematiki. Sporen pa je način potrjevanja veljavnosti raziskovalnih rezultatov. Validacijsko skupino sestavi sam raziskovalec praktik in vanjo povabi tiste, ki jim je raziskovanje blizu in so sposobni podajati kritične povratne informacije. Avtorji eksplicitno poudarijo, da nima nobenega smisla, vabiti v skupino ljudi, ki so sovražni ali indiferentni do raziskave (prav tam, str. 109). Na tem mestu se moramo vprašati, kakšna je potemtakem znanstvena relevantnost pridobljenih spoznanj, če jo določa skupina ljudi, izbranih po zgoraj navedenem kriteriju. Takšna skupina sicer lahko dá koristne povratne informacije in prispeva k temu, da akcijski raziskovalec praktik vidi neko situacijo tudi iz drugačnega zornega kota, vendar gre pri tem bolj za kritično reflektiranje prakse in ne za potrjevanje znanstvene relevantnosti spoznanj.

ZAKLJUČEK

V poglavju 3.7 smo že uvodoma zapisali, da se je na angleškem govornem področju pojavil koncept akcijskega raziskovanja, ki se je v nekaterih stvareh skladal, v drugih pa razlikoval od 'nemškega' koncepta. Predvsem je 'novi' koncept izgubil tisto revolucionarno ost, ki je bila značilna za avtorje, ki so v akcijskem raziskovanju videli priložnost za spreminjanje družbenih razmerij in ponoven vstop posameznika v politiko. Tudi ti avtorji so izhajali iz neskladij v praksi, vendar so jih razumeli bolj kot posledico nedemokratskih družbenih odnosov. Zagovorniki 'novega' koncepta akcijskega raziskovanja pa so

sicer usmerjeni bolj pragmatično, vendar kljub temu ne izpuščajo temeljnih vprašanj, ki zadevajo konfliktno odnose med posameznikom in družbo. Ta koncept se je uveljavil tudi na področju pedagoškega raziskovanja, kjer se praktiki soočajo s konkretnimi težavami v pedagoškem procesu in težijo k njihovi odpravi. Morebiti bi bilo vendarle potrebno opozoriti na to, da se meje med znanstvenim delovanjem in zgolj refleksijo prakse ne bi smele zabrisati. Predvsem pri avtorjih, ki smo jih obravnavali nazadnje, se zdi, da so preveč splošno utemeljili kriterije validnosti in se premalo posvetili vprašanju generalizacije raziskovalnih rezultatov. Z gotovostjo pa lahko trdimo, da raziskovanje, ki ga izvajajo praktiki (predvsem učitelji), vodi k njihovemu profesionalnemu razvoju in jim omogoča večjo kritičnost do lastnega dela in položaja, ki ga imajo v vzgojnoizobraževalnem sistemu. Razvijanje kompetenc za raziskovanje pa predstavlja tudi dobro osnovo za sodelovanje z znanstveniki, ki v praktikah najdejo kritične in uspešne partnerje.

V nadaljevanju se bomo podrobneje posvetili vprašanju posploševanja, ki ga razumemo kot stopnjo v procesu tvorjenja teorije. Ena od glavnih dilem, ki zadevajo akcijsko raziskovanje in njegovo metodologijo, se glasi: ali je moč rezultate in postopke projektov akcijskih raziskav sploh posploševati. Ali so prenosljivi v drugačne odnose, institucije, skupine? Kako lahko to dosežemo in katere poti lahko akcijski raziskovalec izbere za generalizacijo rezultatov svojih raziskav, bomo proučili in analizirali v nadaljevanju.

IV. TVORBA TEORIJE IN POSPLOŠEVANJE KOT EDEN TEMELJNIH PROBLEMOM AKCIJSKEGA RAZISKOVANJA

4.1 DISPUT MED ZAGOVORNIKI EMPIRIČNO-ANALITIČNEGA IN AKCIJSKEGA RAZISKOVANJA

Vprašanje generalizacije kot temeljnega metodološkega problema so izpostavili tisti raziskovalci, ki konceptu akcijskega raziskovanja niso bili najbolj naklonjeni. Njihovi ugovori so se nanašali predvsem na problem spreminjanja predmeta raziskovanja med samim raziskovalnim procesom, ker to vpliva na veljavnost, zanesljivost in objektivnost rezultatov, s tem pa neposredno tudi na možnost njihovega posploševanja. Drug ugovor je bil namenjen težnji po zmanjšanju distance med proučevanim objektom in subjektom raziskave, kar naj bi tudi preprečevalo nastajanje znanstvenih rezultatov, torej takšnih, ki jih je moč posploševati.

Predvsem zagovorniki kvantitativne metodologije so bili mnenja, da akcijsko raziskovanje služi popolnoma drugačnim namenom kot empirično-analitično (Haerberlin, 1975, str. 673). Funkcija akcijskega raziskovanja je predvsem v tem, da spreminja neposredno prakso, funkcija empirično-analitičnega pa v tem, da išče in določa splošne zakonitosti, ki se potrdijo v pravilnih napovedih določenih dogodkov ob poznavanju določenih pogojev. Odločitev o tem, ali je neka zakonitost lahko sprejeta kot resnična ali ne, je odvisna od tega, kakšnim objektivnim empiričnim preizkusom, ki jih je mogoče intersubjektivno podživljati, smo jo podvrgli, in ali jih principialno poljubno lahko ponovi vsak znanstvenik. Zagotavljanje objektivnosti, zanesljivosti in validnosti je neposredno povezano z možnostjo posploševanja dobljenih rezultatov. Haerberlin meni, da vsakršno zavračanje posameznih principov in konstitutivnih značilnosti empirično-analitičnega raziskovanja vsebuje njihovo zavrnitev v celoti. Zato je neplodno s strani akcijskega raziskovanja, empirično-analitično metodologijo delno zavračati in delno sprejemati. Vendar je v enem raziskovalnem projektu možna sukcesivna (nikakor pa ne istočasna) uporaba obeh metodologij, če pri tem niso kršeni metodološki principi ene ali druge (prav tam, str. 672–675). Haerberlin je torej zagovornik ločevanja obeh raziskovalnih pristopov in se zavzema za kombiniran model sukcesivne uporabe obeh metodoloških pristopov, ne odobrava pa paralelnih oblik,

kjer se kvalitativna in kvantitativna metodologija izvajata istočasno v eni raziskovalni fazi. Če je cilj akcijskega raziskovanja spreminjanje prakse, je empirična analiza onemogočena, ker so v procesu spreminjanja raziskovanega polja kršeni vsaj posamezni principi empirično-analitične metodologije, kar pa pomeni nedoseganje metodoloških standardov v celoti.

Zagovorniki akcijskega raziskovanja pa odgovarjajo, da je akcijsko raziskovanje nastalo kot reakcija na pomanjkljivosti tradicionalnega raziskovanja, ki mu kljub strogim metodološkim standardom (oziroma ravno zaradi njih) ni uspelo zagotoviti večje povezanosti med teorijo in prakso in pomagati praktikom pri reševanju njihovih konkretnih problemov. Akcijsko raziskovanje se je razvilo iz »kritike očitnih pomanjkljivosti postopkov, kritike neizpolnjenih zahtev, kritike do zdaj komaj upoštevanih stranskih učinkov ...« (Blankertz/Gruschka, 1975, str. 678).

Vendar pa večina piscev ne odgovarja jasno na to, kako razrešiti vprašanje generalizacije. Največkrat opazimo v besedilih predvsem nemških avtorjev, da skušajo opravičiti akcijsko raziskovanje kot znanstveno relevantno in ga branijo pred metodološkimi standardi tradicionalne znanosti, in sicer tako, da le-te kritizirajo, obenem pa trdijo, da je metodologija akcijskega raziskovanja še dokaj nedodelana in jo je šele potrebno postaviti na trdnjše metodološke temelje (prim. npr. Blankertz/Gruschka, 1975, Wulf 1983, Heinze idr. 1975).

Kolektiv avtorjev Pedagoške visoke šole v Berlinu (njihove poglede na akcijsko raziskovanje smo podrobneje obravnavali v poglavju 3.4.3) je eksplicitno kritiziral tradicionalno družboslovno znanost, ki je nekritično prevzemala izsledke empiričnih raziskav predvsem iz ZDA in jih prenašala na nemško populacijo. Pravijo: »Kako problematične so takšne posplošitve, katerih primernost sodi k ideologiji empiričnih družboslovcev, kažejo med drugim tudi najnovejši poskusi nemških jezikoslovcev, da bi ugotovitve Bernsteina verificali na populaciji nemških otrok ... Dokler bodo takšni poskusi spodleteli ... bi bilo nepravilno obremenjevati akcijsko raziskovanje, ki je ravno v nastajanju, z zahtevami po posploševanju, katerih ne morejo izpolniti niti zagovorniki te zahteve iz vrst tradicionalnih konceptov empiričnega družboslovnega raziskovanja v njihovi lastni raziskovalni dejavnosti« (Fachbereich Sozialpädagogik an der Pädagogischen Hochschule Berlin; v Haag, 1972, str. 73).

Pri nekaterih akcijskih raziskovalcih pa srečamo celo popolno zavrnitev posploševanja njihovih izsledkov. To stališče zagovarjajo tako, češ da raziskovalno delo pridobi svoj smisel v procesih in spremembah, ki se odvijajo na kraju samem. Posploševanje se dogaja le 'v glavah' udeleženih praktikov in akcijskih raziskovalcev. Obe strani se učita ena od druge in iz same akcije (dejanja) in obe sta na podlagi izkušenj sposobni ta učni postopek prenesti tudi na druge družbene situacije (Heinze idr., 1975, str. 67–68).

Eden prvih, ki je vendarle poskušal osnovati trdnjše metodološko jedro akcijskega raziskovanja, je bil nedvomno Moser, ki je izhajal iz utemeljevanja nove paradigme družboslovja nasploh in je pri tem zamenjal kriterije tradicionalne analitično-empirične znanosti, se pravi objektivnost, validnost in reliabilnost s kriteriji transparence, skladnosti in vpliva raziskovalca (podrobneje smo o tem pisali v poglavju 3.3.3). Največja napaka, ki jo po

Moserjevemu mnenju delajo kritiki akcijskega raziskovanja, je v tem, da ga ocenjujejo na podlagi kriterijev kvantitativne metodologije. Vendar se tudi pri Moserju zdi, da se je s tem, ko je postavil nove kriterije za ocenjevanje relevantnosti akcijskega raziskovanja, izmaknil odgovoru na vprašanje o posploševalni moči dobljenih rezultatov v akcijskih raziskavah.

Če omenimo še 'novo', bolj pragmatično smer akcijskega raziskovanja, ki se je razvila na angleško govorečem področju, smo pri McNiffovi, Lomaxovi in Whiteheadu že govorili o tem, da so vprašanje generalizacije obravnavali v tem smislu, da so njihove izkušnje in dognanja uporabni za vse, ki se nahajajo v podobnih situacijah, v kakršnih so bili izpeljani njihovi projekti. Iz tega lahko razberemo osnovno vodilo prenosljivosti rezultatov raziskave v druge situacije, kar je povezano z utemeljevanjem notranje in zunanje veljavnosti akcijskih raziskav.

4.2 JE AKCIJSKO RAZISKOVANJE PO NARAVI TEORETIČNO?

Včkrat smo že zapisali, da je specifičnost akcijskega raziskovanja v tem, da gre za raziskovanje, ki izrablja izkušnjo pripadnosti za izboljšanje vidikov praktične situacije z namenom razvijanja razumevanja le-te. Gre za raziskovanje, ki si ga zamislijo in izvajajo 'insiderji', tisti, ki so angažirani in predani situaciji in ne 'outsiderji', opazovalci. Ko raziskujemo prakso ali situacijo, v katero smo vpleteni in kateri smo predani, iz tega nujno izhaja neka 'refleksivna' dimenzija. Zabriše se meja med raziskovalci in raziskovanci, ki jo predpostavlja definiranje teoretikov kot opazovalcev. Akademsko raziskovanje je zastavljeno kot skrbno oblikovan odgovor na obstoječo teorijo, za razliko od tega pa akcijsko raziskovanje sprva poudarja pomembnost svojih zastavljenih ciljev, pri tem se opira na splošne intelektualne in profesionalne debate. Šele med izvajanjem akcijske raziskave se odvije prosto tekoč dialog z različnimi teoretičnimi koncepti, kar odpira vedno nove pomembne vidike. Pri akcijskem raziskovanju gre predvsem za odločanje o akciji. Če hočemo delovati, moramo izbirati, kar pomeni, da moramo ustvariti učinkovit odnos med različnimi teoretičnimi koncepti. Tako »akcijsko raziskovanje sproža integracijo teorije – v akcijo in za njo« (Winter, 1998, str. 372).

Teorija sicer ne more predpisovati akcije, tako tudi posplošeni izsledki akcijskih raziskav sami po sebi ne morejo izboljšati določene situacije. Lahko so samo vodilo, motivacija za lastno akcijo in lastno oblikovanje akcijske raziskave v točno določeni situaciji s specifičnimi udeleženci in odnosi. Kaj nam bo torej teoretična posplošenost dognanj akcijskih raziskav? Ne moremo doseči poljubnega ponavljanja določene akcije v določenih pogojih in pri tem dosežati istih rezultatov (kriterij intersubjektivnosti). Ne moremo podvreči teorije vedno strožjim preizkusom in je falsificirati. Pri akcijskem raziskovanju sploh ne moremo govoriti o teoriji, kot jo pozna naravoslovje, pa tudi ne o teoriji, ki jo tvorimo na podlagi rezultatov, pridobljenih s postopki kvantitativne metodologije. Neke vrste teorijo pa vendarle moramo oblikovati, da akcijska raziskava ne izzveni kot še ena akcija v npr. šolskem polju.

Teorija v akcijskem raziskovanju je specifična v tem, da teoretični resursi niso definirani vnaprej, ampak so oblikovani v procesu raziskovanja. Akcijsko raziskovanje zahteva teorijo v smislu pojasnjevanja hipotetičnih pomenov ravnokar opazovanega. V tem smislu je teorija absolutno osrednja za akcijsko raziskovanje, saj vsebuje osmišljanje podatkov. Pomembno za reflektivni proces je iskanje nasprotij in razlik, kar prinaša alternative v naše videnje in razumevanje. »To je del dialoga med udeleženci, ki so angažirani v različnih vlogah, imajo različna stališča in praktične interese; je del pluralizma akcijskega raziskovanja, je sodelovalni, pogajalski proces in tudi iskanje sprememb – v obojem: v praksi in razumevanju. Akcijsko raziskovanje je po naravi teoretično (podčrtala J. M.). Teoretično v tem smislu, ker so njegovi cilji v spreminjanju obstoječih interpretacij, v razločevanju tega, kar je videno kot posamezen fenomen, in v povezovanju tega, kar je bilo videti ločeno« (prav tam, str. 372).

Akcijsko raziskovanje je razumljeno kot praksa za sistematičen razvoj védenja, ki pa temelji na drugačni obliki kot tradicionalno akademsko raziskovanje, saj ima drugačne namene, temelji na drugačnih odnosih in implicira različno razumevanje védenja in njegovega odnosa do prakse. Primarni namen akcijskega raziskovanja je produkcija praktičnega védenja, ki je uporabno za ljudi v njihovem vsakdanjem življenju. To pravzaprav pomeni, da akcijsko raziskovanje ne proizvaja samo védenja za tistega, ki ga izvaja, ampak gre za produkcijo praktičnega védenja, ki ga lahko uporabijo tudi drugi v podobnih situacijah. Vprašanje, ki se pri tem pojavlja, je: kako tvoriti teorijo. Ni je mogoče tvoriti samo na podlagi prakse in posplošitev iz prakse, ker bi ostajali na ravni opisa, ampak je potrebna zahtevnejša struktura, ki vključuje že obstoječ teoretični arzenal.

V uvodu knjige *Handbook of Action Research* (2001) urednika P. Reason in H. Bradbury pišeta, da »akcijsko raziskovanje kreira nove oblike razumevanja, ker je akcija brez refleksije slepa, sama teorija brez akcije pa nesmiselna« (prav tam, str. 2). Koncept akcije torej vključuje razvoj teorije, ki naj vodi in osmisli naše delovanje. V nadaljevanju avtorja postavlja provokativno trditev, da se o namenu produciranja védenja redko razpravlja. Akademsko znanost namreč daje primarno vrednost čistemu raziskovanju, kreiranju védenja prostega praktičnih vprašanj. V nasprotju s tem primarni namen akcijskega raziskovanja ni v produkciji akademskih teorij, ki temeljijo na akciji, tudi ni v produciranju teorij o akciji, niti v produciranju teoretičnega ali empiričnega védenja, ki se lahko uporabi v akciji. Je pa v »osvoboditvi človeškega telesa, misli in duha v iskanju boljšega, svobodnejšega sveta« (prav tam, str. 2). Gre sicer za lepo in dobronamerno misel, pa vendar tako akcijsko raziskovanje hitro lahko postane nekakšna 'ezoterična' paraznanost, ki sama sebe odriinja iz kroga znanstvene skupnosti. Akcijsko raziskovanje mora na nečem utemeljiti svojo znanstvenost. Edina možnost je poleg dobre in uspešne akcije tvorba dobre in uporabne teorije, ki predstavlja prispevek k večanju obsega človeškega spoznanja in védenja.

Raziskovalci, ki opravljajo aplikativne raziskave, se za generalizacijo pogosto zanimajo zato, ker želijo vedeti, kaj deluje oziroma kaj najboljše deluje v danih vzorcih populacije, ker hočejo prenesti te socialne prakse iz poskusnih mest na širšo populacijo praktikov ali iz ene skupnosti na drugo. Če gledamo tako, gre pri »generalizaciji za načelo transferabilnosti« (Robinson in Norris, 2001, str. 303). Seveda je posploševanje kontekstualno vezano oziroma je pogojeno s kontekstom.

V družboslovnem raziskovanju in v raziskovanju na področju izobraževanja so izsledki iz kvaziekperimentov, preglednih in ostalih študij primera pogosto namenjeni za posploševanje na širšo populacijo. Ob tem pa vedno obstaja dvom v takšne posplošitve, ki je povezan s proučevanjem upravičenosti za ustvarjanje sklepov ali sodb, za prehajanje onstran danih informacij, za povezovanje vzorcev s populacijami. Generalizacija je zato nedvomno povezana z veljavnostjo. Je eden od mehanizmov, s katerim se lahko upravičijo trditve o resnici. Klasična teorija generalizacije razume veljavnost kot logično lastnino raziskovalnega procesa, ki nam zagotavlja, da lahko sklepamo iz informacij ali rezultatov, pridobljenih v študiji.

Kot alternativo statistični ali formalni generalizaciji Stake (1995, str. 85) predlaga t. i. naturalistično generalizacijo, ki se mu zdi bolj primerna za raziskovanje na področju izobraževanja. To vrsto generalizacije Stake sicer uporabi v študiji primera, vendar je njena uporaba primerna tudi za akcijske raziskave. Študije primera se lotimo zato, da neki primer pojasnimo, razčlenimo, analiziramo. Bralac takšne študije bo v določenih okoliščinah to študijo uporabil za posploševanje na druge primere. Stakeova ideja je, da bralac dodaja svoj obstoječi primer k primerom, ki jih že pozna, in tako pride do modifikacije generalizacije. Same študije primera po naravi niso primerne za generalizacijo. Pravi, da »ne izbiramo študij primera, da bi optimizirali produkcijo generalizacije, ker to bolje delajo komparativne in korelacijske študije, toda validna modifikacija generalizacije se lahko pojavi v študiji primera« (prav tam, str. 8).

Ideja naturalistične generalizacije je atraktivna iz več razlogov. Predlaga opiranje na odgovornost za posploševanje proč od raziskovalca in vse bolj proti bralcu praktiku. Ta ideja podpira pojmovanje generalizacije kot transferzibilnosti, ki jo uvajata Guba in Lincolnova, ko pravita, da »raziskovalec ne more podrobno označiti zunanje veljavnosti raziskave. Lahko zagotovi zgolj grob opis, ki je potreben, da omogoči nekemu, ki je zainteresiran za transfer, da se odloči, ali je ta transfer možen« (Guba in Lincoln cit. po Robinson in Norris, 2001, str. 306.) Z drugimi besedami, raziskovalčeva odgovornost je, da zagotovi zadostne kontekstualne informacije in omogoči bralcu, da presodi, ali se določen primer lahko sploši na njegovo specifično polje prakse. Gre torej za to, da se na temelju študij tvorijo konstrukti, ki vsebujejo potencial sozvočja z bralčevo izkušnjo. Tako torej »generalizirati pomeni uskladiti s prejšnjo izkušnjo ali videti skupne značilnosti med empirično različnimi, vendar konceptualno ekvivalentnimi človeškimi izkušnjami« (prav tam, str. 307).

Takšen pogled na posploševanje izsledkov akcijskih raziskav najdemo tudi pri avtorjih akcijskega projekta 'Okolje in šolske iniciative', ki zapišejo, da končno poročilo v obliki študije primera pomaga »zunanjim opazovalcem podoživeti celotno dogajanje v taki meri, da jih to spodbudi k podobnim akcijskim raziskavam v lastnem okolju; hkrati pa pisanje poročila pomaga poglobiti razumevanje pri vseh sodelujočih« (Marentič - Požarnik idr., 1993, str. 64–65). Tudi tukaj avtorji razumejo generalizacijo kot transferzibilnost, torej prenos podobnih pogojev in izkušenj v lastno situacijo. Naš svet ne obstaja iz ločenih stvari, ampak iz razmerij, ki smo jim mi soavtorji. Ne obstaja samo védenje o in védenje kako, ampak tudi védenje, ki ga človek pridobi iz same socialne situacije, iz skupine, iz skupinske izkušnje.

Če ne preverjamo uporabnosti, noben raziskovalni trud ne more potrditi koristnosti in veljavnosti svojih teorij, ne glede na to, ali izhajajo bolj iz kvantitativnega ali kvalitativnega metodološkega pristopa. Ves čas ugotovljamo, da je akcijsko raziskovanje po naravi multimetodološko, ker lahko vključuje znanstveni eksperiment, kvantitativno družboslovno raziskovalno metodologijo in kvalitativne raziskovalne metode iz tolikih disciplin, kot je potrebno, da se razreši neki problem. Učinkovito akcijsko raziskovanje ne more sprejeti apriorne omejitve ene ali druge raziskovalne modalitete. Tako koncept akcijskega raziskovanja tudi zavrača argumente za ločevanje prakse in teorije v družboslovnem raziskovanju. »Ali je družboslovno raziskovanje uporabno ali pa ni raziskovanje« (Greenwood in Levin, 2000, str. 94). Tukaj je temeljni preobrat: ne da pozitivistična znanost zanika znanstvenost akcijskega raziskovanja, tukaj akcijsko raziskovanje zanika raziskovalno potenco vsakršnemu raziskovanju, ki ga ni moč uporabiti v praksi. Za akcijske raziskovalce ima družboslovno raziskovanje svoj cilj, zastavljen v produkciji védenja (posplošenih teoretičnih stavkih), in akciji, ki vodi do družbenih sprememb.

Citirana avtorja razumeta generalizacijo kot transferzibilnost ko pravita, da so izzivi akcijskega raziskovanja veliko težji predvsem na področju povzemanja rezultatov akcijskih raziskav, tako da bodo tisti, ki niso bili udeleženi v določenem projektu, lahko razumeli in verjeli, kar jim bo omogočilo uvajanje njihovih učinkovitih postopkov akcije. Ravno zato, ker je védenje soustvarjeno, vključuje lokalno védenje in analize in je globoko vgrajeno v lokalni kontekst, je izziv primerjati rezultate s primeri in tako ustvariti generalizacijo (prav tam, str. 97). Posploševanje torej poteka na dveh ravneh s prenosom podobnosti situacije in s primerjavo rezultatov različnih primerov, kar vodi do posploševanja. Ta zadnji način je pravzaprav v principu induktivističen – sklepamo iz posameznih primerov na splošne skupne značilnosti. Vendarle pa se razlikuje od pozitivističnega pristopa h generalizaciji, ker je bil le-ta preveč abstrakten in zato oddaljen od konteksta, kar je vodilo k izgubi pregleda nad svetom, kot ga živijo ljudje, in je v glavnem povzročil, da je védenje postalo neuporabno.

Če na novo naslovimo generalizacijo v luči omenjenih argumentov, jo preoblikujemo tako, da vključuje proces refleksije in je ne razumemo kot strukturo interpretacij, vezanih na pravila. Če smo tej poziciji dodali kontekstualno vezano védenje, je ključ do izkoristka tega védenja v različnih okvirih. Prvič, pomembno je razumeti kontekstualne pogoje, v katerih je bilo to védenje kreirano. Drugič, transfer tega védenja v nove okvire implicira razumevanje kontekstualnih pogojev novih okvirov, kako se le-ti razlikujejo od pogojev, v katerih je bilo to védenje producirano, in vključuje refleksijo o tem, kakšne posledice ima to za uporabo aktualnega védenja v novem kontekstu. Ker generalizacija postane aktivni proces refleksije, se vključeni akterji morajo odločiti, ali je njihovo obstoječe védenje smiselno v novem kontekstu ali ne. To obenem pomeni, da morajo akterji poznati večino prejšnjih podobnih primerov, da se bodo lahko odločili, ali je njihovo védenje ustrezno ali ne. Vprašanje, ki se ob tem pojavi, je: katero védenje je zdaj to. Njihovo lokalno ali je to védenje, ki so si ga pridobili na podlagi branja izsledkov drugih akcijskih raziskav.

Temeljna in dolgotrajna dilema v kvalitativnem raziskovanju nasploh je, da ta metodologija zahteva osredotočenje na zelo majhno število prizorišč, pogosto pa ostaja želja po ustvarjanju zaključkov, ki bi imeli širšo uporabnost in ne bi veljali le za te posamezne pri-

mere. Pri osredotočenju na en določen vidik kompleksnosti znotraj doslednih omejenosti časa in prostora je možno konstruirati način gledanja na ta vidik, kar nam omogoča, da tvorimo teorijo. Osredotočanje na različne vidike te kompleksnosti lahko privede do razvoja popolnoma drugačnih in navidezno celo kontradiktornih teorij in možno je, da drugi raziskovalci lahko razvijejo enako razumljive in jasne, vendar različne teorije, četudi so se osredotočili na ta isti določeni vidik. To je pomembno s stališča tvorbe teorije v akcijskih raziskavah. Tudi tam sodeluje veliko ljudi z različnimi predhodnimi teoretičnimi maticami. Iz teh posameznih vidikov, iz posameznih zgodb (teorij) je treba po induktivni poti priti do splošnih trditev.

En način razmišljanja o teoriji je ta, da teorija deluje poenostavljajoče, da omejuje fokus tako, da je zgodba lahko povedana – zgodba, ki se povezuje z drugimi zgodbami, ki so uporabile podobne teorije, in zgodba, ki gradi nad temi teorijami. To pa seveda ne pomeni, da podatke lahko prisilimo, da se ujemajo s teorijo. Sistematično delo s podatki moramo spremljati skozi celotno analizo podatkov z namenom zagotovitve, da so vsi podatki zajeti v teorijo in da so odstopanja v celoti proučena (Walford, 2001, str. 149).

Večkrat smo že poudarili, da striktna generalizacija v statističnem smislu v kvalitativnih raziskavah ni možna, ker eden (ali majhno število primerov) nikakor ne more biti primeren vzorec za sklepanje na širše populacije npr. šol ali razredov. Kvalitativne študije lahko dosežejo transferzibilnost preko natančne deskripcije. Če avtorji podajo popoln in detaljiran opis določenega konteksta, ki so ga študirali, obstaja verjetnost, da bralci lahko odločajo o uporabnosti zaključkov za svoje ali druge situacije. Z namenom, da bi bili sposobni presoditi, ali je določena ugotovitev iz neke študije npr. v eni šoli uporabna v drugi, je nujno poznati oziroma vedeti veliko tako o tej drugi šoli kot tudi o prvi.

Druga pot, po kateri so različni avtorji poskušali opraviti s problemom generalizacije, je zagovarjanje teoretične generalizacije. Veliko avtorjev se je odmaknilo od statistične ali empirične generalizacije iz študij primerov in predlagalo, da je širši pomen ugotovitev iz posameznih kvalitativnih študij lahko izpeljan s strogostjo logičnega argumenta za vsak posamezen primer. Primer je pomemben samo v kontekstu določene teorije in logična inferenca nadomesti statistično inferenco. Posplošitev med določenim primerom in širšo populacijo lahko izvedemo samo, če med njima obstaja močna teoretična in logična povezava. Moč teoretičnega sklepanja je torej odločilna, kar pomeni, da je izbor primera, ki ga bomo študirali, odločilen. Kako torej izberemo primere? »Eden, mogoče najbolj sprejemljiv odgovor je, da naj bodo primeri izbrani, ker so oni sami ali aktivnosti, ki v njih potekajo, resnično zanimivi ali pomembni sami zase. Generalizacija, naj bo empirična ali teoretična, sploh ni nujni cilj. Obstajata dve možnosti. Prvič, primeri so izbrani zato, ker so pomembni za razumevanje zaradi svoje unikatne pomembnosti. Drugič, če je opazovana aktivnost v določeni študiji tako pomembna, da je odvečno dokazovanje, da se določeni dogodki pojavljajo v katerikoli šoli ali izobraževalni instituciji« (prav tam, str. 16).

Pri akcijskem raziskovanju je utemeljitev odločitve za izvedbo akcijske raziskave drugačna. Akcijske raziskave se npr. učitelji praktiki skupaj z zunanjimi sodelavci raziskovalci lotijo takrat, ko hočejo razrešiti problem, ki ga kot konstantnega zaznavajo v svoji praksi in ko proučitev tega problema pomeni njegovo razrešitev in s tem izboljšanje obstoječe

situacije. Tudi tukaj gre za pomembnost posamičnega primera samega po sebi. Akcijske raziskave se ne lotimo v prvi vrsti s ciljem, da bi na koncu izvajali generalizacijo in tvorili teorijo. Vendar je to sestavni del raziskovanja, ker šele refleksija naše aktivnosti v praksi privede do teoretične utemeljitve in osmisli našo akcijo. Čeprav se zdi akcijska raziskava dokaj revna baza za generalizacijo, se v samem poteku raziskave določeni problemi in odgovori pojavljajo vedno znova in tako izvajamo določene posplošitve. Posploševanje tako postaja vedno boljše, pa vendar ne gre zmeraj za novo posplošitev, ampak bolj za modificirano posplošitev. Redkokdaj dosežemo popolnoma novo razumevanje nekega pojava ali situacije, prej gre za bolj 'prečiščeno' videnje in razumevanje.

4.3 PROBLEMI UČITELJEV RAZISKOVALCEV PRI POSPLOŠEVANJU REZULTATOV LASTNIH AKCIJSKIH RAZISKAV

H. Altrichter se je v knjigi s pomenljivim naslovom 'Ali je to še znanost?' (Altrichter, 1990) lotil tudi kritik, ki jih je deležno akcijsko raziskovanje, katerega nosilci so učitelji, in sicer predvsem tega, da raziskovanje učiteljev ne daje posplošljivih rezultatov (prav tam, str. 166–168). Kritiki sicer priznavajo, da akcijsko raziskovanje pomeni za učitelje osebno stimulacijo in predstavlja potencial za nadaljnje izobraževanje učiteljev, vendar so rezultati teh raziskav preveč partikularni, da bi imeli neko vrednost in pomen za tvorbo teorije na področju znanstvenega razvoja vzgoje in izobraževanja.

Učiteljem raziskovalcem se pogosto očita, da 'odkrivajo toplo vodo'. Ta ugovor lahko razumemo tudi kot 'nepoznavanje in neuporabo dosedanjih izsledkov znanosti', kar pomeni: raziskovanje učiteljev je nesmotna uporaba časa in sredstev, ker so proučevani problemi v obstoječem fondu znanstvenih odkritij že zadovoljivo obdelani, učiteljem bi jih morali le dovolj spretno posredovati in ti bi jih potem lahko uporabili v svoji vsakdanji praksi (prav tam, str. 168). Učitelje se tako ponovno postavlja v pasivno vlogo sprejemnikov tujih odločitev in dognanj. Akcijsko raziskovanje pa je, kar zadeva delovanje učiteljev, vendarle v svojem bistvu drugače koncipirano. Seveda je potrebno pri razreševanju problema poznati teoretične koncepte in izsledke, ki so poenoteni v obliki posplošenih dognanj. Nobeno raziskovanje se ne začne na točki nič kot nepopisan papir in tudi akcijskemu raziskovanju bi odrekli verodostojnost, če bi pristali na takšno gledanje.

Altrichter pravi, da nevarnost, da bi obstoječe dosežke spregledali, resnično obstaja. Obstaja pri vsakršnem raziskovanju, še posebej pa pri takšnem, ki, po večini ne izhaja iz fiksnih predhodnih teoretičnih struktur kot akcijsko raziskovanje, ampak sproti osmišlja uporabljene, vendar 'neizgovorjene' kategorije in jih nadaljnje razvija. Za učitelja raziskovalca in zunanjega sodelavca ni vedno enostavno med procesom v pravem trenutku najti ustrezne eksterne teorije, ki bi v konfrontaciji z obstoječim internim vedenjem vodile k nadaljevanju raziskovanja (prav tam, str. 169). Vprašanje, ki se ob tem zastavi, je, ali se lahko odpovemo uporabi obstoječih teoretičnih konceptov. Koliko lahko specifične teorije nadomestimo z bolj splošnimi? Ali se zaradi časovne racionalizacije raziskovalnega dela

in zaradi bojazni, da bi prišlo do bistvenega nazadovanja samega raziskovalnega procesa (pri akcijskem raziskovanju vendarle delamo po fazah akcije in refleksije ter planiranja naslednjih akcijskih korakov) lahko v celoti odpovemo iskanju in proučevanju obstoječega teoretičnega védenja, ki neposredno zadeva naš raziskovalni problem? Zagotovo ne oziroma nikakor ne v celoti. Današnja tehnologija nam omogoča širok dostop do različnih virov informacij, baze podatkov o obstoječi literaturi so vedno obsežnejše in dostopnejše in ena od prednostnih nalog zunanjega sodelavca raziskovalca je po našem mnenju ravno v tem, da posreduje obstoječe vire iz literature raziskovalcem praktikom in jih navaja na samostojno iskanje podatkov, relevantnih za raziskavo.

Obratno pa lahko z veliko upravičenostjo utemeljujemo tudi tezo, da je poskus nove konceptualizacije odnosa med znanostjo in prakso (ki se manifestira v problemsko usmerjeni uporabi teorije in v enakopravnem odnosu med znanstveniki in praktiki) privedel do zmanjšanja tradicionalne distance med znanstveniki in praktiki. To se posledično izraža v večjem interesu znanstvenikov za prakso in védenje, ki ga le-ta poseduje, obratno pa je opazen tudi povečan interes praktikov za teorijo. Akcijsko raziskovanje namreč nikakor ni ateoretično ali sovražno do teorije, ampak se je praktikom odprl nov dostop do teorij, še bolj pa do teoretiziranja, ki ima za praktične probleme ključno funkcijo. Obenem se je pa seveda spremenil pogled na teorijo. Teorije in njenega posredovanja ne razumemo več kot vrednost samo po sebi, ampak na interaktivni način. Pri teoriji ni odločilna samo njena znanstvena kvaliteta, ampak tudi situacija, v kateri se nahaja domnevni prejemnik, in kategorije, s katerimi le-ta razpolaga. Vsako sporazumevanje predpostavlja vsaj delno skupno izkušnjo. Če naj bo sporazumevanje med dvema, ki govorita različne jezike, uspešno, ne more vsak neprizadeto še naprej uporabljati svojega jezika, ampak morata najti skupne točke za nadaljnjo graditev skupne izkušnje. Ni dovolj zgolj pojasniti pojme in posredovati vsebine, pač pa je potrebno ustvariti pogoje za izkušnje, na katerih bodo lahko obdelane tuje izjave in vsebine (prav tam, str. 169–170).

Tudi odnos med teorijo in njeno uporabo v praksi je podoben odnosu med dvema tujejezičnima govorcema. Da se bosta lahko sporazumevala, morata najti osnovo, ki je obema skupna. V primeru jezika je to velikokrat tretji, za oba tuji jezik, v primeru komuniciranja med teorijo in prakso pa takšen 'tuji jezik' predstavljajo pogoji uporabe in določene pojmovne predpostavke, ki jih pri teorijah moramo upoštevati. Če takšni pogoji v procesu posredovanja teorije niso uporabniku teorije dovolj razjasnjeni in obdelani, vodi lahko to pri delovanju uporabnika do izrojenosti teoretičnih izjav.

Ugovor, ki ga je akcijsko raziskovanje najpogosteje deležno, je, da konceptu akcijskega raziskovanja ne uspe izgraditi kolikor toliko koherentne teoretične tradicije (prav tam, str. 171). Ta neuspeh ima lahko različne vzroke: prvič, lahko da so dobljeni rezultati raziskav od samega začetka nerelevantni. To teoretiki akcijskega raziskovanja zanikajo in dokazujejo, da obstaja vrsta primerov, ki poročajo o pomembnem napredku in razvoju. Drugič, lahko da so dobljeni rezultati sicer pomembni za prakso, niso pa teoretični, da sicer imajo potencial za razjasnitev partikularnih situacij, niso pa posplošljivi. Problem bi bil lahko tudi v tem, da je do sedaj uspelo zgolj v nezadovoljivem obsegu povezati dobljene rezultate raziskav in vzpostaviti kolikor toliko koherentno teoretično zgradbo.

Obstajata dva pristopa, ki sta poskušala najti rešitev te problematike. Elliott (Elliott, 1984, povz. po Altrichter, 1990, str. 171) razume 'kumulacijo' vseskozi v tradicionalnem smislu kot primerjavo, navezavo in relativiranje raziskovalnih rezultatov. To je razvidno tudi iz posameznih projektov. Kot primer navaja Altrichter, da je bila na koncu nekega projekta izpeljana konferenca, na kateri so učitelji raziskovalci brali rezultate raziskav svojih kolegov in jih poskušali sistematizirati. Na tej osnovi so potem učitelji po koncu srečanja pisali pregledne članke k posameznim temam, ki so temeljili na materialih študij primerov.

Po drugi strani pa Hull in sodelavci (Hull, 1985, povz. po Altrichter, 1990, str. 171) skeptično nasprotujejo izgradnji koherentne, unificirane teoretične zgradbe po modelu naravoslovja in v nasprotju s tem predlagajo usmeritev bolj po vzoru literarnih znanosti; tukaj gre manj za koherenco produktov, ampak bolj za kontinuiteto diskurza in priključitev novega in bogatejšega razumevanja. Menijo, da bi področje literarne kritike lahko tukaj določilo model. Kritik si prizadeva odpreti pot do razumevanja pomena in kritika je kumulativna, ker se branje, predlagano od različnih kritikov, zrašča okoli napisanega dela. Diskurz o raziskovanju učiteljev je lahko kumulativen na ta način – ne kot dialog o raziskovalnih izsledkih, ampak kot rastoča zbirka poskusov, da bi poglobljali razumevanje načina poučevanja, kot se manifestira v določenih instancah.

S tem se naravoslovnemu konceptu, ki meri na splošne zagone, postavlja ob bok neka alternativa humanističnih in družboslovnih znanosti. V tem videnju leži pomemben segment razumevanja in razvijanja akcijskega raziskovanja: kako narediti množstvo posameznih vidikov, ki jih izdelajo učitelji, tako dostopno, da jih bodo lahko uporabljali drugi praktiki in znanstveniki. Ali v zadovoljivi meri lahko temu služijo različne publikacije, strokovni posveti in srečanja? Ti mehanizmi izhajajo iz 'sveta' znanosti. Kakšni mehanizmi uporabe tujega védenja pa bi se morali razviti, da bi izhajali iz sistema prakse in praktikov?

H. Altrichter (1990, str. 191–195) opozarja, da v nadaljevalnih fazah procesa akcijskega raziskovanja nemalokrat srečamo naslednji problem: Učitelji, ki so se dalj časa ukvarjali z refleksijo in spremembami lastne prakse, so to očitno zelo zadovoljivo doživljali in prišli pri tem do zavirljivih rezultatov. Pri tem se sprašujejo, zakaj bi svoj raziskovalni proces morali še pisno obdelati. Ali ne zadostuje, da so uspešno opravili vse navedene faze? Ali to pisanje ni spet atribut standardov znanstvenega sistema, cena za to, da bodo lahko potrdili pojem 'raziskovanje' za to, kar so počeli? Kot primer navedimo učiteljice, ki so sodelovale v projektu 'Okolje in šolske iniciative' (Požarnik, 1993) in so se tudi večkrat – tiho ali glasno – spraševale, »ali je res potrebno ob projektu tudi toliko pisati – ali ni dovolj neke akcije izvesti, o njih povedati, morda tudi prirediti razstavo? Čemu potem še pisati« (prav tam, str. 63)?

Vodilni poznavalci in utemeljitelji akcijskega raziskovanja navajajo naslednje argumente v prid končnega poročila o raziskovalnih dognanjih:

- Ker akcijsko raziskovanje ne meri zgolj na individualni razvoj, ampak mu gre tudi za razvoj profesije, bi si morali prizadevati za 'kooperativno refleksijo'. Ta se ne bi mogla razviti brez zapisanih izkušenj.
- Dolgoročno bi z rezultati raziskovanja učiteljev izgradili 'zaklad védenja učiteljske profesije' (Elliott, 1984, povz. po Altrichter, 1990, str. 192).

Zakaj se torej vedno znova pojavlja vprašanje po smislu zapisovanja? »Dve nadaljnji oviri v raziskovanju učiteljev sta: prvič, **težavnost pisanja** o lastni praksi, in drugič, **zadržanost**, ki jo imajo učitelji glede tega, ali imajo **kaj vrednega povedati**. Mnogi učitelji niso pisali že od obdobja študentskih dni in potrebujejo zagotovilo o svoji zmožnosti. Zdi se, da so učitelji zelo skeptični glede sposobnosti svojih kolegov, da bi lahko povedali kaj pomembnega o profesiji« (Wakeman, 1986, cit. po Altrichter, 1990, str. 192).

Ta izjava samo potrjuje to, kar v literaturi o akcijskem raziskovanju pogosto srečamo:

- Učitelji ne pišejo radi, ker imajo težave pri tej, za njih neobičajni dejavnosti.
- Učitelji podcenjujejo vrednost in sporočilno veljavnost svojega izkustvenega vedenja.
- Časovni in prostorski pogoji učiteljskega dela za pisanje niso ugodni.
- Za učiteljski poklic je značilen umik v privatnost in izolacijo razreda, ki je diametralno nasproten z vsakršno odprtostjo.
- Učiteljski poklic ni razvil kulture izmenjave profesionalnih izkušenj.
- V pomanjkanju lastnih publikacij in ločenega diskurza med učitelji raziskovalci, morajo biti rezultati vnešeni v splošne znanstvene diskusije, kjer jih potem ocenjujejo akademski raziskovalci po svojih lastnih kriterijih.

Izkušnje kažejo, da učitelji, ki so se enkrat 'spustili' v proces pisanja, poudarjajo njegovo vrednost za lastno refleksijo in posledično za oblikovanje idej. Obenem pa z objavljanjem svojih spoznanj in zaradi nepričakovanega interesa kolegov dobivajo novo energijo za nadaljnje delo (Lee, 1986, povz. po Altrichter, 1990, str. 193).

Različni avtorji so poskušali razviti različne oblike spodbujanja in razvijanja pisanja pri učiteljih (prav tam, str. 193):

- Zunanji svetovalci podpirajo učitelje pri oblikovanju njihovih izkušenj. Primer iz prakse predstavlja, kako je sodelovanje med učiteljem in zunanjim svetovalcem privedlo do skupnega raziskovalnega poročila: zunanji svetovalec je intervjuval učitelja o njegovih izkušnjah med raziskovalnim procesom. Zapis intervjuja sta oba analizirala. Pri tem se je izpostavilo deset vprašanj, ki so na koncu tvorila strukturo raziskovalnega poročila. Pri razčlenjevanju posameznih faz so bili uporabljeni deli iz intervjuja.
- Ustvarjanje situacije za prve korake pisanja: nekateri projekti so poskušali pripraviti prostorske in časovne situacije (npr. različna srečanja, kongresi ...), v katerih so učitelji s pomočjo kolegov in zunanjih svetovalcev prestali prve korake pisanja (npr. zbiranje materialov, strukturiranje, pisanje prvega poglavja ...).

V projektu 'Okolje in šolske iniciative' je koordinatorica akcijske raziskave učiteljem pripravila navodila za strukturo končnega poročila. Opozorila jih je predvsem na samoiniciativnost pri poudarjanju plastičnosti in slikovitosti dogajanja, da bo bralec lahko 'zagledal', kaj se je dogajalo (Marentič – Požarnik, 1993, str. 65). Zaradi nazornosti bomo predstavili glavne točke te strukture (prav tam, str. 65–68):

- okoliščine, v katerih projekt poteka,
- delovni pogoji, organizacijski okvir,
- zgodovina sodelovanja pri projektu,
- začetek dela,
- potek dela,

- spremljanje,
- kaj ste opazili – rezultati spremljanja,
- zaključki in predlogi,
- priloge.

Učiteljem so bile predstavljene tudi ideje o stilu pisanja (kako narediš svoje pisanje prepričljivo, kakšen način pisanja bo učiteljem všeč, kakšna je vloga 'kritičnih prijateljev' pri oceni tvojega pisanja ...) in ideje za načrtovanje pisanja (kako si organiziral svojo raziskavo, kakšna je tvoja osebna 'eko zgodovina', čemu 'eko projekt', kakšen je bil odziv, kaj si opazil, kakšni so rezultati in kako naprej) (prav tam, str. 68–70).

Ta struktura zajema opis vseh faz akcijske raziskave, iz končnih poročil je tudi razvidno, da ne gre samo za razmišljanje, ampak za poglobljeno stopnjo refleksije, vsa poročila pa nosijo izrazito osebnostno noto.

Tipična oblika priprave rezultatov akcijske raziskave je 'študija primera'. V njej je predstavljen lasten raziskovalni proces in njegovi rezultati v različnih povezavah od opisovanja do analize, pa tudi generalizacija. Učitelje je treba spodbuditi k intenzivnemu analitičnemu ukvarjanju s svojim primerom, vendar morajo znati svoje aktualno stanje primerjati s prejšnjimi primeri in izkušnjami drugih oseb. Zagotovo drži, da posameznik nikoli v resnici ne študira posameznega primera nekega družbenega fenomena, ne da bi upošteval implicitno vsebovane razlike, ki služijo za primerjavo. Težko si je torej predstavljati študijo nekega primera, ne da bi pri tem razmišljali, v kakšnem odnosu je do drugih stvarnosti in v kakšnem družbenokulturnem kontekstu se nahaja oziroma kakšni so splošni pogoji, od katerih se ta primer bistveno razlikuje.

Vendar pa ozaveščanje lastnega implicitnega vedenja v raziskovanju učiteljev ni cilj sam zase, ampak pomožno sredstvo pri obdelavi konkretnih problemov in pri prenosu profesionalnega vedenja na kolege in profesionalno potomstvo. Delovanje profesionalnih učiteljev tudi ni izključno ali pretežno zaznamovano z refleksijo akcije, ampak v enakem obsegu tudi z rutino, ki ni vedno reflektirana, predstavlja pa velik del učiteljevih profesionalnih kompetenc.

Kakšne bi naj bile razvojne perspektive v raziskovanju učiteljev (Altrichter, 1990, str. 198–199)?

- Vprašanje znanstvenoteoretične utemeljenosti akcijskega raziskovanja se nanaša predvsem na to, kam znotraj znanstvenega sistema uvrščamo akcijsko raziskovanje in kako je opredeljeno v znanstvenoteoretičnih diskusijah.
- Teoretična utemeljenost delovanja obsega predvsem vprašanje razumevanja individualnega in kolektivnega profesionalnega delovanja, ki bazira na konceptu akcijskega raziskovanja.
- Utemeljitev s teorijo profesionalnega razvoja – kakšne predstave gojijo učitelji o lastni profesionalnosti in njenem razvoju in kako so le-te združljive z delovnimi pogoji učitelja na eni strani in raziskovanjem na drugi.

Predstave o 'teoretični utemeljitvi' ne vodijo v smeri izgradnje visoko kompleksne teoretične zgradbe z obsežnimi zdiferenciranimi kategorijami. Teorije, na katere se opirajo

učitelji, morajo biti enostavne za dojetje in v pomoč pri razumevanju prakse. Zajemajo naj relativno malo osrednjih pojmov, ki se vklaplajo v pregleden sistem. Takšna naj bo torej tudi teorija, ki jo učitelji raziskovalci tvorijo v akcijskih raziskavah. Ali tako učitelje podcenjujemo ali jim pripisujemo nesposobnost za dojetje in tvorjenje kompleksnih teoretskih sistemov? Menimo, da ne, kajti pri takšnem razumevanju teorije ne gre zgolj za formalno poenostavljanje, ampak tudi za dimenzijo, ki uporabnike takšne teorije vodi k novim zaključkom glede njihove lastne situacije, k njeni refleksiji in nadaljnjemu razvoju. Tudi A. Halmi trdi, da bodo grandiozne zgodbe (tukaj misli na 'velike teorije' – dodala J.M.) nadomestile lokalne male teorije, ki ustrezajo specifičnim problemom in situacijam (Halmi, 1996, str. 33). Teorije, ki so rezultat akcijskega raziskovanja, torej nimajo univerzalnega, ampak lokalni značaj.

4.4 NEPOSREDNA PRAKTIČNA UPORABNOST ZNANSTVENIH TEORIJ

Ali so teorije neposredno prenosljive na praktične situacije (na primer v obliki navodil za delovanje)? Odgovor na to vprašanje je negativen, rezultira pa iz strukturnih razlik med prakso in znanostjo. Neposredno uporabnost oziroma direktno povezavo s prakso pri raziskovanju zavrnemo na podlagi specifičnosti vrednotnega, normativnega in operativnega sistema znanosti. Poskušali bomo pokazati, da se znanstvene teorije, takoj ko nastopijo v praksi, preinterpretirajo oziroma modificirajo. To posledično pomeni, da znanstvene teorije niso prenesene v prakso v razmerju 1 : 1. Mora nam pa biti jasno, da ta pozicija v odnosu znanosti in prakse ne pomeni, da teorije nimajo praktične uporabnosti. Trdimo le, da odnos med teorijami in prakso ni direkten, ampak je posreden. Ta trditev velja tudi za teorije, ki nastanejo kot produkt akcijskih raziskav, ne glede na to, da gre za 'lokalne' in ne 'grand' teorije. Tudi te se ne prenašajo v prakso neposredno, kar dokazuje tudi vse tisto, kar smo zapisali o transferzibilnosti in posplošljivosti rezultatov znanstvenih raziskav.

O odnosu med prakso in znanostjo smo že govorili v poglavju 3.2. *Nova paradigma družboslovnih znanosti*. Tam nas je zanimalo predvsem, kako je odnos teorije in prakse predstavljen v kritični teoriji in kritičnih družboslovnih znanostih, kjer je predstavljal osrednjo tematiko. Cilj znanosti naj ne bi bil izključno spoznavnoteoretski, pač pa mora imeti znanost neposredni interes za poseganje v družbene razmere. V tem poglavju bomo poskušali pokazati, zakaj to neposredno poseganje s področja znanosti v prakso ne poteka v smislu direktnega prenosa, ampak v modificirani obliki.

Pri tem se bomo naslanjali na razmišljanja H. G. Soeffnerja (Soeffner, 1989), ki je v knjigi z naslovom *Razumevanje vsakdana, vsakdan razumevanja* zavrnil neposredno uporabnost raziskovalnih izsledkov oziroma direktno povezavo s prakso zaradi specifičnosti znanstvenega sistema.

V literaturi pogosto zasledimo pojem 'vsakdanje teorije', ki, po Soeffnerjevem mnenju (prav tam, str. 10–25), predstavlja izpolnitev stare želje: vsakdan in znanost, teorija in praksa – kraljevi otroci, ki se niso mogli srečati – so nenadoma našli pot drug k drugemu in to

v podobi zloženke. Pojem vsakdanje teorije uporabljamo kot vodilo, da vsakdanje delovanje ne poteka slučajno in nestrukturirano, ampak je strukturirano po principih reda, pravil, procedurah razlage, načrtov in namenov. Zdi se, kot da je 'odtujena znanost' našla pot nazaj k življenju, nazaj k vsakdanu. Ta prepad med vsakdanom, vsakdanjim delovanjem, vsakdanjim védenjem in znanostjo bi moral izginiti, kakor da bi bilo že spočetka jasno, da ta prepad predstavlja nepravilnost, zgodovinsko razvojno hibo, ki jo je treba nujno preseči. Vendar se zdi, da pozabljamo na dolgoletno tradicijo znanstvenoteretičnih razprav. Vodili so jo predstavniki kontroverznih teoretičnih pozicij iz različnih vidikov, prišli pa so do presenetljivo podobnih zaključkov, da se znanost in vsakdanja praksa kljub skupni zasidranosti v delovanju in pomenskem polju vsakdana ne moreta spojiti.

Obstaja veliko razlogov, zakaj bi morali ravno vsakdanjemu delovanju nameniti prednostno mesto v znanstveni refleksiji. Pomembni razlog za to je navedel A. Schütz: vsakdanje življenje je edini subuniverzum, v katerega »se vklapljamo z našimi dejanji« in ki ga z našimi dejanji lahko spreminjamo (Schütz, 1971/72, cit. po Soeffner, 1989, str. 12). Interakcijski prostor našega vsakokratnega konkretnega vsakdana se je in se bo spreminjal preko nas. Gre za naš neposredni prostor prilagoditve, delovanja, načrtovanja in doživljanja – to je naše okolje, ki ga sokonstruiramo in katerega del smo. O strukturah in potencialu našega vsakdanjega sveta imamo očitno in latentno védenje. In oboje je enako učinkovito. Iz interakcijskih struktur vsakdana se organizirajo naše izkušnje, po drugi strani pa naše izkušnje in naše delovanje konstruirajo strukture našega vsakdana.

Temu primarnemu prostoru prilagajanja, zaznavanja, izkustev in delovanja velja naša prioriteta pozornost ravno zaradi možnosti neposrednega in učinkovitega delovanja v njem. Naš primarni interakcijski prostor poznamo. V njem se gibljemo z večjim občutkom varnosti kot v drugih. Razlog za to je poleg oprijemljivosti in učinkovitosti lastnih dejanj tudi v tem, da si akterji vsakdana v svojem vsakdanjem delovanju pripisujejo vzajemne kompetence. Temeljna zakonitost vsakdanjega delovanja v interakcijskem prostoru je, da je v principu vsak akter kompetenten in odgovoren za svoja dejanja. Vsak trenutek mora dati svoje delovanje v oceno. Zaupanje v poznavanje pravil se verificira in istočasno ohranja s konkretnim delovanjem.

Vsakdanje delovanje in vsakdanja komunikacija funkcionirata na podlagi predpostavke o samoumevnostih, ki jih ni potrebno več artikulirati. To zaupanje v skupni svet latentnega soglasja (skladnosti, ujemanja) v vsakdanjem življenju služi hitrosti in varnosti akcij in reakcij. Ta interakcijski prostor samoumevnosti, vsakdana, odslikava svet, v katerem človek točno 've', za kaj gre in je zato lahko kompetenten in kompetentno deluje. Od te kompetence vsakdanjega delovanja se kompetenca znanstvenikov, ki vsakdanji svet analizirajo, bistveno razlikuje in jo je zato potrebno skrbno ločevati. Tudi če se oboje – kompetence tistega, ki deluje v vsakdanu, in kompetence znanstvenika – nanašajo na vsakdan kot predmetno polje, pomenijo v svoji ciljni usmerjenosti, v svojih postopkih, kriterijih skladnosti in verifikacije in v svojih možnostih nekaj temeljno različnega.

Najprej pa je potrebno sploh precizirati, kaj mislimo z izrazom 'vsakdan'. S pojmom vsakdan ne mislimo na svet vsakdanjih uporabnih predmetov in opravil in tudi ne na historično prisotno, specifično realnost. Vse to sicer sodi k temu, kar pojmujemo pod vsakdan, se tam

ustvarja in deluje povratno nanj, vendar to ni tisto, kar vsakdan kot tak poraja, vsebuje in reproducira. Ustvarjalna struktura tega, kar imenujemo vsakdan, temelji bolj na posebnem tipu izkušenj, delovanja in védenja. To izkustveno in pomensko polje je zaznamovano s kognitivnim stilom prakse, s tipom izkustva, delovanja in védenja, ki je povezan ravno s tem prostorom, se nanaša nanj v njegovih specifičnih zmožnostih, ga ohranja in vedno znova poraja (Goffman, 1977, povz. po Soeffner, 1989, str. 16).

Kognitivni stil prakse, vsakdana, meri na odpravljanje ali minimiziranje nenavadnega, dvomljivega, na neproblematično in ekonomično delovanje. V skladu s tem obstajajo tipizirani učinki kognitivnega stila vsakdana v tem, da nove, tuje situacije, dejanja itd. tipizirajo tako, kot bi bili poznani ali natančneje, kot da bi bili sestavni del normalnosti vsem poznanega skupnega prostora delovanja in izkušenj. Tipiziranje izkušenj, védenja in delovanja je splošni fenomen človeških sposobnosti zaznavanja in orientacije. Četudi tvorita 'tipika' in 'normalnost' povezavo, kajti konstrukcija normalnosti brez tipike ne bi bila mogoča, tipike vseeno ne smemo enačiti s konstrukcijo normalnosti. Nekaj tipizirati kot 'normalno' istočasno pomeni nekaj klasificirati kot poznano *in* koncentracijo na določeno realizacijo tega poznanega.

Viden izraz konstrukcije normalnosti v vsakdanu je ponavljanje preizkušenih in poznanih vzorcev delovanja v interakciji in okamenelost nekaterih od teh vzorcev v rituale delovanja, kar lahko razložimo s tem, da jih razumemo kot elemente verig delovanja, ki jih lahko vsak hip, ne da bi se morali vedno znova odločati, uporabimo. Ti poznani vzorci delovanja demonstrirajo zaupanje v zagotovljeni skupni fond védenja in skupni prostor izkustev in delovanja, v katerem ne moremo nič narediti narobe in v katerem se problemske situacije rešujejo v navezavi na poznane rešitve in se tako včlenijo v delujočo normalnost. Kakšna je torej učinkovitost kognitivnega stila prakse? Zagotavlja hitrost in socialno sprejetost vsakdanjih reakcij in daje z rutinskim reševanjem problemov pogosto na razpolago učinkovit instrument za obvladovanje novih danosti in problemov, tudi za obvladovanje tega, kar novega kot takega ne prepozna, ampak ga preoblikuje v že poznano. Ker tega novega ne vidimo kot nekaj, kar mora biti pojasnjeno, predstavljajo vsakdanje rutine le omejen in nesiguren potencial za obvladovanje presenečenj in nenavadnih prilagoditev. Kot homogene reakcije vzorci delovanja ne služijo toliko učinkovitemu prilagajanju novim situacijam, ampak bolj reprodukciji samih sebe.

Rutiniziranje vsakdanjega védenja in delovanja temelji na neeksplicitnosti, na postavki, da ni treba vsega povedati ali vprašati. Predpostavljamo t. i. tiho, skrito védenje, to pomeni, da nekaj vemo, ne da bi morali ali znali povedati, kaj vemo. Vsakdanje védenje ni eksplicitno, ker se nahaja v svetu samoumevnosti. Ta svet samoumevnosti deluje na temelju predpostavke, da se da vse povedati, če bi se po tem pojavila zahteva. V skladu s tem lahko od vsakogar zahtevamo 'praktična pojasnila' za njegov način delovanja (Searle, 1969 in Scott/Lyman, 1976, povz. po Soeffner, 1989, str. 19).

Na temelju te organizacijske oblike kognitivnega stila prakse, vsakdana in na podlagi sposobnosti, da z rutinskim reševanjem odgovorimo na novonastale probleme, kažejo vsakdanji vzorci delovanja veliko samostojnost, enormno sposobnost vztrajanja in ravno takšen odpor do alternativnih interpretacij. Ta sistem se ima za svojo sposobnost funkcioniranja

zahvaliti ne toliko organizacijski obliki, ampak predvsem nujnosti prilagajanja, ki so ji podvrženi vsakdanji interakcijski sistemi, v katerih so se te organizacijske oblike razvile. Temeljijo torej na postopku poskusov in napak, ki ga uporabimo pri problemih, ki nastopijo, pri čemer se najuspešnejša rešitev ohranja in tradicionalno prenaša, dokler nekega dne ne odpove in smo prisiljeni v iskanje drugačnih možnosti rešitve. Vsakdanje vedenje in vsakdanje delovanje dokumentirata tako splošne, evolucijsko utemeljene oblike prilagajanja okolju, kot tudi rutinizirane postopke delovanja v interakcijski skupnosti.

Ta struktura vsakdanjega vedenja in delovanja daje vedeti, da nosi v sebi možnosti za preseganje kognitivnega stila prakse. Potencial tega kognitivnega stila nudi več, kot od njega zahtevamo v vsakdanu. Vsebuje tendenco k samopreseganju. Ta tendenca je vidna na nekaterih mestih opisa vsakdana, oziroma kognitivnega stila prakse (prav tam, str. 20–21):

- v 'empiričnem' ravnanju z realnostjo, t. j. pri testiranju potenciala delovanja po kriterijih uspeha in neuspeha;
- v interaktivni realizaciji načrtov delovanja, to pomeni v virtualnem prevzemanju perspektive in drže delujočega partnerja: v intersubjektivnosti orientacije;
- v sposobnosti za tvorjenje hipotez o družbeni 'realnosti', to pomeni v sposobnosti razlikovanja med interpretiranjem in interpretiranim;
- v postulatu principialne izrazljivosti, to je v možnosti eksplicitnega ubesedenja vedenja.

Na tem mestu je viden potencial kognitivnega stila prakse, ki omogoča, da preidemo iz odličnega, vendar omejenega polja vsakdana v kognitivni stil teorije, na področje znanosti, pri čemer je vidna omejenost in različnost, pa tudi povezanost obeh področij. Znanost je organizirana in reflektirana obravnava vsakdanjih postopkov, vedenja in delovanja. Ti predstavljajo – če so dokumentirani in jih je moč rekonstruirati – za znanost sistem tekstov, protokolov vsakdanjega delovanja, ki so v znanstveni analizi interpretirani kot razumevanje in utemeljevanje možnosti njihovega razvoja in specifičnega zgodovinskega izoblikovanja.

Znanost se izkazuje kot specifični tip delovanja, izkustva in vedenja, ki je jasno ločen od vsakdana. To se kaže ne samo s posebnim jezikom, ampak bolj s sistematičnim in organiziranim izločanjem znanstvenih interpretacij iz aktualnih interakcijskih procesov in njihovih kontekstov. Znanost je ločena od vsakdanjega delovanja zgolj na podlagi svoje nujne analitične distance od skupnosti delujočih in predstavlja tako kvalitativno drugačen način delovanja. Ta analitična distanca do 'vsakdanjih tekstov', do produktov interakcije nasploh, je zavezujoča profesionalna norma znanstvenikov. Na njej temeljijo in z njo funkcionirajo kriteriji znanstvenega dela: racionalna utemeljenost, podoživljanje, kar se da obširna predstavitev problematike, ciljev, hipotez, rezultatov in metod.

Avtonomija in distanca kot profesionalni normi znanosti in znanstvenikov zagotavljata družbi – drugače kot kognitivni stil prakse, vsakdana – večji pregled nad možnim in racionalno razlago dejstev. Medtem ko se kognitivni stil prakse pod pritiskom storilnosti osredotoča na možnosti razlage, izbire in delovanja ter v interesu akcije izključuje dvom in dvomljivost tipizira kot 'normalno', znanost v nasprotju s tem sistematizira dvom, razkriva alternativne možnosti razlage, izbire in delovanja: pretvarjanje dozdevno poznanega

in 'normalnega' v problematično je meja med vsakdanom in znanostjo, med normalnostjo in dvomom, med doživljanjem in refleksijo, med hitro realizacijo ciljev in *ekstenzivno aplikacijo možnega kot dejanskega družbenega védenja* (prav tam, str. 25–26).

Vedno znova se pojavlja zahteva po neposredni 'družbeni relevantnosti', 'navezavi na prakso', 'vidiku ovrednotenja' znanstvenega dela. Pritoževanje nad politično 'nemočjo' in 'nebogljjenostjo' znanstvenikov ne upošteva tega, da se znanstvenik v političnem življenju v 'vsakdanu' lahko in mora odpovedati znanstveni drži, da tisti, ki delujejo znotraj znanstvenega sistema, ne živijo zunaj družbe in morajo ravno tako kot vsi drugi sprejemati praktične odločitve v vsakdanjem življenju. Tega pa ne počnejo v analitično distanciranem izkustvenem stilu znanosti, ampak v kognitivnem stilu prakse: kot delujoči v vsakdanjem življenju – ne kot znanstveniki. Vendar ima pri tem, da v vsakdanu lahko delujemo odgovorno in izbiramo med alternativami, znanstvena analiza in razlaga veliko, odločujočo vlogo. Šele tako postanejo alternative ekstenzivne in racionalno prepoznavne, kar omogoča njihovo smiselno ovrednotenje. Zagotovo znanost še nikoli v zgodovini ni mogla prepričati ljudem, da ne bi padli v studenec. Pogosto pa je dosegla, da padeč v studenec ni bil pripisan usodi ali nadnaravnim močem. Pri nemoteni, profesionalni in urejeno izvedeni znanstveni analizi so postale jasno razvidne alternative delovanja, realnost možnega in poti okoli studentca. In ravno iz tega izhaja možnost, da nekoga pokličemo na odgovornost zaradi njegovega delovanja. Ampak tudi tukaj izvršitev seveda ni naloga znanosti. Prevzemanje znanstvene drže znanstvenika naredi za analitika, ne pa za nadzornika nad normami. Znanstvena drža konstituira drugačen koncept realnosti kot kognitivni stil prakse (prav tam, str. 28–32).

O stališču, ali se znanost lahko v popolnosti odreče normativnim vprašanjem, smo razpravljali že v poglavjih *Načelo vrednotne nevtralnosti* (1.2) in *Zavračanje postulata vrednotne nevtralnosti* (1.5.3) in se tukaj podrobneje z njim ne bi ukvarjali. Tukaj nas zanima povezava med prakso, vsakdanjim življenjem in prenosljivostjo teorije v ta vsakdan. Če je teorija usmerjena v izdelavo pojasnil o človeškem delovanju, njegovi zgodovini in njegovem okolju, pa tudi na preverjanje in kritiko teh pojasnil, potem mora biti osvobodjena operativnega pritiska prakse. Pri akcijskem raziskovanju je situacija bistveno drugačna. Akcijsko raziskovanje naj bi služilo neposredni spremembi obstoječe situacije prizadetih. Spoznavni proces se odvija v praksi in za prakso, skupaj z vsemi, ki jih situacija zadeva. Pri teh raziskavah je praktična relevantnost integrativni sestavni del raziskovalnega procesa in ni le dodatna. Tukaj se nam zatakne pri odgovoru na vprašanje, čemu potem služi tvorba teorije v akcijskih raziskavah. Če je ni mogoče neposredno prenesti v prakso z namenom spreminjanja le-te, kakšen je potem njen smisel. Če ima znanost nalogo, da izvaja ex-posto analize o življenju, vsakdanji praksi, ki je avtonomno področje, potemtem nima vpliva na vsakdanjik. Vendar pa ima znanost (s tvorjenjem razlagalnih teorij) pomembno praktično relevantno funkcijo in sicer kot odkrivanje alternativnih razlag in delovanja. Znanost ravno s to sposobnostjo služi vsakdanji praksi. Obe področji priznavata druga drugi avtonomijo in sta druga za drugo uporabni in funkcionalni. Spoznanja znanosti vplivajo na aktualno in bodoče stanje védenja z aplikacijo teh spoznanj na nove kontekste, dejansko stanje, potek dogajanja. Teorije, ki nastanejo kot produkt akcijskih raziskav, se v tem pogledu nekoliko razlikujejo, ker se njihova praktična relevantnost potr-

juje že med samim raziskovalnim procesom, ko se oblikujejo spremembe, ki so delno tudi posledica teorij, ki jih tvorimo v vmesnih fazah med akcijskimi koraki.

Vsa dejstva, ki izhajajo iz vsakdanje prakse, so na neki način 'obremenjena' s teorijo. Vedno vnašamo celoten niz kognitivnih in teoretičnih okvirov v naše percepcije realnosti. Nobenih empiričnih podatkov nikoli ne dobimo v obliki »čistih kapelj iz originalno deviškega izvira; vedno so spojeni s teorijo v samem trenutku njihovega nastanka« (Alvesson in Sköldber, 2000, str. 17). Ravno zato postane poudarjanje prevelike distance med teorijo in vsakdanjim življenjem problematično. Teorije naj bi bile sposobne doseči naše razumevanje in vplivati na način našega delovanja. Teorije, ki težko najdejo svoj prostor zunaj akademskih krogov, tvegajo, da postanejo družbeno nerelevantne.

Še vedno pa obstaja dejstvo, da teorije niso prenosljive v praktične situacije v razmerju ena proti ena. Kajti če bi bile, ne bi govorili o stopnjah posplošljivosti in načinih transfer-zibilnosti. Na začetku razvijanja neke teorije posplošljivost zavestno omejimo, s tem da najprej razvijamo teorijo za omejeno področje. Na temelju več specifičnih teorij se lahko s primerjavo le-teh razvije splošna oziroma formalna teorija, ki je sinonim za neko raziskovalno področje in je zasidrana v empiriji. Infomacijska baza, na kateri temeljita refleksija prakse in znanost, je pravzaprav ista; njena obdelava pa je vezana na kriterije sistema znanosti in prakse. Razlik med njima ne moremo premostiti direktno – torej z neposredno uporabo teorije za reševanje problemov v praksi. To je možno po posredni poti: znanstveno védenje mora biti praksi izročeno kot material, s katerim praksa nato razpolaga v skladu s svojimi sistemsko vezanimi merili.

Kaj pa pri akcijskem raziskovanju? Povedali smo že, da se v akcijskih raziskavah ne tvorijo 'velike' (grand) teorije, pač pa je poudarek na lokalnih teorijah, ki ustrezajo specifičnim problemom in situacijam. Širše posplošitve, t. j. razširitev kontekstov, na podlagi katerih bo teorija razvijana in na katere se bo razvita teorija naslanjala, se v akcijskem raziskovanju ne zgodi vnaprej, ampak v odvisnosti od vsakokratnega stanja proučevane situacije. Vendar se pri uporabi raziskovalnih izsledkov vedno izkaže, da se znanstvene teorije, ko nastopijo v praksi, preinterpretirajo oziroma modificirajo.

Kot enega od načinov tvorbe teorije, ki na svojem začetku nosi v sebi elemente refleksije proučevane prakse, ki pa jih potem z metodološkimi principi nadgradi in pripelje v polje znanstvene teorije, je tudi t. i. 'grounded' teorija. Podrobneje jo bomo analizirali predvsem zato, ker je njena temeljna značilnost ta, da je zasidrana v neposredni proučevani praksi.

4.5 PREDMETNO ZASNOVANA TEORIJA (GROUNDED THEORY)

Preden začnemo razčlenjevati bistvene elemente predmetno zasnovane teorije in poskušamo njeno uporabnost povezati z akcijskim raziskovanjem, bi se ustavili pri vprašanju prevoda angleškega izraza 'grounded theory'. Nekateri naši avtorji so ga slovenili z 'utemeljena teorija'. B. Mesec na primer pravi, da »v začetku ni bilo jasno, ali je to (utemeljena teorija – dodala J. M.) pravi prevod izraza 'grounded theory'. V. Flaker prevaja s 'pritlehna

teorija', kar se mi je zdelo v začetku kar ustrezno; B. Dekleva prevaja z 'bazična teorija'. Mayring (1993) prevaja z 'gegenstandsbezogene Theoriebildung', kar dobesedno pomeni 'oblikovanje teorije, ki se nanaša na predmet' ali, krajše, predmetne teorije; kot da kaka teorija ni 'predmetna' v pomenu, da se nanaša na neki predmet. Konotacija je pri nemškem prevodu ista kot pri Flakerjevem; povedati hoče, da gre za teorijo, ki je blizu predmetu; ki je blizu predmetu in se od njega ne oddalji v prehude abstrakcije. – Izraz 'grounded' iz glagola 'to ground' pomeni 'osnovati, utemeljiti, položiti na tla, nasesti, ozemljiti' ... 'Grounded' torej pomeni 'utemeljen' v možnem dobesednem pomenu te besede, namreč tako, da je 'blizu tlom', tj. empirično, in ne morda z deduktivnimi argumenti, ki izvirajo iz abstraktnih premis. 'Pritlehen' (kot prevaja Flaker) pomeni dobesedno 'ki je pri tleh', v prenesenem pomenu pa 'vsakdanji, navaden' (pritlehne zadeve, pritlehen človek), kar ima negativno konotacijo. Drugi možni prevodi bi bili 'pritlehen' in 'prizemen'. ... 'Prizemen' ... nima (še) ekspresivnega, prenesenega pomena; ne vsebuje negativne konotacije, prej se zdi, da je povezan s pojmom pozitivnega realizma: stati z obema nogama na zemlji, biti blizu zemlji, stvarnosti, realnosti« (Mesec, 1998, str. 61–62).

Kljub izčrpni razlagi prevoda 'grounded theory' z 'utemeljena teorija', ki jo je podal B. Mesec, se nam slovenjenje 'utemeljena teorija' ni zdelo primerno, ker je izraz vrednotno obarvan, če ga razumemo tudi v njegovi negativni obliki, ki implicira, da je vsa ostala teorija, ki ne sodi v okvir utemeljene teorije in ni tvorjena po njenih metodoloških principih, potemtakem neutemeljena. Zato smo se odločili, da bomo izraz 'grounded' slovenili s 'predmetno zasnovana' teorija. Izraz 'zasnovan' ima neki dodaten pomen v primerjavi z izrazom 'utemeljen', in sicer v tem, da zasnovanost izraža nekakšno nedokončanost, odprtost k temu, da se teorija vedno dopolnjuje in stalno predmetno utemeljuje, kar je bistvo koncepta metodologije predmetno zasnovane teorije.

Glaser in Strauss, avtorja koncepta predmetno zasnovane teorije, v uvodu k svoji knjigi z naslovom *Discovery of Grounded Theory* (Glaser in Strauss, 1967) pravita, da sta želela s tem delom izboljšati možnosti družboslovnih raziskovalcev za oblikovanje teorije, ki bo »relevantna za njihovo raziskovanje«. V nadaljevanju pa dodata, da »predmetno zasnovano teorijo izvedemo iz podatkov in jo nato ilustriramo z navajanjem primerov značilnih podatkov« (prav tam, str. 5). Pomembno je, da je »predmetno zasnovana teorija teorija, ki jo induktivno izvedemo iz proučevanja pojava, ki ga predstavlja« (Strauss in Corbin, 1990, str. 23).

4.5.1 VIRI IDEJ PREDMETNO ZASNOVANE TEORIJE

Avtorja predmetno zasnovane teorije sta nedvomno Glaser in Strauss, ki sta s svojim delom nadaljevala tradicijo predvsem ameriških sociologov iz prve polovice prejšnjega stoletja. Glede na to, da smo v prvem delu naše razprave veliko pisali o debati, ki se je razvila o smislu in uveljavljenosti pozitivistične orientacije v znanosti, se nam zdi primerno, da prikažemo, na kateri točki se je zgodil podoben preobrat, ki je izviral tudi iz idej akcijske raziskovalne metodologije in je vodil do oblikovanja postulatov predmetno zasnovane teorije.

Predmetno zasnovana teorija Glaserja in Straussa ima svoje korenine v dveh poljih: eno je simbolni interakcionizem, ki mu je bil naklonjen Strauss, drugo je statistično usmerjen

pozitivizem, ki je del Glaserjevega intelektualnega potenciala (Alvesson in Sköldbberg, 2000, str. 12).

Simbolni interakcionizem predstavlja kvalitativno metodološko gibanje v Združenih državah, ki se je pojavilo na začetku dvajsetega stoletja, in je poznano pod imenom 'Čikaška šola' (Adam, 1982, Halmi, 1996, Hammersley, 1989). Pojem 'simbolni interakcionizem' je leta 1938 uvedel Herbert Blumer, sociolog iz Chicaga. Velik pomen Glaser in Strauss (1967, str. 12–15) pripisujeta Blumerjevi kritiki raziskave dveh sociologov (Thomas in Znaniecki), ki sta proučevala življenje poljskih kmetov na Poljskem in v Ameriki. Pravita, da se je približal konceptu predmetno zasnovane teorije s tem, da je povzdignil pomen teoretiziranja, ki izvira iz podatkov in ne iz naslanjača. Očitala pa sta mu premočno poudarjanje verifikacije na račun generalizacije. Blumer je svojo kritično analizo usmeril k proučevanju verifikacije, bolj kot k vprašanju, kako producirati predmetno zasnovano teorijo.

Temeljna ideja simbolnega interakcionizma je starejša od Blumerjeve identifikacije tega pojma in izvira iz psihološkega in sociološkega gibanja na začetku stoletja na Oddelku za družbene vede in antropologijo čikaške univerze. Trije pomembni viri, ki so navdihnili idejo simbolnega interakcionalizma in gibanje Čikaške šole, so: ameriški pragmatizem, po katerem resnica postane vprašanje praktične koristi, nemško neokantovstvo, ki je bilo bolj naklonjeno globljim idiografskim študijam posameznega primera kot nomotetičnim proučevanjem masovnih podatkov, in nemškemu historicizmu, ki je dajal prednost kvalitativnemu raziskovanju pred kvantitativnimi študijami.

Katere so glavne točke, ki jih je predmetno zasnovana teorija privzela iz simbolnega interakcionizma? Mednje gotovo sodijo te osrednje značilnosti: pragmatizem, idiografsko raziskovanje, kvalitativne metode, eksploracija, koncepti senzitivizacije, družbena akcija, kognitivni simboli, empirična orientacija in sukcesivna indukcija iz empiričnega materiala. Podali bomo kratek pregled teh idej, ki so pomembne za razumevanje predmetno zasnovane teorije. Vsi ti koncepti niso bili avtomatično preneseni v utemljeno teorijo, ampak so zahtevali posebno prilagajanje in so se na poseben način tudi razvijali znotraj te teorije (Alvesson in Sköldbberg, 2000, str. 13–14):

Pragmatizem: Družbena koristnost, družbena kontrola kot rezultat raziskovanja konstituira kriterij resnice. Pragmatizem so opisovali kot antiteoretično filozofijo, ki je kar se da tesno povezana s praktično, empirično realnostjo.

Idiografsko raziskovanje ima prednost pred nomotetičnim. Potrebno je proučevati posamezne primere bolj kot masovne. Idiografsko védenje, ki se še posebej pojavlja v humanističnih znanostih, je primerno za intenzivne študije edinstvenih primerov. Nomotetično védenje, ki ga najdemo predvsem v naravoslovnih znanostih, je osredotočeno na ekstenzivne študije velikega števila podatkov za odkrivanje splošno veljavnih zakonov.

Kvalitativne metode pred kvantitativnimi. Kvantitativne metode, v primeru da so sploh uporabljene, so sekundarne in pripravljalne. Omenimo lahko, da to predstavlja popolno spremembo za kvantitativno metodologijo, kjer je situacija obratna: kvalitativna faza (če se sploh pojavi) je razumljena kot pripravljalna in ima manjši pomen.

Eksploracija. S poudarjanjem kvalitativnih metod je dobila eksplorativna funkcija osrednji pomen v družboslovnih znanostih. Pripada ji višji status kot ga ima v naravoslovnih znanostih, kjer se poudarja predvsem operacionalizacija z namenom testiranja. Prilagodljive metode zbiranja podatkov so rezultat večjega poudarka na eksplorativni funkciji raziskovalnega procesa.

Koncepti senzitivizacij. Namesto da poskušajo oblikovati vedno bolj ekzaktne tehnike z namenom natančne razlage posameznih konceptov, bi morali družboslovnih raziskovalci iskati načine, ki bi jih stimulirali za dojemanje novih odnosov, perspektiv in pogledov na svet. V nasprotju s fiziko, kjer prevladujejo prostorski in časovni odnosi, sta empatija in razumevanje pomembni sestavini družboslovnih znanosti.

Družbena akcija. Procesi na mikro ravni – in ne na primer funkcija ali struktura – predstavljajo osrednji predmet raziskovalnega procesa. Gre za interaktivnost, ki predstavlja odnose med akterji, za simbole, ki se prenašajo med akterji.

Kognitivni simboli. Ljudje se oblikujejo in kontinuirano preoblikujejo v stiku z drugimi. Oblikovanje osebnosti je konec koncev proces. Jaz ni pasivni medij ali arena med internimi in eksternimi stimulansi in vedenji, odvisnimi in neodvisnimi spremenljivkami, ampak visoko produktiven pojav, motor celotnega socialnega procesa. Jaz je tudi svet pomenov in ne zunanja struktura ali niz spremenljivk.

Sukcesivna indukcija iz empiričnega materiala. Raziskovalci bi morali po induktivni poti izhajati iz simbolnih interakcij vsakdanje realnosti, ne pa, da se distancirajo od nje. Indukcije v tem primeru ne smemo razumeti v klasičnem smislu, ker ne izhaja neposredno iz podatkov, ampak je razdeljena v dve fazi: prvič, intenzivna študija omejenega obsega podatkov v posameznem empiričnem primeru, na tej stopnji je empatija odločilnega pomena; in drugič, primerjava več primerov, ki jo spremlja razširitev empirične baze.

Če pogledamo, kateri so bili pomembni dejavniki, ki so vplivali na simbolni interakcionizem in z njim na predmetno zasnovano teorijo, in primerjamo, kaj je predstavljalo pomembno vlogo pri oblikovanju kritike pozitivistične znanosti in hkrati oblikovanje metodologije akcijskega raziskovanja, bi lahko našli kar nekaj stičnih točk:

- akcijsko raziskovanje se sicer ni opiralo na pragmatizem in njegovo temeljno idejo, da je resnično tisto, kar je koristno, vendar je Moser pri svojem poskusu utemeljevanja akcijskega raziskovanja kot samostojne paradigme izpostavil vprašanje resnice znanstene spoznanja, pri čemer pa izhaja tudi iz vsebine skiciranega diskurza (več o tem v poglavju 3.3.3). Le-ta ima nalogo, da posreduje v nasprotju med interesi in zahtevami družbe in nalogami znanosti. Znanost mora zahteve družbe po enakosti in svobodi iz zgolj deklarativnih načel pripeljati do realizacije. Naloga znanosti je torej v družbeni emancipaciji in ne zgolj v odslikavi danih razmerij. Ravno analiziranje problema resnice pa je naloga skiciranega diskurza. Kriteriji, ki so formulirani znotraj njega, naj bi omogočali razlikovanje med bistvom in pojavom družbenih fenomenov. Določene izjave v diskurzu naj ne bi bile več izolirano preverjane na podlagi formalnih metodoloških postopkov, ampak mora biti vsebinsko proučeno, kaj je njihova resnica, njihovo bistvo v okviru družbenega konteksta. Resnica torej naj služi konfrontaciji danega stanja z zahtevami po družbenih spremembah.

- Teoretiki akcijskega raziskovanja (Heinze, Moser, McNiff, Lomax, Whitehead, Elliott ...) so vsi po vrsti zavračali nomotetični pristop v raziskovanju in se usmerjali na proučevanje posameznih primerov. To dejstvo izhaja iz temeljnega preobrata v spoznavno-logičnem konceptu raziskovanja: ne gre več za deduktivno preverjanje vnaprejšnjih hipotez, njihovo intersubjektivno veljavnost in tvorbo splošnih stavkov, ampak za induktivno in abduktivno logiko znanstvenega spoznanja.
- Z odnosom akcijskih raziskovalcev do kvalitativnih metod se na tem mestu ne bi podrobneje ukvarjali, ker je tema naše celotne razprave usmerjena pretežno v proučevanje pomena teh metod za akcijsko raziskovanje, vendar vseskozi opozarjamo, da se kljub afiniteti do uporabe kvalitativnih metod akcijski raziskovalci nikjer eksplicitno ne odrečeje kvantitativni metodologiji.
- Tudi pri vprašanju razvijanja konceptov senzitivizacije je akcijska raziskovalna metodologija usmerila veliko pozornost na področje komunikacije med raziskovalci in raziskovanci. Bistveno pri tem je poudarjanje, da se raziskovalec mora odreči vlogi 'outsiderja', zunanjega opazovalca, ki zgolj popisuje dogajanje, in se posvetiti pristnemu stiku z udeleženci v raziskovalnem polju. Vstop v polje raziskovanja je pomembna začetna faza akcijske raziskave in mora biti izpeljana s temeljnim razmislekom. Poglavitno vprašanje s tem v zvezi je: »Kako priti noter, da bom kaj zvedel?«, drugo pa: 'V kakšnih vlogah nastopam in kaj to pomeni za moje raziskovanje?' Vsaka skupina, ena bolj, druga manj, se brani zunanjega opazovalca, dostikrat odkrito, še večkrat prikrito« (Mesec, 1998, str. 156). Raziskovalec potrebuje veliko občutka za komuniciranje z ljudmi, s katerimi bo kot enakopravni partner izvedel raziskavo. Pomanjkanje senzibilnosti v komunikaciji predstavlja za akcijsko raziskavo hudo oviro. Komunikacija naj bi potekala čim bolj simetrično, kar bi omogočilo enakopravnost med raziskovalci in raziskovanci.
- V družbeni akciji so utemeljitelji akcijskega raziskovanja videli njegov glavni smisel. V naši razpravi smo opredeljevali odnos kritičnih teoretikov na nemškem govornem področju do znanosti in raziskovalcev kot nosilcev družbenih sprememb, ki bi z usmerjenostjo na družbene probleme prispevali k njihovi razrešitvi na osnovi znanstvenih spoznanj. Kasneje se predvsem na angleškem govornem področju razvije smer akcijskega raziskovanja, ki je usmerjena na področje reševanja problemov na mikro ravni, v neposredni sredini, kjer človek živi in deluje.
- V modelu akcijskega raziskovanja najdemo močno izraženo kognitivno komponento v smislu učenja in spoznavanja procesov, ki oblikujejo naše odnose z drugimi in vplivajo na kvaliteto teh odnosov. Akcijsko raziskovanje bi moralo vključevati tudi kreativni nadzor nad odnosi, ki jih samo vzpodbuja z vzpostavljanjem stikov v raziskovalnem polju.
- Pomemben stik med akcijskim raziskovanjem in simbolnim interakcionizmom kot izvornim nosilcem idej predmetno zasnovane teorije je zagotovo v premisi sukcesivne indukcije iz empiričnega materiala. Tudi akcijski raziskovalci so usmerjeni v zbiranje podatkov, ki sicer ne poteka po strogih standardih kvantitativne metodologije, ampak v skladu z določenim načrtom glede na njihovo kasnejšo uporabnost.

4.5.2 TVORBA TEORIJE PO INDUKTIVNI POTI NA TEMELJU KVALITATIVNIH PODATKOV

Že v naslovu svojega dela *‘Odkritje predmetno zasnovane teorije. Strategije za kvalitativno raziskovanje’* Glaser in Strauss predstavita glavne elemente svoje metodologije. Osredotočena je na odkrivanje teorije, na predmetno zasnovano teorijo in na kvalitativno raziskovanje. V uvodu avtorja povesta, da je eden od glavnih namenov knjige premostiti jezik med ‘velikimi teorijami’ in empiričnim raziskovanjem. Knjigo sta namenila izboljšanju kapacitete družboslovnih raziskovalcev pri produkciji teorije, ki bo relevantna za njihovo raziskavo. »Ne morejo biti vsi enako usposobljeni za odkrivanje teorije, ni pa potrebno biti genij, da bi tvoril uporabno teorijo« (Glaser in Strauss, 1967, viii).

V nadaljevanju podkrepita to idejo in poskušata dokazati, kako so ‘velike teorije’ (grand theories) na neki način zavrle tvorbo ‘malih’, uporabnih teorij. Govorita o »velikih možeh« v sociologiji, kot so Weber, Durkheim, Simmel, Marx in drugi, ki so tvorili zadostno število izjemih teorij na dovolj področjih družbenega življenja, kar zadostuje za dolgo časa. Čeravno se podmladek sociologov (kamor prištevata tudi sebe) nikoli ni mogel primerjati z njihovim genijem, so vendarle znali modificirati in reformulirati njihove teorije s svojimi na novo odkritimi sposobnostmi verifikacije – kar je postala naslednja naloga sociologije. Kot posledica tega so mnogi profesorji spremenili oddelke za sociologijo v centre za predstavljanje teorije ‘velikih mož’ in so poučevali te teorije s karizmatično dokončnostjo, ki so se ji študentje le s težavo uprli. Na splošno so študentje izurjeni, da obvladajo teorije ‘velikih mož’ in jih v malem testirajo, vendar se komajda sprašujejo o teoriji kot celoti, kar zadeva njen položaj ali način tvorjenja. Kot posledica tega so se mnogi ustvarjalni študentje omejili na sestavljanje majhnih problemov znotraj velikih teorij (prav tam, str. 10). Zdelo se nam je zanimivo predstaviti ta vidik odnosa do ‘velikih teorij’, ker bi ga lahko primerjali s poglavjem, kjer smo pisali o učiteljih raziskovalcih in njihovih težavah pri posploševanju rezultatov lastnih akcijskih raziskav (4.3). Tudi tam se je odpiralo vprašanje, zakaj sploh pisati in tvoriti neke teoretične stavke, ko pa je o podobnih stvareh že toliko napisanega, in to mnogo bolje.

Na to dilemo podajata Glaser in Strauss odgovor v tem smislu, da kakorkoli že, tudi veliki mojstri nas niso oskrbeli z dovolj teorijami, ki bi pokrile vsa področja družbenega življenja; nekatera so sociologi šele začeli proučevati. Nadalje, nekatere teorije naših predhodnikov zaradi pomanjkanja utemeljenosti v podatkih ne ustrezajo, ali ne delujejo ali pa niso dovolj razumljive, da bi bile uporabne, in so zaradi tega nekoristne v raziskovanju pri napredovanju teorije in praktični aplikaciji. Po drugi strani pa so nam veliki teoretiki dali modele in kažipote za tvorbo teorije, tako da s sedanjim napredkom v zbiranju podatkov, konceptualno sistematizacijo in analitičnimi postopki mnogi od nas sledijo njihovi poti: iz družboslovnega raziskovanja lahko generiramo teorije za nova področja, kakor tudi boljše teorije za področja, kjer dosedanje obstoječe teorije ne funkcionirajo (prav tam, str. 11).

Tudi velike teorije so pravzaprav vedno temeljile na skupku spoznanj ‘malih teorij’, ki so vsaka zase doprinesle k novemu teoretičnemu konceptu. Tukaj tudi vidimo prostor za nastanek lokalnih teorij kot produkt rezultatov, dobljenih v akcijskih raziskavah. Po Glaserju in Straussu lahko vsak ustvari svojo lastno teorijo, dokler le izhaja iz realnosti,

dokler je utemeljena na neki empirični stvarni bazi. Teorije je seveda potrebno testirati in verificirati, kar pa po potrebi vodi k njihovi modifikaciji, k nadomeščanju obstoječih teorij z novimi. Tukaj se lahko vrnemo na Kuhna (podrobneje o tem vpoglavju 3.3.1), ki pri menjavi paradigem govori ravno o tem: o neustreznosti neke paradigme, ki v določenem trenutku ne pokriva več celotne palete možnosti reševanja problemov, in jo je potrebno zamenjati. Isto velja za teorijo, tudi ta v nekem trenutku ne pokriva več v celoti določenega področja, ki se na osnovi novih spoznanj širi, zato je potrebna modifikacija te teorije ali njena zamenjava. Tukaj sicer spet trčimo ob vprašanje uporabnosti teorije: ali se bolj kot na verifikacijo in testiranje teorije sklicujemo na njeno aplikabilnost. Ne sprašujemo se, ali je teorija pravilna ali napačna, ampak pod katerimi pogoji in okoliščinami deluje, ko jo uporabimo.

Predmetno zasnovana teorija izhaja iz podatkov, razvijamo jo induktivno in tudi Glaser in Strauss sta ostra kritika logičnega deduktivizma, ki temelji na preverjanju vnaprejšnjih hipotez in teorij, ki naj se verificirajo v empiriji. Argumenti, ki jih Glaser in Strauss navajata proti deduktivizmu, so primerljivi z ugovori, ki smo jih srečali pri kritičnih teoretikih in njihovem disputu s kritičnimi racionalisti: da deduktivno tvorjene teorije lahko pridobijo spekulativni značaj in na ta način izgubijo stik z empirično bazo. Zato je testiranje pogosto neizvedljivo, če pa ga že izpeljemo, so empirični podatki pogosto 'na silo' vključeni v kategorije teorije, ki jo preizkušamo.

Koncept predmetno zasnovane teorije je uporaben tako v kvalitativnih študijah kot tudi v kvantitativnih. Glaser in Strauss zapišeta, da je »vsaka oblika podatkov uporabna za oboje, za verifikacijo in tvorbo teorije, ne glede na to, katero bolj poudarjamo. Poudarek je odvisen zgolj od okoliščin raziskave, od interesov in usposobljenosti raziskovalca in od vrste materiala, ki je potreben za teorijo ... V veliko primerih sta potrebni obe obliki podatkov (Glaser in Strauss, 1967, str. 17–18). Tudi tukaj se srečamo z kombinacijo podatkovnega materiala. Pozorni pa moramo biti na to, da tudi Glaser in Strauss govorita predvsem o podatkovnih bazah, ki so pridobljene po različnih (kvalitativnih ali kvantitativnih) načinih zbiranja podatkov, ne pa o kombinaciji samih metodologij. Tudi Strauss in Corbinova, ki sta nadalje razvijala koncept predmetno zasnovane teorije, pravita, da sta pisala izrecno za kvalitativne raziskovalce. Ugotavljata pa, da so kvantitativni raziskovalci vedno bolj nezadovoljni z zgolj kvantificiranimi rezultati in se obračajo k suplementarnim kvalitativnim analizam, medtem ko so kvalitativni raziskovalci postali bolj odprti za sodelovanje s kolegi, ki so usmerjeni bolj v kvantitativno metodologijo (Strauss in Corbin, 1994, str. 277–278).

Ob tem bi še enkrat opozorili na to, da težko najdemo 'čiste' kvalitativne ali kvantitativne raziskovalce. Zakaj? Že samo dejstvo, da raziskovalec prinaša v raziskovalni proces svoje osebne in teoretične izkušnje, ki služijo kot material pri tvorbi teoretičnih kategorij, in torej nikoli ne začenja 'iz nič', ne more pri npr. kvalitativnih raziskovalcih izključiti vsaj delnega deduktivnega sklepanja. Tudi Glaser in Strauss opozarjata, da »se raziskovalec ne približa realnosti kot *tabula rasa*. Imeti mora perspektivo, ki mu bo pomagala videti relevantne podatke in povzeti pomembne kategorije iz natančnega pregleda podatkov (Glaser in Strauss, 1967, str. 3). Vendar pa lahko naletimo na problem, ko poskušamo umestiti neko kategorijo iz kakšne druge teorije v situacijo, ki jo proučujemo. Kot rešitev predla-

gata »učinkovito strategijo, prvič, dobesedno ignoriranje literature o teoriji na področju, ki ga proučujemo z namenom, da bi zagotovili, da se kategorije ne bodo okužile s koncepti, ki so bolj primerni za druga področja« (prav tam, str. 37).

O tem vprašanju smo v tem poglavju že pisali, pomembno pa je poudariti, da obstaja konsenz med različnimi metodološkimi strujami, da so vsa dejstva 'obtežena' s teorijo in ne gre za neko redko perspektivo: vedno vnašamo celoten niz kognitivnih in teoretičnih okvirov v našo percepcijo realnosti. Ta realnost je vedno že interpretirana. Podatki nikoli ne pridejo v »obliki čistih kapelj iz originalno deviškega izvira, vedno so spojeni s teorijo v samem trenutku njihovega nastanka« (Alvesson in Sköldbberg, 2000, str. 17). Če malo preoblikujemo misel Glaserja in Straussa, ki smo jo citirali, bi bilo priporočilo raziskovalcem takšno: 'Ne berite preveč, da boste zmožni strmeti nad novim'. Predobro poznavanja določenega področja prinese s seboj preveliko odvisnost od prejšnjih avtoritet in nevarnost, da se bomo zapletli v stare probleme in zaradi tega težje zagledali nove možnosti. Seveda pa ima takšno gledanje na stvari med drugim tudi to veliko pomanjkljivost, da se nam lahko zgodi, da bomo 'ponovno odkrivali kolo'. Vsekakor menimo, da ima dobro poznavanje določenega področja prednosti pred nepoznavanjem in da je raziskovalčeva avtonomija tista, ki mu omogoči, da neko idejo sprejme, nadgradi ali pa tudi zavrne na temelju ustreznih argumentov. Kritično branje je seveda namenjeno temu, da se ne ujamejo v konvencionalno 'modrost' ali naivno pravovernost na določenem področju. Tako lahko kot raziskovalci zapademo v nasprotje, v negacijo uveljavljenega raziskovanja. Tukaj naletimo na Kuhna in njegov princip menjave paradigem, ki sicer predpostavlja menjavo celotne zavezanosti istim pravilom in normam v znanstveni praksi in ne zgolj nasprotovanje v smislu kritične obravnave dosedanjih izsledkov na nekem področju. Vendar je tudi pri tem vključena predpostavka nezadovoljstva z dosedanjo raziskovalno strukturo na določenem področju. 'Odrpte oči' pri proučevanju uveljavljenih raziskav in hkratno prepoznavanje slabosti le-teh je dobra začetna pozicija za nastanek novih možnosti.

Druga uspešna pot v odnosu do prejšnje teorije in raziskav je lahko tudi ta, da poskušamo doseči določeno širino s primerjavo različnih konceptov. Tako se lahko na primer lotimo proučevanja empiričnih študij na sorodnih področjih in branja alternativnih teorij. To zadnje ni nujno vezano na določeno področje aplikacije, ampak je lahko bolj fundamentalno in nas napotuje na več različnih splošnih smeri pri interpretaciji (prav tam, str. 18). Glavna razlika med metodologijo predmetno zasnovane teorije in ostalimi pristopi v kvalitativnem raziskovanju je ravno v poudarjanju procesa nastanka teorije. Osrednji pomen tega analitičnega pristopa je »temeljna metoda komparativne analize« (Glaser in Strauss, 1967, str. 1). Raziskovalci lahko uspešno vnašajo v svoje raziskave katero koli teorijo, ki temelji na predhodnih raziskavah, če predpostavljajo, da je relevantna za njihovo sedanje raziskovalno delo, vendar »je potrebno rigorozno izpeljati ujemanje teorije s podatki« (Strauss in Corbin, 1994, str. 273).

Če je glavna razlika med predmetno zasnovano teorijo in ostalimi pristopi v kvalitativni metodologiji v procesu nastanka teorije, je potrebno poudariti, da raziskovalci lahko v raziskovalnem procesu dosežejo različne ravni teorije, ko uporabljajo postopke predmetno zasnovane teorije. Vendar se je večina raziskav po principih predmetno zasnovane teorije usmerila v razvijanje substantivne ali genuine teorije predvsem in tudi zato, ker sta

med pogoje za oblikovanje teorije Glaser in Strauss navedla, da naj bo teorija »uporabna v praktičnih aplikacijah –napoved in razlaga naj bi omogočala prakso razumevanje in nadzor nad situacijo« (Glaser in Strauss, 1967, str. 3). V nadaljevanju pa pravita, da teorija »mora omogočiti človeku, ki jo uporablja, dovolj nadzora v vsakdanjih situacijah, da je njena uporaba vredna truda« (prav tam, str. 245). Pri takem kriteriju hitro trčimo ob nevarnost, da zreduciramo raziskovanje zgolj na produkt, ki bo 'prijazen' za potrošnika – praksa v vsakdanjem življenju. Glaser in Strauss trdita tudi, da »mora biti teorija brez težav razumljiva za sociologe z različnimi stališči, za študente in za pomembne laike« (prav tam, str. 3). Tukaj samo še okrepi ta riziko, ki smo ga prej omenili, ker postavita zahtevo, naj bo tudi jezik zreduciran na raven uporabnikov. To je navsezadnje logično, kajti če naj bodo uporabniki sposobni uporabljati teorijo, mora biti ta oblikovana v jeziku, ki jim je razumljiv. Problematičnost takega stališča je seveda v tem, da postane doseganje teorij višje ravni oteženo. Tvorba teorije je tako lahko ovirana, če jo zreduciramo zgolj na raven uporabnika, kajti znanost ni samo sistematiziran zdrav razum. Mnogo znanstvenih teorij na področju družboslovja in naravoslovja nima (in ni imelo) takojšnjega pomena in uporabnosti v praksi; ta se mnogokrat pojavi šele po dolgem času. Vedenje tudi ni kategorija, ki bi težila zgolj k uporabnosti, pač pa ima vrednost kot taka sama zase. Zdi se, da Glaser in Strauss v svoji težnji po tvorbi takšne teorije, ki bo nemudoma in neposredno uporabna v praksi, pozabljata na to dejstvo. Praktična uporabnost teorije je zagotovo njena prednost, vendar problem nastane takrat, kadar praktična uporabnost postane pogoj, da teorija torej mora biti tvorjena tako, da bo omogočena takojšnja uporabnost in bo brez težav razumljiva za relevantne laike. O tem, da teorije pravzaprav (skoraj) nikoli niso prenosljive v praktično delovanje v razmerju 1 : 1, smo podrobneje pisali v poglavju *Neposredna praktična uporabnost znanstvenih teorij* (4.4).

V nadaljevanju bomo podrobneje predstavili glavne točke, ki so potrebne za razumevanje in uporabo koncepta predmetno zasnovane teorije, obenem pa poskušali opozoriti na vse stične točke, ki se vežejo na metodologijo akcijskega raziskovanja predvsem v fazi refleksije in tvorbe teoretičnih zaključkov. Pri predstavitvi koncepta predmetno zasnovane teorije se bomo opirali na delo A. Straussa in J. Corbinove *Basics of Qualitative Research – Grounded Theory Procedures and Techniques* (1990), ki podrobno označuje in razvija metodologijo predmetno zasnovane teorije. Predmetno zasnovana teorija je metodološki koncept, ki vsebuje vse bistvene elemente od definiranja raziskovalnega problema, postopkov zbiranja in obdelave podatkov, vendar pa je za našo raziskavo zanimiva predvsem zaradi poudarka na tvorbi teorije.

4.5.3 TEMELJNA INFORMATIVNA VPRAŠANJA PREDMETNO ZASNOVANE TEORIJE

Izpostavili bomo nekaj osnovnih vprašanj, ki jih najpogosteje postavljajo raziskovalci na začetku raziskovalnega procesa (prav tam, str. 17–31):

- *Kaj je kvalitativno raziskovanje?* S terminom kvalitativno raziskovanje označujemo vrsto raziskovanja, ki proizvaja dognanja, ki niso rezultat statističnih postopkov ali drugih načinov kvantifikacije. Nanaša se na raziskovanje o človekovem življenju, zgod-

bah, vedenju, pa tudi o organizacijskem delovanju, družbenih gibanjih ali interakcijskih odnosih. Nekateri podatki so lahko kvantificirani, vendar je sama analiza kvalitativna. Pravzaprav je sam izraz kvalitativno raziskovanje zmeden, ker predstavlja različne stvari različnim ljudem. Nekateri raziskovalci zbirajo podatke na način intervjuja ali opazovanja – to so tehnike, ki so po navadi povezane z kvalitativnimi metodami. Te podatke nato kodirajo na način, ki jim omogoča statistično analizo. Pri predmetno zasnovani teoriji se podatki zbirajo v obliki intervjuja, opazovanja, kot vir podatkov služijo knjige, videokasete ipd. vendar je pomembno to, da se pri obdelavi ne uporabljajo matematični postopki analize.

- *Ali lahko kombiniram kvalitativne in kvantitativne metode?* Odgovor je seveda pozitiven in potrjuje tezo o paradigmatsem relativizmu, ne samo v metodologiji akcijskega raziskovanja, ampak tudi v konceptu predmetno zasnovane teorije. Oba tipa metod se lahko uspešno uporabljata v istem raziskovalnem projektu. Večina raziskovalnih projektov in raziskovalcev daje večji poudarek eni ali drugi obliki, kar je delno odvisno od prepričanja, pa tudi od usposobljenosti raziskovalca in narave samega problema.
- *Zakaj kvalitativno raziskovanje?* Med raziskovalci obstaja dovolj prepričljivih razlogov za izvajanje kvalitativnega raziskovanja. Prvi med njimi je raziskovalčevo prepričanje, ki temelji na raziskovalnih izkušnjah. Gre, če navežemo na Kuhna, za zavezanost določeni paradigmi, za upoštevanje istih pravil in norm v znanstveni praksi. Raziskovalci, ki prihajajo iz znanstvenih disciplin, kot je npr. antropologija, ali iz filozofske orientacije, kot je fenomenologija, katerima je tradicionalno skupna uporaba kvalitativnih metod pri zbiranju in analizi podatkov, se zaradi zadovoljivih rezultatov, ki jih ta metodologija omogoča, le-tej ne bi odpovedali. Drugi razlog je v naravi raziskovalnega problema. Nekatera področja se nagibajo bolj k kvalitativnemu tipu raziskovanja, na primer raziskovanje, ki se loti razkrivanja narave človekove izkušnje s pojavi, kot so bolezen, religiozna spreobrnitev ali odvisnost. Kvalitativne metode lahko uporabimo za razkrivanje in razumevanje tega, kar je skrito za pojavi, o katerih malo vemo. Primerne so za proučevanje zapletenih podrobnosti pri pojavih, ki bi se jim s kvantitativnimi metodami težko približali.
- *Kdo izvaja kvalitativno raziskovanje?* Izvajajo ga raziskovalci družboslovnih in humanističnih znanosti, pa tudi praktiki na področjih, ki zadevajo vprašanja, povezana s človeškim vedenjem in delovanjem. Ta raziskovalni stil lahko uporabimo za proučevanje organizacij, skupin ali posameznikov. Lahko ga izvajajo skupine znanstvenikov, pari ali posamezniki.
- *Katere so glavne komponente kvalitativnega raziskovanja?* Obstajajo tri glavne sestavine kvalitativnega raziskovanja: prva so podatki, ki prihajajo iz različnih virov; intervjuji in opazovanje so najpogostejši vir. Drugi sestavni del kvalitativnega raziskovanja predstavljajo različni analitični ali interpretativni postopki, ki jih uporabimo za doseganje ugotovitev ali teorij. Ti postopki vključujejo tehnike konceptualiziranja podatkov. Ta proces, ki se imenuje 'kodiranje', se razlikuje glede na raziskovalčevo usposobljenost, izkušnje in namen same raziskave. Pisanje in verbalna poročila so tretja sestavina kvalitativnega raziskovanja. Lahko jih predstavimo v znanstvenih revijah ali na konferencah in imajo različne oblike, ki so odvisne od publike oziroma bralcev in od tega, kateri vidik ugotovitev ali teorij predstavljamo.

- *Ali obstajajo različni tipi kvalitativnega raziskovanja?* Nekateri od različnih tipov kvalitativnega raziskovanja so: predmetno zasnovana teorija, etnografija, fenomenološki pristop, biografije, konverzacijska analiza. Eno od glavnih nasprotij in vprašanj, ki zadevajo kvalitativno raziskovanje, se nanaša na vprašanje načina obdelave podatkov: koliko interpretacije podatkov si lahko dovolimo. Nekateri raziskovalci menijo, da podatkov ne bi smeli analizirati per se, ampak da je raziskovalčeva naloga v tem, da zbere podatke in jih predstavi na takšen način, da informanti govorijo v svojem imenu, sami zase. Cilj tega je v podajanju pristnega poročila z malo ali sploh brez interpretacije povedanih besed ali opazovaj, ki jih je opravil raziskovalec. Določena skupina raziskovalcev meni, da pogledi informantov (raziskovancev) na realnost mogoče ne odslikavajo 'resnice', vendar pa poročajo o subjektivnih pogledih na spontan in pomemben način, kakor so bili v resnici izraženi. Osnovni princip, ki predstavlja temelj tega pristopa, je ta, da pri predstavljanju takšnih neinterpretiranih poročil raziskovalčeva pristranskost in prisotnost ne bo vplivala na podatke. V tej perspektivi je raziskovalčeva obveznost, da posluša in poroča, na neki način podobna delu novinarja.

Drugi kvalitativni raziskovalci se ukvajajo z natančnim opisovanjem pri pisanju analiz in predstavljanju svojih ugotovitev. Ker raziskovalec nikakor ne more predstaviti bralcem vseh podatkov v celoti, je nujno, da jih zreducira. Tukaj je princip ta, da raziskovalec predstavi natančen opis tega, kar je proučeval, čeprav ne nujno vseh podatkov, ki jih je zbral. Reduciranje in urejanje podatkovnega materiala pomeni selekcijo in interpretacijo. Raziskovalci, ki zagovarjajo natančno deskripcijo, tudi vključujejo svoje interpretativne komentarje v in ob daljših deskriptivnih odlomkih in citatih iz intervjujev. Veliko raziskovalcev razvije izredne spretnosti v izdelavi opisov raziskovančevih besed, citatov in svojih interpretacij v bogata in verodostojna poročila. Ilustrativni material je namenjen predstavljanju tega, kako je opazovani svet v resnici videti, medtem ko so raziskovalčeve interpretacije namenjene predstavitvi bolj posameznih konceptualizacij te realnosti. Interpretacije, izdelane na podlagi deskriptivnega materiala, se razlikujejo v ravneh abstrakcije, odvisno od posameznega raziskovalca, zato tudi ne moremo pri vseh interpretativnih komentarjih govoriti, da so v osnovi teoretični (prav tam, str. 21–22).

Spet tretji raziskovalci se zavzemajo za tvorjenje teorije. Verjamejo, da je razvijanje teoretičnih interpretacij najboljši način, da odkrijemo realnost. Tvorjenje teorije v svojem bistvu implicira interpretiranje podatkov, vendar morajo biti podatki konceptualizirani in koncepti povezani tako, da oblikujejo teoretično predstavo o realnosti (realnosti nikoli ne moremo do konca spoznati, ker je vedno že interpretirana). Teoretična formulacija ni uporabljena samo za razlago te realnosti, ampak predstavlja okvir za akcijo. Raziskovalci, ki se ukvarjajo s tvorbo teorije, verjamejo, da teorije predstavljajo najbolj sistematično pot oblikovanja, sintetiziranja in integriranja znanstvenega védenja (prav tam, str. 22).

- *Zakaj tvoriti teorijo, ki je predmetno zasnovana?* Dobro konstruirana predmetno zasnovana teorija se bo srečala s štirimi osrednjimi kriteriji za presojo uporabnosti teorije za določen pojav: ustreznost, razumevanje, posploševanje in kontrola. Če je teorija zvesta vsakdanji raealnosti nekega stvarnega področja in natančno izpeljana iz raznolikih podatkov, potem mora ustrezati temu stvarnemu področju. Ker predstavlja to realnost,

mora biti tudi razumljiva in smiselna za raziskovance in tiste, ki delujejo na tem področju. Če so podatki, na katerih temelji, razumljivi in so interpretacije konceptualne in jasne, potem je teorija dovolj abstraktna in vključuje dovolj variacij, ki omogočajo njeno uporabnost v vrsti različnih kontekstov, ki so povezani s proučevanim pojavom. Teorija naj bi tudi preskrbela nadzor nad akcijo, ki sledi, in sicer zato, ker so hipoteze, ki predpostavljajo odnose med koncepti – kar bi kasneje lahko služilo za vodenje akcije – sistematično izpeljane iz realnih podatkov, ki se nanašajo na ta določen (in samo na ta) pojav. Zato morajo biti pogoji, na katere se sklicuje, jasno opredeljeni (prav tam, str. 23–24).

- *V čem je originalnost pristopa predmetno zasnovane teorije?* Omenili bi te glavne točke: a) potreba po delovanju v raziskovalnem polju, če raziskovalec hoče razumeti, kaj se v resnici dogaja, b) poudarek na pomembnosti teorije, ki je zasnovana v realnosti, za razvoj discipline, c) narava izkušnje in podvrženost kontinuiranemu razvijanju, d) aktivna vloga ljudi pri ustvarjanju sveta, v katerem živijo, e) poudarek na spremembi in procesu, spremenljivosti in kompleksnosti življenja in f) vzajemni odnosi med pogoji, pomenom in akcijo (prav tam, str. 24).
- *Je predmetno zasnovana teorija 'znanstvena metoda'?* Odgovor na to vprašanje je pozitiven in ga avtorja utemeljujeta s tem, da so postopki predmetno zasnovane teorije oblikovani tako, da v primeru natančne izvedbe, ta metoda sledi kriterijem 'dobre' znanosti: pomembnost, kompatibilnost teoretičnih opazovanj, generalizacija, reproduktivnost, natančnost in verifikacija.

Vendar pa vprašanje tukaj ni, ali se ti kriteriji izpolnjujejo, ampak kako so interpretirani in definirani v pristopu predmetno zasnovane teorije. Ti kriteriji predstavljajo samo najbolj splošne obrise in kvalitativni raziskovalci hitro zaidejo v nevarnost, ko te kriterije interpretirajo preveč v pozitivističnem smislu, kar so razvijali predvsem kvantitativni raziskovalci. Zagovorniki vsakega od načinov raziskovanja bi morali razviti bolj specifične standarde, ki bi temeljili na posameznih postopkih, ki bi jih raziskovalci uporabljali v svojih raziskavah.

- *Kako se ustvarjajo odkritja?* Najbolj razveseljivi trenutki raziskovanja so za analitičnega raziskovalca tisti, ki so povezani z lastnimi odkritji. Lahko gre za prebliske 'intuicije' ali za večje preboje v razumevanju pomenov in vzorcev dogodkov ali za globlje zadovoljstvo ob razvozlavanju najtežavnih sklopov raziskave.

Od kod izvirajo takšna odkritja? To, od kod prihajajo, je po navadi pomešano s tem, kje se raziskovalec nahaja, ko pridejo. Zakaj sploh pisati o tem? Konec koncev, ideje izvirajo od vsepovsod. Res je, da idej nimajo vsi in o vsem. Samo pod določenimi pogoji se pojavi takšen notranji uvid. Na začetku mora raziskovalec razmišljati o podatkih in mora veliko vedeti o področju, ki ga proučuje. Istočasno si mora beliti glavo zaradi neke značilnosti teh podatkov ali zaradi njihove interpretacije, tako da se postavljajo vprašanja in iščejo odgovori. Spočetka se lahko ta vprašanja in odgovori pojavljajo nekje na robu zavesti in ostajajo tam dlje časa, preden prodrejo v zavest. Četudi dobro seznanjen s podatki in teorijo, mora raziskovalec nekako uiti temu vedenju, ki mu v nasprotnem primeru lahko blokira novo perspektivo, neločljivo povezano z nenadnim prebliskom uvida, izjemno novo idejo ali skrajnje drugačno teoretično formulacijo. Specifično vedenje je sicer nujno potrebno, vendar včasih predstavlja mentalno prepre-

ko, ki ovira to vrsto intelektualne kreativnosti. Dejstvo je, da je veliko znanstvenikov izjemnih ekspertov na svojem področju in so dobri raziskovalci, vendar niso ravno kreativni (prav tam, str. 28–29).

- *Kakšna je razlika med teorijo in deskripcijo?* Odgovor na to vprašanje se zaustavi na dveh točkah: prvič, teorija uporablja koncepte. Podobni podatki so grupirani in podani kot konceptualne značilnosti. In drugič, koncepti so povezani s trditvami o odnosih. Pri deskripciji so podatki organizirani po temah. Te teme so lahko konceptualizacije podatkov, vendar so bolj verjetno precizne ali povzete besede direktno iz podatkov. Interpretacije teh podatkov je malo, ali pa je sploh ni. Tudi ni poskusa, da bi povezali te teme v obliko konceptualne sheme (prav tam, str. 29).

Predstavili smo glavna vprašanja metodologije predmetno zasnovane teorije, kot sta jih v svojem delu podala A. Strauss in J. Corbinova (1990). Če primerjamo te postavke s temeljnimi postavkami v konceptu akcijskega raziskovanja, vidimo, da se na precej področjih pokrivajo. Tudi akcijsko raziskovanje, usmerjeno sicer v kvalitativne metodološke pristope, se ne izogiba uporabi kvantitativnih metod, kadar le-te služijo namenu raziskave.

Pri vprašanju, kdo izvaja raziskovanje, tudi avtorji predmetno zasnovane teorije med izvajalce poleg znanstvenih raziskovalcev uvrščajo praktike in reševanje njihovih problemov. Tudi akcijsko raziskovanje je bilo sprva videno kot raziskovalni pristop, ki ga uporabljajo akademski raziskovalci. Ta pogled se je razvijal predvsem na nemškem govornem področju, o čemer smo pisali v prvem delu naše razprave, medtem ko je koncept akcijskega raziskovanja, razvijan v anglosaškem svetu, eksplicitno izpostavil vlogo in pomen praktika raziskovalca, kar je še posebej pomembno za akcijske raziskave na šolskem področju.

Pri vprašanju, kakšna naj bo končna oblika poročila oziroma koliko interpretacije si raziskovalec lahko 'privošči', Strauss in Corbinova ne odgovarjata jasno, kako se to vprašanje razrešuje v predmetno zasnovani teoriji. V akcijski raziskavi, kjer se posamezni koraki odvijajo ciklično, je pomembno, da so v fazi refleksije in načrtovanja nadaljnjih akcijskih korakov zbrani podatki interpretirani iz različnih vidikov, in da je njihova relevantnost potrjena v skupini, ki izvaja akcijsko raziskavo oziroma pri tem pomaga t. i. 'kritični prijatelj', zunanji sodelavec. Gre tudi za to, da se s kritično refleksijo določena naivna razumevanja prakse pretransformirajo. Moč akcijskega raziskovanja je ravno v tem, da praktiki raziskovalci interpretirajo lastno prakso in se na podlagi tega odločajo za izboljšanje. Pomembno je, da posamezniki prepoznajo potencial svojih interpretacij, ki vplivajo na spremembo lastne prakse.

Ko Strauss in Corbinova govorita o originalnosti predmetno zasnovane teorije, bi lahko njune argumente prenesli tudi na področje akcijskega raziskovanja. Bistvena razlika med obema konceptoma je pravzaprav izražena že v poimenovanju obeh pristopov: pri predmetno zasnovani teoriji je poudarek na tvorbi teorije, ki je 'zasidrana' v realnih podatkih, akcijsko raziskovanje pa svojo originalnost utemeljuje na principu neposrednega akcijskega spreminjanja lastne proučevane prakse. Na tem mestu smo to razliko zelo jasno razmejili, v resnici pa so meje dokaj zabrisane. Tudi raziskovalci, ki raziskujejo po principih predmetno zasnovane teorije, vidijo kot eno bistvenih nalog svojega početja ustvarjanje in spreminjanje pogojev, v katerih živijo in delajo. Prav tako pa se akcijski raziskovalci

sprašujejo, kako svoja spoznanja predstaviti v obliki teoretičnih konceptov, ki bodo objavljeni in tako predani v kritično presojo strokovni javnosti in vsem tistim, ki se bodo lotili podobnih projektov izboljšanja svojega praktičnega delovanja. Zapisali smo že, da smo se podrobne predstavitve utemljene teorije lotili ravno zaradi modela tvorbe teorije, ki bi ga zaradi ujemanja obeh konceptov na bistvenih področjih akcijski raziskovalci lahko uporabili pri oblikovanju teorije na podlagi svojih raziskovalnih spoznanj.

Vprašanje, ali je predmetno zasnovana teorija znanstvena metoda, je podobno tistemu, ki ga je izpostavil H. Altrichter v naslovu svoje knjige 'Je to še znanost?' (1990). Ali je to, kar počne npr. učitelj, ko proučuje lastno prakso, lahko razumljeno kot raziskovanje? Učitelj seveda vedno teži k izboljšavam svojega dela, toda to je nekaj, kar bi naj počel vsak dober učitelj, kar pa še ne more veljati za raziskovanje. Odgovor na to dilemo je utemeljen v sistematičnosti procesa in v upoštevanju kriterijev metodologije akcijskega raziskovanja.

Kar zadeva vprašanje, kako se ustvarjajo nova odkritja, se v konceptu predmetno zasnovane teorije izpostavlja kot pglavitna spoznavna pot indukcija. Tvorba teorije se začne že na začetku raziskovalnega procesa; najprej se zabeležijo pomembni dogodki in izjave, ki so potem klasificirani in kodirani, na osnovi tega pa v kompleksnem procesu komparacije in interpretiranja nastajajo nove teoretične konstrukcije.

4.5.4 POSTOPKI KODIRANJA

Kodiranje predstavlja operacijo, pri kateri se podatki najprej razčlenijo, konceptualizirajo in sestavijo na nov način. Gre za osrednji proces, v katerem se tvorijo teorije iz samih podatkov (Strauss in Corbin, 1998, str. 55–56). Kaj je tako posebnega pri procesu kodiranja in razvijanju predmetno zasnovane teorije? V čem se razlikuje od drugih metod analize? Strauss in Corbinova vidita to razliko predvsem v tem, da cilj predmetno zasnovane teorije ni samo omogočiti raziskovalcu, da izloči nekaj tem ali da razvija deskriptivni teoretični okvir prosto prepletenih konceptov, ampak so analitični postopki predmetno zasnovane teorije oblikovani zato, da (Strauss in Corbin, 1990, str. 57–58):

- tvorijo, in ne zgolj preverjajo teorijo,
- zagotavljajo v raziskovalnem procesu kriterije, ki so potrebni za tvorbo teorije v okviru 'dobre' znanosti,
- pomagajo analitiku, da preseže svoje predsodke in predpostavke, ki jih vnaša in razvija med raziskovalnim procesom,
- zagotovijo utemeljenost, oblikujejo jednatost, razvijajo senzitivnost in integracijo za tvorbo bogate, tesno prepletene, pojasnjevalne teorije, ki se skoraj približuje realnosti, ki jo predstavlja.

Postopki analize v predmetno zasnovani teoriji so sestavljeni iz treh glavnih tipov kodiranja (prav tam, str. 58): odprto kodiranje, osno (aksialno) kodiranje in selektivno kodiranje. Avtorja poudarjata, da so meje med vsemi tremi tipi kodiranja umetne. Ni nujno, da se različni tipi kodiranja odvijajo v etapah, ampak raziskovalec lahko prehaja od ene do druge oblike kodiranja, še posebej je pogosta kombinacija odprtega in osnega kodiranja.

4.5.5.1 Odrpto kodiranje

Prvi proces analize podatkov je torej **odprto kodiranje** (prav tam, 61–74). Gre za proces razčlenjevanja, pregledovanja, primerjanja, konceptualiziranja in kategoriziranja podatkov. Brez tega začetnega temeljnega analitičnega koraka se ne bi mogla odvijati nadaljnja analiza in komunikacija. V tem procesu se raziskovalec sooči s svojimi predpostavkami in predpostavkami drugih o določenem pojmu, proučitev le-teh pa vodi do novih odkritij.

Dva analitična postopka sta temeljna za proces kodiranja, čeravno se njuna narava spreminja z vsakim tipom kodiranja. Prvi se nanaša na *primerjave*, drugi na *postavljanje vprašanj*. Pravzaprav se o predmetno zasnovani teoriji v literaturi govori kot o »konstantni komparativni metodi analize« (Glaser in Strauss, 1967, str. 101). Ta dva postopka omogočata konceptu predmetno zasnovane teorije njegovo natančnost in specifičnost. V nadaljevanju bomo pokazali, kako se ta dva postopka uporabljata za doseganje ciljev konceptualizacije in kategorizacije podatkov v odprtem kodiranju.

Označevanje pojavov

Temeljne enote analize v metodologiji predmetno zasnovane teorije so koncepti. Lahko sicer preštevamo surove podatke, vendar jih ne moremo povezovati ali o njih prosto govoriti. Zato je nujno, da konceptualizacija podatkov postane prvi korak v analizi. Z proučevanjem in konceptualiziranjem mislimo na razčlenjevanje protokolov opazovanj, stavkov, odstavkov in poimenovanje nepovezanih pripetljajev, idej ali dogodkov, z nečim, kar jih predstavlja kot pojem. To počnemo tako, da počasi in s premislekom beremo besedila in se ob tem sprašujemo, kaj je to, kaj predstavljajo? Obenem pa primerjamo dogodek z dogodkom v celotnem besedilu, tako da lahko podobne pojave enako poimenujemo. To nam omogoča, da se izognemo preštevilnim poimenovanjem in preveliki zmedi.

Kako je označevanje pojavov in pripisovanje pojmov videti v konkretni raziskavi, je predstavil B. Mesec na primeru: »Pri intervjuju z žensko, ki je doživela nasilje partnerja, naletimo na izjavo 'leto dni po poroki me je prvič pretepel'. Zastavijo se nam takale vprašanja: Zakaj je ni trpinčil že pred poroko? Ali je možno, da pomeni poroka nekakšen preobrat v doživljanju in odnosu? Ob rob zapišemo pojem 'preobrat'. Ženska nadalje pravi, da so se ji po prihodu in skupino za samopomoč 'odprle oče'. Kodiramo: 'uvid'. Vprašamo se, kaj je pravzaprav uvidela? Če najdemo ustrezno besedilo, ga bomo morda kodirali kot 'začarani krog'. Ob tem se spomnimo, da je dolga leta trpela, ne da bi uvidela, kaj se dogaja. To stanje označimo morda z besedo 'zaslepljenost', 'obramba' ipd. V raziskavi Scenariji preživetja smo izjavo 'največ se odrekamo pri hrani' kodirali z 'omejevanje pri hrani'; izjavo 'pri garderobi kupim malo manj' z 'omejevanje pri obleki'« (Mesec, 1998, str. 106).

Oblikovanje pojmov poteka običajno na način logične povezave s podatki, ki jih predstavlja. Pojmi, ki jih izberemo, izvirajo iz zdravorazumskih in teoretičnih virov, pri čemer uporabljamo razne postopke ali tehnike, kot so na primer (prav tam, str. 107):

- *neposredno poimenovanje*, ko določen opis poimenujemo z določenim nazivom ali kodo neposredno, ne da bi ga primerjali z drugimi opisi,
- *iskanje sinonimov*; poskušamo se spomniti drugih besed za isti pojem, ki jih nato primerjamo, in opišemo razlike med njimi,

- *iskanje nasprotij*; ob danem pojmu se spomnimo njegovega nasprotja,
- *iskanje nenavadnih, oddaljenih asociacij*.

Tako se oblikujejo bolj ali manj abstraktni pojmi, ki pa jih je potrebno nadalje združevati. Pri odprtem kodiranju gre pravzaprav za nevihto možganov, t. i. 'brainstorming', ko zapišemo vse pojme, ki se jih lahko spomnimo. Rezultat takšnega načina dela je seznam velikega števila neurejenih in nepovezanih pojmov, ki se razlikujejo med seboj glede stopnje abstraktnosti.

Kategoriziranje

Potem ko identificiramo določen pojav v podatkih, začnemo ob njem grupirati koncepte. Tako zreduciramo število enot, s katerimi moramo operirati. Ta proces grupiranja konceptov se imenuje kategoriziranje. Pojavu, ki ga predstavljajo kategorije, damo konceptualno ime, vendar naj bo to ime bolj abstraktno kot tisto, ki smo ga namenili konceptom, ki so bili grupirani pod njim. Kategorije imajo konceptualno moč, ker lahko združijo ob sebi druge skupine konceptov ali subkategorij (Strauss in Corbin, 1998, str. 113).

Imena kategorij raziskovalec izbira podobno kot pri označevanju pojavov. Paziti mora predvsem na logično povezanost s podatki, ki jih takšno poimenovanje predstavlja, vendar pa morajo biti imena konceptov izbrana bolj abstraktno, ker gre za nadrejene pojme glede na predhodno fazo označevanja pojavov. Kategorije, ki jih ustvarimo, nadalje razvijamo, tako da najprej naredimo seznam njihovih lastnosti in posebnosti. Ko označimo lastnosti in posebnosti kategorije, temu sledi določanje razsežnosti kategorije. Proces odprtega kodiranja ne spodbuja samo odkrivanja kategorij, ampak tudi njihovih značilnosti in dimenzij (prav tam, str. 115).

Značilnosti in dimenzije so pomembne za razpoznavanje in sistematično razvijanje, ker predstavljajo temelje za oblikovanje odnosov med kategorijami in subkategorijami. Zato je razumevanje narave značilnosti in dimenzij ter njihovih odnosov zahtevna naloga za razumevanje vseh analitičnih postopkov za razvijanje predmetno zasnovane teorije.

Govorimo torej o značilnostih pojavov oziroma kategorij. Za primer si oglejmo kategorijo 'barva'. Njene značilnosti vključujejo: osenčenje, intenzivnost, odtenke itd. Vsaki od teh značilnosti lahko pripišemo določene razsežnosti, to je spreminjanje (variiranje) vzdolž kontinuuma. Tako lahko barva variira v intenzivnosti od močne do šibke, v odtenkih od temnejše do svetlejše in tako dalje. Značilnosti, ki smo jih našli, so splošne značilnosti barve. Nanašajo se na barvo ne glede na situacijo, v kateri se ta barva nahaja. Poznavanje takšnih splošnih značilnosti je pomembno zato, ker nam odpira celo vrsto dimenzij, v katerih se lahko kategorija spreminja. Vsakič, ko se neka kategorija pojavi v podatkih, jo je možno locirati nekje vzdolž dimenzionalnega kontinuuma. Zato ima vsak specifičen primer z istimi splošnimi značilnostmi različno mesto na dimenzionalnem kontinuumu. Vsaka kategorija ima več splošnih značilnosti in vsaka značilnost se spreminja vzdolž dimenzionalnega kontinuuma. Posledično daje vsako pojavljanje kategorije ločen dimenzionalni profil. Različni profili se lahko grupirajo in tvorijo vzorec. Dimenzionalni profil predstavlja specifične značilnosti fenomena v danem nizu pogojev (prav tam, str. 117–118).

Za lažjo predstavo si zamislimo barvo različnih vrst rož. Za vsako rožo lahko klasificiramo njeno barvo po splošnih značilnostih, ki smo jih omenili zgoraj: osenčenje, inten-

zivnost in odtenki. To naredimo glede na umeščenost te rože vzdolž dimenzionalnega kontinuuma vsake od splošnih značilnosti, tako da dodamo specifične lastnosti (ali barvni profil) vsaki roži. Nato lahko, če želimo, rože grupiramo glede na specifični profil barve, ki ga demonstrirajo. To grupiranje bo izvedeno ne glede na vrsto rože. Tako imamo lahko v eni skupini rože z temnimi odtenki, slabo intenzivnostjo ali srednje močnim osenčenjem. Vsaka značilnost ima seveda podznačilnosti. Vsako posebej lahko razširjamo, če to zahteva analiza. Ena od značilnosti rože je npr. barva. Barva ima mnogo podznačilnosti, kot so osenčenje, intenzivnost in odtenki. Druga lastnost rože je velikost. Tudi to lahko analiziramo glede na njene podznačilnosti, kot so višina, širina in debelina (Strauss in Corbin, 1990, str. 70–71).

Če bi proučevali npr. kakšne so učne navade učencev, bi zagotovo naleteli na pojav ‘ponavljanje učne snovi’, ki bi ga označili kot kategorijo, ki bi ji pripisali določene značilnosti in tudi dimenzionalno lestvico. Grafično bi to bilo videti takole:

Kategorija	Značilnost	Dimenzionalna lestvica
ponavljanje učne snovi	pogostost	pogosto.....nikoli
	intenzivnost	visoka.....nizka
	trajanje	dolgo.....kratko

Ko delamo analizo, se značilnosti pogosto pojavijo v svoji dimenzionalni obliki, ali pa se specifične značilnosti nanašajo na ta primer pojava. To nas potem napotuje nazaj na osnovno značilnost. Na primer, ko študent reče: *‘Ves čas porabim za učenje’*, predstavlja besedica ‘ves’ takojšen namig, in sicer na dimenzijo časa, ki je osnovna značilnost učenja, ki se spreminja od porabe nobenega do porabe celotnega časa za študij.

Načinov odprtega kodiranja je več. Eden med njimi je analiziranje protokola intervjuja ali opazovanja vrstice za vrstico. Ta vključuje gost, jednat pregled fraze za frazo, včasih tudi posamezne besede. To je najbolj natančna in najbolj plodna vrsta analize, vendar tudi najbolj dolgotrajna. Tvorjenje kategorij na začetku raziskave z analizo vrstice za vrstico je pomembno, ker kategorije postanejo baza za nadaljnji izbor. Raziskovalca osredotočijo na naslednji intervju ali mesto opazovanja in mu dajo ideje, kje bi lahko našel primere pojavov, na katere se nanaša kategorija (Strauss in Corbin, 1998, str. 119).

Naslednji način kodiranja se nanaša na analiziranje stavkov ali odstavkov. Tukaj si raziskovalec postavi vprašanje, kaj je glavna ideja, izražena v tem stavku ali odstavku določene intervjuja, zapiska ali dokumenta, in jo poimenuje. Nato se mora vrniti in natančneje analizirati ta koncept. Ta pristop h kodiranju lahko uporabimo kadarkoli, vendar je še posebej uporaben, kadar že imamo definiranih nekaj kategorij in bi želeli napraviti kodirno mrežo okoli njih (prav tam, str. 120).

Tretja pot kodiranja poteka tako, da vzamemo celoten dokument, protokol opazovanja ali intervju in vprašamo, kaj se v celotnem besedilu dogaja. V čem se ta dokument razlikuje ali je podoben prejšnjemu, ki smo ga kodirali. Po odgovoru na to vprašanje se vrnemo k podatkom in specifično analiziramo podobnosti in razlike, ki smo jih našli (prav tam 120).

Koncepti so temeljni gradbeni material za tvorbo teorije. Odprto kodiranje je analitični proces, v katerem se identificirajo in razvijajo koncepti po svojih značilnostih in dimenzijah. Temeljni analitični procesi, s katerimi to dosežemo, so: postavljanje vprašanj v zvezi s podatki, primerjanje podobnosti in razlik med okoliščinami, dogodki in drugimi primeri različnih pojavov. Podobni dogodki in okoliščine se označijo, grupirajo in tako se oblikujejo kategorije.

4.5.5.2 Osno (aksialno) kodiranje

Naslednji tip kodiranja, ki ga bomo podrobneje proučili, je **osno (aksialno) kodiranje**. Gre za vzpostavljanje odnosov znotraj določene kategorije, torej med kategorijo in njenimi podkategorijami (Glaser in Strauss, 1967, str. 105–115, Strauss in Corbin, 1990, str. 96–116, Strauss in Corbin, 1998, str. 123–142).

Povedali smo, da z odprtim kodiranjem razdrobimo podatke, kar raziskovalcu omogoči, da identificira kategorije, njihove značilnosti in dimenzije. Osno kodiranje pa jih ponovno sestavi na nov način, tako da poveže kategorije z njihovimi subkategorijami. Še vedno gre za razvijanje kategorij, vendar za več kot samo razvijanje značilnosti in dimenzij posamezne kategorije (Strauss in Corbin, 1998, str. 124).

Pri osnem kodiranju se osredotočimo na podrobno označevanje kategorije (pojava) v smislu pogojev, ki jo opredeljujejo, tj. konteksta, v katerem se nahaja, akcijskih in interakcijskih strategij, s katerimi jo obravnavamo, z njo upravljamo in jo izpeljujemo, ter posledic teh strategij. Te specifične značilnosti kategorije natančno opredeljujejo, tako da jih označujemo kot subkategorije. V resnici so tudi to kategorije, toda ker jih povezujemo s kategorijo z neko vrsto odnosov, smo jim dodali predpono 'sub' (prav tam, str. 125).

Pri odprtem kodiranju, ko podatke 'razstavljamo', se pojavljajo termini kot, so 'pogoji', 'strategije', 'posledice', obenem pa jih začnemo ponovno sestavljati, tokrat na drugačen način in z novimi odnosi. Čeravno gre pri odprtem in osnem kodiranju za različna analitična postopka, se raziskovalec pri analiziranju izmenično poslužuje obeh hkrati.

Konceptualne značilnosti, ki jih pripiše kategorijam, raziskovalca ne usmerjajo vedno neposredno k temu, ali kategorija izraža pogoj, strategijo ali posledico. Te je potrebno kot take še identificirati. Pogoji, strategije in posledice niso nujno neposredno prisotne v intervjuju ali dokumentu, ki ga analiziramo, vendar določen podatek ali dogodek lahko implicitno kaže nanje (prav tam, str. 127–128).

Pri osnem kodiranju so subkategorije povezane s kategorijami po t. i. paradigmatškem modelu, ki predstavlja splošni, abstraktni okvir za vzpostavljanje odnosov med kategorijo in subkategorijami.

Paradigmatični model

V predmetno zasnovani teoriji se subkategorije povezujejo s kategorijami z nizom odnosov, ki označujejo vzročne pogoje, pojav, kontekst, intervenirajoče pogoje, strategije akcije in interakcije ter posledice. Če ga zelo poenostavimo, je videti ta model grafično takole (povzeto po Mesec, 1998, str.118–119):

Osnovna kategorija tega modela, ki omogoča sistematično razmišljanje o podatkih in njihovo povezanost v bolj kompleksne strukture, je pojav. Gre za osrednjo idejo, dogodek, na katerega se navezujejo druge kategorije. Vzročni pogoji so dogodki, ki pripeljejo do razvijanja osrednjega pojava. Kontekst predstavlja specifični niz značilnosti, ki se nanašajo na pojav. Obenem pa kontekst označuje določen niz pogojev, pod katerimi se izvajajo strategije akcije in interakcije. Strategije akcije in interakcije so tako posledica osrednjega pojava. Intervenirajoči pogoji se razlikujejo od vzročnih pogojev. V prvem primeru gre za širši strukturni kontekst, ki se nanaša na osrednji pojav, pri vzročnih pogojih pa gre za specifične značilnosti fenomena in obenem za niz pogojev, ki vplivajo na akcijo in interakcijo. Intervenirajoči pogoji so tako splošni pogoji v razmerju do strategij akcije in interakcije. Ti pogoji vključujejo časovno in prostorsko komponento, kulturo, ekonomski status, tehnološki status, kariero, zgodovino in individualno biografijo. Vsi pogoji pa ne veljajo v vsaki situaciji. Od raziskovalca analitika je odvisno, da identificira, kateri pogoji so pomembni za neko situacijo. Vključi jih v analizo, tako da pokaže, kako pospešujejo ali zavirajo akcijo oziroma interakcijo, in tudi, kako sta akcija in interakcija vodeni (Strauss in Corbin, 1990, str. 100–101)

Predmetno zasnovana teorija je metodologija, ki je usmerjena v akcijo in interakcijo. Ne glede na to, ali proučujemo posameznike, skupine ali kolektive, se ne moremo izogniti akciji oziroma interakciji, ki je usmerjena v vodenje in obravnavanje pojavov, glede na kontekst ali specifični niz pogojev. Akcijo oziroma interakcijo moramo razumeti procesualno kot niz sekvenc ali časovnih sprememb. Akcija je namerno usmerjena v določen cilj in jo izvajamo z določenim razlogom kot odgovor na pojav oziroma kot vodenje pojava. Četudi niso vse akcije oz. interakcije izpeljane z določenim namenom in nimajo neposredne povezave s proučevanim pojavom, pa lahko imajo zanj pomembne posledice. Tudi spodletela akcija je lahko pomembna za proučevanje, ker se povprašamo po vzrokih za neuspešno izvedbo, kar nas privede do že prej omenjenih intervenirajočih pogojev, ki pospešujejo ali zavirajo akcijo (prav tam, str. 104).

Paradigmatični model odnosov med kategorijami se konča s postavko 'posledice', ki predstavlja rezultat procesa akcije oziroma interakcije. Posledice seveda niso vedno predvi-

dljive in so tudi zaradi tega zanimive za proučevanje. Lahko so dejanske ali zgolj potencialne, lahko se odvijajo v sedanosti ali prihodnosti. Posledice niza dejanj (akcij) lahko postanejo del pogojev, ki vpliva na naslednji niz akcij oziroma interakcij, ki se pojavijo v določenem obdobju. Torej, kar predstavlja posledice akcije na neki časovni točki, lahko postane del pogojev v naslednjem časovnem obdobju (prav tam, str. 106).

Preprosta linearno-kavzalna struktura tega modela bi nam, če bi jo jemali togo in strogo, lahko tudi zavirala pot razmišljanja, ker razvrstitev pojmov v časovnem ali vzročno-posledičnem odnosu ni edina možna. Temeljna vprašanja o tem, kaj je s čim povezano, kaj čemu sledi in kaj je od česa odvisno, kje najdemo vzroke in kje posledice, predstavljajo bistveni element tega modela, vendar je predpisano zaporedje v preprosti linearni shemi predstavljeno preveč poenostavljeno in ga je potrebno nadgraditi z drugimi možnimi vzorci odnosov.

4.5.5.3 Selektivno kodiranje

Zadnji tip kodiranja, ki ga predstavljajo Glaser in Strauss (1967) in Strauss in Corbinova (1990, str. 116–142), je **selektivno kodiranje**, pri katerem definiramo bistvene kategorije, ki predstavljajo osrednji pojav, in jih sistematično povežemo z drugimi kategorijami. Gre za to, da kategorije strnemo okrog osrednjega pojava, kar se ne razlikuje zelo od procesa osnega kodiranja, le da gre pri selektivnem kodiranju za bolj abstraktno raven analize.

Če smo pri osnem kodiranju razvijali temelje za selektivno kodiranje pri izdelavi kategorij glede njihovih značilnosti, dimenzij in povezav po paradigmatskem modelu odnosov med kategorijami, je potrebno v nadaljevanju vse to sistematično razvijati v podobo realnosti, ki je konceptualna, razumljiva in predvsem predmetno zasnovana. Gre torej za oblikovanje teorije, ki v veliki večini primerov ne bo 'velika' teorija, ampak bolj teorija kratkega ali srednjega dosega. B. Mesec pravi, da bo »v idealnem primeru to zgodba, ki pojmovno opisuje pojav in ga pojasnjuje« (Mesec, 1998, str. 121).

4.5.6 OBLIKOVANJE TEORIJE

Glavni koraki ali oporne točke, ki nam pomagajo pri izvedbi formuliranja teorije, so naslednji:

- *Opredelitev vodilne misli zgodbe.* Da bi dosegli povezovanje v celoto, je potrebno najprej oblikovati osrednji pojem zgodbe (teorije) in se mu na neki način zavezati. Zakaj? Včasih se zgodi, da je iz vseh zbranih podatkov, ki se nam vsi zdijo pomembni in vzbujajo našo pozornost, težko izbrati posamezen pojav in ga izpostaviti kot vodilnega. Vendar je ta korak nujno storiti, ker predstavlja konceptualizacijo vseh drugih okoli osrednjega pojava raziskave.
- *Oblikovanje vodilnega načrta zgodbe,* ki ga razdelamo v nekaj stavkih, da tako dobimo osnovni deskriptivni pregled nad zgodbo.
- *Deskripcijo nadgradimo s konceptualizacijo.* Nujno in koristno je, da najprej uporabimo deskripcijo in svoje misli ter osnovni skelet zgodbe zapišemo. Korak naprej predstavlja konceptualizacija oziroma analiza zgodbe. Najprej poiščemo osnovnemu

pojavo ime, tako da pregledamo svoj seznam kategorij in poiščemo tisto, ki je dovolj abstraktna, da bo vsebovala vse, kar smo opisali v zgodbi. To potem postane osrednja (jedrna) kategorija. Večkrat se zgodi, da raziskovalec ne more definirati ene same osrednje kategorije, ki bi v resnici pokrivala celoten pojav, vendar je nujno, da osrednjemu pojavu poišče ime (da mu določi osrednjo kategorijo).

Tudi v primeru, ko raziskovalec okleva med dvema ali več pojavi glede njihove pomembnosti, je nujno, da izbere enega med njimi, ker le tako lahko doseže zgoščeno integracijo in razvoj kategorij, kot jih predpostavlja metodologija predmetno zasnovane teorije. Ko opredeli osrednji pojav in kategorijo, lahko druge pojave in kategorije označi kot podporne ali dopolnilne.

- *Določanje značilnosti in dimenzij osrednje (jedrne) kategorije.* Tako kot druge, moramo tudi osrednjo kategorijo razvijati po njenih značilnostih. Ko smo jih enkrat identificirali, v naslednjem koraku povežemo druge kategorije z osrednjo kategorijo, pri tem jih postavimo v vlogo subsidiarnih (podpornih, dopolnilnih) kategorij. Povedali smo že, da je izbira osrednjega pojava odločilna za našo raziskavo. Osrednji pojav je namreč v središču integracijskega procesa. Predstavlja bistveno vezivo pri sestavljanju vseh komponent v teoriji. Ko enkrat opredelimo pojav in ga poimenujemo kot osrednjo kategorijo, nadaljujemo s povezovanjem ostalih kategorij z osrednjo kategorijo s pomočjo paradigmatičnega modela odnosov med kategorijami, torej z opredelitvijo pogojev, konteksta, strategij in posledic teh povezav.
- *Sistematiziranje in utrjevanje povezav.* V tem postopku uporabljamo kombinacijo induktivnega in deduktivnega mišljenja, ko se neprestano gibljemo med postavljanjem vprašanj, tvorjenjem hipotez in primerjav. Potem ko smo identificirali vse različnosti v kontekstu, se začne sistematično grupiranje kategorij. Grupiramo jih glede na njihove značilnosti, ki smo jih odkrili kot vzorčne. To grupiranje poteka na podlagi postavljanja vprašanj in izdelave primerjav. Tako podatke povežemo ne samo na širši konceptualni ravni, ampak tudi na ravni njihovih lastnosti in dimenzij, kar predstavlja osnovo za tvorjenje teorije. Omeniti moramo še en osrednji proces v metodologiji predmetno zasnovane teorije, in sicer:
- *teoretično vzorčenje,* pri katerem »analitik odloča na analitičnih temeljih, katere podatke je potrebno nadalje zbirati in kje jih je moč najti. Temeljno vprašanje pri teoretičnem vzorčenju je: katere skupine ali podskupine populacij, dogodkov, aktivnosti postanejo naslednje pri zbiranju podatkov. In s katerim teoretičnim namenom? Tako je ta proces zbiranja podatkov nadzorovan od nastajajoče teorije. Vključuje seveda veliko pretehtavanja in domišljije analitika. Če je dobro opravljena, daje ta »analitična operacija visoke dividende, ker premika teorijo naprej hitro in učinkovito« (Strauss, 1996, str. 38–39). V predmetno zasnovani teoriji se lahko v principu primerjajo katerekoli skupine, v nasprotju s tradicionalno komparativno metodo, pri kateri so skupine, ki se preveč razlikujejo, izključijo kot 'neprimerljive' (Glaser in Strauss, 1967, str. 50). Zdi se, da je to ena od prednosti metodologije predmetno zasnovane teorije, kajti očitno je, da je v principu možno najti podobnosti in razlike med čemerkoli na svetu in je tako tudi vse primerljivo. Ali takšne primerjave v resnici tudi izvajamo, je odvisno od namena raziskave in ne od različnosti primerjanih skupin v nekem abstraktnem konceptualnem polju. Primerjanje popolnoma različnih entitet z maksimiziranjem razlik je lahko

potencialno plodno, če verjamemo različnim teorijam kreativnosti, ki poudarjajo pomembnost prepoznavanja nepričakovanih podobnosti v stvareh, ki so si zelo oddaljene in nepodobne.

Teoretično vzorčenje poteka po dveh osnovnih korakih. V prvem se razlike med skupinami minimalizirajo, v drugem se maksimalizirajo. Nastajajoča teorija ta proces vsekozi nadzoruje. Cilj prvega koraka, torej minimiziranja razlik, je v iskanju temeljnih kategorij in njihovih značilnosti. Drugi korak, maksimiziranje razlik med raziskovanimi skupinami, omogoča raziskovalcu proučevanje značilnosti kategorij v največjem možnem obsegu in začetek njihovega povezovanja v konsistentno teorijo. Tehnika, ki je uporabljena v obeh korakih, je *primerjava* podatkov z namenom tvorjenja in razvoja kategorij in njihovih značilnosti: določen dogodek se kontinuirano primerja z dogodki, ki so omenjeni prej pri isti kategoriji, v isti ali drugi skupini, kar tudi daje temu postopku ime 'konstantna komparativna metoda'.

Pomanjkljivost tega postopka, kot jo vidita Alvesson in Sköldbér (2000, str. 28), je v tem, da so pretrgani realni življenjski odnosi med dogodki, s tem ko so le-ti spremenjeni v kategorije. Dogodki so ločeni od konteksta odnosov, v katerem so nastali, in se namesto tega povezujejo z drugimi dogodki preko raziskovalčevega zdravega razuma. Zdi se, kot da bi poskušali analizirati glasbo tako, da bi proučevali, kako ljudje govorijo o njej in zaznavajo posamezne tone ('dogodke'): na ta način ne bi nikoli mogli odkriti bistvenega elementa – melodije.

Metodologija predmetno zasnovane teorije se v prvi vrsti sklicuje na svojo neposredno povezanost, zasidranost v empiričnem materialu, te podatke pa potem povezuje s primerjalno analizo na način, ki omogoča tudi preverjanje veljavnosti te teorije.

- *Zasnovanje teorije na predmetu.* Teorijo je torej potrebno sedaj zapisati in objaviti. Vprašanje, ki se pojavi, je: »Kakšna naj bo ta teorija? Že večkrat smo poudarili, da ne gre za veliko teorijo, ampak za mnogo bolj skromne, prizemne pojmovne opredelitve, ki jih je mogoče le omejeno (kontekstualno) posploševati, ki pa vendarle širijo naše razumevanje in usmerjajo praktično ravnanje« (Mesec, 1998, str. 121). Teorijo lahko predstavimo v obliki diagrama ali kot pripoved, preveriti jo je potrebno na podatkih in to sklicevanje na empirično gradivo dodati v besedilo teorije.

Po Glaserju in Straussu (1967, str. 32–35) obstajata dve vrsti predmetno zasnovane teorije in sicer substantivna in formalna teorija. Razlikujeta se po tem, da se substantivna teorija razvija za empirično področje, medtem ko se formalna teorija razvija za konceptualno področje. Avtorja posebej poudarjata, da oba tipa teorij najdemo med teorijami srednjega dosega, nekje vmes med 'delovnimi hipotezami' in 'vse obsegajočimi velikimi teorijami', kar lahko razumemo kot premostitev vrzeli med teorijami nizke in teorijami visoke ravni. Glaser in Strauss predlagata, da je možno tvorjenje tako substantivne kot formalne teorije neposredno iz podatkov, vendar je priporočljivo začeti s substantivno teorijo in šele nato na njeni podlagi tvoriti formalno teorijo (prav tam, str. 90–92).

Vendar pa razlika med substantivno in formalno teorijo ni popolnoma jasno razmejena. Sama avtorja pravita, da gre za vprašanje »različnih ravni posplošljivosti, ki se razlikujejo samo po stopnjah« (prav tam, str. 33). Avtorja pa s takšno definicijo ne pripomoreta k lažjemu razlikovanju med obema vrstama teorije, ker je težko definirati absolutno

razločevanje med fenomenoma, katerih razlike so dejansko relativne. Vse pravzaprav sledi iz razumevanja nižje ali višje ravni splošnosti in v resnici ne obstajata samo dve ravni, pač pa poljubno število le-teh. Katero raven izberemo, je odvisno od namena določene raziskave.

Vsekakor je razprava o substantivnem in formalnem koristna kot priporočilo za vse kvalitativne raziskovalce. Ko raziskovalec ustvari teorijo določene ravni splošnosti ali abstrakcije, ni nujno, da se pri tem ustavi, ampak naj stremi više in razišče možnosti za nadaljnje posploševanje in produkcijo teorije višje ravni.

Metodologija predmetno zasnovane teorije je usmerjena v razvoj teorije, ki nastaja in se razvija iz prepleta različnih podatkov, kar je osrednja točka te teorije. Obenem imajo raziskovalci tudi obveznosti do akterjev, ki jih proučujejo. Povedati morajo njihovo zgodbo, dati tej zgodbi njihov glas in jih postaviti v kontekst njihovih lastnih interpretacij. Predmetno zasnovana teorija se mora tesno povezovati s podatki, ki nastajajo v vsakdanjih situacijah. Ti podatki so pomembna osnova področja, kjer se odvija raziskovanje, in predstavljajo pomemben pogoj pragmatičnosti, praktičnosti in uporabnosti te teorije. Ena od osrednjih značilnosti tega metodološkega pristopa je tudi odgovornost raziskovalca do nameranih sprememb. Temeljna vprašanja, ki jih ta metodologija postavlja, so: kaj, s kakšno močjo in pod katerimi pogoji nekdo ali nekaj vpliva na situacijo. Kako se to manifestira, kje, kdaj, kako in s kakšnimi posledicami? Spoznanja, ki pri tem nastajajo, so ozko povezana s časom in mestom nastanka proučevanih značilnosti določenega pojava.

Pomembna točka metodologije predmetno zasnovane teorije je tudi akcijsko-interakcijska komunikacija, ki vključuje vse ravni analize. Klasično področje uporabe predmetno zasnovane teorije je raziskovanje v polju, v katerega je raziskovalec, z opazovanjem z udeležbo, sam vpleten. Predmetno zasnovana teorija ima poleg tvorbe teorije tudi aplikativni značaj, ki predstavlja uporabnost in razširitev predmetno zasnovane teorije za namene načrtovanja in izvajanja praktičnih akcij. V tej točki se predmetno zasnovana teorija tudi najbolj približa akcijskemu raziskovanju. Kakšno je dopolnjevanje obeh konceptov, kaj je tisto, kar akcijsko raziskovanje lahko plodno prenese v svojo metodologijo in s čim lahko obogati raziskave, ki potekajo po metodologiji predmetno zasnovane teorije, bomo poskušali predstaviti v nadaljevanju.

4.6 OD AKCIJE K TEORIJI IN NAZAJ K AKCIJI

Ves čas smo poudarjali, da se metodologija predmetno zasnovane teorije in metodologija akcijskega raziskovanja bistveno razlikujeta po tem, da gre prvi predvsem za tvorjenje teorije, akcijskemu raziskovanju pa za uvajanje sprememb v proučevanem polju. Takšna delitev je seveda zelo poenostavljena in bi na prvi pogled lahko predstavljala delitev na teorijo in prakso. Nas pa zanima predvsem polje prekrivanja obeh konceptov, kajti vseskozi govorimo o tem, da smo metodologijo predmetno zasnovane teorije podrobneje predstavili ravno zato, ker je način tvorbe teorije primeren za aplikacijo na akcijske raziskave. Hkrati pa ne smemo zanemariti dejstva, da je metodologija predmetno zasnovane teorije usmerjena tudi v aktivno delovanje v proučevanem polju, vendar se spremembe ne vzpostavljajo

med procesom tvorbe teorije, ampak šele na koncu, v obliki strategij akcije in interakcije (paradigmatični model odnosov med kategorijami smo podrobneje predstavili v poglavju 4. 5. 5. 2). Pri akcijskem raziskovanju je v središču predvsem sprotno uvajanje sprememb na podlagi cikličnega procesa refleksije in akcije. Tako lahko tudi pri akcijskem raziskovanju govorimo o predmetno zasnovani teoriji, kajti vsakršno nadaljnje delovanje v proučevanem polju je plod sistematičnega pridobivanja podatkov, ki so v procesu refleksije ovrednoteni in predstavljajo vir, na podlagi katerega se uvajajo nadaljnje spremembe.

Aksijsko raziskovanje se tudi razlikuje od drugih načinov reševanja problemov po tem, da vsebuje pomembno razlikovanje med družbenim ali organizacijskim problemom, za katerega se išče rešitev, in raziskovalnim problemom. Ko planirajo raziskovalni proces, predvsem praktiki raziskovalci pogosto pomešajo to dvoje, s tem ko se osredotočajo predvsem na to, 'kaj naj bi bilo', bolj kot na proučevanje in razlaganje 'tega, kar je'. To lahko privede do tega, da raziskovalni proces zaide v slepo ulico, ker ni povezave med planirano akcijo in tem, kar se v resnici dogaja v raziskovalnem polju.

Drug pomemben vidik je ta, da je pojasnjevalna, razlagalna teorija, ki predstavlja osrednjo postavko predmetno zasnovane teorije, nekako 'podaljšana' v operativno teorijo. Gre za teorijo, ki je sistematično pridobljena iz predmetno zasnovane, pojasnjevalne teorije in predstavlja teoretično oporišče za načrtovanje akcije in njeno izvedbo. Tako kot predmetno zasnovana teorija, je tudi aksijsko raziskovanje oblikovano tako, da maksimizira število proučevanih spremenljivk in njihovih medsebojnih povezav v danem nizu podatkov. V metodologiji akcijskega raziskovanja je operativna teorija (še enkrat moramo poudariti, da ne gre za teorijo visoke posplošljivosti, ampak za konkretne pojmovne opredelitve določenega problema) pravzaprav prisotna v fazi refleksije, ovrednotenja dosedanjih akcij in načrtovanja naslednjih sprememb v raziskovalnem polju. Tukaj operativna teorija sicer ni neposredno izpeljana iz eksplikativnega teoretičnega okvira, ker le-ta v akcijskih raziskavah ne nastaja na tak način kot pri predmetno zasnovani teoriji. Vendar pa je tendenca tudi akcijskih raziskovalcev, da med procesom raziskave tvorijo nekakšne osnovne teoretične pojmovne strukture, ki bodo pomagale pri oblikovanju končnega poročila. Ti sprotni, sicer ne dokončno definirani teoretični pojmi predstavljajo vir za tvorbo operativne teorije v obliki predlaganih rešitev kompleksnih problemov. Pomembno je, da te pojmovne opredelitve (operativna teorija) vsebujejo razumevanje dejavnikov, ki pospešujejo, ovirajo ali preprečujejo spremembe.

Temeljna misel, ki jo pri razvijanju teorije moramo upoštevati, je, da bo ta teorija večplastna, da bo predstavljala strnjene povezave med pojavi, da bo razumljiva in relevantna za niz bistvenih vprašanj in problemov, ki se pojavljajo v proučevani strukturi. Pogosto se zgodi, da ti problemi in bistvena vprašanja niso tako enoznačno definirani. Udeleženci v raziskavi pogosto razumejo praktične probleme in stvari, ki jih zadevajo v vsakdanjem življenju, kot samoumevne. Zaradi tega se lahko zgodi, da se ne zavedajo in ne razumejo latentnih vzorcev, ki so pod površjem, dokler le-ti niso konceptualno identificirani. Naloga teorije je tudi v tem, da priskrbi teoretično razlago, ki je utemeljena v realnosti življenja ljudi, delujočih v določenem kompleksnem sistemu.

Kaj je torej nujno potrebno upoštevati pri tvorbi teorije? Aksijsko raziskovanje za razliko od drugih metodologij na začetku raziskovalnega procesa nima strogo definirane razi-

skovalnega problema, ampak zgolj pobudo, predvsem praktikov, da v njihovem neposrednem delovnem okolju obstaja neskladje z dejanskim stanjem in njihovimi potrebami in predstavami, iz česar se razvije težnja po izboljšanju obstoječe situacije. V raziskovalni proces stopa akcijski raziskovalec praktik z dokaj neidentificiranimi formulacijami problemov, hipotez ali teorij. Ni vnaprejšnjih kategorij in konceptov, dokler se ne zberejo in analizirajo osnovni podatki. Tudi ni predpostavk o relevantnosti določenega tipa informacij, kategorij, spremenljivk itd. in tudi ne pričakovanih rezultatov. Raziskovalna vprašanja niso opredeljena vnaprej. Namesto tega sam raziskovalni proces vodi raziskovalca do odkrivanja relevantnih vprašanj na podlagi podatkov. Na začetku raziskave raziskovalni problem funkcionira zgolj kot široko tematsko področje, ki predstavlja osnovno vstopno točko v raziskovalni proces. Tekom akcijskih korakov se na podlagi refleksije vsake posamezne faze tvorijo načrti novih akcij, ki razrešujejo določene probleme, obenem pa odpirajo nov sklop raziskovalnih vprašanj.

V nadaljevanju raziskovalnega procesa se nato oblikuje raziskovalni problem, ki ga je potrebno artikulirati in opredeliti kot bistveno spremenljivko, oziroma stopi v funkcijo osrednjega pojava, okoli katerega se odvija integracijski proces. Osrednji pojav predstavlja bistveno vezivo pri sestavljanju vseh komponent v teoriji. Ko enkrat opredelimo pojav in ga poimenujemo kot osrednjo kategorijo, nadaljujemo s povezovanjem ostalih kategorij z osrednjo kategorijo s pomočjo paradigmatičnega modela odnosov med kategorijami, torej z opredelitvijo pogojev, konteksta, strategij in posledic teh povezav.

Pri tem ne smemo izpustiti postopka kodiranja, ki predstavlja operacijo, pri kateri se podatki najprej razčlenijo, konceptualizirajo in sestavijo na nov način. Gre za osrednji proces, v katerem se tvori teorija iz samih podatkov, pri čemer podatke razčlenjujemo, pregledujemo, primerjamo, konceptualiziramo in kategoriziramo. Brez tega začetnega temeljnega analitičnega koraka se ne bi mogla odvijati nadaljnja analiza in komunikacija. V tem procesu se raziskovalec sooči s svojimi predpostavkami in predpostavkami drugih o določenem pojmu, proučitev le-teh pa vodi do novih odkritij. V procesu kodiranja sta bistvenega pomena dva analitična postopka; prvi se nanaša na primerjave, drugi na postavljanje vprašanj.

Teorijo tvorimo na podlagi podatkovnega materiala. Kaj vse sodi med podatkovni material, oziroma kako so zbrani podatki v akcijski raziskavi, je seveda odvisno od področja, ki ga proučujemo, in možnosti, ki jih imamo na razpolago. Uporabimo lahko postopke opazovanja, intervjuje, dokumentarno gradivo, zapisnike srečanj, avdio- in videoposnetke, anketne vprašalnike, lestvice stališč ipd., vsekakor pa ne pristanemo le pri enem samem načinu zbiranja podatkov, ampak pri kombinaciji le-teh. Strauss in Corbinova opozarjata predvsem na sprotno uporabo notic (memos) in diagramov (Strauss in Corbin, 1990, str. 198). Notice predstavljajo pisno obliko našega abstraktnega razmišljanja o podatkih, diagrami so grafična predstavitev vizualnih povezav in odnosov med koncepti. Osnovno tehnično pravilo kvalitativne analize po Glaserju in Straussu je *'stop and memo'*, kar pomeni, da se takoj, ko nam pride kaj pametnega na misel, ustavimo in to zapišemo. Tako si zagotovimo, da te misli ne pozabimo, obenem pa si omogočimo še daljši razmislek o zadevi in misel še bolje oblikujemo. Notice in diagrame začnemo izdelovati na začetku raziskovalnega projekta in s tem nadaljujemo do pisanja končnega poročila, v katerem

predstavimo teoretične zaključke. Delovni zapisi in diagrami pomagajo raziskovalcu doseči analitično distanco do podatkovnega materiala, tako da se od podatkov preusmeri v analitično razmišljanje, od koder se potem vrne ponovno nazaj k podatkom, da bi abstraktne pojme utemeljil v realnosti.

Pri vsakemu tipu kodiranja (odprto, osno in selektivno) so notice in diagrami videti drugače, predvsem zato, ker je namen kodiranja različen. Pri odprtem kodiranju se najdemo pred sestavljanke, ki ji moramo najti začetek, ki ga je včasih težko prepoznati. Pri prebiranju notic, ki so največkrat nepovezani in raztreseni skozi celoten podatkovni material, lahko pri hitrem preletu le-teh pridemo do novih konceptualnih značilnosti, vendar še ni popolnoma jasna njihova struktura in pomen. Sčasoma, predvsem z uporabo primerjav in postavljanja vprašanj, dobijo notice nekakšno obliko.

Osno kodiranje je postopek, v katerem se začnejo deli sestavljanke prilegati drug drugemu. Vsaka kategorija in subkategorija ima točno določeno mesto in mora ustrezati drugim, tako da dobimo obliko povezane celote. Namen osnega kodiranja je, kot vemo, spodbujati in preverjati odnose med kategorijami in njihovimi subkategorijami po principu paradigmatskega modela, obenem pa iskati različne značilnosti in dimenzije kategorij. Pri sestavljanju teh delov nam pomagajo notice (memos). Iskanje pravih povezav je vedno povezano z vprašanji, kateri pogoji – kavzalni in kontekstualni – so bistveni za neki pojav. Katere strateške ali rutinske akcije in interakcije se odvijajo in s kakšnimi posledicami? Kaj se zgodi, če se pogoji spremenijo? Strauss in Corbinova opozarjata, da »paradigmatske značilnosti in odnosi ne nosijo barvno kodiranih zastav, ki bi valovile iz strani tvojih zapiskov. Moraš jih poiskati in prepoznati takšne kot so« (prav tam, str. 212). Sčasoma, pri postopkih obdelave postajajo podatki vse bolj jasni v svojem pomenu, tako da se s selektivnim kodiranjem približujemo končnemu koraku analize: integraciji konceptov okoli osrednje kategorije in umeščanju kategorij, ki potrebujejo nadaljnje razvijanje in obdelavo.

Akcijski raziskovalec raziskuje drugače kot raziskovalec, ki raziskuje po principih metodologije predmetno zasnovane teorije. To razlikovanje smo omenjali na več mestih. Akcijski raziskovalec tudi ni zavezan, da bi svoje končno poročilo oziroma tvorbo teorije izpeljal natančno po vseh principih kodiranja in kategoriziranja, predvsem tudi zato, ker cilj akcijske raziskave ni tvorba teoretičnih stavkov, ampak uvedba potrebnih in trajnih sprememb. Metodologija predmetno zasnovane teorije lahko akcijskemu raziskovalcu pomaga predvsem kar zadeva sistematičnost zbiranja podatkov, na podlagi katerih se tvori teorija. Tako lahko akcijski raziskovalec tudi dokaže in utemelji, na kateri točki raziskovalnega procesa se je odločilno spremenilo njegovo videnje in delovanje v lastni praksi. Zbiranje podatkov torej ne poteka brez vnaprejšnjega načrta, ampak v skladu z namenom kasnejše uporabnosti. V akcijski raziskavi morajo biti zbrani takšni podatki, ki bodo uporabni za zagotavljanje avtentičnosti in utemeljenosti opisov delovanja v raziskovalnem polju.

Kar lahko akcijski raziskovalec uspešno uporabi pri pisanju teorije, so mreže povezanih pojmov in pojavov okoli osrednje kategorije, ki predstavlja temeljni raziskovalni problem. Definiranje odvisnih zvez, povezovanje kategorij in subkategorij, proučevanje vplivov ene spremenljivke na drugo z paradigmatskim modelom povezanosti kategorij zagotovo sodijo k bistvenim prispevkom, ki jih metodologija predmetno zasnovane teorije nudi akcijskim raziskovalcem.

ZAKLJUČEK

Eno od glavnih vprašanj, ki zadevajo akcijsko raziskovanje in njegovo metodologijo, se torej glasi: Ali je moč rezultate in postopke projektov akcijskih raziskav sploh posploševati? Ali so prenosljivi v drugačne odnose, institucije, skupine? Za odgovor na to vprašanje smo si najprej pojasnili pojem in namen posploševanja in prenašanja znanstvenih izsledkov.

Z generalizacijo se razširi veljavnost stavkov z omejenega na širše področje. V znanosti obstajata dve vrsti stavkov: izkustveni stavki in splošni stavki. Izkustveni stavki izpričujejo to, kar se je zgodilo na določenem mestu v določenem času; po večini opisujejo enkratne individualne dogodke. Splošni stavki izražajo to, kar se (lahko) dogaja v določenih pogojih. V raziskovalnem procesu je potrebno strogo ločevati med izkušnjami (izkustvenimi stavki) in posploševanji (splošnimi stavki). Posploševanje je stopnja v procesu tvorjenja teorije.

Avtor knjige 'Generalizacija izkušenj' G. Glück (1987) pri navajanju razlogov za posploševanje nastopa s stališča znanstvenega raziskovanja, kot ga razume tradicionalna znanost. Trdi, da je posploševanje v procesu raziskovanja tako neobhodno potrebno, da pravzaprav ne potrebuje nobene utemeljitve. To svojo trditev podkrepi s tem, da bi v nasprotnem primeru (če torej ne bi posploševal) znanstvenik lahko tvoril zgolj individualne historične stavke, tj. stavke, ki bi veljali v določenem zgodovinskem enkratnem času in za določene osebe. S tem bi bila ocena prenosljivosti takšnih stavkov na sedanje ali prihodnje situacije prepuščena bralcu raziskovalnih del, ki bi moral sam izvesti posplošitev. Ker pa takšen bralec bistveno manj pozna raziskovalno področje kot avtor, bi bile njegove posplošitve dosti manj ustrezne in uporabne. Iz teh razlogov sodi posploševanje nujno k vsakemu raziskovalnemu delu (prav tam, str. 7). Posploševanje je po mnenju Glücka »nujna raven tvorbe stavkov«. Proces posploševanja lahko (in mora!) potekati tako za empirične kot tudi za normativne stavke, kar se lahko odvija tako v kvantitativni kot v kvalitativni obliki (prav tam, str. 9).

Možnost za tvorjenje teorije oziroma posploševanje dobljenih rezultatov in njihovo prenašanje v druge situacije je v tem, da vsi akcijski raziskovalci vendarle uporabljajo podobno metodologijo. Vsi akcijski raziskovalci oprejo svoje raziskovalno delo na komunikacijske procese, ki potekajo v vseh fazah akcijske raziskave. Ravno tako se ciklično odvijajo faze akcije in refleksije, pri tvorbi teoretičnih spoznanj pa se lahko oprejo tudi na metodologijo predmetno zasnovane teorije. To predstavlja zadostno metodološko jedro, ki omogoča tistim, ki raziskujejo v tem okviru, da svoje izsledke lahko delno tudi posplošijo. Nameoma pravimo *delno*, ker se zavedamo, da ti znanstveniki delujejo zunaj prevladujoče raziskovalne paradigme in jim le-ta glede na svoje metodološke standarde pri posploševanju raziskovalnih rezultatov, ne bi priznala veljave. 'Uporabniki' takšne teorije so torej lahko tisti, ki so bili njeni soustvarjalci in so jo tvorili na podlagi izkušenj in rezultatov akcijskih raziskav iz svoje prakse, in raziskovalci, ki s prepoznavanjem podobnosti s svojim raziskovalnim poljem najdejo v teoretičnih konceptih drugih akcijskih raziskav možnosti za prenos te teorije v lastno raziskovalno prakso. Akcijsko raziskovanje daje svoj prispevek k teoriji, ki je osnovana na drugačni epistemološki bazi kot teorije, ki jih tvorimo po kriterijih posploševanja v tradicionalni metodologiji.

V. SKLEPNE MISLI

V naši razpravi smo analizirali, kakšen je bil odnos med kvantitativnim empirično-analitičnim in akcijskim raziskovanjem, ki ga v večini prištevamo med kvalitativne metode. Pri tem smo razčlenili razvojno pot koncepta akcijskega raziskovanja in vpliv, ki ga je imel pri formiranju metodologije akcijskega raziskovanja paradigmatiki relativizem, ki presega omejitve na uporabo zgolj kvalitativne ali kvantitativne metodologije, kar se odraža tudi v specifičnosti koncepta metodologije akcijskega raziskovanja. Želeli smo kritično predstaviti, od kod sploh izvira opozicijska naravnost med obema raziskovalnima konceptoma, kaj jo je pogojevalo in kje so bile tiste mejne točke, ki so vodile najprej k njunemu združenju, nato pa, kot smo videli kasneje, k zblizovanju.

5.1 KVANTITATIVNO VERSUS KVALITATIVNO

Vir razlik med obema raziskovalnima strategijama smo iskali v njunih utemeljitvah z različnimi epistemološkimi in ontološkimi koncepti. Temeljna kontroverza, ki je predvsem pri nemško govorečih avtorjih (pa tudi pri 'novem' konceptu akcijskega raziskovanja na angleškem govornem področju) vodila do oblikovanja in utemeljevanja akcijskega raziskovalnega koncepta, je bila izpostavljena v sporu okoli pozitivizma, kjer so si stali nasproti predstavniki kritične teorije družbe in kritičnega racionalizma.

Kritični racionalizem K. R. Popperja je utemeljen na deduktivni metodi, s katero podkrepimo ali ovržemo teorije oz. hipoteze. Popper zagovarja tezo, da je stvarnost objektivno spoznavna, ker obstaja neodvisno od zavesti ljudi in njihove spoznavne dejavnosti. Z objektivnim spoznavanjem stvarnosti je povezano načelo intersubjektivne preverljivosti. Teorije morajo biti intersubjektivno preverljive, ker to predstavlja odločujoči pogoj objektivnosti. Kritični racionalizem teži k tvorbi in potrjevanju splošno veljavnih teorij, ki so podvržene vedno strožjim poskusom zavrnitve. Ti epistemološki kriteriji veljajo za proučevanje narave in procesov v družbi.

Metodologija empirično-analitičnega raziskovalnega pristopa je v veliki meri utemeljena na načelih kritičnega racionalizma. Opredeljujejo jo strogi empirični postopki, ki služijo potrjevanju ali zavračanju hipotez, reprezentativni vzorci, ki omogočajo kar se da visoko stopnjo posploševanja, distanca do objekta raziskovanja in kvantitativna obdelava podatkov.

Kritika, ki je bila kvantitativna empirično-analitična metodologija deležna, je bila v precejšnji meri posledica že omenjenega 'Positivismusstreita', v katerem so predstavniki kritične teorije očitali Popperju, da preveč enoznačno razume odnos med človekom (raziskovalcem) in družbo, ker ta relacija vsebuje drugačne kvalitete, kot jih najdemo pri odnosu med raziskovalcem in proučevanim predmetom v naravoslovju. Ta temeljna kritika je izhajala iz več predpostavk, in sicer: znanost, utemeljena na empirično-analitični metodologiji vse preveč upošteva primat metode, kar vodi do popačenih predstav o družbi in vlogi človeka v njej. Druga predpostavka je bila uperjena proti načelu vrednotne nevtralnosti, ki z izločanjem subjektivnih mnenj, stališč in védenja velik del človekovega življenja in delovanja postavlja na raven predznanstvenega in ga torej izloča iz predmeta znanstvenega spoznavanja. Pomembna kritika je izhajala tudi iz odnosa med subjektom in objektom. V kvantitativnih empiričnih raziskavah je namreč eksplicitno poudarjena zahteva po strogem ločevanju subjekta (raziskovalca) od proučevanega objekta (posameznikov, družbenih skupin ...). Neupoštevanje te zahteve ruši enega od temeljnih metodoloških standardov.

Poleg metodološke je kritična teorija podala tudi ideološko kritiko empirično-analitične znanosti. Le-ta naj bi, po mnenju pripadnikov frankfurtske šole, služila predvsem ohranjanju in reprodukciji obstoječih gospostvenih razmerij v družbi. Sami pa so se zavzemali za emancipacijo posameznika, ki bo v procesu ozaveščanja postal aktivni nosilec družbenih sprememb.

Kontroverza med kritičnimi racionalisti in kritičnimi teoretiki je bila del t. i. 'vojne paradigme', ki jo spremljamo v bolj ali manj burnih obdobjih skoraj celo preteklo stoletje. Prva faza tega obdobja je bila prežeta s tezo o nekompatibilnosti paradigmatskih konceptov, ki zaradi svoje epistemološke, ontološke in metodološke različnosti nikakor ne morejo preseči tega antagonizma v prid produktivnega sodelovanja. Če strnemo glavne ugovore kvalitativnih raziskovalcev, ki so jih le-ti namenili kvantitativni paradigmi, lahko iz njih razberemo konstitutivne elemente kvalitativne metodologije.

Prvi ugovor se je nanašal na ločevanje med predmetom (raziskovanci) in subjektom raziskovanja (raziskovalci). Relacija subjekt – objekt ne predstavlja dveh konstantnih, popolnoma neodvisnih entitet, pač pa imamo neprestano opraviti z njunim prepletanjem, kajti v objektivnih faktorjih se nahajajo subjektivni in v subjektivnih najdemo objektivne. Zato je težnja po njuni izolaciji že vnaprej obsojena na neuspeh. V tem pa tiči tudi kritika priseganja kvantitativne paradime na objektivnost znanstvenega spoznavanja, kajti predpostavka objektivne znanosti je priti do takšnega znanstvenega spoznavanja, ki bo splošno veljavno in neodvisno od avtoritete spoznavnega subjekta. Vloga spoznavnega subjekta pri doseganju objektivnosti je po mnenju kvalitativnih raziskovalcev v konceptu tradicionalne znanosti razumljena preveč poenostavljeno. Spoznavni subjekt ostaja nerelevanten za znanstveni proces, kar dokazuje tudi oblikovanje takšnih metod in načinov raziskovanja, ki bodo raziskovalca čim bolj 'nevtralizirali' oziroma pripomogli k njegovi izključitvi iz raziskovalnega procesa.

Tudi ločevanje med kontekstom nastajanja in preverjanja hipotez je bilo v nasprotju s težnjo po združevanju teorije in prakse, kajti hipoteze, ki jih oblikujejo znanstveniki, so

pogosto oddaljene od realnosti in potreb prakse. Kvalitativni raziskovalci so kritizirali tradicionalno, na kvantitativni paradigmi slonečo znanost, ki je preveč poudarjala spoznavnoteoretski interes, premalo pa praktičnega pri neposrednem spreminjanju obstoječe stvarnosti. Koncept nastajanja teorij mora biti neprestano reflektiran v smislu njihove uporabnosti. Temeljna vprašanja znanosti se morajo nanašati na njeno vlogo oziroma družbeno funkcijo, ki jo opravlja, in na možnosti, ki jih ima pri oblikovanju družbenih sprememb. Praksa torej ostaja tisti kriterij, ki potrjuje vrednost teorij.

Tretji očitek se je nanašal na konstantnost raziskovalnega polja, ki ne sme biti izpostavljeno nobenim nepredvidenim vplivom. Proučevano polje mora ostati med celotnim raziskovalnim procesom nespremenjeno. Najprej bi se tukaj spomnili Habermasove pripombe, »da raziskovalni proces, ki ga izvaja subjekt, objektivnemu sklopu, ki ga spoznava, preko akta spoznavanja sam pripada« (Habermas, 1993, str. 156). Raziskovalec kot subjekt spoznavanja torej sooblikuje proučevani predmet. Sama kvantitativna metodologija je – po začetnih uvedbah eksperimenta v družboslovje – metodološki standard čim večje distance in ohranjanja nespremenljivosti raziskovalnega polja relativizirala, ker npr. kontrola v eksperimentu ne pomeni vzdrževanja nespremenljivosti obstoječega stanja, temveč pridobivanje čim več informacij o spremembah, ki pa vendarle niso namerno vnesene v raziskovalno polje, ampak so bolj posledica naključnega razvoja dogodkov. Koncept kvalitativnega raziskovanja pa implicira ravno možnost spreminjanja raziskovalnega polja med samim raziskovalnim procesom, kar predstavlja tudi enega njegovih najbolj konstitutivnih metodoloških elementov.

Naslednji ugovor se nanaša na primat metode, ki opredeljuje uporabo določenega empiričnega instrumentarija, s čimer se reducirajo spoznavne možnosti zgolj na tisto, kar ta instrumentarij omogoča. Kadar je tradicionalna znanost poskušala kvantitativne metode, ki so se v naravoslovju izkazale uspešne, preveč nekritično prenesti v družboslovje in humanistiko, je to imelo negativne posledice, ker se je znanost vse preveč usmerila na razpoložljive metode, ki so določale predmet raziskovanja. Tako pa se pridobi le popačena podoba družbe in človeka. Koncept kvalitativnega raziskovanja se je obrnil ravno v nasprotno smer: izhajati iz predmeta spoznavanja in njegovega praktičnega interesa, in ne iz metode.

Predmet kritike, ki so jo kvalitativni raziskovalci namenili tradicionalni, na kvantitativni paradigmi temelječi znanosti in njenim dognanjem, je bila tudi neprenosljivost le-teh v normalne situacije. Ta kritika je v bistvu povezava vseh naštetih ugovorov. Gre namreč za to, da se empirično (predvsem eksperimentalno) raziskovanje odvija v strogo kontroliranih situacijah, ki so zaradi analize formalizirane in standardizirane. Po mnenju kvalitativnih raziskovalcev je pri tem ustvarjena nekakšna 'umetna' situacija. Rezultati analize takšne situacije so težko prenosljivi v druge, 'naravne' situacije. To je bil tudi eden glavnih očitkov empirično-analitični znanosti, ki zaradi uporabljenega načina raziskovanja ne prispeva k plodnemu spreminjanju in razvoju prakse. Ponovno smo torej pri vprašanju odnosa med teorijo in prakso, ki ga je skušala razrešiti kritična teorija, vendar so njeni poskusi ostajali na ravni teorije. Prav akcijsko raziskovanje pa naj bi to vprašanje pripeljalo do uspešne realizacije v praksi.

Če smo najprej podali pregled ugovorov, ki so v prid tezi o nekompatibilnosti, je šel nadaljnji razvoj raziskovalne metodologije v družboslovju in humanistiki vedno bolj v smeri približevanja in kombiniranja obeh raziskovalnih pristopov. Številni aktivni teoretiki in raziskovalci so privzeli pravila in načela paradigmatnega relativizma. Gledano z metodološkega vidika, pomeni to uporabo različnih raziskovalnih metodologij, ne glede na to, kakšne paradigmatne (pred)postavke jih utemeljujejo. Veliko raziskovalcev se loti iskanja odgovorov na zastavljena raziskovalna vprašanja z vsem razpoložljivim metodološkim arzenalom, pri čemer je sekundarnega pomena to, kateri svetovni nazor je podlaga izbrane raziskovalne metode. Paradigmatni relativizem razumemo kot princip neizključevanja, kar na ravni raziskovanja pomeni, da kombiniramo in povežujemo tisto, kar se je zdelo nepovezljivo in nekompatibilno. Izhajamo iz predpostavke, da če nič ne more biti neizpodbitno zavrjeno, tega tudi ni mogoče izključiti kot možnega. S tem pa raziskovalni akt kot nevtralni tehnični proces podleže pozivu k dialoškemu diskurzu o množici razpoložljivih raziskovalnih logik in paradigmatnih perspektiv.

Koncept akcijskega raziskovanja je prvenstveno izhajal iz kritike tradicionalne znanosti in kvantitativne metodologije. V svojem razvoju je prešel faze od metodološkega purizma do kombiniranih modelov raziskovanja, katerih najvišji domet je v hkratni aplikaciji kvalitativne in kvantitativne metodologije, in sicer v vseh fazah raziskovalnega procesa. Metodologija akcijskega raziskovanja je pravzaprav zelo nedefinirana in ne vsebuje togo predpisanih metodoloških pravil, zaradi česar omogoča integracijo in uporabo različnih metod. Analiza posameznih primerov akcijskih raziskav bi najverjetneje pokazala, da se druga od druge precej razlikujejo kar zadeva uporabo multimetodoloških pristopov. Vendar pa nam primerjave posameznih faz in konceptov v razvoju akcijske raziskovalne metodologije kažejo, da je imela ideja paradigmatnega relativizma svoje mesto in vpliv tudi pri oblikovanju metodoloških principov akcijskih raziskav.

5.2 KOLIKO JE PARADIGMATSKI RELATIVIZEM VPLIVAL NA OBLIKOVANJE METODOLOGIJE AKCIJSKEGA RAZISKOVANJA

V naslovu zastavljeno vprašanje je predstavljalo temeljni raziskovalni problem naše razprave. Dilema je bila v tem, kako je metodologija akcijskega raziskovanja iskala težišče med kvalitativnim in kvantitativnim raziskovalnim pristopom, kako izključujoča je bila in v kolikšni meri tudi integrativna. S konfrontacijo različnih konceptov akcijskega raziskovanja smo utemeljevali, kako je multimetodološkost, ki jo predpostavlja paradigmatni relativizem, vplivala na oblikovanje metodologije akcijskega raziskovanja.

Razvojna pot akcijskega raziskovanja je dejansko prešla več faz. V prvi so zagovorniki tega raziskovalnega koncepta izpostavljali njegovo alternativno pozicijo kot nasprotje tradicionalni znanosti. Čeprav se akcijsko raziskovanje poslužuje bolj kvalitativnih metod, se v drugi razvojni fazi večina zagovornikov akcijskega raziskovanja za uspešno raziskovalno delo zavzema tudi za uporabo kvantitativnih metod. Če pri tem izpostavimo Moserja

kot nosilca ideje utemeljevanja akcijskega raziskovanja kot samostojne paradigme, vidimo, da se eksplicitno zavzema tudi za uporabo kvantitativnih načinov merjenja in zbiranja podatkov (Moser, 1977). To prepričanje utemeljuje na podlagi ugotovitev Mollenhauerja in Rittelmeyerja, ki trdita, da znanstvena metodologija ne more posegati po neomejenem številu metod, kajti znanstvene metode in postopki imajo svojo osnovno izhodišče v vsakdanjem življenju in delovanju. Gre zgolj za preciziranje vsakodnevnih operacij, kot so razumevanje, razlaga, opisovanje, merjenje, primerjanje itd. (Mollenhauer/ Rittelmeyer, 1975, str. 687). Vendar Moser poudarja, da mora akcijsko raziskovanje razviti takšen instrumentarij, ki bo omilil rigidne kriterije kvantitativnega empiričnega raziskovanja. Še vedno gre torej za uporabo metod, kot je npr. Eksperiment, in postopkov ter instrumentov za zbiranje podatkov, kot so intervju, testiranje, sistematično opazovanje ipd. Vendar so kriteriji njihove uporabe skladnejši s principi akcijskega raziskovanja. Moser je sicer izpostavil akcijsko raziskovanje kot alternativno paradigmo tradicionalni znanosti, vendar je v njeni metodologiji videl tudi določene pozitivne strani.

Ostali nemško govoreči avtorji, ki smo jih obravnavali, so bili v svojih naziranjih zmernejši. Tako na primer Klüver in Krügerjeva nista zagovornika akcijskega raziskovanja kot absolutne alternative kvantitativni, na pozitivizmu utemeljeni raziskovalni metodologiji in ga ne zagovarjata kot paradigmatški koncepta, ampak skušata združiti prednosti obeh raziskovalnih pristopov.

Podobno velja za kolektiv avtorjev Pedagoške visoke šole iz Berlina, ki jim akcijsko raziskovanje ne pomeni nujno metodološke alternative tradicionalnim metodam družboslovnega raziskovanja, ampak poskus, da bi tradicionalnim metodam dali nov pomen tako, da bi jih modificirali na osnovi principov akcijskega raziskovanja.

Precejšnji pomen so povezanosti med obema raziskovalnima konceptoma pripisovali tudi avtorji, ki so svoje prispevke objavili v zborniku z izzivalnim naslovom: Akcijsko raziskovanje: hoja po vrvi brez mreže? (Horn, 1979), vendar pri njih ne gre spregledati, da izhajajo iz ideje akcijskega raziskovanja kot možne poti, ki z aktiviranjem posameznika ponuja možnost spreminjanja obstoječih družbenih razmer. Avtorji, kot so npr. Reinke - Köbererjeva, Horn, Kramer in drugi, so videli smisel koncepta akcijskega raziskovanja predvsem v politizaciji posameznika, dvigu njegove zavesti in emancipiranosti, pri čemer izhajajo iz kritike pozitivistične znanosti, ki da je dekla obstoječih oblastnih struktur in služi zgolj njihovi reprodukciji. Ti avtorji akcijskega raziskovanja sicer ne pojmujejo kot samostojne znanstvene paradigme, vendar v akcijskem raziskovanju ne vidijo le posebne metode, ampak širši raziskovalni pristop. Kljub kritiki tradicionalnega družboslovnega raziskovanja pa akcijski raziskovalni koncept v metodološkem smislu vendarle ostaja pod njegovim okriljem.

Med tiste, ki so poskušali akcijsko raziskovanje utemeljiti v okviru kvantitativne metodologije, lahko z gotovostjo prištevamo nemškega pedagoga Klafkija, predvsem zaradi njegove izjave, da je »akcijsko raziskovanje oblika empiričnega pedagoškega raziskovanja« (Klafki, 1973, str. 488), kar je izzvalo ostre kritike. Očitali so mu predvsem to, da je modifikacija tradicionalnih metod in načinov zbiranja podatkov zgolj prikrila še vedno nerazrešena razmerja npr. med raziskovanci in raziskovalci, ohranjanje statusa quo, ipd. (Radtke, 1975, povzeto po Altrichter/Gstettner, 1993, str. 339–340).

Klafki je pri svojem poskusu združevanja obeh konceptov izhajal iz teze, da morajo imeti raziskovalec in vsi, ki z njim sodelujejo, v prvi vrsti pred očmi rešitev problemske situacije. Narobe je, če se znanstvenik odloči za uporabo zgolj enega tipa raziskovanja, ker tako izloči prednosti drugega, ki ostanejo neizkoriščene. Oba tipa raziskovanja (Klafki govori torej o različnih 'tipih' raziskovanja (Klafki, 1983)), sta na eni strani omejena, na drugi pa nudita vsak svoje specifične možnosti. Iz pragmatičnih razlogov je za raziskovanje koristno uporabiti zdaj enega, zdaj drugega. Vztrajanje zgolj pri metodoloških standardih enega koncepta je nesmiselno, ker obstajajo med obema poloma (tradicionalnim in akcijskim) vmesne in mešane oblike, ki se lahko plodno dopolnjujejo.

Klafki je torej skušal z združitvijo obeh raziskovalnih tipov združiti tudi spoznavnoteoretski in praktični raziskovalni interes. Ta združitev se je kasneje vedno bolj nagibala k praktičnemu raziskovalnemu interesu, kar srečamo pri avtorjih 'novega' koncepta akcijskega raziskovanja na angleškem govornem področju, ki poudarjajo predvsem pragmatični pomen akcijskih raziskav. Ti avtorji (npr. Kemmis, Wilkinson, McNiff, Lomax) prvenstveno ne razpravljajo več o teoretskih izhodiščih akcijskega raziskovanja in ga ne utemljujejo na kritiki tradicionalne metodologije, pač pa vidijo v njem možnosti za učenje vseh udeležencev v raziskavi, in ravno ta didaktična komponenta predstavlja gonilno silo sprememb.

Kljub prvenstveni usmerjenosti omenjenih avtorjev k reševanju problemov v neposrednem okolju, jim ne smemo pripisati zgolj pragmatičnosti, ne da bi pri tem omenili, da ta koncept vsebuje tudi vprašanja, ki so jih odpirali začetniki utemeljevanja akcijskega raziskovanja. Res je, da so predvsem nemški avtorji akcijsko raziskovanje poskušali 'oskrbeti' s teoretično podstatjo, kar je imelo za posledico, da so objavili vrsto razprav, ki pa niso vsebovale prikazov (študij primerov) konkretnih raziskav, pač pa so bile povečini teoretične. Zaradi tega se na prvi pogled pri proučevanju angleško govorečih avtorjih zdi, da so opustili vprašanja, ki jih je odprl frankfurtski krog. Temu seveda ni tako, saj npr. Kemmis in Wilkinsonova vidita rešitev konkretne problemske situacije šele z ozaveščanjem posameznika izpod pritiskov iracionalnih, neproduktivnih in nepravičnih družbenih struktur, ki omejujejo njegov samorazvoj. Spreminjanje prakse poteka v spiralnih ciklih kritike in samokritike dejanj in refleksije, kar posamezniku (in skupini, v kateri deluje) pomaga pri razumevanju delovanja družbenih struktur, ki vladajo v tej praksi.

Če sta Kemmis in Wilkinsonova svoje pojmovanje odnosa med posameznikom in družbenimi strukturami bolj navezovala na konkretno situacijo, je Elliott izpostavil vlogo kritičnega akcijskega raziskovalca v konceptu širših družbenih sprememb. V času globalnega kapitalizma ima kritični akcijski raziskovalec na področju izobraževanja nalogo, da umesti svoj položaj v vzgojno-izobraževalni mreži učiteljev, šolske politike itd., da ustvari pogoje za delovanje pri oblikovanju takšnega šolskega sistema, ki bo temeljil na principih demokracije in pravičnosti. Tako zastavljeni cilji pa vključujejo tudi potrebo po redefiniranju odnosov med učitelji in učenci in odpirajo vprašanje avtonomnosti učiteljevega delovanja, njegovega profesionalnega razvoja in možnosti vplivanja na spreminjanje lastne prakse.

Kar zadeva načine in tehnike zbiranja podatkov, se ti akcijski raziskovalci poslužujejo tudi kvantitativnih metod, kot so npr. intervju, sistematično opazovanje, vprašalniki ipd. (glej

McNiff, Lomax, Whitehead, 1996), vendar so te tehnike prilagojene predvsem odprti komunikaciji in dialogu med vsemi udeleženci, saj sodi pretok informacij med najpomembnejše vidike raziskave. Predstavniki 'novega' koncepta akcijskega raziskovanja so se tudi konkretnje lotili reševanja vprašanja veljavnosti in posplošljivosti akcijskih raziskav. Posploševanje rezultatov akcijskih raziskav se ne odvija več po strogih kriterijih in standardih, ki jih pozna tradicionalna metodologija, ker sama narava akcijskega raziskovanja pač ne omogoča posploševanja v smislu statistične indukcije. Akcijski raziskovalci predstavijo svoje projekte, katerih veljavnost je bila prej potrjena v validacijski skupini, v obliki študije primerov. To omogoča tistim, ki se jim zdijo ti projekti primerni in relevantni za prenosljivost izkušenj avtorjev v njihovo situacijo, da uporabijo opisane modele v svojih raziskavah, kajti »dobro dokumentirana akcijska raziskava je 'nalezljiva' – često 'potegne za seboj' (kadar gre npr. za akcijske raziskave na področju vzgoje in izobraževanja o.p.) učitelje drugih šol, da pri sebi, v skladu s svojimi okoliščinami, poskusijo kaj podobnega« (Marentič – Požarnik, 1984, str. 15).

Tvorba teorije in generalizacija predstavljata enega temeljnih problemov metodologije akcijskega raziskovanja, ki ji predvsem zaradi tega očitajo neznanstvenost (Altrichter, 1990). Poudarili smo, da v akcijskem raziskovanju teoretični resursi niso definirani vnaprej, ampak so oblikovani v procesu raziskovanja kot osmišljanja podatkov. Če je temu tako, se pojavi bistveno vprašanje, in sicer: kako tvoriti teorijo? Če bi jo tvorili zgolj na podlagi prakse in posplošitev iz praksi, bi ostajali na ravni opisa, zato je nujno vključevanje obstoječih teoretičnih struktur. Kot enega od načinov tvorbe teorije smo analizirali koncept predmetno zasnovane teorije, ki nosi v sebi elemente refleksije lastne prakse, katere z metodološkimi principi nadgradi in pripelje v polje znanstvene teorije. Metodologijo predmetno zasnovane teorije smo izbrali predvsem zato, ker je njena temeljna značilnost ta, da je zasidrana v neposredni proučevani praksi, iz katere izpeljuje teoretične koncepte. Ta princip pa lahko učinkovito uporabijo tudi akcijski raziskovalci pri pripravi svojih teoretičnih poročil. Akcijski raziskovalec lahko pri oblikovanju teorije uspešno uporabi mreže povezanih pojmov in pojavov okoli osrednje kategorije, ki predstavlja temeljni raziskovalni problem. Z uporabo postopkov kodiranja definira odvisne zveze, povezuje kategorije in subkategorije, s paradigmatičnim modelom povezanosti kategorij proučuje vplive ene spremenljivke na drugo.

Tretjo fazo razvoja metodologije akcijskega raziskovanja smo torej videli v poskusu implantacije metodologije predmetno zasnovane teorije v koncept akcijskega raziskovanja. Predmetno zasnovano teorijo smo izbrali in natančneje predstavili zato, ker ponuja postopke, ki so dokaj preverljivi in primerljivi s kvantitativnimi postopki in jih na nek način lahko tudi nadomeščajo. Ti postopki (tukaj mislimo na kodiranje in kategoriziranje) podatke predstavijo in obdelajo na način, ki ga lahko primerjamo s predstavitvijo in obdelavo števil v kvantitativnih empiričnih raziskavah. Zaradi tega so ti postopki za tvorjenje teorije blizu kriterijem korespondenčne teorije resnice, kjer gre za skladnost med stavkom in dejanskostjo. V empiričnem raziskovanju primerjamo strukturo stavka in strukturo informacij, ki jih dobimo z empiričnim raziskovanjem realnosti. Cilj znanosti je v korespondenci med stvarnostjo in teoretičnimi spoznanji, ki jo lahko zagotovijo ustrezne metodološke operacije.

Vendar se tukaj pojavi vprašanje, kako, oziroma na kakšen način definirati kode in kategorije v postopku kodiranja. Opredeljevanje kod, njihovo poimenovanje in nadaljnje interpretiranje je prepuščeno samovolji raziskovalca. Na tem mestu dobi svojo vlogo in pomen konsenzualizem, »po katerem je resnica v soglasju raziskovalcev« (Ule, 2004, str. 230). Gre torej za resnico v pragmatškem kontekstu konsenzualizma. Kriteriji definiranja osrednjih pojmov in kod na podlagi zbranega empiričnega gradiva so v metodologiji predmetno zasnovane teorije lahko predmet soglasja med raziskovalci, oziroma v duhu akcijskih raziskovalnih projektov, med raziskovalci in raziskovanci.

ZAKLJUČEK

Iz vsega povedanega bi lahko zaključili, da je naša naslovna tema, kakšen vpliv je imela kvalitativna metodologija na akcijsko raziskovanje, dobila odgovor s prikazom razvojne poti akcijskega raziskovanja. Od začetnih nasprotij med paradigmami do pristajanja na možnost sukcesivne in hkratne uporabe obeh raziskovalnih pristopov je preteklo kar precej časa. Glede na razprave, ki se pojavljajo v zadnjih letih, pa lahko trdimo, da se je tehnica prevesila v prid ugotovitve, da je akcijsko raziskovanje pridobilo status legitimnega in uspešnega raziskovalnega postopka, ki ga dopolnjuje tudi kvantitativna metodologija. Gre torej za paradigmatsko razširitev dometa raziskovanja in ne za to, da bi kvantitativno metodologijo razumeli kot tisti edini in nepogrešljivi temelj, ki ga sicer lahko nadgrajujejo tudi drugačni raziskovalni postopki, le uporaba kvantitativnih metod pa zagotavlja legitimnost znanstvenih spoznanj. Bistvo je torej v povezovanju in dopolnjevanju različnih metodoloških konceptov v prid uspešnosti akcijskih raziskav, katerih cilj je tako praktičen kot spoznavnoteoretski, njihov domet pa se širi ravno z uporabo različnih modelov in stilov spoznavanja. Zapisali smo že, da bi z analizo vsakega konkretnega projekta akcijske raziskave šele lahko ugotavljali, za kakšne modele kombiniranih raziskovalnih metod gre. Predvidevamo lahko, da bi našli največ raziskav, ki so pri metodološki kombinaciji bolj usmerjene v uporabo različnih metod merjenja in zbiranja podatkov, manj pozornosti pa namenjajo drugim fazam raziskovalnega procesa, kot so formulacija raziskovalnega problema, tvorba in preverjanje teorije, analiza in interpretacija podatkov ...

Posebno poglavje naše raziskave smo namenili ravno vprašanju tvorbe teorije in posploševanju izsledkov akcijskih raziskav. Ontološke in epistemološke razlike v razumevanju kvalitativne in kvantitativne paradigme in predisponirana nekompatibilnost med obema se na področju metodologije akcijskega raziskovanja presežejo v smeri pragmatizma, ki da tej vrsti raziskovanja izrazito aplikativni značaj. Vendar pa ga na neki način omeji pri pomembni postavki vsake raziskovalne metodologije, in sicer pri tvorbi splošnoveljavnih stavkov.

Nesporno dejstvo je, da se je akcijsko raziskovanje zasedlo v sodobnem družboslovnem raziskovanju, katerega razvoj je bil prežet z opozicijo med kvantitativnim in kvalitativnim občemetodološkim pristopom. To je bila posledica različnega epistemološkega razumevanja znanstvenega spoznanja. Kvalitativnemu raziskovanju pripisujemo attribute, kot so npr. holističnost, težnja k proučevanju naravne, 'neprisiljene' situacije, interpretacija v

smislu poglobljenega razumevanja, kar vključuje tudi subjektivna mnenja, stališča, čustvovanje itd., usmerjenost v proces in dinamiko, fenomenološki pristop, ki je utemeljen tudi na intuitivnem dojetanju pojava in uporaba hermenevtičnih postopkov razlage. Vse to je prispevalo k temu, da je bilo na drugačen način ovrednoteno tudi védenje, ki je bilo v kvantitativni, tradicionalni metodologiji razumljeno kot tisto, ki ga z obstoječim arzenalom kvantitativnih metod načinov zbiranja podatkov ni mogoče zajeti, in ostaja torej na stopnji predznanstvenega.

Na področju vzgoje in izobraževanja srečamo številne akcijske raziskovalne projekte, kjer so se kvalitativni raziskovalni pristopi (ki vsebujejo predvsem komunikativne komponente, pri interpretaciji poudarjajo subjektivne vidike in aktivno vključujejo vse udeležence) izkazali za primerne in zelo uspešne. Kombinacija s kvantitativnimi metodami pa daje tem projektom več metodološke ostrine. Najbolj konstitutiven element akcijskega raziskovanja, po katerem se le-to tudi loči od zgolj interpretativno kvalitativnega, ostaja tisti postulat, v katerem je izražena zahteva po spreminjanju obstoječega stanja. Interpretativni pristop z vključevanjem subjektivnih razlag razumevanja smisla, namenov, stališč itd. vseh udeležencev v raziskavi sicer predstavlja temeljno podstat akcijskih raziskav. Lahko pa hitro pripelje do pristranskih zaključkov, kar je posledica pomanjkanja distance do lastnega delovanja, saj se udeleženci zaradi pozicije zgolj 'notranjega' opazovalca ujamejo v krog lastnih interpretacij, ki ne pripeljejo do ustreznih rešitev. Uresničevanje zahteve po spreminjanju obstoječega stanja, ki je konstitutivna za akcijsko raziskovanje, je zagotovo bistveno prispevalo k drugačnemu odnosu med raziskovanjem in prenosom raziskovalnih izsledkov v prakso.

Strategija akcijskega raziskovanja si je utrla pot na področje novih družbenih gibanj, kot so npr. okoljevarstveno izobraževanje in vzgoja, civilna iniciativa, ipd., prav tako pa tudi na področja, kjer se sodobni družbeni problemi kažejo kot najbolj pereči: pri delu z zasvojenici, emigranti, brezposelnimi itd. Glede na to, da gre predvsem pri slednjih za izrazito marginalne skupine, ki zahtevajo posebno obravnavo, se je akcijsko raziskovanje izkazalo za zelo uspešno. Iz tega bi lahko sklepali, da ta raziskovalni pristop ponuja veliko možnosti za reševanje vprašanj in problemov, ki so povezani z vedno številčnejšimi in hitrejšimi družbenimi spremembami.

Področje vzgoje in izobraževanja je eno od področij, za katerega lahko skoraj z gotovostjo trdimo, da bi se moralo na izzive družbenih sprememb najhitreje odzvati. Prilagodljivost in fleksibilnost izobraževalnega sistema ter njegova humanizacija in demokratizacija postajajo njegove najpomembnejše značilnosti. Ravno v tem segmentu akcijsko raziskovanje lahko izkoristi vse svoje prednosti. Definiranje problemskih področij v sodelovanju s praktiki učitelji, hitro in uspešno spreminjanje in reševanje konkretnih problemskih situacij prispeva k bolj poglobljenemu razumevanju delovanja mehanizmov znotraj prakse in k ustvarjanju novih spoznanj. Vse to oblikuje pogoje za dvig kvalitete učnega procesa nasploh. Pri tem igrata pomembno vlogo učiteljev profesionalni razvoj in avtonomnost njegovega delovanja. Ta dva vidika v konceptu akcijskega raziskovanja najdeta svojo uresničitve, kajti težnja po drugačnem, bolj plodnem odnosu med teoretiki in praktiki, med akademskimi raziskovalci in učitelji prispeva k temu, da učitelji postanejo aktivni nosilci raziskovalnega procesa v vseh njegovih fazah in niso zgolj 'izpolnjevalci anket' in

izvrševalci oziroma uporabniki raziskovalnih izsledkov, ki so jih pripravili na različnih inštitutih. To vodi k ustvarjanju pomembnega profesionalnega znanja. Poglobljanje uvida v lastno prakso, proučevanje mehanizmov njenega delovanja in umestitev lastne vloge v tem sistemu vsebujejo močno spoznavno in tudi didaktično komponento, brez katere ni uspešnih, predvsem pa ne trajnih sprememb.

LITERATURA

- Adam, F., 1982: »Kvalitativna metodologija in akcijsko raziskovanje v sociologiji«. *Časopis za kritiko znanosti* 10, št. 53–54, str. 132–245.
- Adam, F., 1987: »Med politizacijo znanosti in poznanstvenjenjem politike – vloga sociologije pri načrtovanju in ocenjevanju političnih in institucionalnih reform«. *Revija za sociologijo* 18, št. 3–4, str. 71–85.
- Adorno, W. T. (ured.), 1993: *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag (prvič izšlo leta 1969).
- Adorno, W. T., 1993: »Einleitung«. V Adorno, W. T. (ured.), *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, str. 7–79.
- Adorno, W. T., 1993: »Soziologie und empirische Forschung«. V Adorno, W. T. (ured.), *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, str. 81–101.
- Albert, H., 1988: »Vrednotna nevtralnost kot metodično načelo: k vprašanju nujnosti normative socialne vede«. V Kirn, A. (ured.), *Znanost v družbenovrednotnem svetu*. Ljubljana: Delavska enotnost, str. 104–128.
- Altrichter, H., 1990: *Ist das noch Wissenschaft? Darstellung und wissenschaftstheoretische Diskussion einer von Lehrern betriebenen Aktionsforschung*. München: Profil.
- Altrichter, H., in Gstettner, P., 1993: »Action Research: a closed chapter in the history of German social science?«. *Educational Action Research* 1, št. 3, str. 329–360.
- Altrichter, H., in Posch, P., 1990: *Lehrer erforschen ihren Unterricht*. Stuttgart.
- Alvesson, M., in Sköldböck, K., 2000: *Reflexive Methodology*. London: Sage.
- Atweh, B. (idr.), 1998: *Action Research in Practice*. London: Routledge.
- Banister, P. idr., 2001: *Qualitative methods in psychology. A research guide*. Buckingham: Open University Press.
- Bernstein, R. J., 1983: *Beyond Objectivism and Relativism: Science, Hermeneutics and Praxis*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Blankertz, H., in Gruschka, A., 1975: »Handlungsforschung: Rückfall in die Empiriefindlichkeit oder eine neue Dimension? (Zum Beitrag von Haerberlin)«. *Zeitschrift für Pädagogik* 21, št. 5, str. 677–686.
- Bortz, J., in Döring, N., 1995: *Forschungsmethoden und Evaluation*. Berlin: Springer.
- Brewer, J., in Hunter, A., 2006: *Multimethod Research: a Synthesis of Styles*. London: Sage.
- Creswell, J. W., 1994: *Research design: Qualitative and quantitative approaches*. Thousand Oaks: Sage.
- Dahrendorf, R., 1993: »Anmerkungen zur Diskussion«. V *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, str. 145–153.
- Datta, L., 1994: »Paradigm Wars: A Basis for Peaceful Coexistence and Beyond«. V Reichardt, C. S., in Rallis, S. F. (ured.), *The Qualitative – Quantitative Debate: New Perspectives*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers, str. 53–70.
- Denzin, N. K., 1978: *The Research Act*. New York: McGraw-Hill.
- Denzin, N. K., in Lincoln Y. S. (ured.), 1994: *Handbook of Qualitative Research*. London: Sage Publications.
- Denzin, N. K., in Lincoln Y. S. (ured.), 2000: *Handbook of Qualitative Research* (2. izd.). London: Sage Publications.
- Denzin, N. K., in Lincoln Y. S. (ured.), 1998: *The Landscape of Qualitative Research*. London: Sage Publications.
- Durkheim, E., 1981: *Vaspitanje I sociologija*. Beograd: Zavod za udžbenike I nastavna sredstva.
- Elliott, J., 1991: *Action Research for educational Change*. Philadelphia: Open University Press, Milton Keynes.

- Elliott, J., 1998 (a): *The curriculum Experiment*. Buckingham: Open University Press
- Elliott, J., 1998 (b): *Living with Ambiguity and Contradiction: the challenges for educational research in position in itself for the 21st century*. <http://www.uea.ac.uk/care/pubs/jeeecer.rtf> (predavanje, ki ga je imel J. Elliott na ECER-ju, sept. 1998).
- Elliott, J., 1998(c): »Pritisk storilnosti«. *Delo* 21. XI., št. 270, str.42.
- Fachbereich Sozialpädagogik an der Pädagogischen Hochschule Berlin, 1972: »Überlegungen zur Handlungsforschung in der Sozialpädagogik«. V Haag, F. idr., *Aktionsforschung: Forschungsstrategien, Forschungsfelder und Forschungspläne*. München: Juventa, str. 56–75.
- Fahrenbach, H., 1978: »Praxis als widerständiges Problem kritischer Theorie«. *Zeitschrift für Pädagogik* 24, št. 2, str. 195–206.
- Fielding, N., in Schreier, M., 2001: »Introduction: On the Compatibility between Qualitative and Quantitative Research Methods« [54 odstavkov]. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum Qualitative Social Research* [On-line Journal], 2(1). <http://qualitative-research.net/fqs/fqs-eng.htm> [februar 2001].
- Filstead, W. J. (ured.), 1971: *Qualitative methodology: firsthand involvement with the social world*, 2. izdaja. Chicago: Markham publishing Company.
- Firestone, W. A., 1990.: »Accommodation: Toward a Paradigm-Praxis Dialectic. V Guba, E. G. (ured.), *The Paradigm dialog*. Newbury Park: Sage, str. 105–124.
- Flick, U., 2002: *An Introduction to Qualitative Research*. London: Sage.
- Flitner, A., 1978: »Eine Wissenschaft für die Praxis«. *Zeitschrift für Pädagogik* 24, št. 2, str. 183–193.
- Friebertshäuser, B. in Prengel, A., 1997: *Handbuch qualitativer Forschungsmethoden in der Erziehungswissenschaft*. Weinheim: Juventa.
- Glaser, B.G. in Strauss, A.L., 1967: *The Discovery of Grounded Theory*. Chicago: Aldine Publishing Company.
- Glück, G., 1987: *Generalisierung von Erfahrungen*. Weinheim: Deutscher Studien Verlag.
- Greenwood, D.J. in Levin, M., 2000: »Reconstructing the Relationships Between Universities and Society Through Action Research«. V Denzin, N. K., in Lincoln Y. S. (ured.), *Handbook of Qualitative Research* (2. izd.). London: Sage Publications, str. 85–106.
- Gstettner, P., 1976: »Handlungsforschung unter dem Anspruch diskursiver Verständigung – Analyse einiger Kommunikationsprobleme«. *Zeitschrift für Pädagogik* 22, št. 3, str. 321–333.
- Gstettner, P., 1978: »Distanz und Verweigerung. Über einige Schwierigkeiten, zu einer erkenntnisrelevanten Aktionsforschungspraxis zu kommen«. V Horn, K. (izd.), *Aktionsforschung: Balanceakt ohne Netz?*. Frankfurt a. M.: Syndikat Autoren und Verlagsgesellschaft, str. 163–205.
- Guba, E. G. (ured.) 1990: *The Paradigm dialog*. Sage, Newbury Park.
- Guba, E. G., in Lincoln, Y. S., 1994: Competing Paradigms in Qualitative Research. V Denzin, N. K., in Lincoln Y. S. (ured.), *Handbook of Qualitative Research*. London: Sage Publications, str. 105–117.
- Guba, E. G., in Lincoln, Y. S., 2000: Paradigmatic Controversies, Contradictions and Emerging Confluences. V Denzin, N. K., in Lincoln Y. S. (ured.), *Handbook of Qualitative Research*. London: Sage Publications, str. 163–188.
- Haag, F., 1972: Sozialforschung als Aktionsforschung. V Haag, F. idr., *Aktionsforschung: Forschungsstrategien, Forschungsfelder und Forschungspläne*. München: Juventa, str. 22– 55.
- Habermas, J., 1971: *Zur Logik der Sozialwissenschaften*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp Verlag.
- Habermas, J., 1975: *Saznanje i interes*. Beograd: Nolit.
- Habermas, J., 1993: Analytische Wissenschaftstheorie und Dialektik. V Adorno, W. T. (ured.), *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, str. 155–191.
- Haebelin, U., 1975: »Empirische Analyse und pädagogische Handlungsforschung«. *Zeitschrift für Pädagogik* 21, št. 5, str.653–676.

- Halmi, A., 1996: *Kvalitativna metodologija u društvenim znanostima*. Samobor: A.G. Matoš.
- Hammersley, M., 1989: *The Dilema of Qualitative Method: Herbert Blumer and the Chicago Tradition*. London in New York: Routledge.
- Hammersley, M., in Atkinson, P., 2000: *Etnography: Principles in Practice*. London, New York: Routledge.
- Hammersley, M., 2002: *Educational Research, Policymaking and Practice*. London: Sage.
- Hartmann, U., in Jourdan, M., 1987: *Erziehungswissenschaft und Objektivität*. Bad Heilbrunn: Julius Klinkhardt.
- Heikkinen, H.L. (idr.), 2001: »This is My Truth, Tell Me Yours: some aspects of action research quality in the light of truth theories«. *Educational Action Researc* 9, št. 1, str. 9–24.
- Heinze, T. idr., 1975: *Handlungsforschung im pädagogischen Feld*. München: Juventa.
- Heron, J., in Reason, P., 2001: »The Practice of Co-operative Inquiry: Research 'with' rather than 'on' People«. V Reason, P., in Bradbury, H. (ured.), *Handbook of Action Research*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage, str.179–188.
- Horkheimer, M., 1981: »Tradicionalna in kritična teorija«. V Žižek, S., in Riha, R. (ured.), *Kritična teorija družbe*. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 29–81.
- Horn, K. (ured.), 1979: *Aktionsforschung; Balanceakt ohne Netz?*. Frankfurt a. M.: Syndikat Autoren und Verlagsgesellschaft.
- House, E.R., 1994.: Integrating the Quantitative and Qualitative. V Reichardt, C. S., in Rallis, S. F. (ured.), *The Qualitative – Quantitative Debate: New Perspectives*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers, str. 13–22.
- Jay, M., 1991: *Adorno*. Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije.
- Kelle, U., 2001: »Sociological Explanations between Micro and Macro and the Integration of Qualitative and Quantitative Methods«. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research* (On-line Journal), 2(1). <http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/1-01/1-01kelle-e.htm> [februar 2001].
- Kemmis, S. idr., 1990: *Kako se lotimo akcijskega raziskovanja v šoli*. Radovljica: Didakta
- Kemmis, S., in Wilkinson, M., 1998: »Participatory action research and the study of practice«. V Atweh, B.(idr.), *Action Research in Practice*. London: Routledge, str. 21–36.
- Kirn, A., 1988: »Družbena nevtralnost in družbena odgovornost znanosti v vrednotno-konfliktnem ideološkem svetu«. V Kirn, A. (ured.), *Znanost v družbenovrednotnem svetu*. Ljubljana: Delavska enotnost, str. I–LXVIII.
- Klafki, W., 1973: »Handlungsforschung im Schulfeld«. *Zeitschrift für Pädagogik* 19, št. 4, str. 487–516.
- Klafki, W., 1982: »Thesen und Argumentationsansätze zum Selbstverständnis »kritisch-konstruktiver Erziehungswissenschaft«. V König, E., in Zedler, P. (ured.), *Erziehungswissenschaftliche Forschung; Positionen, Perspektiven*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, str. 15–52.
- Klafki, W., 1983: »Verändert Schulforschung die Schulwirklichkeit?«. *Zeitschrift für Pädagogik* 29, št. 2, str. 281–296.
- Klüver, J., in Krüger, H., 1972: »Aktionsforschung und soziologische Theorien«. V Haag, F. idr., *Aktionsforschung: Forschungsstrategien, Forschungsfelder und Forschungspläne*. München: Juventa, str. 76–99.
- Kocić, L., 1983: *Eksperimentalna pedagogija: pokušaj izgrađivanja pedagogije na empirijskoj osnovi*. Beograd: Prosveta.
- Kolakowski, L., 1972: *Filozofija pozitivizma*. Beograd: Prosveta.
- König, E., in Zedler, P. (ured.), 1982: *Erziehungswissenschaftliche Forschung; Positionen, Perspektiven*. Paderborn Ferdinand: Schöningh.

- Kramer, D. (idr.), 1978: »Aktionsforschung: Sozialforschung und gesellschaftliche Wirklichkeit«. V Horn, K. (izd.), *Aktionsforschung; Balanceakt ohne Netz?*. Frankfurt a. M.: Syndikat Autoren und Verlagsgesellschaft, str. 21–40.
- Kuhn, T., 1998: *Struktura znanstvenih revolucij*. Ljubljana: Krtina.
- Lewin, K. 1953: »Tatforschung und Minderheitenprobleme«. V Lewin, K, *Die Lösung sozialer Konflikte*. Bad Nauheim: Christian Verlag.
- Lewin, K., 1963: *Feldtheorie in den Sozialwissenschaften*. Bern: Huber.
- Lincoln, Y. S., 1990: »The Making of a Constructivist: A Remembrance of Transformations Past«. V Guba, E. G. (ured.), *The Paradigm dialog*. Newbury Park: Sage, str. 67–87.
- Lochner, R., 1968: »Deutsche Erziehungswissenschaft«. V Schaller, K. (ured.), *Erziehungswissenschaft und Erziehungsforschung*. Leibniz, Hamburg, str. 140–144.
- Mali, F., 1997: »Kritični racionalizem – teorija in metodologija znanstvenega napredka«. *Časopis za kritiko znanosti* 25, št. 186–187, str. 151–169.
- Marentič–Požarnik, B., 1984: »Akcijsko raziskovanje – možnost, da postane učitelj subjekt pedagoškega raziskovanja in svojega izobraževanja«. *Vzgoja in izobraževanje*, št. 6, str. 8–15.
- Marentič–Požarnik, B., 1990: »Akcijsko raziskovanje, učiteljeva profesionalna avtonomija in demokratizacija reformnih procesov«. V Cerar, M., in Marentič - Požarnik, B. (ured.), *Akcijsko raziskovanje v vzgoji in izobraževanju*. Ljubljana: Slovensko društvo pedagogov, str. 64–77.
- Marentič–Požarnik, B., 1990: »Razlike med tradicionalnim empirično analitičnim in akcijskim raziskovanjem«. V Kemmis, S. idr., *Kako se lotimo akcijskega raziskovanja v šoli*. Radovljica: Didakta, str. 51–55.
- Marentič–Požarnik, B. idr. 1993: *Okolje in šolske iniciative, Zgodba nekega projekta*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport.
- Marentič–Požarnik, B., 2001: »Uspešna prenova terja enakopravnejši položaj »alternativne« raziskovalne paradigme in učitelja raziskovalca«. *Sodobna pedagogika*, št. 2, str. 64–80.
- Mayring, F., 2001: »Kombination und Integration qualitativer und quantitativer Analyse«. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum Qualitative Social Research* (Online-Journal), 1(3). <http://qualitative-research.net/fqs/fqs.htm> [februar].
- Mayring, P., 2002: *Einführung in die Qualitative Sozialforschung*. Weinheim: Beltz Verlag.
- Merz, G., 1985: *Konturen einer neuen Aktionsforschung*. Frankfurt a. Main: Lang.
- Mesec, B., 1993: »Akcijsko raziskovanje med socialnim inženirstvom in revolucionarnim aktivizmom«. *Socialno delo* 32, št. 1–2, str. 61–90.
- Mesec, B., 1994: »Model akcijskega raziskovanja«. *Socialno delo* 33, št. 1, str. 3–16.
- Mesec, B., 1998: *Uvod v kvalitativno metodologijo*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- McNiff, J. (idr.), 1996: *You and Your Action Research Project*. London: Routledge.
- Milles, M., in Huberman, A. M., 1994: *Qualitative Data Analysis: an Expanded Sourcebook*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage.
- Mollenhauer, K., in Rittelmeyer, C., 1975: »»Empirisch-analytische Wissenschaft« versus »Pädagogische Handlungsforschung«: eine irreführende Alternative (Zu den Beiträgen von Haeblerin und Blankertz/Gruschka)«. *Zeitschrift für Pädagogik* 21, št. 5, str. 687–693.
- Moser, H., 1976: »Anspruch und Selbstverständnis der Aktionsforschung«. *Zeitschrift für Pädagogik* 22, št. 3, str. 357–368.
- Moser, H., 1977: *Methoden der Aktionsforschung*. München: Kösel Verlag.
- Moser, H., 1978: *Aktionsforschung als kritische Theorie der Sozialwissenschaften*, 2. izdaja. München: Kösel – Verlag.
- Moser, H., 1995: *Grundlagen der Praxisforschung*. Freiburg im Breisgau: Lambertus.

- Mužić, V., 1999: *Uvod u metodologiju istraživanja odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Educa.
- Phillips, D.C., 1990: »Postpositivistic Science. Myths and Realities«. V Guba, E.G. (ured.), *The Paradigm dialog*. Sage, Newbury Park, str. 31–45.
- Pilot, H., 1993: »Jürgen Habermas' empirisch falsifizierbare Geschichtsphilosophie«. V Adorno, W. T. (ured.), *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, str. 307–334.
- Popper, K. R. 1993: »Zur Logik der Sozialwissenschaften«. V Adorno, W. T. (ured.), *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, str. 103–123.
- Popper, K. R., 1998: *Logika znanstvenega odkritja*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Potkonjak, N., 1978: *Teorijsko metodološki problemi pedagogije*, 2. izdaja. Beograd: Prosveta.
- Rammstedt, O., 1979: »Überlegungen zum historischen Stellenwert von Aktionsforschung«. V Horn, K. (izd.), *Aktionsforschung; Balanceakt ohne Netz?*. Frankfurt a. M.: Syndikat Autoren und Verlagsgesellschaft, str. 41–53.
- Rathmayr, B., 1976: »Ein neues Selbstverständnis der Aktionsforschung? (Zu Heinz Moser: Aktionsforschung als kritische Theorie der Sozialwissenschaften)«. *Zeitschrift für Pädagogik* 22, št. 3, str. 369–376.
- Reason, P., in Bradbury, H. 2001: »Introduction: Inquiry and Participation in Search of a World Worthy of Human Aspiration«. V Reason, P., in Bradbury, H. (ured.), *Handbook of Action Research*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage, str. 1–14.
- Reichardt, C. S., in Rallis, S. F. (ured.), 1994: *The Qualitative – Quantitative Debate: New Perspectives*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Reinke - Köberer, E., in Horn, K., 1978: »Einige Probleme beim Wiedereinführen individueller Subjektivität in der Wissenschaft. Methodische als politische Fragen«. V Horn, K. (izd.), *Aktionsforschung; Balanceakt ohne Netz?*. Frankfurt a. M.: Syndikat Autoren und Verlagsgesellschaft, str. 54–67 in 245–277.
- Robinson, J. E., in Norris, F.J., 2001: »Generalisation: the linchpin of evidence-based practice«. *Educational Action Research*, 9, št 2, str. 303–309.
- Sagadin, J., 1989: »Paradigmatska plat akcijskega in tradicionalnega empiričnega pedagoškega raziskovanja v luči objektivnosti in resničnosti znanstvenih spoznanj«. *Sod. pedagogika*, št. 7–8, str. 335–340.
- Sagadin, J., 1991: *Razprave iz pedagoške metodologije*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Sagadin, J., 2004: »Tipi in vloga študij primerov v pedagoškem raziskovanju«. *Sod. pedagogika*, št. 4, str. 88–100.
- Schmidt, A., 1981: K ideji kritične teorije družbe. V Žižek, S., in Riha, R. (ured.), *Kritična teorija družbe*. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 261–283.
- Schmidt, V., 1956: »Uloga učitelja u pedagoškom istraživanju«. *Pedagoška stvarnost*, št. 8.
- Schüle, J. A., 1978: »Alltagshandeln und Reflexion. Voraussetzungen und Probleme alternativer Sozialwissenschaft«. V Horn, K. (izd.), *Aktionsforschung; Balanceakt ohne Netz?*. Frankfurt a. M.: Syndikat Autoren und Verlagsgesellschaft, str. 281–319.
- Soeffner, H. G., 1989: *Auslegung des Alltags – der Alltag der Auslegung. Zur wissenssoziologischen Konzeption einer sozialwissenschaftlichen Hermeneutik*. Frankfurt a.M: Suhrkamp.
- Stake, R. E., 1995: *The Art of Case Study Research*. Thousand Oaks, London: Sage.
- Steinke, I., 1999: *Kriterien qualitativer Forschung: Ansätze zur Bewertung qualitativ-empirischer Sozialforschung*. Weinheim: Juventa.
- Strasser, St., 1968: »Erziehungswissenschaft – Erziehungsweisheit«. V Schaller, K. (ured.), *Erziehungswissenschaft und Erziehungsforschung*. Leibniz, Hamburg, str. 120–123.
- Strauss, A. L., in Corbin, J., 1990: *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*. Newbury Park: Sage.

- Strauss, A. L., in Corbin, J., 1994: »Grounded Theory Methodology: An Overview«. V Denzin, N. K., in Lincoln Y. S. (ured), *Handbook of Qualitative Research*. London: Sage Publications, str. 273–285.
- Strauss, A., 1996: *Qualitative Analysis for Social Scientists*. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press.
- Strauss, A. L., in Corbin, J., 1998: *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage.
- Tashakkori, A., in Teddlie, C., 1998: *Mixed Methodology*. London: Sage Publications.
- Ule, A., 2004: *Dosegljivost resnice*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Ule, A., 1994: »Popper med empirizmom in teorijskim holizmom«. *Časopis za kritiko znanosti* 22, št. 166–167, str. 175–184.
- Ule, A., 1997: »Popperjeva obramba znanstvenega realizma«. *Časopis za kritiko znanosti* 25, št. 186–187, str. 171–186.
- Ule, A., 1998: »Kuhnova paradigma in revolucija v teoriji znanosti; spremna beseda«. V Kuhn, T., *Struktura znanstvenih revolucij*. Ljubljana: Krtina, str. 185–211.
- Walford, G., 2001: *Doing Qualitative Educational Research: a personal guide to the research process*. New York, London: Continuum.
- Weber, M., 1988: »Smisel vrednotne nevtralnosti socioloških in ekonomskih znanosti«. V Kirn, A. (ured.), *Znanost v družbenovrednotnem svetu*. Ljubljana: Delavska enotnost, str. 58–103.
- Wellenreuther, M., 1976: »Handlungsforschung als naiver Empirismus? Für ein flexibles Modell »theoriegeleiteter« Handlungsforschung«. *Zeitschrift für Pädagogik* 22, št. 3, str. 343–356.
- Whitehead, J., 1989: »Creating a living educational Theory from Questions of the Kind, 'How do I improve my Practice?'«. <http://www.bath.ac.uk/~edsajw/writings/livtheory.html> (prvič objavljeno v *Cambridge Journal of Education* 19, št. 1).
- Winter, R., 1998: »Managers, Spectators and Citizens: where does 'theory' come from in action research?«. *Educational Action Research*, 6, št. 3, str. 361–376.
- Wulf, C., 1983: *Theorien und Konzepte der Erziehungswissenschaft*, München: Juventa.

POVZETEK

Teoretiki akcijskega raziskovanja kot ene od metodologij kvalitativnega raziskovanja podajo v drugi polovici prejšnjega stoletja temeljno kritiko takratne prevladujoče kvantitativne metodologije, ki se ukvarja z vprašanjem, kako koncipirati najbolj splošno veljavne zakonitosti, ki se potrjujejo v pravih napovedih določenih dogodkov ob poznavanju določenih pogojev. Ta kritika je najprej podlaga za t. i. vojno paradigem, ki jo na evropskih tleh poznamo pod pojmom 'spor okoli pozitivizma' in je privedla do temeljne dileme, ki se je pojavila znotraj družboslovnih in filozofskih razprav, in sicer, ali je vprašanje odnosa med človekom in družbo res tako enoznačno in enostavno, kot ga razumejo pozitivisti, ali pa je ta odnos vendarle bolj kompleksen in težje doumljiv. Na podlagi tega nasprotja smo dokazovali, kako se je ta dominanten koncept v metodološkem vidiku spreminjal v smeri paradigmatkega relativizma, ki presega omejitve na uporabo zgolj kvalitativne ali kvantitativne metodologije, kar se odraža tudi v specifičnosti koncepta metodologije akcijskega raziskovanja.

Prevladujoče pozitivistično, na empiriji zasnovano razumevanje znanosti, je vzbudilo ostre kritike. Razprave na to temo so se odvijale predvsem v krogu nemških sociologov in filozofov v šestdesetih letih, ki jih poznamo pod imenom 'spor okoli pozitivizma'. Kontroverza je potekala na relaciji med kritičnim racionalizmom K.R. Popperja in H. Alberta in kritično teorijo, katere zagovornika v teh razpravah sta bila W.T. Adorno in J. Habermas.

Kot posledica tega spora se je predvsem v Nemčiji razvila strokovna debata o konceptu akcijskega raziskovanja, ki je poskušala redefinirati njegove teoretične in metodološke postavke, in ga utemeljiti v okviru kritične teorije družbe ter na ta način preseči pozitivistično metodologijo v družboslovnem raziskovanju, in sicer z namenom oblikovanja nove paradigme.

Ta paradigmatki purizem pa je bil sčasoma presežen, in sicer predvsem z razvojem akcijskega raziskovanja na anglosaškem govornem področju. Preobrat se zgodi, ko se ideološka utemeljenost akcijskega raziskovanja umakne poudarjanju metodološkega v konceptu akcijskih raziskav, kar je posledica razprav med zagovorniki kvalitativne in kvantitativne metodologije. Dokazovali smo, da je ravno ta 'paradigmatka vojna' v metodologiji akcijskega raziskovanja pripeljala do konsenza, ki se izkazuje v paradigmatkem relativizmu in ga utemeljuje tudi H. Moser znotraj diskurza kot instance akcijskega raziskovanja.

Ontološke in epistemološke razlike v razumevanju kvalitativne in kvantitativne paradigme in predisponirana nekompatibilnost med obema se na področju metodologije akcijskega raziskovanja presežejo v smeri pragmatizma, ki tej vrsti raziskovanja da izrazito aplikativni značaj, vendar ga na nek način omeji pri pomembni postavki vsake raziskovalne metodologije, in sicer pri tvorbi splošnoveljavnih stavkov.

Tvorba teorije in generalizacija predstavljata enega temeljnih problemov metodologije akcijskega raziskovanja, ki ji predvsem zaradi tega očitajo neznanstvenost. Zato smo poskušali implementirati koncept metodologije predmetno zasnovane teorije v koncept akcijskega raziskovanja. Predmetno zasnovano teorijo smo izbrali in natančneje predstavili

zato, ker ponuja postopke, ki so dokaj preverljivi in primerljivi s kvantitativnimi postopki in jih na nek način lahko tudi nadomeščajo. Ti postopki podatke predstavijo in obdelajo na način, ki ga lahko primerjamo s predstavitvijo in obdelavo števil v kvantitativnih empiričnih raziskavah.

Akcijsko raziskovanje se je zasukalo v okviru sodobnega družboslovnega raziskovanja, katerega razvoj je bil prežet z opozicijo med kvantitativnim in kvalitativnim občemetodološkim pristopom, kar je bila posledica različnega ontološkega in epistemološkega razumevanja znanstvenega spoznanja. Vse to je prispevalo k temu, da je bilo na drugačen način ovrednoteno tudi védenje, ki je bilo v kvantitativni, tradicionalni metodologiji razumljeno kot tisto, ki ga z obstoječim arzenalom kvantitativnih metod ni mogoče zajeti in je zato ostajalo na stopnji predznanstvenega.

SUMMARY

Theoreticians of action research, as one of the qualitative research methodologies, gave in the second half of the previous century a thorough critique of then prevalent quantitative methodology. The latter deals with the question how the most generally valid principles, which are verified through correct predictions of certain phenomena by being familiar with certain conditions, can be formed. Above mentioned critique has become a basis for the so called “war of paradigms”, which is in Europe better known as “dispute over positivism”, and which led to a basic dilemma which emerged inside sociological and philosophical discourse, namely whether a relationship between a man and society is really so uniformed and simple, as positivists understand it, or is it in fact more complex and harder to understand. On the basis of this antagonism we tried to prove how this, in methodological view, dominant concept has changed in the direction of paradigmatic relativism, which exceeds limitations on the application of either only qualitative or quantitative methodology, and which reflects also in specificity of the concept of action research.

Prevalent, empirically based, understanding of science has caused sharp criticisms, and debates on that topic particularly took place in the sixties among German sociologists and philosophers. That episode is known under the term “dispute over positivism”. The controversy took place between critical rationalism of K.R. Popper and H. Albert and theory of critique, which was advocated by W. T. Adorno and J. Habermas.

As a consequence of this dispute, particularly in Germany an expert debate generated on concept of action research, which tried to redefine its theoretical and methodological elements, and to embed it in the framework of critical theory, and thus exceeding positivistic methodology in social research with the aim of forming of new paradigm.

This pragmatic purism has gradually been surpassed above all by development of action research in the English speaking area. Turnabout took place in the moment when ideological foundation of action research gave way to emphasizing of methodological component in the concept of action research, which is a consequence of discourse between advocates of qualitative and quantitative methodology. It has been proven that precisely that “paradigmatic war” inside the methodology of action research has led to a consensus, which is reflected in paradigmatic relativism, as well as being embedded inside the discourse, as a factor of action research, according to H. Moser.

Ontological and epistemological differences in the understanding of qualitative and quantitative paradigm as well as predisposed incompatibility of both are in the realm of action research surpassed in the direction of pragmatism, which gives markedly applicative character. However, it restricts it to a certain degree at an important component of every research methodology, namely at forming generally valid statements.

Forming of a theory and generalisation represents one of the basic problems of action research methodology, which is the main reason for being regarded as unscientific. That is the reason why we tried to implement a concept of grounded theory into the concept of action research. The reason why we have chosen and more thoroughly represented the grounded theory is that it offers procedures which are relatively verifiable and comparable to

quantitative ones, being able at the same time to substitute them to a certain degree. These procedures represent and process data in a way which can be compared to representation and processing of numbers in quantitative empirical researches.

Action research has taken roots inside a framework of contemporary social research, whose development has been interwoven by antagonism between quantitative and qualitative methodological approach, which was a consequence of different ontological and epistemological understanding of scientific cognizance. All this resulted in different evaluation of behaviour, which was in traditional, qualitative methodology perceived as something which cannot be scoped by an existing arsenal of quantitative methods and therefore remained in the realm of sub-scientific.

IMENSKO IN STVARNO KAZALO

A

Adam, F. 11, 142
 Adorno, W. T. 12, 28–31
 Albert, H. 12, 20, 29
 Altrichter, H. 107, 130, 132–134, 153, 171, 173
 Alvesson, M. 140, 142, 147, 161
 anketa 43, 57, 164, 175
 Atkinson, P. 43
 Atweh, B. 108

B

Banister, P. 40
 Bernstein, R. J. 46, 124
 Blankertz, H. 124
 Bortz, J. 43, 61
 Bradbury, H. 162
 Brewer, J. 44, 49

C

Corbin, J. 141, 146–148, 152, 153, 155–159, 164, 165
 Creswell, J. W. 49, 50, 51

D

Dahrendorf, R. 29
 Datta, L. 36, 41
 Denzin, N. K. 36, 40, 43, 54, 64
 diskurz 13, 47, 77–86, 95, 105, 120, 132, 133, 170
   skiciran diskurz 77–85, 116, 143
 Döring, N. 43, 61
 Durkheim, E. 145

E

Elliott, J. 112–115, 132, 144, 172
 eksperiment 12, 13, 26, 27, 51, 58, 59, 67, 69, 70, 75, 77, 113, 127, 128, 169, 171
   eksperimentalno raziskovanje 26, 169
   eksperimentalna pedagogika 12
 empirično-analitična metodologija/znanost 11, 12, 26, 39, 99, 167
   empirična metodologija 12, 14, 19, 66, 67, 70, 73, 86, 88, 90, 94, 104, 105

empirična pedagogika 25
 epistemologija 36, 41, 45, 49

F

Fahrenbach, H. 32
 faktorska analiza 51
 Fielding, N. 35
 Firestone, W. A. 41
 Flick, U. 40, 42, 62
 Friebertshäuser, B. 39, 40

G

generalizacija: glej posploševanje
 Glaser, B.G. 141, 142, 145–158, 154, 157, 159, 160, 161, 164
 Glück, G. 166
 Greenwood, D.J. 128
 grounded theory: glej predmetno zasnovana teorija
 Gruschka, A. 124
 Gstettner, P. 95, 98–102, 107, 171
 Guba, E. G. 35, 37–39, 44, 46, 62, 64, 127

H

Haag, F. 70, 86–89, 92, 93, 96, 97, 101, 118, 124
 Habermas, J. 12, 21, 29–32, 77–80, 85, 95, 169
 Haeblerlin, U. 26, 123
 Halmi, A. 135, 142
 Hammersley, M. 43, 142
 Hartmann, U. 20, 24, 30
 Heinze, T. 12, 14, 28, 66, 124, 144
 Heron, J. 66
 hipoteze/teorije:
   falsificiranje 23, 24, 28, 42, 125
   preizkušanje 22–25, 77
   podkrepljevanje 21, 23, 24
 Horkheimer, M. 30, 70
 Horn, K. 96, 171
 House, E.R. 41
 Huberman, A. M. 62
 Hunter, A. 44, 49

I

- Integracija
kvalitativnih in kvantitativnih postopkov 39, 45, 51–53
metodološka integracija 47
kvalitativne analize 51, 52
intersubjektivna preverljivost/podoživljanje 20, 24–26, 28, 29, 32, 57, 62, 63, 70, 88, 103, 119, 123, 125, 167
intervju 51, 56, 57, 119, 133, 149, 150, 154, 156, 157, 164, 171, 172

J

- Jourdan, M. 20, 24, 30

K

- kavzalnost 12, 37, 59
kavzalne zveze/odnosi 26, 35, 59, 116
Kelle, U. 45
Kemmis, S. 14, 108–112, 172
Kirm, A. 19
Klafki, W. 6, 14, 66, 102–106, 171, 172
Klüver, J. 89–93, 95, 97, 102, 171
Kocić, L. 26, 27
kodiranje 59, 149, 153, 164, 165, 173, 174
odprto kodiranje 153–157, 165
osno kodiranje 157, 159, 165
selektivno kodiranje 159, 165
Kolakowski, L. 17, 18
kombinirani metodološki pristopi 45, 56, 65
kombinirane metode 45, 47–51, 174
kombinirani modeli raziskav 13, 48–51, 58, 65, 86, 106, 170
König, E. 87
konsenz 37, 79, 81, 84, 85, 120, 147
konsenzualna teorija resnice 84, 85
korespondenčna teorija resnice 83–85, 173
Kramer, D. 96–98, 101, 171
kriteriji kvalitete 13, 38, 41, 42, 54–57, 60, 62, 65, 66, 82
veljavnost 27, 29, 38, 57–60, 62, 64, 66, 70, 79, 81, 83, 84, 90, 119, 120, 123, 125, 127, 128, 144, 161, 166, 173
zanesljivost 14, 26, 27, 38, 57–62, 70, 82–84, 123
kriterij intersubjektivnega podoživljanja 63
kriterij indikacije raziskovalnega procesa 64

- kriterij empirične zasidranosti 64
kriterij limitacije 64
kriterij reflektirane subjektivnosti 64
kriterij relevantnosti 64
kritična teorija 12, 13, 29, 31, 32, 35, 36, 39, 46, 66, 70, 71, 73, 76, 77, 80, 86, 89–93, 95, 96, 102, 108, 110, 135, 167–169
kritični racionalizem 12, 20, 21, 25, 28, 29, 32, 35, 89, 90, 91, 92, 105, 167
Krüger, H. 70, 89–93, 95, 97, 102, 171
Kuhn, T. 13, 36, 44, 46, 73–77, 82, 85, 146, 147, 149
kvalitativna metodologija 43, 44, 57, 59–62, 65, 124, 147, 167, 168, 170, 174
kvalitativne metode 14, 35, 36, 39–41, 44, 45, 97, 108, 112, 115, 128, 142, 144, 149, 167, 169, 170, 174
kvalitativna paradigma 15, 33, 37, 39, 42, 49, 51, 66, 174
kvalitativno raziskovanje 13, 38–43, 51, 52, 54, 56, 58–66, 76, 128, 142, 145, 147–150
kvalitativna analiza 51–53, 55, 146, 149, 164
kvantitativna metodologija 12, 13, 17, 26, 39, 42, 43, 59, 62, 65, 70, 72, 73, 81, 82, 85, 86, 94, 102, 104, 105, 112, 113, 117, 123–125, 142, 144, 146, 167–171, 174, 175
kvantitativne metode 13, 14, 27, 31, 35, 36, 40, 41, 43–45, 47, 85, 88, 93, 94, 101, 111, 115, 142, 149, 152, 169, 170, 172, 174, 175
kvantitativna paradigma 37–39, 42, 49, 51, 57, 60–62, 75, 168, 169, 174

L

- Levin, M. 128
Lewin, K. 11, 66–70, 85, 87, 89, 93, 95, 110, 115
Lincoln, Y. S. 35–40, 43, 44, 62, 64, 127
Likertova lestvica stališč 51
Lochner, R. 19
Lomax, P. 108, 115, 117, 118, 125, 144, 172, 173

M

- Mali, F. 29
Marentič-Požarnik, B. 39, 40, 127, 133, 173
Mayring, F. 40, 42, 43, 51–56, 58, 59, 64, 141
Merz, G. 85, 108

Mesec, B. 59, 69, 85, 88, 95, 96, 140, 141,
144, 154, 157, 159, 161
McNiff, J. 66, 108, 115, 117, 118, 125, 144,
172, 173
Milles, M. 62
Mollenhauer, K. 72, 171
monometode 45, 47, 48, 50, 65
Moser, H. 13, 15, 39, 42, 44, 66, 70–86, 88,
89, 92, 96, 97, 101, 102, 105, 106, 108,
116, 118, 124, 125, 143, 144, 170, 171
Mužič, V. 37

N

Norris, F. J. 126, 127

O

objektivnost 14, 19, 24, 25, 27, 29–32, 37, 38,
57–59, 61, 62, 68, 70, 73, 82–84, 90, 99,
117, 119, 123, 127, 167, 168
odnos subjekt – objekt 13, 20, 29, 32, 71,
72, 88, 92, 117, 168
nasprotje med paradigami 13, 15, 35, 36,
40, 65, 174
teza o kompatibilnosti paradigem 40, 42,
47, 106
teza o nekompatibilnosti paradigem 35,
36, 40, 41, 44, 168, 170

P

paradigatski ekskluzivizem 40
paradigatski relativizem 13, 15, 35, 44, 45,
47, 54, 65–67, 149, 167, 170
participativno akcijsko raziskovanje 85, 108,
109
Phillips, D.C. 46
Pilot, H. 31
podatkovna analiza 43
Popper, K. R. 12, 21–25, 28–31, 76, 83, 167,
168
posploševanje 14, 18, 31, 38, 40, 43, 52, 53,
56, 59, 60, 63, 64, 118, 121, 123–130, 145,
150, 161, 162, 166, 167, 173, 174, 183
Posch, P. 107
Potkonjak, N. 21
pozitivizem 12, 17, 19, 36, 83, 142
postpozitivizem 11, 35, 36, 38, 39, 46, 61
pozitivisti 12, 18, 29, 30, 89
pozitivistična znanost 13, 20, 31, 65, 73,
80, 81, 86, 93, 128, 143, 171

predmetno zasnovana teorija 14, 43, 59, 60,
140–144, 147–155, 157, 158, 160–166,
173, 174
Prenzel, A. 40
primat metode 31, 43, 168, 169
primat predmeta raziskovanja 43, 44

R

Rallis, S. F. 42, 44, 49, 50
Rammstedt, O. 102
Rathmayr, B. 85
Reason, P. 66, 126
refleksija 19, 57, 78–81, 100, 106, 107, 110,
115–118, 120, 121, 126, 128, 130–136,
139, 140, 148, 152, 163, 164, 166, 172,
173
samorefleksija 71, 87, 104, 109, 111, 115,
118
Reichardt, C. S. 42, 50
Reinke - Köberer, E. 171
reliabilnost: glej zanesljivost
relativizem 36, 45–47, 66
Rittelmeyer, C. 72, 171
Robinson, J. E. 126, 127

S

Sagadin, J. 40, 43, 60, 85
Schmidt, A. 30
Schmidt, V. 113
Schreier, M. 35
Schütz, A. 20, 21, 136
Sköldberg, K. 142, 147, 161
Soeffner, H. G. 135–137
Stake, R. E. 127
standardiziranje/standardizacija merskih in-
štrumentov 28, 59, 61
Steinke, I. 40, 58, 59, 62–64
Strasser, St. 21
Strauss, A. L. 141, 142, 145–148, 152–161,
164, 165

Š

študija primera 37, 134

T

Tashakkori, A. 35, 36, 42, 45, 47, 50, 51, 53,
56, 62
Teddlie, C. 35, 36, 42, 45, 47, 50, 51, 53, 56, 62

teorija

tvorba/oblikovanje 64, 119, 139, 141, 145,
148, 152, 159, 173
preverjanje 26, 51, 63, 174

U

Ule, A. 73, 74, 76, 83, 174

V

validnost: glej veljavnost
vrednotna nevtralnost 19–21, 25, 26, 30, 32,
39, 68, 71, 73, 80, 106, 139, 168
vzorčenje 51, 56, 64
teoretično vzorčenje 160, 161

W

Walford, G. 129
Weber, M. 19, 145
Wellenreuther, M. 14, 102
Whitehead, J. 108, 115, 117, 118, 125, 144, 173
Wilkinson, M. 108–110, 112, 172
Winter, R. 125
Wulf, C. 21, 26, 32, 71, 124